

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України

ISSN 2305-9389

Літопис Волині

Всеукраїнський науковий часопис

Заснований у 2001 р.

Число 19

Луцьк
2018

*Рекомендовано до друку вченою радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 12 від 25 жовтня 2018 р.)*

Редакційна колегія

Коцан Ігор Ярославович, доктор біологічних наук, професор, ректор Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (головний редактор);

Цьось Анатолій Васильович, доктор наук із фізичного виховання і спорту, професор, перший проректор Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Рєєнт Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАНУ, голова НСКУ;

Бондаренко Геннадій Васильович, кандидат історичних наук, професор (заступник головного редактора), голова Волинської обласної організації НСКУ;

Каліщук Оксана Миколаївна, доктор історичних наук, професор (відповідальний секретар);

Аркушин Григорій Львович, доктор філологічних наук, професор;

Баран Володимир Кіндратович, доктор історичних наук, професор;

Бортніков Валерій Іванович, доктор політичних наук, професор;

Гаврилюк Олександр Никифорович, кандидат історичних наук, доцент;

Гаврилюк Світлана Віталіївна, доктор історичних наук, професор;

Дем'янюк Олександр Йосипович, доктор історичних наук, професор;

Карліна Оксана Миколаївна, кандидат історичних наук, професор;

Крамар Юрій Вікторович, доктор історичних наук, професор;

Кучерепа Микола Михайлович, кандидат історичних наук, професор;

Кучинко Михайло Михайлович, доктор історичних наук, професор;

Ленартович Олег Юрійович, доктор історичних наук, професор;

Стрільчук Людмила Василівна, доктор історичних наук, професор;

Шабала Ярослав Миколайович, доктор історичних наук, професор;

Шваб Анатолій Георгійович, доктор історичних наук, професор;

Яцишин Михайло Михайлович, доктор юридичних наук, професор.

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори.

Формат 60×84¹/₈. 8,1 обл.-вид. арк., 8,37 ум. друк. арк. Наклад 100 пр. Зам. 3011. Свідоцтво про державну реєстрацію видане Міністерством юстиції України у 2009 році. Редакція, видавець і виготовлювач – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13). Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України ДК № 4513 від 28.03.2013 р.

© Гончарова В. О. (обкладинка), 2018

© Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2018

© Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України, 2018

ЗМІСТ

Вітальне слово Голови Волинської обласної державної адміністрації Олександра Савченка.....	5
Вітальне слово Митрополита Луцького і Волинського Михайла (Зінкевича).....	6
Вітальне слово ректора СНУ імені Лесі Українки Ігоря Коцана.....	7

До 150-річчя Товариства «Просвіта» в Україні

<i>Митрополит Луцький і Волинський Михайл (Тимофій Зінкевич)</i> До питання про роль Церкви у процесах етнічної консолідації та збереження державної єдності Русі.....	8
<i>Іван Зуляк</i> Особливості відзначення 70-ти річного ювілею «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період.....	10
<i>Олександр Добржанський</i> «Руська Бесіда» - провідне українське просвітне товариство на Буковині другої половини XIX – початку XX ст.....	25
<i>Юля Ключук</i> Культурно-освітня діяльність товариства «Просвіта» на Західній Україні у 1868-1939 рр.....	30
<i>Андрій Нінічук</i> Питання реституції в польсько-українських відносинах 90-х років XX століття (на прикладі архіву товариства «Просвіта»).....	34

До 100-річчя діяльності Товариства «Просвіта» на Волині

<i>Оксана Каліщук</i> Діяльність Товариства «Просвіта» на Західній Волині (за матеріалами міжвоєнної преси).....	39
<i>Мирослава Філіпович</i> Політичні умови діяльності громадських організацій на Волині 1918-1939 рр.....	78
<i>Людмила Стрільчук</i> Переслідування «Просвіти» польською владою на Волині у міжвоєнний період.....	82
<i>Іван Тичина</i> Товариство «Просвіта» у боротьбі за українізацію церкви.....	87
<i>Галина Панишко</i> Угодовські партії Волині та Волинська «Просвіта» - діяльність та оцінка урядової політики Другої Речі Посполитої.....	91
<i>Микола Кучерпа</i> Просвіта і Просвітянські Хати – українські національні культурні осередки Волині у міжвоєнний період...	96
<i>Василь Притулюк</i> Роль Товариства «Просвіта» у розвитку музично-драматичного мистецтва на Волині у міжвоєнний період.....	104
<i>Олександр Соловей</i> «Просвіта» в суспільно-політичному та культурно-мистецькому житті Кременеччини (1918-1936 рр.).....	108
<i>Ірина Ткачук</i> Робота бібліотек-читалень Кременецької «Просвіти» у міжвоєнний період.....	113
<i>Олександр Панасюк</i> Просвітянський осередок в Олиці (20-30-ті рр. XX ст.).....	116

Визначні імена «Просвіти»

Ольга Зубко Волинь у подільському серці: Федір Олександрович Сумневич (1885 -?).....	122
Наталія Кінд-Войтюк Б. Д. Грінченко – перший голова Київського товариства «Просвіта» (1906-1909 рр.).....	130
Ніна Данилюк Лінгвокраїнознавчі коментарі до топонімів у словнику О. Цинкаловського «Стара Волинь і Волинське Полісся».....	135
Вікторія Дяченко Громадсько-просвітницька діяльність Олександра Цинкаловського.....	139
Світлана Кучеренко Іван та Юрій Липи і «Просвіта».....	142
Олександр Удот Особливості перевірки та фільтрації громадян репатріаційними органами СРСР.....	146
Відомості про авторів	151

Вітальне слово Голови Волинської обласної державної адміністрації Олександра Савченка

Товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка є найпершою українською громадською організацією, що виникла у грудні 1868 року в Галичині, а у листопаді 1918 року утворилася на Волині. В умовах, коли український народ не мав власної державності, «Просвіта» стала єдиним джерелом, яке живило національну освіту та культуру, підтримувало православну церкву, розвивало традиції, репрезентувало українську національну ідею та гуртувало навколо себе найбільш свідому частину українського суспільства.

Нинішній рік є подвійно ювілейним для товариства «Просвіта». Адже саме на ці дні припадає 100-річний ювілей з дня заснування «Просвіти» – матері усіх громадських організацій на Волині, і 150-річний ювілей з часів утворення товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка в Україні. Впродовж тривалої історії свого існування громадська організація об'єднувала у своїх рядах кращих представників української нації, патріотів, які, не шкодуючи сил, працювали задля утвердження української державності, популяризації національної історії та традицій, підтримки української мови та православної церкви.

Волинська «Просвіта» зародилася і діяла у складних умовах. Період 20–30-х років ХХ століття для українського населення Волині був позначений гострими суперечностями, трагічними подіями, деформаціями економічного, соціального та національного характеру. А тому національно-визвольні настрої впродовж цього періоду не припинялися, а залежно від певних умов набирали все більшої гостроти. Особливо вони проявилися в середовищі національної інтелігенції, найбільш опозиційно налаштованої проти асиміляторського режиму Другої Речі Посполитої. Саме завдяки товариству «Просвіта» волиняни змогли зберегти національну самобутність, сформувати державницьку ментальність. Національно-просвітницька діяльність товариства вороже сприймалася польською владою, тому не дивно, що уже в першій половині 30-х років ХХ століття «Просвіта» була заборонена польською владою.

Радянський режим затаврував товариство «Просвіта», як злісно націоналістичну організацію, а тому і при цьому режимі, українська громадська організація не мала права на існування. Будучи відродженою на початку 90-х років ХХ століття, «Просвіта» не втратила своєї актуальності, усі її засадничі ідеї знайшли втілення в новій незалежній Українській Державі. То ж і сьогодні «Просвіта», гордо, як знамено над головою, несе національну ідею, працює на благо України, виховуючи патріотизм та національну свідомість учнівської та студентської молоді, пересічних громадян.

У ювілейні роки товариство «Просвіта» може з гордістю констатувати, що зерна національної свідомості, засіяні на Волинському ґрунті сто років тому дали гарний врожай: національна свідомість, патріотизм, любов до рідного краю і гордість за українську націю!

Щиро вітаю товариство «Просвіта» з ювілеєм! Сил Вам і наснаги в розбудові держави, у вихованні підрастаючих поколінь у кращих просвітянських традиціях.

Олександр Савченко

Вітальне слово

Митрополита Луцького і Волинського Михайла (Зінкевича)

Впродовж історії так уже склалося, що в Україні релігійні та національні пошуки сплелися у єдиний процес, у якому органічно поєднане «національне» та «релігійне». Важко собі уявити одне без іншого.

Особливо яскраво це видно на прикладі найстарішої української громадської організації Товариства «Просвіта». Адже заснувала її передова частина української інтелігенції разом та за підтримки Церкви? Таким чином будуючи підвалини Української держави у духовному плані.

Знаємо також видатних церковних ієрархів та скромних парафіяльних священників, які своєю невтомною працею розбудовували мережу просвітянських осередків (особливо на селах). Чимало з них є членами «Просвіти» й нині. І це не випадково, адже діяльність Товариства поєднувала і поєднує виховання українських патріотів і високу християнську мораль.

У свою чергу просвітяни завжди підтримували українізацію православної церкви, опиралися впливам чужинецьких релігій. У осередках Товариства поруч із шкільною, агрономічною, видавничою секціями чільне місце займала церковна. Небайдужі до церковних справ просвітяни, як до прикладу Арсен Річинський, ставили їх на порядок денний обговорень громади.

Тож, відомі українці горнулися до своєї матері-Церкви, а вона, у свою чергу, підтримувала їх і сама розраховувала на їх підтримку. Це було міцне єднання.

І нині, домінантною української міжконфесійної злагоди виступає єдність національних устремлінь. Наше священництво має великий історичний досвід просвітницької діяльності. Хотілося б, аби в наших непростих умовах, наші церковні громади, наше духовенство з новими силами вдалися до громадської праці на просвітницькій ниві.

Митрополит Михайл

Вітальне слово

ректора Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
професора Ігоря Коцана

Суспільно-політичне життя українців останньої третини XIX – початку XXI ст. неможливо уявити без діяльної участі Товариства «Просвіта». Цей рік є особливим для просвітян: адже виповнюється 150 років від заснування Товариства у Львові та понад 100 років від початку діяльності «Просвіт» на Волині.

З перших кроків організація ставила перед собою завдання ширення української національної ідеї та виховання національно свідомих представників з середовища українського суспільства.

За відсутності власної національної держави «Просвіта» перейняла на себе частину її функцій. Невід’ємним складником діяльності Товариства впродовж буремних десятиліть його історії було здійснення насамперед освітньої функції. Кращі представники української інтелігенції, які гуртувалися навколо цієї організації, наріжним каменем розбудови національного життя вважали розвиток шкільництва. Вагомого значення надавали просвітяни і видавничій справі. Так, важко переоцінити роль книг, які розповідали сільському чи міському читачеві українського походження про героїчну минувшину та вселяли гордість за приналежність до українського народу.

Непросто було просвітянам проводити власну діяльність. Зокрема, на теренах Східної Волині після короткотривалого періоду національного відродження (1917–1918 рр.) наявні просвітянські організації під тиском більшовицького режиму (аж до їх остаточного закриття у 1922 р.) були переорієнтовані на виконання завдань радянської політичної пропаганди. Натомість у Західній Волині – як і в Галичині, Холмщині та Підляшші, Буковині та Закарпатті – Товариство продовжувало працю за національне відродження. Просвітяни відстоювали єдність української нації незалежно від того, чи мешкали її представники в Наддніпрянській Україні, чи в західноукраїнських землях.

Після заборони «Просвіти» на під радянській Україні культурно-освітні традиції Товариства перейняли і продовжили її організації у середовищі західної української діаспори. В Україні власну діяльність Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка відновило у 1991 р. в умовах демократичних змін та проголошення державної незалежності.

Приємно, що до просвітянської праці активно долучилися й долучаються сьогодні працівники нашого університету. Серед тих, хто очолював і очолює Волинську крайову організацію Товариства – професори Володимир Баран, Микола Кучерепа, Людмила Стрільчук. Чимало працівників закладу входить і до складу її Ради, бере участь у різноманітних заходах. Сподіваюсь, що така підтримка Товариства науково-педагогічним колективом університету здійснюватиметься й надалі.

Ігор Коцан

До 150-річчя Товариства «Просвіта» в Україні

УДК 271/22-9(477)+94(477):27-84

Митрополит Луцький і Волинський
Михайл (Тимофій Зінкевич)

До питання про роль церкви у процесах етнічної консолідації та збереженні державної єдності Русі

В умовах абсолютного домінування релігії, що характерно для Середньовіччя, Православна церква на Русі являла собою одну з основних форм етнічного буття давньоруської народності. Будучи Церквою державною, вона стала важливим засобом об'єднання в Русі як державному утворенні слов'янських, балтських, угро-фінських та інших племен; певний час утримувала суспільство, зокрема його вищі верстви, від небезпечної для державного буття феодалної вольниці.

Ключові слова: етнос, християнізація, православ'я, давньоруський, церковна ієрархія.

To a question on the Role of the Church in the process of ethnic consolidation and protection of State unity of Rus.

In conditions of absolute domination of religion, which is typical of the Middle Ages, the Orthodox Church in Russia was one of the main forms of ethnic existence of the ancient nationality. Being a state church, it became an important means of uniting in as a state formation of Slavic, Baltic, Finno-Ugric and other tribes; for a certain time kept society, in particular its higher classes, from the dangerous feudal freedom for the state being.

Key words: ethnic group, Christianization, Orthodoxy, Old Church, church hierarchy.

Постановка проблеми. У час, коли Православна церква нашої країни набуває повноцінного автокефального існування, яке настільки важливе, що його називають завершенням процесів здобуття державної незалежності, особливої актуальними стають питання ролі Православ'я в Давній Русі – як вагомого чинника об'єднання східнослов'янських племен у єдиний етнос та збереженні держави, яка складалась не тільки зі слов'ян.

Огляд останньої літератури з питання. Окреслене коло проблем активно розробляється в багатьох світських і церковних наукових осередках, зокрема Волинській православній богословській академії. Так, на організованій ВПБА міжнародній науково-практичній конференції «Християнська традиція Київської Русі» релігієзнавці й теологи Василь Генсьорський, Алла Киридон, Оксана Романова, Людмила Филипович, протоієреї Петро Стеблина, Микола Цап, Микола Цап'юк, священник Владислав Фультес приділяли увагу різним аспектам державно-церковних відносин у Київській Русі [1].

Цієї ж тематики стосуються численні напрацювання, оприлюднені на міжнародній науково-практичній конференції «Державотворення і помісність Церкви: історичні процеси та сучасні реалії» [2], богословсько-історичному науковому журналі ВПБА «Волинський благовісник» [3–7].

Однак тема, зважаючи на динамічність змін у державно-церковних стосунках сучасної України, – справді невичерпна й потребує докладнішого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Одержавши київський престол, князь Володимир Святославич одержав і територіально велику, проте з усіх поглядів слабко структуровану для ефективного управління державу.

Спроба змін на язичницькій основі зазнала невдачі. Йдеться не тільки про те, що давньоруське многобожжя було, незважаючи на певні історичні зміни, доволі аморфним, позбавленим чіткої ієрархії, ідеологічно невиробленим, замкнутим на своїй племінній організації. Йдеться про те, що намір його перетворення в монотеїстичну релігію виявився невчасним, бо переважна більшість Європи вже мала таку релігію – християнство. Тож руському монархові залишалося лише пристосувати цю модель, яка достатньо добре функціонувала по інших країнах, до умов своєї держави.

Залишається дискусійним у колах науковців питання, де прийняв Володимир нову віру – таки в Корсуні, як стверджує Нестор Літописець, чи в Києві, чи десь-інде. Неоднозначним є навіть питання, чи він одразу прийняв саме православ'я, адже текст «Вірую», промовлений ним під час хрещення, як його подає «Літопис руський», – напіваріанський: «Син подібносущний [єсть] до безначального отця, рожденням тільки одрізняючись від отця і духа. Дух єсть пресвятий, отцю і сину подібносущний і вічносущний» [4, с. 64]. Суттєво відрізняється від давно усталеного на той час у візантійському обряді й хрещення киян, як його зобразив літописець. Можливо, усе це означає, що таким чином самодержець

Русі намагався уникнути державного підпорядкування Візантійській імперії за тогочасним принципом «чия віра, того й влада», «від кого прийняв віру, того й підданиць». Але факт, що вже невдовзі після хрещення столиці на Русі був митрополит із Царгорода – владика Михаїл (згодом причислений до лику святих).

Варто при цьому зауважити, що частина Руської землі – Закарпаття, Західна Волинь по річку Стир – була вже на той час охрещена.

Ставши державцем-християнином, великий князь, зрозуміло, усвідомлював роль Церкви в координатах свого часу. Візантійська, та й не тільки візантійська модель державно-церковних відносин тієї епохи означала державність релігії. Тож християнізація Русі відбувалась і проповіддю Євангелія, і засобами державного примусу.

Годі сказати, що більше рухало при цьому хрестителя нашої Вітчизни – політичні розрахунки чи шукання істинного Бога: Володимир чинив, як чинив до нього, та й після нього, всякий владар Середньовіччя. Як пише митрополит Іларіон (Огієнко), «політико-державні мотиви довели Володимира до думки про охрещення українського народу, довели, бо мусило так статися. І якраз ці політичні мотиви, а не мотиви якісь догматичні примусили Володимира прийняти власне віру грецьку» [5, с. 42], а отже й візантійську систему стосунків Церкви і держави.

Новий хреститель мав також усвідомити уроки невдалого Аскольдового хрещення, коли прийняття нової віри князем і частиною еліти не було, вочевидь, підкріплено діями державного апарату, що призвело до язичницької реакції.

Тож одержані у спадок та завойовані самим Володимиром землі з аморфних утворень перетворились – і за допомогою Церкви теж – на досить добре керовані території, та почасти залишались такими навіть у пізнішу епоху феодальної роздробленості й «колективного сюзеренітету». Поляни й деревляни, дреговичі й волиняни, смоляки й новгородці стали усвідомлювати себе не тільки «місцевими жителями», а й частиною єдиної Русі.

Особливо при цьому важливо, що Русь таким чином одержала свою писемність (дискусійні питання про автентичність «Велесової книги», «Рукопису Войничача» ми тут свідомо оминаємо). Бо якщо й була в нас якась протокирилиця, якесь письмо «чертами і різками», як стверджував Чорноризець Храбр, то тільки в окремих вогнищах. Відомо, що першою літературною мовою стала в нашого народу церковнослов'янська (з походження давньоболгарська), що на той час була цілком зрозумілою русинам.

Коли ж надалі християнізація торкнулась і неслов'янського (а також змішаного) населення, Церква стала не тільки поширювачем євангельського вчення, а й, треба відверто визнати, подальшим денаціоналізатором тих земель. Місцеві племена, передусім угро-фінські (чудь, водь, меря, печора, мурома та ін.), стояли на куди нижчому культурному рівні й через діяльність церковних структур доволі швидко продовжували втрачати свої мови. Ці процеси, знову ж таки, відбувалися в координатах тієї епохи й були характерні для Середньовіччя загалом. Щоправда, маємо подиву гідний приклад (можливо, він був не один) святого Леонтія, єпископа Ростовського і Суздальського, який вивчив мову місцевого угро-фінського племені меря й проповідував їм Христову віру їхньою рідною говіркою.

Можна стверджувати, що Церква як структура державна великою мірою сприяла зміцненню державності на величезних просторах Русі, як на корінних, так і на колонізованих. Проте зазначимо, що тут ідеться про етнічну й державну консолідацію на Півдні та лише державну – по всій решті Русі. Адже наявні документи й артефакти чітко й багаторазово фіксують: на Київщині, Чернігівщині, Волині, Галичині й Закарпатті жила русь (русичі, русини), а на Півночі цієї своєрідної імперії – переважно неруські народи, незважаючи на їх поступову слов'янську колонізацію.

Маємо особливо підкреслити, що Православна церква на Русі діяла за візантійською моделлю державно-церковних відносин. Тож доводиться згодитися з думкою, що «із запровадженням християнства 988 р. князем Володимиром як державної релігії на Русі було створено організаційну структуру, суголосну зі структурою державних органів. Зазначимо, що управління християнською церквою здійснювалося на міцніших, ніж держава, засадах. Разом з тим князя на Русі мали за сакралізовану особу, тому церквою управляв він. Без згоди князя не призначалися вищі церковні ієрархи» [6].

Без сумніву, Церква як частина держави була міцнішою ланкою, аніж самі державні структури. Церковні ієрархи докладали значних зусиль для збереження єдності держави, часто ставали головними миротворцями князівських міжусобиць.

Митрополити, єпископи, ігумени великих монастирів, священники брали активну участь у державному житті руських князівств, ставали посередниками й послами у дипломатичних справах.

«Церква Київської Русі мала такий великий вплив, що багато політичних питань було вирішено завдяки цьому. Вона брала участь в управлінні державою. За великого князя Володимира з'являється церковне судочинство. Церква регулює шлюбно-сімейні відносини, переслідує і карає за злочини проти церкви та релігії, за інші незначні злочини. Уступивши церковній адміністрації цілий ряд, здавалося б, суто адміністративних функцій, князі зберегли за собою значні права участі у справах церкви. Таким, зокрема, було право великого київського князя на призначення єпископів, яке він розділяв з митрополитом» [6].

Наголосимо ще раз: така «симфонія», для визначення якої буде точнішим термін «цезарепапізм», у світосприйманні середньовічної людини, далекої від демократичних ідей, – це само собою зрозумілий порядок речей. Середньовічне суспільство, що, незважаючи на численні клятви, урочисті обіцянки, документальні фіксації обов'язків тощо, було – і в нас, і в усій Європі – соціумом назагал малодисциплінованим, потребувало «цементуючої основи». І нею, що до пори до часу утримувала державну єдність, була саме Церква як структура, яка безнастанно вимагала від кожного вірного «віддати кесарю кесарево».

Висновки і перспективи досліджень. Отже, Православна церква у Київській Русі стала потужним чинником етнічної консолідації русинів та основою державного буття як на слов'янських, так і слов'янізованих землях.

Надалі необхідно більше уваги приділити вивченню тих моментів співпраці держави і Церкви давньоруських часів, котрі зберегли значення і в демократичну епоху державного буття Русі-України.

Джерела та література

1. Християнська традиція Київської Русі: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Волин. православ. богослов. акад. УПЦ КП. 19.05. 2015. Луцьк, 2015.
2. Державотворення і помісність Церкви: історичні процеси та сучасні реалії: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Волин. православ. богослов. акад. УПЦ КП. 18.05. 2017. Луцьк, 2017.
3. Волин. благовісник. 2014. № 2; 2015. № 3; 2016. № 4; 2017. № 5; 2018. № 6.
4. Літопис руський / пер. Л. Махновця. Київ: Дніпро, 1989.
5. Огієнко І. І. Українська церква: нариси з історії Української православної церкви. У 2 т. Тт. 1 і 2. Київ: Україна, 1993.
6. Місце і роль церкви в політичній системі Русі-України. URL: <http://radnuk.info/pidrychnuku/ictoriua-prava/514-istoriya/11591-2010-12-07-23-58-28.html>

УДК 94(477)

Іван Зуляк

Особливості відзначення 70-ти річного ювілею «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період

У статті проаналізовано особливості відзначення 70-ти річного ювілею «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період. Наголошено на тому, що метою відзначення ювілею «Просвіти» була активізація освітньої праці товариства з залученням якомога більшої кількості членів. Власне проведення святкувань у міжвоєнний період вимагало значних зусиль, коштів, тому для його відзначення створювалися ювілейні комітети, об'єднано зусилля не лише «Просвіти», але й інших українських інституцій, що сприяло не тільки координації дій, але й виробленню спільного плану святкування ювілею, який носив всенародний характер.

Ключові слова: «Просвіта», Західна Україна, ювілей, міжвоєнний період, українські інституції.

Zuliak I. S. Features of the celebration of the 70th anniversary “Prosvita” in Western Ukraine in the interwar period.

The article deals with features of the celebration of the 70th anniversary «Prosvita» in Western Ukraine in the interwar period. The purpose of celebration of the anniversary of «Prosvita» was to increase the educational work of the company with the involvement of as many members as possible. Holding celebrations in the interwar period required a lot of effort, money, so for its celebration the jubilee committees were created, the efforts of other Ukrainian institutions were united, this contributed to the coordination of actions, the development of a joint celebration plan anniversary, which was a nationwide nature.

Key words: «Prosvita», Western Ukraine, jubilees, interwar period, Ukrainian institutions.

Актуальність досліджуваної проблеми ґрунтується на тому, що окреслена тематика є надзвичайно важливою для вивчення і аналізу функціонування «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період, зважаючи як на національне визнання інституції, так і 150-ти річний ювілей.

Наукова новизна досліджуваної проблеми полягає у тому, що автором статті чи не вперше зроблено спробу дослідити особливості відзначення 70-ти річного ювілею «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період.

Об'єкт дослідження – товариство «Просвіта» в окреслених хронологічних рамках.

Предмет дослідження – особливості відзначення 70-ти річного ювілею «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період.

Мета дослідження – проаналізувати особливості відзначення 70-ти річного ювілею «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період.

Основні завдання дослідження: окреслити мету відзначення 70-ти річного ювілею «Просвіти» в Західній Україні в міжвоєнний період; висвітлити організаційну і фінансову складову заходу; дослідити координацію дій українських інституцій у відзначенні ювілейної дати; оцінити роль і місце товариства в популяризації самобутньої національної історії та культури.

Автор намагався охопити широке репрезентативне коло історіографічних праць, безпосередньо пов'язаних із проблемою дослідження, так і дотичних до неї. Передусім варто окреслити певні особливості публікацій, спільним для яких є науково-популярний і пропагандистсько-агітаційний характер, відсутність глибокого аналізу й аргументації тверджень, оцінки подій і явищ. По-перше, видання, приурочені 70-ти річчю діяльності товариства, були опубліковані безпосередніми просвітніми діячами у період функціонування «Просвіти», відповідно їхні автори, виходячи з приналежності до товариства і ювілейного характеру видань, не змогли, об'єктивно й ідеологічно незаангажовано, оцінити працю інституції. По-друге, публікації, які після 1939 р. з'явилися в еміграції, зазвичай, не ґрунтувалися на архівних матеріалах й документах, що зберігалися у державних архівах УРСР, в силу об'єктивних причин були недоступними для науковців, тому базувалися в основному на спогадах й мемуарах колишніх діячів товариства. По-третє, статті сучасних дослідників діяльності «Просвіти» носять краєзнавчо-регіональний характер, пов'язаний з функціонуванням осередку в певній місцевості, повною мірою не відображають досліджуваної автором проблематики.

Публікації, приурочені сімдесятирічному ювілеєві товариства в основному окреслювали його значення для українського громадянства, у зв'язку з чим Головний відділ проголошував 1938 рік – роком «Просвіти» й гідного відзначення ювілейної дати [1, с. 337]. Визначаючи мету ювілею, С. Перський закликав використати святкування для ударної освітньої праці, жертвності й допомоги товариству [2, с. 15]. З приводу заснування товариства, автор вказував, що завдяки всебічній, загальнонаціональній і безпартійній діяльності інституції поступ української нації свідчить про зростання національної свідомості українства [2, с. 12].

Інші статті, що безпосередньо стосувалися ювілею, носили практично-прикладний характер й подавали матеріали щодо проведення ювілейних святкувань [1, с. 337; 3, с. 195–232], організації комітету [4, с. 4–5], матеріальної допомоги української кооперації «Просвіти» [5, с. 2–3], закликів до активної праці читалень у ювілейному році [6, арк. 1; 7, с. 1; 8, с. 1], текстів програм підготовки й проведення дня українки-громадянки [9, с. 53–55] й української молоді [10, с. 8–9], збору коштів на нитку для прапора товариства [11, с. 3], внеску Жовківщини у поступ інституції [12, с. 7] тощо.

А. Качор вказував, що польська влада заборонила не лише проведення 70-ти річного ювілею «Просвіти», але й саму підготовку до нього [13, с. 25]. О. Гринів писав про урочисте відзначення 70-річчя заснування товариства 22 травня 1938 р. [14, с. 53]. Дійсно, 10 травня 1938 р. Головний відділ повідомив філії і читальні, що воєводський уряд у Львові 22 квітня 1938 р. видав розпорядження до ч. БН.58/а-12/38 провести ювілейне свято «Просвіти» лише за умови, що участь у ньому зможуть прийняти тільки представники – по одному від філій і читалень з чотирьох воєводств (Краківського, Львівського, Тернопільського, Станіславівського) і делегації центральних управ українських установ. Не дозволив святковий хід вулицями Львова, участі у святі хорів, оркестрів й проведення Конгресу української культури [15, арк. 41]. 22 травня 1938 р. у кафедральному соборі св. Юра у Львові мало відбутися посвячення прапора «Просвіти» митрополитом А. Шептицьким у присутності лише представників центральних українських товариств, установ і інституцій [15, арк. 42].

Зважаючи на рішення воєводства, «Просвіта» припинила підготовку масового прибуття членів товариства до Львова на 22 травня 1938 р. натомість закликала філії і читальні перенести заплановані

святкування на місцевий рівень згідно із наміченою програмою, що обговорювалася на окружних повітових нарадах філій і читалень, де наголошувалося власне й на тому, що влада не проводить жодних обмежень [16, арк. 22]. 23–24 вересня 1938 р. у Львові проходив з'їзд голів філій і інструкторів з питань обговорення внутрішньо-організаційних справ, що стосувалися обов'язків і завдань освітніх працівників, проведення ювілейних свят, перетворення філій у самоокупні повітові осередки [17, арк. 67].

Твердження А. Качора не є аргументованими щодо заборони підготовки до проведення святкувань, польська влада заборонила масове проведення ювілейних святкувань у Львові, однак письмового рішення про заборону підготовки до нього з боку поліції, Львівського магістрату чи воєводської влади, Головний виділ не отримувал, й такого розпорядження не існувало.

Певний внесок у дослідження задекларованої проблематики вніс і автор цієї статті [18; 19, с. 287–292; 20, с. 119–121; 21, с. 133–141; 22, с. 52–58.] та інших працях.

Надзвичайно важливе значення для «Просвіти» у міжвоєнний період мало відзначення 70-річного ювілею її діяльності у 1938 р. Вперше питання святкування ювілею ухвалено на засіданні Головного виділу від 31 березня 1937 р. [23, с. 48]. Зважаючи на загальнонаціональне значення ювілею, до святкування залучено Костя Левицького, Михайла Цегельського, Антона Горбачевського, Ісидора Громницького, які на засіданні від 6 квітня 1937 р. схвалили відзначення 70-річного ювілею, задекларували проведення спільної наради представників усіх українських товариств [23, с. 48]. Делегація у складі Костя Левицького, Антона Горбачевського та Івана Брика мала аудієнцію у митрополита Андрея Шептицького, який схвалив почин «Просвіти», благословивши його [23, с. 48].

На спільній нараді представників усіх українських установ, товариств та чільних найстаріших діячів-сеньйорів у Львові від 22 квітня 1937 р. проголошено 1938 рік ювілейним роком матірної «Просвіти» [16, арк. 3]. До участі у її проведенні запрошено п'ять почесних членів інституції, сімдесят представників від п'ятдесяти п'яти установ, одинадцять журналістів. Чотирнадцять службовців товариства утворили ширший ювілейний комітет, вибравши президію, почесний комітет, до складу якого увійшли Дмитро Антонович, Августин Волошин, Антін Горбачевський, Ісидор Громницький, Ольга Кобилянська, Кость Левицький, Олександр Лотоцький, Степан Смаль-Стоцький, Михайло Цегельський, робочий комітет на чолі з головою Зеновієм Пеленським і конгресовий, який очолив Омелян Терлецький [23, с. 48–49].

У виданому маніфесті «До Українського Народу, Його Синів і Дочок на рідній і нерідній землі сущих» закликалося святкувати 70-річчя «Просвіти» [964, с. 49]. Зокрема, у ньому наголошувалося на тому, що визнаючи «... себе духовними дітьми «Просвіти», рішаємо врочисто і достойно відсвяткувати 70-ліття існування і праці Дорогої Матері, та проголошуємо ЮВІЛЕЙ «ПРОСВІТИ» ТОРЖЕСТВОМ УСЬОГО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ...» [24, с. 105–106, 25, арк. 1]. «Вшановуючи ювілей «Просвіти», дамо доказ, що високо цінимо освіту, основну передумову національного розвитку» [26, арк. 14]. Фактично ювілейний рік розпочався 8 грудня 1937 р., про що сповіщав другий маніфест «Просвіти» [23, с. 49]. Часопис «Життя і знання» з приводу сімдесятиліття товариства зазначав, що українське громадянство проголосило 1938 р. роком «Просвіти», тому потрібно зібрати усі сили, щоб гідно відсвяткувати ювілей [1, с. 337].

Визначаючи його мету, С. Перський вказував на тому, щоб «... використати 70-літню річницю існування Товариства до ударної освітньої праці в краю, загригти своїх членів до дальшої жертвенної діяльності у рамках традиційної «Просвіти»...» [2, с. 16]. Позаяк роль і значення товариства були не лише очевидним фактом, але й важливою складовою і вагомим чинником національно-культурного розвитку, ідейною основою культурно-освітнього руху у Західній Україні. Незважаючи на активний еволюційний процес політизації суспільного життя у 30-х рр. ХХ ст., товариство зуміло зберегти статус освітньої інституції, втілюючи на практиці ідеї просвітнього характеру, які ґрунтувалися на таких ідеологічних засадах, коли «... зброєю «Просвіти» була рідна книга, рідна бібліотека. ... при її допомозі вирощувала «Просвіта» провідників із-поміж селянства та інтелігенції, це рідна книга, постійно держана в руках українських людей, створювала пригожий настрій до тієї великої національно-виховної, просвітнянської роботи...» [27, с. 5].

На нашу думку, підготовка до проведення ювілейних святкувань, розпочалася ще у 1934 р., коли Головний виділ прийняв рішення про те, щоб до 8 грудня 1938 р. членами товариства стало 700 тис. осіб [15, арк. 1], з яких кожен сплатить внесок у розмірі 1 злотого (далі – зл.), за що отримає спеціальну кольорову грамоту, яку в 1938 р. обміняє на ювілейну металеву відзнаку. Ювілейних грамот випущено 25 тис. шт., вартість чотирьох накладів складала 3362,34 зл. [16, арк. 32]. Хоча у бюлетені робочого

комітету 70-річчя «Просвіти» зазначено, що вперше питання святкування ювілею розглядалося на засіданні зазначеного комітету від 31 березня 1937 р. З цього питання доповідав депутат З. Пеленський, зазначивши, що «... 70-ліття «Просвіти» має всенаціональне значення і тому почин святкування її ювілей має вийти від громадянства» [28, с. 4–5].

Зважаючи на важливість святкування 70-річчя для української суспільності, Головний виділ звернувся до редакцій часописів з пропозицією проведення спільної конференції щодо обговорення питань майбутнього ювілею [29, арк. 37]. 1 березня 1935 р. на зібранні духовенства Львівського і Бібрського повітів, яке відбувалося у приміщенні філії «Просвіти» ім. М. Шашкевича у Львові, голова філії Семен Магальяс у своєму виступі, окрім інших питань, основну увагу зосередив на проведенні 70-річного ювілею товариства, у якому філії й читальні мали виступити організовано. Зібрання свого роду було свідченням того, що духовенство підтримує почин товариства у святкуванні ювілею. На зборах делегатів читалень, які проходили 6 травня 1938 р., закликано духовенство Львівського повіту взяти якнайширшу участь у святі «Просвіти» [30, арк. 12].

У вересні 1935 р. Головний виділ звернувся до греко-католицького єпископського ординариту у Філадельфії і Вінніпезі, ігуменату монастиря чину св. Василя Великого у Едмонтоні, Монтеді (Канада) і Прудентополісі (Бразилія) з причини святкування 70-ти річного ювілею й посвяченням прапора, оскільки товариство до 1938 р. планувало збільшити кількість членів до 1 млн осіб [31, арк. 10], тому просило підтримати «... заклики до підчиненого вам духовенства й вірних поширити цю ідею, здійснити клич масового членства» [31, арк. 11]. Оскільки масове членство «... наша загально національна конечність уже нинішньої днини. Тому ми вже розпочали в краю акцію. До помочі в ній стануть усі ідейні українці!» [32, с. 1]. Зважаючи на масовість членства та економічну кризу, членський внесок знижено з 2 доларів (далі – дол.) до 1 дол., однак такий член не отримував книжок, а лише той, хто сплатив 2 дол. [31, арк. 11].

У деяких громадах святкування 70-річчя ювілею товариства пов'язували із 950-річчям хрещення Русі, тому місячник «Просвіта» (ч. 10–12 1938 р. – примітка автора) повністю присвячувався матеріалам ювілейних святкувань [33, с. 195–232]. Газета «Народна справа» подавала інформацію, у якій наголошувала на тому, що Папа Римський Пій XII у листі висловив подяку секретареві конгрегації Східної Церкви за те, що як українська, так і російська колегія ухвалили спільно відсвяткувати 950-річчя хрещення України. Він зокрема, писав, що частина «... тих народів, які покликаються на походження від св. Володимира і на всю давню славу, терпить важкі переслідування, навіть кроваві, та заражена на нелюдську пропаганду проти Божого імені» [34, с. 1].

У Турці відбулося спільне святкування двох ювілеїв у присутності тридцяти священників, голови філії священика Г. Лакоти й голови «Просвіти» І. Брика за участю 20 тис. осіб з архієрейською відправою й масовим походом громадян на річку Яблінку, де відбувалося водосвяття. У виступі І. Брик наголошував на тому, що «... наше найбільше лихо, наш найнебезпечніший внутрішній ворог. І як довго він між нами, так довго утруднений перед нами шлях національного розвитку та якогонебудь поступу» [35, с. 88; 36, с. 7; 37, с. 2–3]. Однак не усі громади об'єднували два свята у одне спільне святкування. Так, у Березові святкували лише 950-річчя хрещення Русі, а ювілею з нагоди 70-річчя «Просвіти» не відзначали [38, с. 419–422].

Влада дозволяла збір коштів на користь «Просвіти» згідно з артикулом 2 від 15 березня 1933 р. про громадські зборки (Dz. U. R. P. Nr. 22. roz. 162) і розпорядження міністерства внутрішніх справ від 14 липня 1934 р. (Dz. U. R. P. Nr. 69 roz. 638 – примітка автора) у м. Львові і воєводствах, в тому числі у повітах Березів, Кольбушово, Кросно, Ніско, Переворськ, Ряшів, Сянік, Лісько, Тарнобжег [15, арк. 42]. Однак жертводавці мали змогу отримати їх лише у кінці січня 1939 р., після того як філії надсилали до Головного виділу дані щодо зібраних коштів у своїй місцевості [15, арк. 67].

Масовість ударної кампанії товариства для залучення якомога більшого числа членів зумовлювалася тим чинником, що «Просвіта» провела цілеспрямовану й активну підготовчу роботу, видавши 3 тис. інструкцій для повітових, міських «мужів довір'я» й окремих читалень і 10 тис. інструкцій для сільських «мужів довір'я», 11 тис. закликів-рефератів для перепису членів [15, арк. 3]. Члени читалень зобов'язували сприяти «мужам довір'я» у виконанні покладених на них обов'язків [15, арк. 6]. Ювілейний комітет у жовтні 1937 р. звернувся до «мужів довір'я», що не усі з них свідомо виконують завдання приєднання членів до товариства [15, арк. 45]. У «Пропамятній книзі» мали бути вписані лише ті члени, які сплатили внески за 1937–1938 рр. [1329, арк. 66]. Як передбачалося, запис у «Пропамятну книгу» мав скласти суму в розмірі 30 тис. зл. [16, арк. 84]. До «Пропамятної книги» вписали свої побажання представники духовної академії, духовної семінарії, НТШ, «Рідної школи»,

РСУК, «Дністра», «Міщанського братства», «Маслосоюзу», Генерального інституту католицької «Акції», «Зорі», «Сили» та «Воли» [16, арк. 26].

14 квітня 1938 р. українські товариства Львова, які представляли О. Луцький, М. Капуста, Ю. Шепарович, М. Творидло, М. Мартюк, С. Кузик, Ю. Павликовський, М. Лазорко, А. Палій, А. Мудрик, ухвалили рішення про матеріальну підтримку «Просвіти» з нагоди ювілею [1336, с. 2–3]. Ревізійний союз українських кооператив (далі – РСУК) у зв'язку з ювілеєм товариства ухвалив відповідну відозву [28, с. 9].

Питання масового залучення членів було наскільки важливим, що Головний виділ визначив матеріальну винагороду для філій і повітових організаторів. У «Інструкції в справі організації масового членства до Т-ва «Просвіта» для Виділів Філій і повітових організаторів членства» вказувалося, що від суми сплачених членських внесків у розмірі 1 зл. і 2 зл. від фізичних осіб, 15 % отримував організатор, а 5 % філія, від сплачених внесків читальні у сумі 25 зл. – 10 %, кооператив у сумі 12 зл. – 10 %, тобто, організатор 5 % і філія 5 %. За виплачені членські внески від кооператив і інших установ упродовж 1928–1934 рр. – 10 % отримував організатор, а якщо кооперативи платили внесок у розмірі 2 зл. річно – 30 % [15, арк. 13]. Для «мужів довір'я» передбачалися й премії. Наприклад, за приєднаних 25–50 осіб їм безкоштовно надавалися місячні книжечки «Просвіти», видані у 1935 р., за 50–100 осіб – місячні і квартальні книжечки, за 100–150 осіб – місячні і квартальні книжечки і за 10 зл. видання «Української письменності», за 150–200 осіб – місячні і квартальні книжечки, «Життя і знання», від 200 осіб і більше – ще й спеціальна податкова винагорода [15, арк. 16].

Для залучення коштів юридичних і фізичних осіб на проведення ювілейних святкувань, 6 травня 1937 р. Головний виділ звернувся до проханням щодо розміщення реклами у календарі «Просвіти» на 1938 р., де ціла сторінка форматом 24x16 см коштувала 300 зл., ½ сторінки – 160 зл., ¼ сторінки – 90 зл., 1/8 сторінки – 50 зл., 1/16 сторінки – 30 зл. [15, арк. 40]. Директор канцелярії С. Магальяс вказував, що ювілейний календар «Просвіти» на 1938 р. вийшов з друку ще у половині вересня 1937 р. і у Тернопільському воєводстві не мав значного поширення, тому Головний виділ прийняв рішення про те, що 20 % вартості від проданих календарів належать тому, хто його продає, тобто якщо вартість календаря 1,20 грошів (далі – гр.), то продавши його, установа чи фізична особа отримує 2,40 гр. заробітку [15, арк. 24].

Ювілейний комітет звертався до дирекції Центробанку у Львові із прохання про надання позички у сумі 5 тис. зл. На святкування і видання ювілейних відзнак, грамот, нот, книжечок тощо. Гарантією сплати вказаної суми було те, що, починаючи з листопада 1937 р., посередниками позички виступатимуть філії, читальні, «мужі довір'я», які отримані від розпродажі кошти, перерахують Центробанку [1325, арк. 32]. Українські кооперативи ухвалили 5 % «чистого» річного прибутку надати Центробанку на рахунок «Просвіти» [16, арк. 24]. Львівський воєвода З. Царевич згідно з рішенням Л. РВ.27/45/38 дозволив на терені Тернопільського і Станіславівського воєводства провадити семимісячний збір пожертвувань на прапор товариства упродовж 13 травня – кінця грудня 1938 р. (переклад автора з польської автора) [39, арк. 42]. У січні 1939 р. Головний виділ звернувся до філій, щоб вони попередили місцеву владу про результати проведеної акції [15, арк. 67].

Президію почесного ювілейного комітету очолив К. Левицький і А. Горбачевський. До його складу увійшли М. Творидло, Л. Макарушка, С. Кузик, Л. Максимонька, О. Голіян, М. Осінчук, З. Пеленський, П. Петрик [40, арк. 3, 6]. 10 травня 1937 р. ювілейним комітетом видано маніфест-звернення до українського народу [40, арк. 7], усіх українських національних товариств, установ, організацій у США, Канаді, Бразилії, Аргентині, Югославії, Болгарії, Франції, Німеччині, Чехословаччині та інших країнах Європи. Закликалося усе організоване українство сповнити свій національний обов'язок у відношенні до «Просвіти» – гідно відсвяткувати її 70-ти річний ювілей [41, арк. 1, 3, 12].

Свято з нагоди ювілею «Просвіти» відбулося 12 грудня 1936 р., його організувала Організація державного відродження України, створивши для цього окремих святковий комітет у складі: голови Т. Свистуна, заступника голови М. Ворончака, секретаря С. Ялечка, скарбника А. Колодія. У концерті взяли участь три хори: хор ім. О. Кошиця з Філадельфії, хор «Бандурист» із Трентону, Український козацький хор. Пожертвування на «Просвіту» склала суму в розмірі 228,50 дол., які надсилося до Львова [28, с. 9]. У виданні «Просвѣта» що видавалося в Софії, про 70-річний ювілей товариства зовсім не згадувалося [42].

28 січня 1938 р. Всеукраїнський науковий інститут у Берліні провів свято «Просвіти». Академію відкрив його директор І. Мірчук [5, с. 11–12].

Газета «Діло» від 17 липня 1938 р. (ч. 154 – примітка автора) писала про організацію ювілею «Просвіти» в Канаді. Українське громадянство, очолене кир Василем, єпископом українців-католиків Канади, за почином братства українців-католиків і освітньо-економічного гуртка у Вінніпезі провело чотири конференції усіх українських культурно-освітніх установ міста. Конференції провадили о. В. Кушнір, адвокат Д. Якімищак. Активну участь у конференціях приймали секція братства українців-католиків у Манітобі, економічно-освітній гурток Інституту «Просвіти», читальня товариства, Народний дім, школа ім. М. Шашкевича, Інститут ім. Т. Шевченка, товариство «Кобзар». На останній конференції обрано ювілейний комітет, до складу якого увійшли В. Кушнір, голова, Т. Ферлей, перший заступник голови, Д. Якімищак, другий заступник голови, І. Байдюк, секретар-діловод, А. Загарійчук, рекламний агент, Г. Мудрий, скарбник, А. Господин, касовий писар. Контрольну комісію представляли М. Мелешця, С. Мотало і С. Сірий [43, арк. 31].

Доктора С. Демидчука з Нью-Йорку запрошено до співпраці у виданні ювілейного альманаху про «Просвіту» в США. У листі від 8 березня 1937 р. він висловлював подяку товариству за те, що його запрошено до співучасті у виданні альманаху з нагоди ювілею. Однак, як писав він, що для того, щоб подати розвиток товариства в Америці, потрібно переглянути усі річники «Свободи», на що у нього не вистачило часу. Хоча головною причиною було те, що після того, як його усунули з посади секретаря Народного дому, він втратив можливість заробітку й залишився у достатньо складних умовах, працюючи одночасно з дружиною по шістнадцять годин на добу [44, арк. 1].

70-річний ювілей «Просвіти» благословив почесний член і добродій товариства, митрополит А. Шептицький, зазначивши, що «... В надії Ювілятка й подальше буде ширити освіту в чисто християнському католицькому дусі, уділяю їй зі щирого серця Нашого архієрейського благословення» [45, с. 49]. о. Ю. Дзерович у рефераті «Церква в національному вихованні народу» з нагоди 70-річчя товариства, акцентував на тому, що «Кличем «Просвіти» повинно бути «... все для України, а Україна для Бога»... [44, арк. 353]. Освітній конгрес мав накреслити програму праці і тактику дій товариства на перспективу [15, арк. 16]. У промові С. Магальяс зазначалося, що «Завівся у нас прекрасний звичай, щоби в річницю закладення Товариства «Просвіта» віддати пошану заслугам «Просвіти» і тих людей, що чинно причинилися до здійснення її мети. ...зібралися, щоб віддати пошану Товариству і тим, що упродовж 70 літ перед нами ставали у проводі і несли на своїх плечах велику відповідальність за долю Товариства» [46, арк. 1]. Доречно зауважити, що у зв'язку із ювілеєм, Ю. Шкрумеляк підготував «Казку про велетня».

У звіті з діяльності ділового ювілейного комітету від 16 вересня 1937 р. повідомлялося, що на дев'яти засіданнях обговорено потребу видання трьох масових пісень, трьох немасових, трьох маршів для духових оркестрів та дві в'язанки-пупуррі. За кордон вислано 90 відозв і маніфестів: у Канаду – 43, Америку – 16, Бразилію – 5, Чехословаччину – 14, Болгарію – 1, Австрію – 3, Німеччину – 4, Швейцарію – 1, Францію – 4, Данію – 1, Туреччину – 1, Маньчжурію – 1, Бельгію – 1, 250 листів приватним особам за кордоном [47, арк. 12, 13].

Бажаючи заручитися підтримкою громадськості, почесний ювілейний комітет у особі К. Левицького, М. Цегельського, А. Горбачевського, ділового ювілейного комітету на чолі з З. Пеленським (секретар комітету П. Петрик), Головного віділу «Просвіти» звернувся до керівництва Римо-Католицької Церкви [16, арк. 18] і до владики Римо-Католицької Церкви у США [16, арк. 19], філій «Союзу українок» [15, арк. 35] і запросив на ювілей «Сокола-Батька», «Луг», «Товариство служниць», студентську громаду, духовну академію, «Супругу», «Бесіду», «Зорю», «Силу», «Волю», «Народну організацію», «Міщанське братство», «Суспільний промисел» з проханням підтримати всенародний ювілей товариства [15, арк. 34].

26–27 лютого 1938 р. товариства і гурти Карпатського лещатарського(лижного – примітка автора) клубу (Львів, Ворохта, Гряда), Сокіл (Сокіл-Батько, Сокіл II, III, IV, V – Львів і Сокіл (Глиняни), Стріла (Львів), СК«Рідна школа», «Орли» (Львів), виставили на участь у змаганнях з нагоди ювілею 146 спортсменів [5, с. 9–10]. Карпатський лещатарський клуб влаштував рейд лижників, членів клубу, який тривав 19–20 лютого поточного року, в якому взяли участь 16 лижників на чолі з головою товариства. Траса рейду становила 80 км, всього за 17 год. важкого маршу, до Львова прибули лижники, привізши у срібній чаші землю з Білої гори у Підліссі, яка вважалася символом зв'язку «Просвіти» з Маркіяном Шашкевичем [23, с. 50; 28, с. 12–14].

21 вересня 1938 р. відбулися товариські змагання українських спортивних товариств «Скала» (Мостиська) і «Дністер» (Самбір), приурочені до ювілею «Просвіти». Прибуток з яких призначено на потреби товариства [48, арк. 1]. Також провадилися інші спортивні змагання, зокрема, дводенний

футбольний матч у Львові [23, с. 50]. Головний відділ, президія ділового ювілейного комітету надіслали подяку всім спортсменам, які прийняли участь у змаганнях з нагоди ювілею «Просвіти» [16, арк. 81].

Програма ювілею носила всенародний характер і передбачала організацію народного здвигу в Львові (повітових і сільських здвигів на місцях), посвячення прапора Матері-«Просвіти», проведення Конгресу української культури (відповідного конгресу на місцевому рівні), виставки мистецьких досягнень товариства за 70 років, створення Фонду української національної культури «Просвіти» [16, арк. 10]. Планувалося проведення Дня українки-громадянки [9, с. 53–55], Дня української молоді [10, с. 8–9], програма торжеств на селі [48, с. 3–4]. Філія у Жовкві подала на розгляд районної наради зразок звіту читалень з ювілейних святкувань, що складався із двадцяти п'яти пунктів [15, арк. 53]. Згідно з рішенням ювілейного комітету, 50 % надходжень від сільських ювілейних святкувань залишали для власних потреб читальні, 50 % надсилали до філій, які з цих коштів 25 % передавали Головному відділові [16, арк. 22]. Для потреб осередків «Просвіта» підготувала необхідні матеріали щодо проведення ювілею 1938 р., які стосувалися підготовки і проведення Дня української культури, ювілею тощо.

У протоколі наради духовенства Львівського і Бібркського повітів від 1 березня 1935 р. зазначалося, що філії і читальні «Просвіти», інші українські установи повітів повинні відсвяткувати 70-річний ювілей організовано [30, арк. 1–4]. 6 травня 1938 р. представники читалень Львівського і Бібркського повітів закликали українське духовенство взяти посильну участь у святкуванні ювілею «Просвіти» [30, арк. 12].

22 квітня 1937 р. на засіданні представників українських центральних установ утворено спеціальний комітет з підготовки й проведення у 1938 р. Конгресу української культури [49, арк. 1–2; 50, арк. 1]. 28 квітня 1937 р. на засіданні цього комітету його головою обрано О. Терлецького, заступниками голови Ю. Павликівського, В. Сімовича, секретарями М. Дужого і В. Ковальчука [50, арк. 29–30]. Згідно із протоколом першого засідання конгресового комітету, І. Брик висунув ідею об'єднання 70-річного ювілею з проведенням конгресу [50, арк. 29–30].

До складу президії конгресового комітету входила комісія у складі трьох осіб, а саме: І. Брика, І. Раковського й А. Жука, якій доручили опрацювати конкретний план проведення конгресу, який запропоновано на його наступному засіданні [50, арк. 30]. Діловою президією конгресу була президія конгресового комітету, окрім того, планувалося обрання на конгресі почесної президії [50, арк. 3].

7 травня 1937 р. комісія у присутності голови комітету О. Терлецького подала такий план, який містив чотири основних розділи: завдання й організацію конгресового комітету, завдання і склад конгресу, програму проведення [50, арк. 2].

Завдання й організація конгресового комітету, який був складовою частиною ювілейного комітету «Просвіти», співпрацював з його президією, діловим комітетом й Головним відділом, ґрунтувалися на тому, щоб провести його організацію у рамках 70-річного ювілею товариства, створити постійні й тимчасові комісії для вирішення окремих завдань, налагодити відносини з українськими організаціями і товариствами, приватними особами [50, арк. 1].

Окрім того, його завдання передбачали аналіз досягнень українського народу у сфері духовної і матеріальної культури, особливо стану шкільної й позашкільної освіти, культури і мистецтва, преси, книжкової продукції, фізичного розвитку; виявлення напрямних й практичних заходів для піднесення організованості, культурного рівня й матеріального добробуту українського народу; створення постійного національного органу «Ради Української Культури», який би захищав національні інтереси українського народу у широкому розумінні цього слова, координував діяльність різних національних культурних і суспільних організацій, центральним джерелом інформацій і директив у всіх сферах культурного й суспільного життя українського народу [50, арк. 2].

Для ефективної й продуктивної праці, авторитетності ухвал конгресу, до його складу передбачалося внести національну еліту українського народу із визначних представників науки, літератури, мистецтв у різних сферах культурного, суспільного й економічного життя, зокрема митрополитів і єпископів Греко-Католицької і Православної Церкви, членів Української академії наук, професорів університетів та науково-дослідних установ, представників українських центральних наукових, просвітніх, економічних, добродійних, руханкових і суспільних організацій із західних українських земель і еміграції, депутатів до установчих організацій із західних українських земель, пресу. Комітетом з проведення конгресу підготовлено й надіслано афіші на адреси 33 приватних осіб і установ у зв'язку із проведенням конгресу [50, арк. 45–46]. Членами конгресу вважалися усі члени

ювілейного комітету. Загальна кількість членів конгресу не мала перевищувати від 350 – до 400 осіб [50, арк. 3]. Окрім того, на пленарних засіданнях могли бути запрошені й гості.

Планувалося проведення двох пленарних засідань – при відкритті конгресу і його завершенні. До програми конгресу на першому пленарному засіданні входили такі виступи, як «Правно-політичні відносини на українських землях (під кутом зору можливості культурного і економічного розвитку народу» і «Місце жінки у суспільній праці» [50, арк. 4] діяльність секцій: наукової, шкільної освіти (вищої, середньої і народної школи), позашкільної освіти, економічної, суспільної гігієни, літератури і мистецтва [50, арк. 4–5].

До наукової секції вносилися виступи на теми, що стосувалися розселення українського народу (визначення кордонів української території), еміграції і українських колоній (Зелений Клин, Середній Сибір, Туркестан, Поволжя, Канада й інші), змін у чисельності і національному складі населення українських земель за останні 30 років, нормалізації мови й ухвалення правопису, розвитку і стану науково-дослідних установ (Українська академія наук, НТШ, Український інститут у Варшаві, Український інститут у Берліні, Історично-філологічне товариство у Празі, Соціологічний інститут у Празі, Українська наукова асоціація у Празі та інші), досягнення української науки у різних сферах знань зокрема українознавства і прикладних наук, потреб української науки і НТШ у Львові, наукових з'їздів [50, арк. 4].

Секція шкільної освіти передбачала поділ на підсекції вища, середня і народна школа. До вищої школи належав її розвиток на українських землях і еміграції, справа українського університету в Львові, діяльність студентських організацій, організація і допомога студентській молоді. Середня школа передбачала її стан на українських землях, приватної школи, стану й потреб «Рідної школи», учительських організацій, правого і морального становища учителів, організації і допомога шкільній молоді. До сфери впливу народної школи внесено дошкільне виховання, стан охоплення народною школою дітей шкільного віку, кількість шкіл і дітей у школах, їхні типи, місце українців у народному шкільництві, організації народного учительства, правове і матеріальне становище учителів, українського приватного народного шкільництва, доповнюючи фахових курсів [50, арк. 5].

Секція позашкільної освіти містила освітній стан українського населення на західних землях, організації і форми позашкільної освіти, видавництво книжок і часописів, діяльність бібліотек і читалень, театрів і хорів, народні забави, національні свята та курси, потреби і врегулювання позашкільної освіти [50, арк. 6]. Економічна секція передбачала розгляд соціально-економічних відносин на українських землях, стан народного господарства, господарських асоціації, кооперація, приватна торгівля і промисел [50, арк. 6].

Секція суспільної гігієни основну увагу приділяла здоров'ю населення на українських землях, організації медичної допомоги, лікарських організацій, фізичного виховання народу («Соколи», «Луги», «Каменярі» та інші). Секція літератури і мистецтва містила стан української преси у пореволюційний час, розвиток української літератури, організації українських письменників і журналістів, українське образотворче мистецтво післяреволюційного часу, організації митців, українська музика і спів, музичні виховні установи, співацькі організації [50, арк. 6]. На третьому засіданні конгресового комітету від 30 червня 1937 р. заслуховувався звіт з діяльності секцій і комісій [50, арк. 31–33].

Окремі маніфестаційні імпрези, пов'язані з організацією конгресу, передбачали проведення виставки періодичної преси і книжкової продукції в основному з українознавства, виданої на всіх українських землях і в еміграції, еміграційної преси і книжок «Просвіти» за весь період її діяльності; виставку українського образотворчого мистецтва пореволюційної доби, кооперативного і приватного торгівлі і промислу, театральні вистави, концерти, музику і спів; показові виступи гімнастичних організацій у день проведення конгресу, маніфестаційний хід гімнастичних організацій і делегацій центральних установ та філій «Просвіти» вулицями Львова у день проведення конгресу [50, арк. 6–7]. До практичного втілення накреслених планів залучалися бібліотеки НТШ і «Просвіти», організація митців «Асоціація незалежних українських митців» РСУК і «Союз українських купців», театральні і музичні організації, «Соколи», «Луги», «Каменярі» [50, арк. 7]. Тому 28 вересня 1937 р. відбулося спільне засідання президії конгресового комітету до складу якого входили представники «Сокола-Батька», «Великого Лугу», «Орлів», «Каменярів», також було запрошено С. Гайдучка щодо репрезентації усіх українських спортивно-руханкових організацій на Конгресі української культури 1938 р.

У зверненні до читалень «Просвіти», філія у Калуші зазначала, що ювілейний рік «... має нас оновити, напоїти новим запалом та додати сил до праці і віри в перемогу «Просвіти» над темнотою і несвідомістю...» [8, с. 1]. У зв'язку із проведенням Конгресу української культури, філії «Просвіти» у Снятині, Борщеві, Заліщиках, Мельниці, Городенці перенесли заплановані театральні курси [16, арк. 47–51].

Ювілейний комітет 24 серпня 1937 р. звернувся до філій з ухвалою, що кожна українська установа, кожен українець і українка повинні скласти пожертвування на нитку (звичайну, шовкову, срібну і золоту) для прапора «Просвіти», за що жертводавець отримував пам'ятну грамоту й прапорець розміром 60x40 см з емблемою ювілейного року. Найменший дар для установ становив 15 зл. [16, арк. 10]. 16 листопада 1938 р. ювілейний комітет з проведення 70-річчя звернувся до дирекції Центробанку з проханням покрити 1900 зл., які позичила «Просвіта», на нитку для прапора товариства [51, арк. 50]. До речі, у зв'язку з акцією Головного віділу щодо збору коштів на прапор «Просвіти», інспектори провели у червня 1938 р. сорок одну конференцію (підраховано автором) [52, арк. 50]. У шести місцевостях: Кракові, Лежайську, Ліську, Новому Санчі, Устриках Долишних влада заборонила її проводити [52, арк. 51].

Окрім того, жертводавці, які внесли пожертвування від 5 зл. і вище на нитку для прапора, мали ще отримати ювілейні ілюстрації, яких було випущено два види, великого формату трьох видів – 15 тис. шт., малого формату чотирьох видів – 20 тис. шт. на суму 5202,44 зл. [16, арк. 27]. Плакати у мистецькому оформленні М. Бутовича і Ю. Краківського, присвячені 70-річчю «Просвіти», друкувалися у Львові (Низодрук «Унія») [53, арк. 1].

7 червня 1938 р. ювілейний комітет «Просвіти» запропонував громадськості картини, приурочені 70-річчю товариства. Перша з них представлена С. Гординським, символізувала стилізований прапор «Просвіти», обрамлений з обох боків рослинним орнаментом на тлі будинку товариства і мотивів ювілейної відзнаки. Друга (автор Ю. Краківський) – мистецька персоніфікація «Просвіти» й оформлення пісні «Угору стяг» на тлі Печерської лаври у Києві і собору св. Юра у Львові, яка символізувала єдність українських земель і просвітньої ідеї. Третя (автор М. Бутович) – передавала авторське бачення пісні «Просвіти» армія йде...». Усі картини продавалися лише за готівку по 5 зл. за штуку зі зниженням вартості для філій на 30 %. Чотири менші за форматом картини М. Бутовича присвячувалися боротьбі із неписьменністю. Вартість кожної з них складала 50 гр. з 30 % зниженням вартості для філій [54, арк. 38].

Внаслідок пропагандистсько-агітаційної акції ювілейним комітетом проголошувався своєрідний заклик «Чому я зложу жертву на нитку в прапорі «Просвіти»?», який складався із десяти пунктів. Зокрема, у сьомому пункті зазначалося, що «Чим більше я зложу на нитку в Прапорі «Просвіти», тим краще зможе працювати «Просвіта» для добра всього народу, кожного українця, отже і для добра мого та моїх дітей» [15, арк. 44].

Філія у Надвірній від 13 вересня 1938 р. повідомляла Головний віділ щодо збірки на нитку для прапора [55, арк. 3]. У «Бюлетені філії «Просвіти» в Калуші» повідомлялося, що збірка на нитку для прапора у Калуському повіті провадиться упродовж другої половини листопада – до кінця грудня 1938 р., тому, хто складе 1 зл. (звичайна нитка), то отримає після закінчення збірки відповідну грамоту, шовкова нитка вартувала 2 зл., срібна – 4 зл., золота – 5 зл. Разом із грамотою за золоту нитку отримував жертводавець ще зразок прапора «Просвіти», за подвійну золоту нитку – 10 зл. і два зразки прапора, за потрійну – 15 зл. і три зразки прапора [11, с. 3]. 23 січня 1939 р. Український народний дім у Судовій Вишні передав «Просвіті» кошти у сумі 50 зл., з них 25 зл. на нитку для прапора, 25 зл. – на книжки [56, арк. 19]. У 1938 р. 30 % від коштів на нитку для прапора становили у цілому суму у розмірі 50 тис. зл., деяким філіям його підвищили до 50 %, з чого дві філії отримували допомогу 90 зл. [23, с. 21–22].

Провадився конкурс на прапор, матеріали якого мали надсилатися до ювілейного комітету не пізніше 31 липня 1937 р. Винагорода за участь у ньому складала 75 зл., за прийнятий проект – 200 зл. [16, арк. 25]. Виготовлення прапора коштувало 1500 зл. [16, арк. 83]. До речі, світлина із прапором «Просвіти» подана у «Лемківському календарі» [57, с. 23]. 16 листопада 1937 р. відбулося засідання так званої «прапорової» комісії «Просвіти» у складі І. Брика, М. Осінчука, О. Кульчицької, М. Драгана, П. Ковжуна із таким порядком денним: розгляд проектів прапора, жетонних відзнак, афіш пропагандистського змісту [16, арк. 55]. Ювілейний комітет звернувся з листом до філій товариства, щоб у повітах створювалися відповідні комітети із такими секціями, як «прапорові», фонду національної культури і конгресові. «Прапорова» секція мала контролювати виплату коштів українськими установами на нитку для прапора [16, арк. 63], секція фонду національної культури

здійснювала контроль за оподаткуванням усіх українських установ і громадян на цей фонд [16, арк. 64], конгресова секція готувала проведення повітового і сільського освітнього конгресів [16, арк. 64]. До програми повітового ювілейного свята входило також відзначення Дня молоді, жінки-громадянки, народного господарства [16, арк. 67–68]. Упродовж ювілейного року всі сільські бібліотеки мали об'єднатися і утворити одну спільну бібліотеку при читальні [16, арк. 23].

Ювілейний комітет у зверненні «До відома філій і читалень!» повідомляв, що «Просвіта» отримала дозвіл від Міністерства внутрішніх справ на прапор і поширення ювілейних відзнак. Видавати відзнаку не членам товариства заборонялося. Також заборонялося виготовляти і використовувати прапорці, провадити відкриті збори на нитку для прапора «Просвіти» [5, с. 15]. До речі, члени «Просвіти», згідно із дозволу Міністерства внутрішніх справ від 23 лютого 1938 р. ч. А. П. 3-100, мали право носити ювілейну відзнаку товариства [58, арк. 33]. Також дозволялося використовувати її одночасно із хоругвою на загальних зборах Головного відділу, носити на головному уборі. Вартість відзнаки мала становити не менше 1 зл. (переклад з польської – примітка автора) [17, арк. 20].

Згідно із прийнятим проектом, прапор «Просвіти» мав розміри 140x125 см, лицевий бік якого обрамлювався блакитно-жовтими зубцями, рожевого кольору із символом «Просвіти»: жінкою, яка сидить з намистом і зіркою над головою, у правій руці вона тримала смолоскип, у лівій – книжку. Біля її ніг зображено три герби: з правого боку – св. Михайло з вогненним мечем, з лівого боку – лев, обернений на захід, посередині – герб «Запоріжжя» – козак із мушкетом. Лівий бік прапора, обрамлений жовтим кольором, блакитного кольору з золотим промінням сонця й книгою. Над сонцем напис «Просвіта» від сонцем: 1868 – 1938 [16, арк. 25].

Деякі осередки товариства також мали свої прапори, оскільки § 46 а статуту передбачав використання власного прапора за умови отримання дозволу влади на його використання [59, с. 23]. Затвердження символіки прапора тісно взаємопов'язане як з ювілеєм товариства у Львові, так і місцевими ювілеями. Так, 24 липня 1937 р. віділ читальні у Львові – Середмістя ухвалив рішення звернутися до філії щодо затвердження з нагоди 40-річного ювілею символіки власного прапора розміром 120x130 см, проект якого виконував С. Гординський. З одного боку на ньому зображено Покров Пресвятої Богородиці, яка своїм омоформом освітлювала «Просвіту» зі Святоуспенською церквою, над нею зверху сяяла зірка і сонце, з іншого боку – проміння від книжки з написом «Сорокаліття», під книжкою – Львів – Середмістя, 1897–1937 і «Учіться, брати мої». Держак прапора закінчувався щитом із відкритою книгою і стрічками з написом «Читальня «Просвіти» – Львів – Середмістя» [60, арк. 129].

Важливе значення для проведення ювілею товариства відігравали жетонові відзнаки. 2 червня 1937 р. ювілейний комітет звернувся до професора А. Краєвського у Львові, щоб він погодився взяти участь у поіменному конкурсі ювілейної жетонної відзнаки для членів «Просвіти». Матеріали потрібно було надіслати до 31 липня 1937 р. За участь у конкурсі передбачалася премія у розмірі 30 зл., а за прийнятий проект – 100 зл. [16, арк. 9]. Усіх ювілейних відзнак було три види, а саме: звичайних (50 тис. шт., ціною 4 гр. за одну штуку), окисдованих (20 тис. шт., ціною по 20 гр. за одну штуку) і емальованих (20 тис. шт., ціною по 30 гр. за одну штуку) видано на суму 12 тис. зл. [16, арк. 83]. Філії отримали ювілейні відзнаки у першій половині січня 1938 р., і з усієї кількості виготовлених 1790,58 зл. отримали на власні потреби [16, арк. 29]. Найдешевші із них для масового поширення коштували по 25 гр. за одну штуку, посріблені – 50 гр., емальовані – 1 зл. [16, арк. 62]. Прибутки із продажу відзнак мали становити 29750 зл. [16, арк. 84]. Для філій вартість відзнак було знижено на 30 % і на 1938 р. вони отримали 21 тис. зл. прибутку з їхньої реалізації [17, арк. 38].

Аналізуючи матеріали архівної справи, знаходимо дані, які свідчать про те, що усіх ювілейних відзнак виготовлено у кількості 140919 на загальну суму 2486453 [16, арк. 29], а не 90 тис. шт. на суму 12 тис. зл., як уже вказувалося. Такі значні розходження у кількості виданих ювілейних відзнак дають підставу стверджувати, що контроль і облік ювілейних відзнак проводився не на належному рівні з певним порушенням обліку затрачених коштів. Згідно із даними касової книги (розпочатої 6 січня 1938 р. і закінченої 26 серпня 1939 р. – примітка автора), на виготовлення емальованих відзнак витрачено 50912 зл., отримано прибутку – 51177 зл., посріблених відзнак витрати склали 43345 зл., прибуток – 43947 зл., на звичайні відзнаки витрачено 45883 зл., прибуток – 53836 зл. [61, арк. 1–91].

Загалом, «Просвіта» видала 2255 маршів для оркестрів, 5793 пісні для хорів, 15 тис. великих ювілейних ілюстрацій, 20 тис. менших ювілейних ілюстрацій для пропаганди боротьби з неписьменністю, 262 тис. наліпок, 25 тис. ювілейних грамот. З них було реалізовано 132673 ювілейних

відзнаки, 1579 маршів для оркестрів, 4302 пісні для хорів, 5358 великих ювілейних ілюстрацій, 15705 менших ювілейних ілюстрацій, 243022 наліпки, 18 тис. ювілейних грамот [23, с. 50].

25 травня 1938 р. директор канцелярії С. Магальяс повідомляв філії, що вони можуть отримувати від фонду національної культури і збору коштів на прапор 30 % [17, арк. 30]. Ситуація із заборгованістю зумовила збільшення надходжень від відсотків на потреби філій. 8 серпня 1939 р. Головний виділ звернувся до філій з тим, що для ліквідації їхньої заборгованості їм призначено 30 % з продажу відзнак, ювілейних наліпок, датків на нитку прапора і 50 % від купівлі книг [58, арк. 34].

Ювілейна наліпка призначалася для декорування вікон у селах і містечках на час ювілейних святкувань [17, арк. 38]. Афіші пропагандистського змісту, так звані «наліпки», роздруковано у кількості 262 тис. шт. загальною вартістю 1750 зл. (ціною 10 гр. за одну штуку – примітка автора) [16, арк. 36]. На 1938 р. реалізовано 110 тис. штук [17, арк. 38]. Також видано ноти дев'яти маршів для оркестрів і дванадцять пісень для хорів вартістю 2809,85 зл., які мали виконуватися на площі перед освяченням прапора «Просвіти» і на усіх повітових і сільських святах [16, арк. 36]. Ноти висилалися лише за готівку, однак при їх замовленні філії отримували на 20 % нижчу вартість [16, арк. 62]. У цілому, видатки на проведення 70-ти річного ювілею «Просвіти» склали 40,48985 зл., заплановані прибутки – 272,11475 зл. [16, арк. 83, 84].

На адресу «Просвіти» з нагоди 70-ти річного ювілею надійшли привітання від закордонних і західноукраїнських організацій, товариств, установ, окремих осіб. 18 травня 1938 р. надіслав привітання центральний виділ «Просвіти» у Буенос-Айресі в особі голови О. Кузьмича [62, арк. 35], 19 травня цього ж року привітала товариство «Руська Бесіда» із Чернівців [63, арк. 42], 26 травня 1938 р. загальні збори філії читальні «Просвіти» у Празі надіслали «... синівські побажання до дальшої праці для добробуту Української Нації» [64, арк. 28]. Гурток «Рідної школи», читальня і «Союз українок» у Баратові Львівського повіту пожертвували 63 зл., читальня у Винниках – 10 зл. [65, арк. 1, 4]. Лікарі М. Панчишин і Р. Осібчук від імені Українського гігієнічного товариства надіслали глибокий поклін та щире побажання «Просвіти» на честь свята [66, арк. 1]. Від усіх українських товариств, установ надійшло 43 привітання, від західноукраїнських – 230 [16, арк. 26].

Зокрема, у листі М. Цегельського, 90 річного священика, найстарішого члена «Просвіти» з Камінки Струмилової, до Головного відділу від 22 квітня 1937 р. зазначалося, «... Щастя Вам Боже – готуйте великий Празник 70-літний нашого славного товариства «Просвіта» – хай усміхнеться весело слава українського народу» [28, с. 6]. Ієромонах К. Шептицький з ігуменату Святоуспенської Лаври студитського чину з Унева у привітанні ювілейному комітету від 12 листопада 1937 р. вказував на тому, що й ми (духовенство – автор) «... будемо старатися по нашим силам слабим принести нашу малу це голку в гіднім відсвяткованню цього всенароднього торжества» [28, с. 7]. Єпископ Д. Няради із Крижева у привітанні, датованому 10 листопада 1937 р., зазначав, що «Зроблю, що буде можливе в Югославії, щоби ювілей «Просвіти» і тут приніс якнайбільше хісна для українського народу – Бажаю і прошу, щоби «Просвіта» все ширила освіту у чисто християнському католицькому дусі» [28, с. 10].

На конференції, що проходила 12 квітня 1938 р., 3. Шахерський, староста м. Долини, заявляв представникам «Просвіти», що товариство готується провести у Львові ювілейний здвиг українських товариств, який на Болахівщині має перетворитися на маніфестацію зорганізованості українського народу. Далі староста зазначив, що це суперечить статутіві, оскільки на збори кожна філія і читальня делегує одного представника, тому, щоб не виникло непорозуміння із владою, яка може припинити діяльність товариства, «... такий здвиг, який дражнив би лишень опінію польської суспільности, є сам по собі недоцільний і протистатутівий ... польська суспільність становить у повіті 20 % і є тим більше дразлива на такі свята, а з нею треба числитися» [15, арк. 37–38]. Голова місцевої філії товариства звернув увагу на той факт, що статут «Просвіти» дозволяв проводити не лише збори, але й організацію імпрез, свят, здвигів, екскурсій і що це має бути не організаційна чи політична маніфестація, а маніфестація культурних здобутків українського народу [15, арк. 38].

10 травня 1938 р. Головний виділ товариства повідомляв філії й читальні, що воєводський уряд у Львові 22 квітня 1938 р. видав розпорядження провести ювілейне свято «Просвіти» лише за умови, що участь у ньому зможуть прийняти тільки представники – по одному від філій і читальень з чотирьох воєводств (Краківського, Львівського, Тернопільського, Станіславського) і делегації центральних управ українських установ. Не дозволив святковий хід вулицями Львова, участі у святі хорів, оркестрів й проведення Конгресу української культури [15, арк. 41]. 22 травня 1937 р. у кафедральному соборі св. Юра у Львові мало відбутися посвячення прапора «Просвіти» митрополитом А. Шептицьким у присутності лише представників центральних українських товариств, установ і інституцій [15, арк. 42].

Президія профспілкової організації просвітянських працівників СУПРУГА вважала, що проведення ювілейного здвигу у Львові 22–23 травня 1938 р. не дасть можливості його підготувати й провести, оскільки оркестри і хори мали недостатньо часу для підготовки до виступів [67, арк. 1].

Зважаючи на рішення воєводства, «Просвіта» припинила підготовку масового прибуття членів товариства до Львова на 22 травня 1938 р. Натомість закликала філії і читальні перенести заплановані святкування на місцевий рівень згідно із наміченою програмою, що обговорювалася на окружних повітових нарадах філій і читалень, де наголошувалося власне й на тому, що влада не проводить жодних обмежень [16, арк. 22]. 23–24 вересня 1938 р. у Львові проходив з'їзд голів філій і інструкторів з питань обговорення внутрішньо-організаційних справ, які стосувалися обов'язків і завдань освітніх працівників, проведення ювілейних свят, перетворення філій у самоокупні повітові осередки [17, арк. 67].

А. Качор зазначав, що польська влада заборонила саму підготовку до ювілею [13, с. 25]. Справді, влада на місцях забороняла проведення святкування ювілею товариства. 16 травня 1938 р. ювілейний повітовий комітет у Самборі в особі голови І. Кобура звернувся через повітове староство до воєводського уряду в Львові у зв'язку з опротестуванням рішення повітового староства у Самборі від 5 травня 1938 р. до Ч: Поль[6]127|38, згідно із яким відмовлено проводити свято під назвою «День молоді» 15 або 29 травня 1938 р. у Самборі на площі товариства «Сокіл» з нагоди 70-ти річного ювілею. Свою відмову староство обґрунтовувало тим, що участь у святі інших організацій виходить за рамки статуту товариства [68, арк. 1].

Колегія «мужів довір'я» (у тих повітах, де не діяли філії товариства, Головний виділ призначав колегії «мужів довір'я» – примітка автора) опротестувала рішення повітового староства у Самборі до ч. Поль. 97/стов./1/17/37 через суддю І. Кобура щодо подальшої заборони діяльності згаданої колегії. Влада обґрунтовувала своє рішення тим, що колегія опротестовує рішення староства [68, арк. 2, 2 зв.].

Окрім того, ця колегія «мужів довір'я» внесла протест й проти рішення Головного виділу «Просвіти». Оскільки згідно із рішенням Головного виділу, уповноваженим на Самбірський повіт був В. Пришляк (рішення від 2 листопада 1937, ч. 6246/37 – примітка автора), однак колегія «мужів довір'я» протестувала проти такого рішення Головного виділу, тому що В. Пришляк не був і не є урядником колегії, а тільки представником Головного виділу [68, арк. 4 зв.].

У дев'яти читальнях Тернопільського воєводства влада заборонила проведення імпрез [55, арк. 22, 22 зв.]. Повітове староство у Надвірній заборонило проводити 7 липня 1936 р. окружне просвітянське свято у Манячій [69, с. 8]. Збаразьке староство заборонило читальні у Токах організувати свято «Просвіти» [70, с. 7].

У цілому, в більшості місцевостей святкування все ж таки відбулися. Голова «Просвіти» І. Брик святкував 70-річний ювілей «Просвіти» у Золотому Потоці, виступаючи на урочинах, він зазначав, що «... радію тим святом, бо то вислід невсипущої праці вас усіх, радію з того, що бачу ваші розпромінені, осяяні радістю лица, бо вони є доказом ваших устремлінь до осягнення нашої остаточної мети – відбудови нашої державности» [71, с. 264]. На Жовківщині у святкуваннях взяло участь 52 читальні і понад 15 тис. свідомих громадян. Як писав «Новий час», що «... святкування поглибили національну свідомість у Жовківщині та заохотили всіх працювати ще краще на народній просвітянській ниві для добра загалу. Ці святкування свідчать також про зразкову працю Філії в Жовкві» [72, с. 7].

Згідно зі звітом О. Калиняка, голови читальні «Просвіти» у Сороцьку від 3 липня 1938 р., ювілейний комітет побудував біля читальні брами, одну із написом «Просвіта», рік заснування і 1938, й біля церкви дві брами з написом «Хай живе «Просвіта», також на святі було розпродано 225 наліпок. У зв'язку із святкуванням ювілею привітання до Головного виділу надійшли від читальні, гуртка «Рідної школи» і «Сільського господаря» із Сороцького [55, арк. 1, 2].

Як свідчать дані звіту філії у Мостиську від 17 вересня 1938 р., у районі нараховувалася 41 читальня, і влада не ліквідувала жодної читальні, лише припинила працю читальня у Острозі за бездіяльність, хоча вона й вона у подальшому відновила діяльність. На святі, організовано у 30 читальнях, розпродано 1400 наліпок, 283 ювілейних відзнак [55, арк. 5–6, 8]. У районі філії у Підгайцях відбулося 14 свят на 75 читалень, ювілейних відзнак продано на суму 660 зл., грамот – 230 зл., календарів – 672 зл., наліпок – 750 зл., всього на суму 2312 зл. Взагалі проведено у 1938 463 різноманітних імпрези [55, арк. 11, 11 зв.]. Філія у Перемишлі у звіті від 19 вересня 1938 повідомляла, що на 109 читалень розпродано однозолотих відзнак на суму 1543 зл., 50 сотикових – 644, 25 сотикових – 729, разом 2916 штук, наліпок на вікна – 3750, ювілейних грамот – 110, грамот-образів – 70 [55, арк. 12].

Філія у Ліську свят не організувала, тому що проведення одного свята староство у Балигороді заборонило. Незважаючи на це, було продано 166 відзнак по 1 зл., 61 по – 0,50 сот., 10 штук по – 0,25 сот, 5 образів, жодної наліпки [55, арк. 16]. Згідно із даними філії у Перемишлянах ювілейних відзнак продано на суму 1114,25 зл. в основному по 1 зл., грамот 110, образів – 28, наліпок – 1200, загальна сума зібраних коштів 289 зл., з того 21 зл. ще не вислано до Головного віділу. Всього проведено від 1 січня до 25 вересня 1938 р. 40 читалень провели 169 різних імпрез [55, арк. 17–21]. 15 читалень, підпорядкованих філії у Копичинцях провели ювілейне свято, продали 193 відзнаки по 1 зл. 193 зл., 255 – по 0,50 сот. (127,50 зл.), 573 – по 0,25 сот. (143,15 зл.) Усього на суму 1021 на суму 463,65 зл., грамот на суму 559,81 зл., 81 образів для установ і товариств, які заплатили 15 зл., 350 наліпок на суму 25 зл. 38 читалень дали 40 вистав, 21 концерт, 40 забав, 11просфор [55, арк. 22, 22зв., 24–25]. У окрузі філії в Отинії лише одна читальня у Молодиківі провела ювілейне свято, в усіх інших влада не дала дозволу. Відзнаки продано на 300 зл., наліпок мало, бо не було свят 100 штук [55, арк. 23]. 25 січня 1939 р. філія у Богородчанах повідомила Головний віділ, що дозвіл на проведення ювілейного свята, запланованого на 22 грудня 1938 р., отримала лише 24 грудня поточного року [73, арк. 10].

Читальня у Солоному Заліщицького повіту скерувала на адресу Головного віділу товариства «Просвіта» від 26 грудня 1938 р. за підписом читальні, кооперативи «Праця», гуртка «Сільського господаря», «Лугу», церкви пропам'ятну грамоту, в якій подано загальні дані про розвиток і стан читальні, кооперативи, гуртків тощо. Зокрема, читальня нараховувала 286 членів, у місцевості проживало 766 українців, членами читальні було 118 чоловіків, 124 жінки, неповнолітніх 14 – 18 років 24 хлопці і 23 дівчини. У місцевості було 125 неписьменних українців, до 30 років 25 осіб, старше 100 осіб [55, арк. 33–38]. У звіті з ювілейного свята читальні у Блюдниках зазначено, що наліпок продано 320 на 32 зл., відзнак 30 – по 1 зл. (30 зл.), 20 – по 0,50 зл. (10 зл.), 75 – по 0,25 зл. (17,50 зл.), разом 89,50 зл. збірка на «Просвіту» становила 192,70 зл. від читальні, гуртка «Рідної школи», кооперативи [55, арк. 44].

У комюніке ювілейного комітету товариства з приводу відзначення 70-річного ювілею «Просвіти» наголошувалося на тому, що здвиг у Львові не відбувся, а посвячення прапора відбулося у рамках святкової служби у храмі св. Юра 22 травня 1938 р. митрополитом А. Шептицьким у митрополичій каплиці у присутності найстаршого просвітника, учасника перших загальних зборів від 8 грудня 1868 р. М. Цегельського, найстарших сеньйорів-діячів, Головного віділу, робочого і ювілейного комітетів, делегатів установ. Однак ця обставина не повинна порушити велич ювілею, тому що «... мільйони були при тому посвяченні серцем і духом приявні і ті мільйони, весь народ український, вшанують Ювілей і виявлять свою вірність прапором «Просвіти» тим більш сердечно і величаво на місцях, окремими святкуваннями» й «... обмеження великого свята до рамок традиційного богослужіння на подвір'ї храму св. Юра і до увінчання прапора представниками централь – до чогось нас зобов'язують. Нас, як свідома націю. До чого саме?» [26, арк. 5–7, 9].

А. Шептицький наголошував на тому, що велике й радісне «... торжество 70-літнього Ювілею «Просвіти» обходимо серед таких обставин усенародних терпінь, що стає неможливим виявити те, що кожний відчуває, кожний розуміє, над чим кожний терпить. Ювілей «Просвіти», що є торжеством цілого народу та лучить серця всіх, зібрав сьогодні тільки представників наших інституцій у чотирьох мурах цієї малої каплиці. «Просвіта» у хвилинах радості і смутку горнеться до Церкви, в ній шукає помочі та тим дає самотності сильну запоруку кращої майбутності. Принятий у новіших часах звичай – мовчання приміненний до сьогоднішньої радісної хвилини в промовчуванні всього, що нам так важко на серці лежить, нехай буде символом нашого положення – сігнумтемпоріс!» (Signumtemporis – знак часу) [74, с. 55].

Отже, метою відзначення ювілеїв «Просвіти» була активізація освітньої праці товариства з залученням якомога більшої кількості членів. Власне проведення святкувань у міжвоєнний період вимагало значних зусиль, коштів, тому для його відзначення було створено ювілейні комітети, об'єднано зусилля не лише «Просвіти», але й інших українських інституцій, що сприяло не тільки координації дій, але й виробленню спільного плану святкування ювілею, який носив всенародний характер. Програми ювілейних святкувань своїм впливом охопили закордонні і західноукраїнські інституції, установи, товариства. Прапор «Просвіти», ювілейні жетони відзнаки, наліпки, афіші пропагандистського змісту, марші, пісні свідчили про зростання авторитету товариства, його підтримку українством.

Однак спільні й об'єднані дії «Просвіти» й інших західноукраїнських товариств викликали занепокоєння польської влади, яка нехтуючи конституційними нормами, незважаючи на статут

товариства, заборонила провадити ювілейні святкування у Львові, тому, що ювілейні заходи будуть сприяти організованості українського просвітнього руху. Такі дії влади дають підставу стверджувати, що «Просвіта» за 70 років своєї подвижницької діяльності перетворилася в інституцію, яка довела свою життєздатність, сприяючи формуванню національної самосвідомості українства.

Джерела та література

1. На порозі сімдесятиліття «Просвіти» // Життя і знання. Ілюстрований науковий журнал-місячник. Рік X. 1937. Грудень. Ч. 12. С. 337.
2. Перський С. Ювілей «Просвіти» (думки з нагоди 70-ліття існування «Матері українських товариств»). Відбитка з альманаху «Нового часу» на рік 1938. Львів: накладом видавництва «Українська преса», 1938. 15 с.
3. Просвіта. Місячник освіти – культури – виховання. Християнська Україна. 988 – 1938. Матеріали до ювілейних святкувань. Рік III. Ч. 10–12. Львів, жовтень-грудень 1938. С. 195–232.
4. Так почалося велике діло... Як повстав Ювілейний Комітет для святкування 70-літнього Ювілею Просвіти // Під прапором Просвіти! Бюлетен Ділового Комітету 70-ліття Просвіти. Безплатний додаток до «Просвіти». Ч. 7–12 1937. Львів: Накладом Т-ва «Просвіта» у Львові, 1 березня 1938. С. 4–5.
5. Наша кооперація – в 70-ліття Матері-Просвіти // Під прапором Просвіти! Бюлетен Ділового комітету 70-ліття Просвіти. Безплатний додаток до «Просвіти». Ч. 1–2. 1938. Львів: Накладом Т-ва «Просвіта» у Львові, 15 квітня 1938. С. 2–3, 9–12, 15.
6. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі –ЦДАІ України). Ф. 348. Оп. 1. Спр. 323. Арк. 1,
7. Праця читалень у ювілейному році // Бюлетень Філії «Просвіти» в Калуші. На правах рукопису. Р. III. Ч. III V. Калуш, березень-квітень-травень 1938. С. 1.
8. До читалень «Просвіти»! // Бюлетень Філії «Просвіти» в Калуші. На правах рукопису. Р. II. Ч. VIII–IX. Калуш, серпень-вересень 1937. С. 1.
9. Підготовка Дня українки-громадянки // Просвіта. Місячник освіти – виховання – культури. День українки-громадянки. Тексти до програми. Рік III. Львів, березень-квітень 1938. Ч. 3–4. С. 53–55.
10. Підготовка Дня української молоді // Просвіта. Місячник освіти – виховання – культури. День української молоді. Тексти до програми. Рік III. Львів, січень-лютий 1938. Ч. 1–2 (22–23). С. 8–9.
11. Збірка на нитку для прапора «Просвіти» // Бюлетень Філії «Просвіти» в Калуші. На правах рукопису. Р. 1938. Ч. VI–IX. Калуш, червень-листопад 1938. С. 3.
12. Жовківщина «Просвіти» // Новий час. Ілюстрований популярний часопис. Ч. 239 (4439). Рік XVI. Львів, четвер, 27. жовтня 1938. С. 7.
13. Качор А. Роля «Просвіти» в економічному розвитку Західної України. Українська Вільна Академія наук. Серія: Літопис УВАН. Ч. 18. Вінніпег: Накладом Товариства «Просвіта» в Порт Артурі, 1960. 31 с.
14. Гринів О. «Просвіта»: історія і сучасність // Літопис Червоної Калини. Історико-краєзнавчий часопис. Ч. 6. 1991. С. 53.
15. ЦДАІ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 1, 3, 6, 13, 16, 24, 34, 35, 37–38, 40, 41, 42, 44, 45, 53 67.
16. Там само. Спр. 35. Арк. 3, 9–10, 18–19, 22–27, 29, 32, 36, 47–51, 55, 62–64, 67–68, 81, 83–84.
17. Там само. Спр. 214. Арк. 20, 30, 38, 67,
18. Зуляк І. С. Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939). Тернопіль: «Воля», 2005. 946 с.
19. Зуляк І. Діяльність «Просвіти» у Східній Галичині (1868–1939): історіографія та джерельна база дослідження // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія. Випуск 10. Тернопіль, 2000. С. 287–292.
20. Зуляк І. Посилення антиукраїнської політики польської влади на західноукраїнських землях (1919–1939) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2002. Вип. 5. С. 119–121.
21. Зуляк І. Переслідування польською владою просвітнього руху у міжвоєнний період // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2003. Вип. I. С. 133–141.
22. Зуляк І. Відзначення ювілеїв «Просвіти» у міжвоєнний період // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. Вип. 229–230. Чернівці: Рута, 2004. С. 52–58.
23. Товариство «Просвіта» в рр. 1936–1938. Звідомлення з діяльності від 1. січня 1936 р. по 31. грудня 1938 р. XLXI. Загальні збори «Просвіти» 8 червня 1939. Львів, 1939. С. 21–22, 48–50.
24. Вистава української книжки у Белзі // Просвіта. Місячник освіти – виховання – культури. Рік II. Львів, 1937. Ч. 3–6 (12–15). С. 105–106.
25. ЦДАІ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 6408. Арк. 1,
26. Там само. Спр. 216. Арк. 5–7, 9, 14,

27. Дорошенко В. «Просвіта» її заснування й праця. Короткий історичний нарис з додатком про «Просвіти» в інших країнах. Філадельфія: Па., ЗДА, видання: «Молода Просвіта» ім. Митр. А. Шептицького, 1959. 102 с.: іл.
28. Так почалося велике діло...Як повстав Ювілейний Комітет для святкування 70-літнього Ювілею Просвіти // Під прапором Просвіти! Бюлетен Ділового Комітету 70-ліття Просвіти. Безплатний додаток до «Просвіти». Ч. 7–12 1937. Львів: Накладом Т-ва «Просвіта» у Львові, 1 березня 1938. С. 4–10, 12–14.
29. ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 6434. Арк. 37,
30. Там само. Спр. 165. Арк. 1–4, 12,
31. Там само. Спр. 173. Арк. 10, 11,
32. Мета. Тижневик. Рік V. Львів, неділя 24. березня 1935. Ч. 12 (206). С. 7.
33. Просвіта. Місячник освіти – культури – виховання. Христиїняська Україна. 988–1938. Матеріяли до ювілейних святкувань. Рік III. Ч. 10–12. Львів, жовтень-грудень 1938. С. 195–232.
34. Папа про українців // Народна справа. Український тижневий часопис. Ч. 23 (556). Рік Ч. XII. Львів, неділя 4 травня 1939. С. 1.
35. Гайда Ю. І. Турківщина: природа і люди. Монографічний опис. Ужгород: Патент, 1998. 391 с.
36. Турчанськахроніка. Бойківська верховина «Просвіти» // Наш прапор. Ілюстрований дводенник. Рік XVI. Ч. 222. Львів, 7 жовтня 1938. С. 7.
37. Незвичайне свято Бойківщини // Наш прапор. Ілюстрований дводенник. Рік XVI. Ч. 241. Львів, 4 листопада 1938. С. 2–3.
38. Верига В. 950-ліття хрещення Руси-України // Коломия і Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. Наукове Товариство ім. Шевченка. Український Архів. Том 46. Філадельфія: Видання Комітету Коломийян, 1988. С. 419–422.
39. ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 42.
40. Там само. Спр. 122. Арк. 3, 6, 7
41. Там само. Спр. 36. Арк. 1, 3, 12.
42. Просвѣта. РедакторъПетъръМутафчиевъ. Година IV. София, 1938–1939. 1296 с.
43. ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 6423. Арк. 31,
44. Там само. Спр. 423. Арк. 1, 353.
45. Народний Ілюстрований календар «Просвіти» на звичайний рік 1938. Річник 58. Львів, 1937. С. 49.
46. ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 1.
47. Там само. Спр. 216. Арк. 1, 12, 13,
48. 70-літній ювілей «Просвіти» (за об'їзником Головного Товариства) // Бюлетень Філії «Просвіти» в Калуші. На правах рукопису. Р. II. Ч. X. Калуш, жовтень-листопад-грудень 1937. С. 3–4.
49. ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 210. Арк. 1–2,
50. Там само. Спр. 141 а. Арк. 1–7, 29–33, 45–46,
51. Там само. Спр. 481. Арк. 50.
52. Там само. Спр. 822. Арк. 50, 51.
53. Там само. Спр. 217. Арк. 1.
54. Там само. Спр. 214. Арк. 38.
55. Там само. Спр. 812. Арк. 1–3, 5–6, 8, 11, 11 зв., 16, 17–21, 22, 22 зв., 23–25, 33–38, 44.
56. Там само. Спр. 575. Арк. 19
57. Матір українського національного життя: у сторіччя «Просвіти» // Лемківський календар на божий 1968 рік. ЗредагувавЮліян Бескид. 4 з черги видання. Торонто-Н. Дж.: Видання Організації Оборони Лемківщини, 1968. С. 23.
58. ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 220. Арк. 33, 34.
59. Статут Товариства «Просвіта» ухвалений надзвичайними зборами у Львові, 5. марта 1924 р. Принятий до відома рескриптом львівського Воевідства з дня 2. марта 1924 р. ч. 4883/24/І/3. Львів, 1924. 30 с.
60. ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 3654. Арк. 129.
61. Там само. Спр. 6448. Арк. 1–91 .
62. Там само. Спр. 39. Арк. 35.
63. Там само. Спр. 40. Арк. 42.
64. Там само. Спр. 46. Арк. 28.
65. Там само. Спр. 37. Арк. 1, 4.
66. Там само. Спр. 44. Арк. 1.
67. Там само. Спр. 49. Арк. 1.
68. Там само. Спр. 4906. Арк. 1, 2, 2 зв., 4 зв.
69. Коротка просвітянська статистика Солотвинщини // З просвітянського фронту на Підгір'ю й Гуцульщині (Одноднівка). Солотвина, в липні 1936. С. 8.
70. Припинили діяльність читалень «Просвіти» // Неділя. Ілюстрований національний тижневик. Рік XI. Львів, 25 вересня 1938. Ч. 37 (507). С. 7.

71. Бучач і Бучаччина. Історично-мемуарний збірник. Наукове Товариство ім. Шевченка. Український Архів. Том XXVII. НьюЙорк-Лондон-Париж-Сідней-Торонто: 3 друкарні Української Видавничої Спільки в Лондоні, 1972. С. 264.
72. Жовківщина «Просвіті» // Новий час. Ілюстрований популярний часопис. Ч. 239 (4439). Рік XVI. Львів, 27 жовтня 1938. С. 7.
73. ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 1177. Арк. 10.
74. Народний Ілюстрований Календар Товариства «Просвіті» на звичайний 1939. Річник 59. Львів: Накладом Товариства «Просвіта» у Львові, 1938. С. 55.

УДК 94(477.85)«185/191»:016.2

Олександр Добржанський

«Руська бесіда» - провідне українське просвітнє товариство на Буковині другої половини XIX – початку XX ст.

У статті проаналізовано діяльність «Руської бесіди» на Буковині в австрійський період. Доведено, що просвітянські ідеї на Буковині наприкінці XIX – на початку XX століття набувають усе зростаючої популярності, що проявилось у збільшенні членів організації. «Руська бесіда» стала провідною національною організацією Буковини, яка розгорнула активну діяльність та згуртувала навколо себе інтелігенцію, носіїв української національної ідеї, послідовно відстоювала свої політичні права і була готова до того, щоб у майбутньому об'єднатися з рештою українських земель у єдиній соборній незалежній Українській державі.

Ключові слова: Буковина, «Руська бесіда», товариство «Просвіта», національна ідея, народовці, москвофіли, австрійський період, статут товариства.

Dobrzhansky O.V. "Russian Dialogue" is the leading Ukrainian educational society in Bukovina in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries.

The article analyzes the activities of the "Russkoy conversation" in Bukovina during the Austrian period. It is proved that the Enlightenment ideas in Bukovina in the late nineteenth and early twentieth centuries were gaining in popularity, which was manifested in the increase of members of the organization. "Russian Dialogue" became the leading national organization of Bukovina, which deployed active activities and rallied around the intelligentsia, carrying the Ukrainian national idea, consistently defended its political rights and was ready to unite with the rest of the Ukrainian lands in the future in a single independent independent assembly The Ukrainian state.

Key words: Bukovina, "Ruska vaida", society "Prosvita", national idea, narodovtsi, Muscophiles, the Austrian period, the charter of the society.

Друга половина XIX – початок XX ст. позначилися на Буковині швидким розвитком українського національного руху. За декілька десятиліть місцеві українці перетворилися з малосвідомої етнічної маси в добре організовану і згуртовану національну групу, яка усвідомлювала свої потреби, послідовно відстоювала свої політичні права і була готова до того, щоб у майбутньому об'єднатися з рештою українських земель у єдиній соборній незалежній Українській державі. Чи не найголовнішу роль у такому швидкому і значущому перетворенні відіграла діяльність культурно-просвітнього товариства «Руська бесіда», яке було на Буковині аналогією галицької «Просвіти».

«Руська бесіда» була заснована менш ніж через два місяці після утворення львівської «Просвіти», 14 (26 січня) 1859 р. Причинами утворення першого громадського об'єднання українців Буковини стало перш за все те, що на цей час у краї вже була значна кількість свідомих людей, які вболівали за те, щоб українці стали освіченими, згуртованими і мали рівні права з іншими народами. По-друге, значним був вплив Галичини, де українці значно раніше почали боротися за свої права. По-третє, певний поштовх до утворення товариства, особливо українським священикам, зробив єпископ Євген Гакман, який у цей час боровся зі спробами створити окрему румунську православну митрополію в Австрії, відстоював ідею, що буковинська православна єпархія складається з румунів і русинів, які повинні мати однакові права і в церкві, і в суспільному житті. Ідея єпископа полягала в тому, щоб на протигагу румунському просвітньому товариству на Буковині, яке було засноване в 1862 р., створити українське просвітнє товариство і таким чином добитися певного паритету.

На установчі збори «Руської бесіди» зібралося понад двісті представників з усіх куточків Буковини. Вони затвердили статут новоствореної організації та обрали її керівництво. Першим головою «Руської бесіди» став священик Василь Продан. Членами виділу (виконавчого комітету) були

обрані - нотаріальний кандидат д-р Сахнович (заступник), священник Іван Браник, консисторський радник о. Михайло Коморошан, о. Ф.Максимович, о. С.Воробкевич, ректор духовної семінарії о. Іларіон Филипович, суддя Максим Михалюк, катехит реальної школи у Чернівцях Олександр Прокопович. Отже, шестеро були духовними особами, двоє - службовцями і один - професор гімназії. Такий вибір відбивав реалії тодішнього суспільного життя, головною рушійною силою якого було духовенство.

У статуті товариства, затвердженому Крайовою управою Буковини, зазначалося: «Беседа руска есть соєдиненіє для поднесенія просвещенія і товарищеской жизни». Засобами досягнення поставленої мети мало стати заснування бібліотеки, видання корисних творів, газет і журналів, товариське життя. «Руська Беседа» складалася з дійсних та почесних членів. Першими могли бути всі, хто проживав на Буковині і мав «добру славу», за винятком молоді, яка навчалася. Як бачимо, членство в товаристві не мало національних обмежень. Почесним членом міг бути кожен, хто проживав у межах Австрії і «для руського народу заслужився» [1, 11-16].

До товариства з самого початку ввійшли люди різних ідейних переконань. Одні належали до старорусинів (пізніше москвофілів), прихильників єдності з Росією, інші були народовцями, відстоювали думку, що українці Буковини це частина єдиного українського народу, який крім Буковини проживає в Галичині, на Закарпатті та Наддніпрянській Україні.

Умовно, історію товариства в австрійський період можна розділити на два періоди. Перший охоплює час від утворення товариства до 1884 року. В цей час у товаристві переважали старорусини (москвофіли), а прихильники народовства були у меншості. На засіданнях «Руської бесіди» в цей час точилися гострі дискусії щодо того на кого орієнтуватися, як відстоювати інтереси українців та організовувати просвітні заходи. Значний вплив на товариство в цей час справляли російські консули, які намагалися нав'язати його керівництву проросійські ідейні орієнтири.

Найбільшу активність «Руська Беседа» проявляла в галузі освіти та культури, намагаючись послідовно захищати права українців. Регулярно товариство зверталося з різними запитами, зверненнями, проханнями, протестами, пропозиціями. Досить назвати протест на рішення Буковинського сейму про ведення протоколів румунською та німецькою мовами (1869 р.), інтерпеляцію, щоб богослов'я в початкових і середніх школах викладалося тільки рідною мовою (21 березня 1870 р.), звернення про запровадження іспитів з богослов'я українською мовою (4 січня 1871 р.), вимогу, щоб місце вчителя в Кіцмані зайняла людина, яка володіє українською мовою (3 жовтня 1873 р.), запит про заснування кафедри української мови та літератури у майбутньому Чернівецькому університеті і викладання українською мовою у духовній семінарії (24 лютого 1875 р.) тощо [2, 269-273]. Всього за перше десятиліття існування «Руської Бесіди» було подано 9 письмових звернень і 5 прохань до різних установ краю та імперії [3, 73-74]. Такі звернення практикувалися досить часто у той час не тільки українськими, але й іншими товариствами. Не всі з них дали позитивний результат, але подібного роду заяви переконували владні структури, що українці не збираються відмовчуватися і за найменших можливостей будуть відстоювати свої конституційні права.

Досить вдалою формою привертання уваги до себе, до проблем українства, а також для збору грошей стали музично-культурні вечірки, які регулярно проводилися «Руською Бесідою». Одна з перших таких вечірок проведена 14 липня 1869 р. в залі готелю «Під Чорним Орлом». Були присутні декілька сотень осіб, у тому числі поляки, німці, євреї, румуни. Цією вечіркою «Руська Беседа» заманіфестувала своє існування як активне товариство, яке не збирається обмежуватися виключно зборами чи нарадами. Поступово виробилися деякі загальні принципи проведення подібних вечірок. Як правило, вони починалися урочистими патріотичними виступами. Потім давали концерт, в якому виконувалися твори українських і зарубіжних композиторів, поетів. Заключним акордом були танці. Вечірки присвячувалися важливим історичним ювілеям українського народу, Австро-Угорщини, визначним постатям історії, культури, політики тощо. На них запрошували не тільки українців, але й представників інших народів краю. Кошти, зібрані під час таких вечірок, ішли на потреби товариства. Про вечірки, влаштовані «Руською бесідою», повідомляли газети, вони набували розголосу і таким чином сприяли популяризації української справи.

Як уже зазначалося, до «Руської бесіди» увійшли люди різних політичних переконань. Це обумовлювало гострі дискусії між членами товариства. Вони точилися як на загальних зборах, так і на засіданнях виділів. Зокрема, вже на другому засіданні виділу 8 (20) березня 1869 р. спалахнула суперечка між Глібовицьким, Браником, з одного боку, та Михалюком, Прокоповичем, Турчмановичем, з іншого. Перші вважали, що слово «русський» в назві товариства слід писати з двома

«с»), другі відстоювали думку про вживання однієї літери «с»). Обидві сторони для аргументації наводили приклади з історії, зверталися до авторитетів науки. Але це була не просто філологічна суперечка. Через отакі, на перший погляд, дріб'язкові, розбіжності проходило у той час розмежування між старорусинами і народовцями. Дискусії сприяли кристалізації ідейних постулатів обох течій, виробленню нових, пристосованих до відповідних обставин, гасел. У даному випадку більшість підтримала старорусинів і залишила написання слова «руський» у статутах товариства з двома «с»). На знак протесту М.Михаляк, О.Прокопович і І.Турчманович склали з себе повноваження членів виділу. Про свою позицію у справі правопису вони заявили на сторінках урядової «Черновітцер Цайтунг», наголошуючи, що для них дуже важливо, етимологічним чи фонетичним правописом будуть написані документи «Руської Бесіди» [4].

Дискусії продовжувалися і в наступні роки. Зокрема, 1875 р. радний Кирилович виступив проти того, щоб «Руська Бесіда» поширювала видання львівської «Просвіти», бо, на його думку, мета останньої не відповідає потребам «Руської бесіди». На захист «Просвіти» виступили С.Воробкевич і М.Михаляк, але опинилися у меншості. Цього ж року до виділу «Руської бесіди» знову було обрано майже одних старорусинів.

Де кілька разів у першій половині 70-х років XIX ст. «Руська бесіда» переживала глибоку кризу. У липні 1872 р. виділ констатував, що товариство розвивається не так, як хотілося б. На загальних зборах 1871 р. були присутні тільки 21, а 1872 р. - 20 осіб. Причиною цього, на думку керівництва, стала роз'єднаність виділу, одна частина членів якого проживала у місті, а інша - в провінції. Головне ж, зазначалося у звіті, нерішучість і неготовність більшості до самопожертвування та активних дій. Виділ мав намір навіть скликати загальні збори і поставити питання про розпуск товариства, але в останній момент здоровий глузд узяв гору. Як писала одна з газет: «Выдел... убоялся суда теперешнего и будущего Руси» [5].

«Руська бесіда» намагалася впливати на громадське життя виданням газет та іншої періодики. Вже на першому засіданні виділу «Руської бесіди» обговорювалося питання про заснування газети і навіть визначено майбутню редколегію. Тоді цю ідею не вдалося реалізувати. На засіданні виділу 12 жовтня 1869 р. С.Воробкевич запропонував видавати з 1 січня 1870 р. український літературний журнал з назвою «Зоря Буковинська». Виділ погодився. Редактором обрали І.Глібовицького. Підкреслено, що журнал видаватиметься етимологічним правописом [6]. Перший номер «Буковинської Зорі» з підзаголовком «Журналь неполитическій, посвященный науце и розвеселению» побачив світ 2 (14) лютого 1870 р. Однак у виданні регулярно вміщалися поточні новини, що наближало його до газети. Ідейно «Буковинська Зоря» була різноплановою. В її першому та другому номерах вміщено вже згадуваний виступ о. С.Мартиновича на загальних зборах «Руської Бесіди» 1 (13) грудня 1869 р., який мав програмний характер [7]. Досить цікавими були розвідки А. Петрушевича «Радовецько-Чернівецька єпископія і святителі її», Г.Купчанка «Из сборника буковинских простонародных песен, казок, повестей, пословиц, суеверий». Однак видруковано тільки 16 номерів «Буковинської Зорі». Брак коштів і відсутність доброї волі членів «Руської Бесіди» обумовили припинення видання.

На рубежі 70-80-х років XIX ст. до активної роботи приступає нова генерація суспільних діячів, які намагаються відмовитися від старорусинських догм. Серед них слід назвати І.Тимінського, О.Поповича, Єротея і Юстина Пігуляків, І.Окуневського. Пізніше до них приєднався С.Смаль-Стоцький. Вони виступили з різкою критикою керівництва «Руської бесіди», звинувативши його в хибному курсі. Це призвело до нової кризи в товаристві, яка закінчилася тим, що старорусини покинули його, а 1 вересня 1884 р. прибічники народовства обрали новий виділ на чолі з Є.Пігуляком.

Отже, з 1884 р. почався другий період в історії «Руської бесіди», який тривав до початку Першої світової війни. В цей час «Руська бесіда» досягла свого розквіту, розгорнувши активну діяльність у різних сферах життя.

Народовці одразу приступили до активної діяльності. Було зроблено рішучі кроки щодо видання «Руської бібліотеки для молоді» та політичної газети «Буковина». Створено окремий видавничий комітет. Підкреслено, що всі видання «Руської бесіди» будуть публікуватися народною мовою [8].

Виділ «Руської бесіди» протягом наступного 1885 року збирався 16 разів, розглядаючи питання функціонування читальні та бібліотеки товариства, випуск та розповсюдження художньої і суспільно-корисної літератури, періодики, співробітництво з «Народним домом», «Союзом», львівською «Просвітою» та іншими товариствами [9].

«Руська Бесіда» у другій половині 80-х – 90-х роках XX ст. намагалася активізувати і всіляко поліпшити діяльність вже існуючих сільських читалень, надати організованості рухові по заснуванню

нових читалень. Для цього газета «Буковина» опублікувала зразок статуту читалень і зазначала: «Скоро найде ся в яком селі тільки сім людей, що мають охоту до просвіти, так можуть уже заложити собі читальню. До того треба тільки охоти, одного лева і сорок і п'ять крейцарів, шість аркушів білого паперу і писемного чоловіка» [10]. Завдяки організаційним заходам «Руської Бесіди» формальності по заснуванню читалень були зведені до мінімуму, а це мало також неабияке значення для селян. Наголошуючи на значенні читалень, «Буковина» писала: «Читальні відтягають народ від корчми, читальні заохочують людей до ощадності, визволяють наших хліборобів із рук лихварських, бо із читалень виходять шпихліри (громадські комори. – авт.) і каси позичкові, читальні показують людям пожиток з науки і заохочують їх до школи; бо де є читальня, там не тільки діти, але навіть старші люди беруть ся радо й широко до книжки; через читальні пізнали наші селяни, як іде господарка в їх громадах, а як вона повинна йти, словом: читальні навчають темних досі людей розуму в користь їх душ і тіла» [11].

Завдяки значній організаторській роботі «Руської бесіди» число читалень почало швидко зростати. У 1885 р. відкрито 4 читальні, 1886 р. - 8, 1887 р. - 8, 1888 р. - 8. Уже на початку 90-х років XIX ст. налічувалося 42 читальні, у 1894 р. - 46, у 1902 р. - 64 [12, 98-99]. Безперечно, не всі з них діяли активно. Деякі змушені були долати опір місцевої влади, вороже настроєних священиків, москвофілів, чиновників. Але більшість виконувала поставлені на них завдання успішно. Члени «Руської бесіди», як правило, перетворювали відкриття кожної читальні у велике народне свято. На нього приходили не тільки члени читальні, але й жителі сусідніх сіл. Виголошувалися патріотичні промови, влаштовувалися концерти, підкреслювалося значення залучення селян до освітньої та національно-культурної роботи.

Наступним кроком у посиленні зв'язків товариства «Руська бесіда» з народними масами стало заснування по селах позичкових кас та інших економічних товариств. Такі селянські організації на той час уже мали неабияке поширення у Західній Європі. Поступово цей рух набував розмаху і в Галичині. Однак на Буковині далі окремих газетних статей просвітницького характеру справа не рухалася. Тому «Руська бесіда» виступила з ініціативою щодо створення мережі економічних селянських товариств. Для цього статут товариства 1894 р. було змінено. За зразок взято статут львівської «Просвіти». Тепер завдання «Руської Бесіди» визначалися так: «Ширити просвіту і підносити добробит руского народу» [13, 5].

Завдяки енергійній праці «Руської Бесіди» кількість селянських кас швидко зростала по селах Буковини. Уже 1898 р. відкрилося перших шість, а на кінець 1904 р. їх стало 78 [14; 15]. З 1905 р. керівництво селянськими касами взяла на себе окрема організація «Союз хліборобських спілок «Селянська каса».

Початок XX ст. і особливо десятиліття перед Першою світовою війною стало часом найбільшого розквіту «Руської бесіди». 1912 р. товариство налічувало 908 дійсних членів [16, 167]. В усіх повітах краю діяли осередки товариства, якими керували філії «Руської бесіди», засновані у Вашківцях, Вижниці, Заставні, Кіцмані, Сторожинці, Сереті, Путилі, Чернівцях і Чернівецькому повіті. Під егідою товариства на кінець 1913 р. діяло 154 читальні.

Як і в попередні десятиліття, керівництво «Руської бесіди» допомагало у впорядкуванні документації читалень, підготовці їхніх статутів до реєстрації. Проводилося навчання для керівників читалень та музичних організаторів. Методичну допомогу в проведенні просвітньої роботи надавала центральна бібліотека, яка знаходилася у Чернівцях. «Руська бесіда» цілеспрямовано працювала над тим, щоб сільські читальні комплектувалися літературою, зміст якої забезпечував не тільки ріст освіченості селян, але й виховання у них глибоких національних переконань. Для цього було розгорнуто інтенсивну видавничу діяльність. За період від 1874 до 1911 р. опубліковано 67 назв книг. Серед них твори Юрія Федьковича, Сидора та Григорія Воробкевичів, історія Буковини, всесвітня історія, читанки для початкових і середніх шкіл тощо.

У передвоєнне десятиліття «Руська бесіда» була найбільш активною в проведенні культурно-просвітніх заходів, відзначенні важливих дат історії України, вшануванні видатних особистостей, які прославили Вітчизну. Товариство докладало зусиль для пропаганди творчості Т.Г.Шевченка та його особистості як національного пророка. Кожного року навесні відбувалися шевченківські свята, вшановувалися роковини його народження та смерті. У зв'язку з 50-літтям смерті Кобзаря було опубліковано звернення, в якому зазначалося: «Кожда громада, кожда наша школа, кожда читальня нехай уладить в сім часі святочні сходи, присвячені пам'яті Шевченка. Нехай спомин про Него скрізь творить у нас одну велику громаду свідомих і трудящих синів України» [17].

Українці Буковини в 1911 р. з обуренням зустріли повідомлення про заборону російським урядом проводити урочистості в Києві. У відповідь було заявлено: «Український народ на Буковині! Царське насильство заборонило святкувати пам'ять Тараса Шевченка в Києві, який є серцем України! Проте ми, в нашій країні, тим горячіше мусимо збиратися на Шевченкові свята! Тим більше запалу мусимо розбудити в собі, бо треба нам втихомирити смуток братів наших наддніпрянських і треба нам всему світові ще раз доказати, що «не виоре неситий на дні моря поле!» Нехай всі побачать, що будучність українського народу, для якої трудився Шевченко, - не могила, але слава, воля й сила!» [17].

Урочистості, проведені «Руською бесідою» 18-19 березня того року, справили надзвичайне враження на маси народу, які з'їхалися для відзначення роковин. В перший день проведено панахиду і великий концерт в залі Музичного товариства за участю Ф.Лопатинської, змішаного хору «Буковинського Бояна». Наступного дня відбулася святочна академія на честь Т.Шевченка, на якій виголосили промови проф. С.Смаль-Стоцький, д-р З.Кузеля і проф. В.Сімович. Увечері заходом товариства «Міщанський хор у Чернівцях» проведено народний концерт. У ньому взяв участь також Г.Хоткевич. У березні-квітні 1911 р. усі читальні «Руської бесіди» та інші товариства Буковини провели заходи по вшануванню Т.Шевченка. В ці дні за почином наддніпрянських українців буковинці розпочали збір коштів на спорудження пам'ятника Кобзареві в Києві. Тільки продаж білетів на урочисті концерти в Чернівцях дав на цю справу 500 корон [18, 6].

Ще більшого розмаху набуло відзначення сотих роковин з дня народження Т.Шевченка. Було створено Комітет Шевченкового свята на Буковині за участю представників різних товариств і громадських об'єднань, який розробив насичену програму урочистостей. Із великим піднесенням по селах і містечках пройшли святкові віча, збори, вечори, концерти, вистави.

Таким чином, за майже півстолітнє існування від створення до початку Першої світової війни «Руська бесіда» заявила про себе як найбільш популярне і впливове українське культурно-освітнє товариство Буковини. Якщо в перший період існування діяльність товариства стримували суперечки між народовцями та старорусинами, то вже після 1884 р. ця проблема була знята з порядку денного.

«Руська бесіда» стала справжньою кузницею кадрів для українського руху на Буковині. Членами товариства в різний час були майже всі лідери українства краю.

Завдяки активній діяльності «Руської бесіди» по селах краю, просвітній рух охопив широкі верстви селянства. Почав формуватися новий тип українського селянина, який був освічений, розумівся на суспільних проблемах, вмів відстоювати власні переконання.

«Руська бесіда» на Буковині проіснувала до кінця 30-х років ХХ ст. Однак в румунський період товариство вже не мало змоги розгорнути активну і масову культурно-освітню роботу. Після приєднання Північної Буковини до Радянського Союзу діяльність «Руської бесіди» була заборонена більшовицькою владою.

Джерела та література:

1. Державний архів Чернівецької області (ДАЧО). – Ф.3. Крайова управа Буковини. - Оп.4. - Спр.1949. Листування про затвердження статуту товариства “Руська Бесіда”. 1869 р. – 43 арк.
2. Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь. Культурно-історичний образок. – Чернівці, 1897. – 295 с.
3. Дмитрів Є. Ілюстрована історія просвітнього товариства “Руська Бесіда” в Чернівцях (1869–1909). - Чернівці, 1909. - 125 с.
4. Czernowitzer Zeitung. – Чернівці. – 1869. – 16 квітня
5. Слово (Львів). - 1872. – 12 липня.
6. Слово (Львів). – 1877. – 15 лютого.
7. Буковинская Зоря. Журнал неполитический, посвященный науке и развеселению. – Чернівці. - 1870. – 2-9 лютого.
8. Діло (Львів). - 1884. – 11 вересня.
9. Буковина (Чернівці)– 1885. – 15 липня.
10. Буковина (Чернівці). – 1886. – 15 лютого.
11. Буковина (Чернівці). – 1888. – 13 лютого
12. Ботушанський В. Виникнення та діяльність сільських читалень на Буковині (80-ті роки ХІХ – поч. ХХ ст.) // З історичного минулого Буковини. - Чернівці, 1996. - С. 96-109.
13. ДАЧО. – Ф.3. Крайова управа Буковини. - Оп.1. - Спр.7405. Листування про відкриття читалень “Руської Бесіди” в селах краю. 1898 р.. – 64 арк.
14. Буковина (Чернівці) . – 1899. – 1 січня.
15. Народний голос (Чернівці). – 1911. – 8 вересня.
16. Буковинський православний календар на звичайний рік 1913. - Чернівці, 1912. – 176 с.
17. Народний голос (Чернівці). – 1911. – 9 березня.

18. Звіт з діяльності просвітнього товариства "Руска бесіда" за час від мая 1909 до грудня 1911 р. // Буковинський православний календар на рік 1912. - Чернівці, 1912. - С.1-30.

УДК 94(477.8)"1868/1939":061.23

Юлія Ключук

Культурно-освітня діяльність товариства «Просвіта» на Західній Україні у 1868 – 1939 рр.

У статті аналізується культурно-освітній аспект діяльності товариства «Просвіта» у 1868-1939 рр. Автор виокремлює конкретні складові цього напрямку роботи, як то: поширення освіти, піднесення культури, ліквідації не писемності українців; видання читанок і календарів, заснування бібліотек і читалень тощо. Встановлено, що наслідком культурно-освітньої діяльності товариства «Просвіта» було зростання політичної свідомості та згуртованості українського населення.

Ключові слова: товариство «Просвіта», культура, освіта, діяльність, Західна Україна.

Yulya Klyuchuk Cultural and educational activity of «Prosvita» in Western Ukraine in 1868 – 1939.

The article analyzes the cultural and educational aspect of the society «Prosvita» in 1868-1939. The author highlights the specific components of this direction of work, such as: the spread of education, the rise of culture, the elimination of non-Ukrainian language; the publication of readers and calendars, the establishment of libraries and readers, etc. It was established that the result of the cultural and educational activities of the «Prosvita» was the growth of political consciousness and cohesion of the Ukrainian population.

Key words: Society «Prosvita», culture, education, activity, Western Ukraine.

Постановка наукової проблеми та її значення. Історія українського народу багата різними проявами національної боротьби за свою державу, мову, віру тощо. У цій боротьбі чільне місце займає товариство «Просвіта», яке була чи не єдиною організацією свого часу із чіткими ідейними позиціями. Товариство «Просвіта» відіграло провідну роль у громадському і культурному житті Західної України. Нарховуючи у своїх рядах чималу кількість членів, товариство охоплювало своєю діяльністю як міста, так і села, відтак розгорнуло справді масовий рух за українізацію краю. Просвітяни активно займалися поширенням освіти, піднесенням культури, ліквідацією не писемності українського народу.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Проблему культурно-освітньої діяльності товариства «Просвіта», з моменту його створення (1868 р) до фактичної ліквідації (1939 р.), у різних її аспектах, вивчали: І. Зуляк, М. Філіпович, Б. Савчук, О. Коновець, Я. Поліщук, І. Скакальська, Г. Чернихівський, В. Чуприна та інші. Основний акцент у згаданих працях зроблений на просвітянські постаті та їхній безпосередній вплив на культурно освітні процеси у регіоні. Натомість, узагальненої праці у вітчизняній історіографії, яка б характеризувала діяльність товариства «Просвіта» в межах всієї Західної України немає, що і зумовлює науковий інтерес до вивчення цього аспекту просвітянської діяльності.

Мета статті встановлюються науковою тематикою і аналізуються виокремленням культурно-освітнього аспекту діяльності товариства «Просвіта» з 1868 – 1939 рр.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Товариство «Просвіта» має давню історію, ідея створення якого була викликана суспільно-політичними реаліями тогочасного суспільства. Пріоритетними завданнями новоствореної організації були наступні: поширення освіти; піднесення культури і добробуту українського народу шляхом ліквідації не писемності; видання і популяризація відомих читанок, календарів, творів класиків української літератури, журналу «Життя і знання»; заснування філіалів і читалень, бібліотек, хореографічних і драматичних гуртків, кас взаємодопомоги і ін. [1, арк. 3-14].

Діяльність товариства «Просвіта» регламентувалася Статутом, який був затверджений розпорядженням австрійського міністерства внутрішніх справ від 2 вересня 1868 р. за № 3491. Очільником товариства був професор академічної гімназії А. Вахнянин, а управлінський склад – Відділ – сформували викладачі гімназії О. Борковський, О. Огановський, Ю. Романчук, професор учительської семінарії О. Партицький, урядники М. Косак та К. Сушкевич, докторант права М. Михалюк, художник і письменник К. Устиянович [6, арк. 1 - 4].

Історія товариства знає декілька редакцій головного документу. Перша редакція Статуту визначала товариство «Просвіта» як науково-просвітницьку організацію, яка займається збиранням і видавництвом народних пісень, казок, переказів, «все, що уможливує вивчення народу, його історії; а також популярні твори з усіх галузей науки, які відповідали б поняттям народу та його потреб». Передбачалося, що мета товариства не лише в «постачанні народові духовної їжі взагалі», а в «просвіті його в національній свідомості». Важливо, що пріоритетним напрямком діяльності товариства «Просвіта» було книгодрукування. Свідченням цього стало видання за короткий термін 6 збірників «Зоря», 2 випуски календарів, та окремі художні твори [10, с. 25-27].

За першим статутом в 1868 р. товариство мало назву «Наукове товариство «Просвіта»». Пізніше, після виникнення Наукового товариства ім. Т. Шевченка, подальші зміни статуту (1870, 1876, 1891, 1913 рр.) були націлені на те, щоб надати товариству чисто освітній характер, з метою поширення освіти серед найширших кіл українського народу [6, арк. 3-4]. Уже в 1891 р. зустрічається назва «товариство «Просвіта», або коротко «Просвіта»», яка не змінювалася аж до 1942 р.

Найвищим контролним органом товариства був «Загальний збір» членів товариства, тобто з'їзд делегатів від філіалів читалень та колегій «мужів довір'я», який визначав основні напрямки діяльності товариства, зміни в статуті і т. п. Рішення загального з'їзду були обов'язкові для всіх органів товариства «Просвіта» та його членів. «Загальний збір» скликався згідно з статусом один раз в 3 роки, а в надзвичайних випадках – позачергово. З'їзд обирав членів нової головної управи і ревізійної комісії товариства, з повноваженнями на три роки [2, арк. 24-26]. «Мужі довір'я» призначалися головною управою, займалися збиранням пожертвувань та членських внесків матірньому товариству, там, де була припинена діяльність управ читалень. Філіали та читальні очолювали виробничі управи. Управи читалень підпорядковувалися територіальним філіалам [4, арк. 41-42].

Одними з головних засобів підвищення загальноосвітнього й культурного рівнів українського населення, ліквідації неписьменності, навчання дітей українською мовою стали просвітянські бібліотеки. Населення Волині впродовж сторіч було позбавлене можливості писати, читати рідною мовою та видавати українську книгу. Тому просвіт'яни спрямували зусилля на поширення української літератури з-поміж населення, особливо на селі, де в ній відчувалася найбільша потреба. При просвіт'янських організаціях відразу створювали читальні й бібліотеки, а в містах – ще й книгарні

З кожним роком «Просвіта» все ширше розгортала культурно-освітню діяльність серед українського народу, пробуджувала його національну свідомість, готувала добрий ґрунт для утворення різних громадських організацій і політичних партій. В умовах, коли нехтувалися життєві інтереси народу, утискувалася його інтелігенція, винищувалася його мова і культура, коли 75 % українського населення західного регіону України було неписьменним [19, с. 138], «Просвіта» зосередила головну увагу на культурно-освітній роботі серед селянства. По селах і містах почали виникати читальні «Просвіта» з бібліотеками, у містах – книжкові крамниці. Після прийняття нового Статуту (1891) в діяльності Товариства настає новий період – воно перетворюється в освітньо-економічне. Утворення читалень набуло небувалого розмаху. Так, якщо в 1891 р. їх було п'ять, у 1900 – 924, то в 1909 – 2185 [12, с. 213]. Завдяки зусиллям просвіт'янського активу сільські читальні стали справжніми вогнищами освіти і культури. Силами сільських аматорів тут влаштовувалися вистави, вечорниці, проводилися Шевченкові і Шашкевичеві вечори, організовувалися хори й оркестри [18, с. 138]. Нерідко сільські колективи виїздили зі своїми виставами в сусідні повіти і села, при читальнях діяли вечірні школи неписьменних, різні курси, «Просвіта» також дбала про розширення мережі навчальних закладів для селянських дітей. Отже, селянська молодь мала можливість здобувати освіту й національне виховання.

Важливим досягненням товариства «Просвіта» стало запровадження в шкільних підручниках живої народної мови (фонетичного правопису) і вилучення з них «язичія» (етимологічного правопису). Головний виділ і видавнича комісія товариства «Просвіта» налагодили видання популярних книг для народу, в першу чергу для селянства. Для малоосвічених селян видавалися невеликі за обсягом, цікаві за змістом книжки, що розсилалися безкоштовно всім членам товариства, а також продавалися за поміркованими цінами в книгарнях і крамницях. Виходили у світ підручники, співаники, молитовники, збірки колядок, популярно-наукові розвідки, твори видатних українських письменників. Тільки за період 1899 р. по 1909 р. видано книги, 71 назви на історичну, релігійну, економічну, рільничо-господарську та іншу тематику. Серед них – праці І. Франка «Панщина та її скасування», підготовлена ним збірка «Вибір декламацій для руських селян і міщан», О. Борковського «Богдан Хмельницький», О. Барвінського «Історія України-Руси», Г. Хоткевича «Сагайдачний», «Гетьман Мазепа», К. Левицького «Про нові спілки господарські», збірка «Тарасові поминки» та ін [18, с. 139].

Одним із головних завдань Товариства було подолання «повної неграмотності та надавання допомоги у подальшому розвитку освіченості всім тим, хто мав підстави, але з тих чи інших причин не міг ним скористатися». Із цією метою організовувалися заочні курси, від кожного освіченого просвітянина вимагалось навчати грамотності щонайменше двох осіб. Товариство пропагувало необхідність постійної самоосвіти громадян, створювало гуртки самосвітників. Просвітяни розуміли, що майбутнє народу полягало в ступені його свідомості й культурного розвитку [17, с.86]

Наприкінці XIX ст. товариство «Просвіта» почала відігравати справді провідну роль у громадському і культурному житті Західної України. Нараховуючи у своїх рядах чимало кількості членів, товариство змогло охопити своєю діяльністю міста і села Галичини, розгорнути справді масовий рух за українізацію краю [11]. Головна управа товариства у м. Львові розпоряджалася придбаними у 1894 р. комплексом будівель у центрі міста, а також підпорядкованими їй майновими об'єктами у місцевостях Грабівець, Миловання, Тискове, Тисьмениця, Товмач і Угерці Винявські, у яких організовувалися сільськогосподарські й професійно-технічні школи, освітні курси перепідготовки просвітянських кадрів.

Напередодні ювілеїв товариства з представників ряду західноукраїнських товариств і організацій обиралися спеціальні ювілейні комітети [8, с. 471], часто з секцією по підготовці освітнього конгресу і через те, іноді вони називалися ювілейно-конгресовими комітетами, які листувалися із установами, діячами зарубіжних країн про їх участь у відзначенні ювілеїв (40-річчя, 60-річчя, 70-річчя) товариства. Вони, як секретарі секцій, вели протоколи пленарних і секційних засідань, комплектували тексти рефератів, лекцій, резолюцій і т.д.[3, арк. 57].

Варто відзначити значення щорічних видань народних календарів «Просвіти», що стали настільними книгами багатьох українських родин. Зазвичай, календарі укладали наступні редактори: О. Борковський, О. Партицький, Ю. Романчук, В. Левицький (псевдонім Василь Лукич), І. Франко, Г. Хоткевич [18, с. 139]. В якійсь мірі на сільське населення було розраховане видання з 1904 р. серії «Руська письменність» (редактор Ю. Романчук), яка знайомила читачів з кращими творами української літератури.

Серед сільських мешканців здобули популярність просвітянські часописи «Письмо з «Просвіти», «Читальня». Після тривалої перерви на початку 1907 р. поновилосся видання «Письма з «Просвіти»», який трансформувався у науково-популярний журнал, що виходив двічі на місяць. Упродовж 1908–1909 рр. з «Письма з «Просвіти»» передруковано чимало статей у вигляді «Просвітних листків», які за зниженими цінами поширювалися серед селян [5, арк. 10]. Свою літературу і пресу «Просвіта» надсилала членам Товариства, читальням, бібліотекам бурс, різним організаціям і товариствам – «Січам», «Соколам» та ін. Місцеві філії видавали свої часописи. Так, у 1901 р. виходив освітньо-економічний місячник у Бібрці «Просвіта Бобрецька» [18, с. 139].

Щоб задовільнити книжкову спрагу на селі, просвітяни запроваджували різні форми бібліотечного обслуговування. Найбільш розвиненими і дієвими стали «мандрівні бібліотеки», фонди яких головним чином склалися із бібліотечної літератури повітових товариств «Просвіти» та спеціально закуплених для цієї справи книжок. Такі «мандрівні бібліотеки» кількістю 10 – 50 книг перевозилися від філії до філії, а іноді доходили і до сіл, де не було просвітянських осередків зовсім. У кожному населеному пункті вони перебували по кілька місяців [14, с. 63].

Загострення національних і соціальних суперечностей на західноукраїнських землях сприяло посиленню боротьби українців проти різного роду утисків. Український національно-політичний і культурно-освітній рух зустрів рішучу протидію польських шовіністичних сил. Загострення соціальних суперечностей, поширення ідей М. Драгоманова та західного наукового соціалізму, з одного боку, а з другого – нове піднесення національно-визвольної боротьби, призвели до виникнення в Галичині різних політичних партій [10, с.26].

Вслід за товариством «Просвіта» виникли й інші західноукраїнські товариства й організації, такі як: «Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка» в 1873 р., «Сокіл» в 1894 р., «Сільський господар» в 1910 р. і т. д. Товариство «Просвіта» першою в Галичині почала пропагувати основи гігієни, медичних знань серед селянства, розвінчувала знахарство та сприяла утворенню «Товариство гігієнічне», «Товариство українських лікарів», товариство «Відродження», яке перейняло естафету антиалкогольного руху. «Просвіта» сприяла також зародженню і розвитку жіночого товариства «Союз українок» та юнацького «Пласту» [9, с. 134].

Перша світова війна, та безпосередньо окупація Галичини російськими військами, стала важким випробуванням і для товариства «Просвіта». Вперше товариство було ліквідоване восени 1919 р., що

служувало й скороченням кількості читалень з 2944 до 50, бібліотек – з 2664 до 10; членів товариства – із 197 тис. до 2,5 тис. Проте в 1920 р. товариство поступово відновило свою діяльність, поширивши її у 20-х рр. на Волинь, Підляшшя, Полісся, Холмщину, але вже на початку 30-х рр., внаслідок репресій, філії й читальні Просвіти залишилися лише на території колишньої Галичини. Восени 1939 р. товариство «Просвіта» припинило свою діяльність у зв'язку з встановленням радянської влади на західноукраїнських землях. Влітку 1941 р., під час тимчасової окупації Львова німецько-фашистськими загарбниками, окремі керівники товариства поновили діяльність «Просвіти» [12, с. 135].

«Просвіта» проводила активну роботу з популяризації творчості митців. На численних громадських масово-просвітницьких заходах просвітяни прагнули донести живе слово письменників до широкого кола читачів, пробудити в них національну свідомість та любов до рідного краю. Як приклад, із цією метою Кременецька філія товариства «Просвіта» заснувала літературно-громадський альманах «Віра», який майже зразу, у травні 1923 р., влада заборонила й конфіскувала [18, с. 57]. Саме задля популяризації поетичного слова, а не захисту корпоративних прав (як у Галичині) створювалися професійні літературно-мистецькі та культурологічні організації. Досить проявили себе масові культурно-освітні товариства.

Прикладом різнобічної літературно-публіцистичної діяльності стала творчість відомого в мистецьких колах громадсько-політичного діяча, активного члена Кременецької філії товариства «Просвіти», депутата польського сейму С. Жука. Через творчість С. Жука наскрізно проходить головна ідея – необхідність пробудження національної свідомості українців Волині [15, с. 136]. Вона пронизує такі основні публікації: «До характеристики громадсько-політичного відродження на Волині», «Політичні сили й громадські настрої на Волині», «З польського Сейму. Бюджетова дебата і польське ставлення до українського питання», «Курси по українознавству в м. Острозі (замітки й враження)» та ін. У них автор оцінює суспільну ситуацію на Волині та в Західній Україні, розкриває роль політичних партій у їхньому громадському житті. Зокрема, указано на утиски польської адміністрації стосовно українців, обстоюються ідеї радикалів та критикується КПЗУ за те, що вона приділяла більше уваги співпраці з польським пролетаріатом, аніж розв'язанню українського національного питання [7, с. 189].

У другій половині 30-х рр. ХХ ст. на сторінках просвітянської періодики афішувало ім'я письменника, журналіста А. Нивинського (1890–1945 рр.), відомого в літературі як Антін Чекмановський. Один із засновників Рівненської «Просвіти» (А. Нивинський) звертався до українства за допомогою публікацій у громадських періодичних виданнях регіону («Громада», «Українська громада»), співпрацював із книгарнею «Відбудова» (із квітня 1925 р. – «Наша культура») у Здолбунові, яку заснував колишній віцеміністр уряду УНР В. Чудновський. Щоб «запобігати колонізації українського населення і приготувати народ до самостійності», просвітяни за допомогою книгарні поширювали українські часописи, книги, розбудовували бібліотеки, читальні [13, с. 10]. Усе свідоме життя А. Нивинський присвятив боротьбі рідного народу за незалежність.

Висновки. Товариство «Просвіта» в кін. ХІХ – на поч. ХХ ст., посідало чільне місце в культурно-освітньому житті люду західноукраїнських земель. Організація, чи не першою, сприяла консолідації української нації, поставила на порядок денний питання культурно-освітнього зростання населення та розвитку національної самосвідомості українців. Відтак, у період бездержавності, стало для населення Західної України своєрідним «вогником порятунку» у просторі всеохоплюючого тоталітаризму. Товариство «Просвіта» взяло на себе не лише консолідуючі функції, а й дозволило нації зберегти самобутність, розвивати освітні та культурні рівні, виступала дієвим засобом самоідентифікації.

Джерела та література:

1. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.348, оп. 1, спр. 1.
2. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.348, оп. 1, спр. 3.
3. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.348, оп. 1, спр. 42-61.
4. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.348, оп. 1, спр. 83.
5. Центральний Державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАУЛ). – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 90-а. – Арк. 14
6. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.348, оп. 1, спр. 92. Арк. 1 – 4.
7. Інтелектуальна еліта Волині / автор і упорядник Г. В. Бондаренко. – Луцьк : Волин. старожитності, 2012. – 276 с.
8. Зуляк І. Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919 - 1939). – Тернопіль: «Вол», 2005. – 946 с.
9. Ключук Ю. Польсько-українські відносини з питань реституції культурних цінностей (на прикладі архіву товариства «Просвіта») / Ю. Ключук // Науковий Вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки - № 3(328). – Луцьк: Вежа, 2016. – С. 132 - 136.

10. Коновець О. Просвітницький рух в Україні XIX – першої третини XX ст. / О. Коновець – К.: Хрещатик, 1992. – С. 25 – 27.
11. Коновець О. Українські Просвіти в контексті національно-культурного руху XIX століття. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.nlu.edu.ua/BIBLIOTEKA/SPRAVKI/PROSVITA.hm>. – Назва з екрану.
12. Нарис історії “Просвіти”. – Львів; Краків; Париж, 1993. – С. 213.
13. Поліщук Я. З років і віків Антона Нивинського / Я. Поліщук // Сім днів. – 1994. – 11–17 січ. – С. 10.
14. Савчук Б. Волинська «Просвіта». – Рівне, Видавнича фірма «Ліста», 1996. – 154 с.
15. Скакальська І. Громадсько-політична діяльність Семена Жука / І. Скакальська. – Кременець : Кременецький обл. гуманіт.-пед. ін.-т ім. Т. Шевченка, 2006. – 158 с.
16. Філіпович М. Луцька «Просвіта». 1918 – 1935 рр. Моногр. – Луцьк: Ред.-вид. від «Вежа» Волин. Нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 240 с.
17. Чернихівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності / Г. Чернихівський. – Кременець : Папірус, 1999. – 318 с.
18. Чуприна В. Біла Н. Культурно-освітня діяльність «Просвіти» та українських політичних партій в селах Галичини (кінець XIX – початок XX ст.) / В. Чуприна, Н. Біла // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010.

УДК 94(438+477)(=161.2):930.253

Андрій Нінічук

Питання реституції в польсько-українських відносинах 90-х років XX століття (на прикладі архіву товариства «Просвіта»).

У статті аналізується становлення польсько-українських міждержавних взаємини у справах реституції культурних цінностей, досліджується формування їх законодавчо-правової бази. Вивчаються факти, пов'язані із реституцією в Україні архіву товариства «Просвіта» та роль польського президента Леха Валенси у цьому процесі.

Ключові слова: реституція, Україна, Республіка Польща, товариство «Просвіта», архів, міждержавні взаємини, договірна база.

Resume. Ninichuk A.V. The issue of restitution in Polish-Ukrainian relations of the 90s of the twentieth century (on the example of the archive of Prosvita Society).

The article analyzes the formation of Polish-Ukrainian inter-state relations in the restitution of cultural values, and investigates the formation of their legislative and legal framework. The facts related to the restitution in Ukraine of the archive of Prosvita and the role of Polish President Lech Walesa in this process are being studied.

Key words: restitution, Ukraine, Republic of Poland, Prosvita Society, archive, intergovernmental relations, contractual base.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сьогодні ні в кого не викликає сумнівів той факт, що культурні цінності є важливим елементом спілкування, взаєморозуміння та взаємозближення народів та держав. Культурні цінності виступають як головний критерій підтримки нерозривного духовного зв'язку поколінь, об'єднують їх в єдиний ланцюг історичного розвитку. Кожен об'єкт історико-культурного призначення, кожний витвір мистецтва, пам'ятник культури є однією з ланок такого нерозривного історичного цілого. Тому втрата культурних цінностей, їх відрив від народів та націй, які дали їм життя, мають негативні наслідки для їх повноцінного розвитку.

На шляху українсько-польського порозуміння, яке динамічно розвивається від самого початку проголошення незалежності України, ще існує чимало рифів, які ставлять складні завдання перед лідерами державних кораблів. До них належить і проблема повернення та реституції культурних цінностей у двосторонніх стосунках, яка перетворилася на випробування спадщиною. Серед позитивних прикладів українсько-польської співпраці у справі реституції культурних цінностей є передача у 1993 році польською стороною Україні архіву товариства «Просвіта».

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Проблеми реституції культурних цінностей у міждержавних відносинах вивчали В. Акуленко, С. Кот, Л. Стрільчук, В. Стрільчук, В. Лишко, В. Гайдукова, які у своїх наукових працях аналізують формування правової основи українсько-польських

взаємин у цій сфері та досліджують різноманітні аспекти співпраці у справі реституції культурних цінностей України та Республіки Польща.

Досить важливу наукову розвідку щодо реституції архіву товариства «Просвіта» провела львівська дослідниця Г. Сварник, детально вивчивши архів львівського товариства «Просвіта», історію його створення та переміщення. Досліджувала аспекти передачі польською стороною Україні частини архіву товариства «Просвіта» і Ю. Ключук. Праці Г. Сварник та Ю. Ключук є широко цитованими у нашому дослідженні.

Важливою складовою проведеного дослідження є двосторонні документи укладені між Республікою Польща та Україною, саме вони сьогодні регулюють співпрацю між державами в справі реституції. Наявна законодавчо-правова база є, також, широко цитованою у нашому дослідженні.

Мета та завдання статті визначаються її тематикою і зводяться до аналізу та можливостей реституційного процесу у справі повернення в Україну архіву товариства «Просвіта».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Реституція культурних цінностей – у міжнародному праві особлива форма повернення майна історичного, наукового, художнього та іншого культурного значення, неправомірно вилученого і вивезеного під час збройного конфлікту державою з окупованої нею території іншої держави. Щодо культурних цінностей застосовуються загальні правила реституції.

14 лютого 1992 року глави країн СНД підписали у Мінську (Білорусь) Угоду про повернення культурних та історичних цінностей державам їх походження. Однак, парламент Російської Федерації не ратифікував Угоду, і її реалізацію не розпочато [13, 139]. Україна уклала кілька міжнародно-правових угод щодо взаємного збереження і повернення культурних цінностей, втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни (з Польщею, Угорщиною, Німеччиною та ін..). Внаслідок цього Україна, наприклад, одержала втрачені археологічні експонати з Херсонського краєзнавчого музею, частину фресок Михайлівського Золотоверхого собору XI століття в Києві та у свою чергу передала Німеччині «Архів Баха» тощо.

Реституційна проблема зафіксована в ст. 54 Конституції України. Держава вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, що за її межами [16, 298 - 299]. В Конституції України узаконено право нашої держави на повернення пам'яток культури, збагачення духовної спадщини народу, що внаслідок насильницького вторгнення була незаконно вивезена з території нашої держави і зазнала насильницької міграції [5]. Міжнародна правова охорона культурних цінностей будується на основі загальновизнаних міжнародних принципів і норм як на універсальному (акти ООН та ЮНЕСКО), так і на регіональному рівнях (конвенції Ради Європи, багатосторонні угоди країн СНД тощо). Важливу роль у цій сфері відіграють також двосторонні договори держав та їхні національні законодавства.

Згідно 13 статті Договору між Україною та Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво від 18 травня 1992 року, регламентується, що сторони вживатимуть заходів, спрямованих на виявлення і повернення культурних та історичних цінностей, які були втрачені, незаконно вивезені або іншим нелегальним шляхом опинилися на території другої сторони [2, 613]. Задля реалізації положень Договору 28 грудня 1992 року при Кабінеті Міністрів України було створено Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей, головною метою якої декларувалося виявлення і облік культурних цінностей, що були вивезені з України і їх повернення [9, 29].

Наступними нормативними документами, які лягли в основу державної політики в справі реституції стали ухвалені Урядом постанови: «Про затвердження Положення про Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей» від 18 червня 1993 року № 464, «Про Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей» від 5 жовтня 1996 року № 1241 та Положення про неї, затверджене Мінкультури України 18 жовтня 1996 року № 504-а. Згодом Президент України видав указ «Про Положення про Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей» від 1996 року [15, 362].

Міністерство закордонних справ України спільно з Інститутом української археографії НАН України видали збірник документів «Міжнародна охорона, захист і повернення культурних цінностей» у якому було сформульовано основні засади діяльності Національної комісії у справах реституції, які базувалися на нормах міжнародного права та угод ЮНЕСКО [8, 10]. Наступним кроком стала регіональна нарада, що відбулася в липні 1993 року у Львові, на якій було вироблено основні принципи роботи Національної комісії з питань реституції [8, 17].

Слід віддати належне традиції та досвіду реституції культурних цінностей в Польщі. Для української сторони це надзвичайно важливий і корисний досвід. До справи виявлення і повернення культурних цінностей в Республіці Польща залучалися найкращі спеціалісти, провідні науковці, які першим пунктом свого завдання вважали складення детальних реєстрів музейних збірок, архівів бібліотек, аби згодом подати конкретні вимоги щодо їх повернення. Тому на першому етапі українсько-польської співпраці в сфері реституції культурних цінностей, головним чином Республіка Польща висувала вимоги щодо передачі їй різноманітних пам'яток [14, 64].

Витоки взаємних проблем криються у трьох основних історичних фактах. По-перше, кордони між Польщею і Україною протягом лише XX століття змінювалися, щонайменше, тричі. В цей період Польща та Україна перебували в стані війни також мінімум тричі, і ці війни супроводжувалися взаємними втратами культурних цінностей. В польському суспільстві ще живе певна ностальгія за Україною з огляду на давню і не дуже давню історію: багатьох поляків з територією України пов'язують конкретні спогади про своїх предків та сторінки власної біографії. Власний історичний досвід та емоції від тісного співжиття двох народів мають і українці. І цей емоційний фактор є надзвичайно впливовим для обох сторін в питаннях, які стосуються культурної спадщини. Доля переміщених цінностей, зміна державного політико-адміністративного статусу архівів, музеїв та бібліотек внаслідок змін польсько-українських кордонів – все це створює складний клубок суперечностей, розплутати який за обопільною згодою не вдається вже майже століття [6].

Серед прикладів успішної роботи українських та польських експертів у справі повернення культурних цінностей слід навести повернення в Україну частини архіву товариства «Просвіта» за період з 1868 по 1923 роки. Саме ці фонди дають змогу простежити діяльність товариства від становлення до розширення сфери діяльності [15, 366]. Даний архів дає можливість вивчити біографію та суспільно-політичні погляди визначних представників української історії та культури, які в різний час входили до «Просвіти» це зокрема, М. Коцюба, К. Левицький, В. Бачинський, І. Брика, Л. Залужний, І. Романчук, П. Озаркевич, Я. Веселовський та багато інших [7, 89 - 90].

Вдамося до короткої історії пов'язаної із формуванням та історією архіву львівського товариства «Просвіта». Під архівом товариства «Просвіта» у Львові (1868–1944) розуміємо архів як структурну одиницю у складі товариства (існував окремий архів у бібліотеці та діловодний – при Головній управі). Отож йдеться про чималі рукописні та колекційні збірки, згромаджені у бібліотеці й музеї, а також ноти, іконографію, фотографічні матеріали, картографічні збірки тощо – у першому випадку і про документальні матеріали діяльності товариства (включно з централею у Львові та всіма філіями), витворені за весь час його функціонування – у другому. До загальної документальної спадщини товариства зараховуємо ще й матеріали видавництва, редакцій часописів тощо. Чимало документальних матеріалів до його історії зберігається і в інших збірках, зокрема, в особових фондах голів та діячів «Просвіти» та установах і товариствах, організаційно пов'язаних з товариством [11].

Частина архіву товариства «Просвіта» в силу політичних і військових перетрубацій, що мали місце на Західній Україні у міжвоєнні десятиліття та у роки Другої світової війни, опинилися за межами Львова, в інших містах України і на території Польщі. Книги та документи архіву товариства «Просвіта» були вивезені з бібліотеки Наукового товариства імені Тараса Шевченка (далі НТШ) у Львові у роки Другої світової війни, та після її завершення.

Вартує вдатися до короткої розповіді про долю частини архіву товариства «Просвіта». Найдраматичніше, можливо, склалася доля тієї частини документів, що зберігалися в Бібліотеці НТШ і були вивезені зі Львова під час Другої світової війни у 1944 році. За звітами про роботу Відділу рукописів Бібліотеки під час німецької окупації Львова [12, 626], можна встановити, що в той час було спакковано та відправлено з останніми німецькими транспортами, які встигли відійти перед наступом Червоної армії на територію Польщі, сім скринь рукописів та книжок, якими доповнювали ці скрині в Бібліотеці АН УРСР у Львові, колишній Оссолинських (до якої в той час належав відділ рукописів бібліотеки НТШ) [1, 114 – 119; 3, 80 - 85]. По дорозі, десь поблизу Вроцлава, ці транспорти потрапили під бомбардування і архіви – в розбитих скринях – опинилися в будівлях одного з фільварків графині фон Пфайль, а точніше, у великій мурованій стайні в Аделіні (тепер Загородно під Золоторією в Польщі). Знайшли їх аж у 1945 році під час перших пошукових акцій, ведених польськими бібліотеками. Отже, разом зі збірками Національної Бібліотеки львівські архіви потрапили до Варшави [12, 626]. Після попереднього впорядкування у 1946 – 1947 роках вони пролежали ще 40 років, аж поки у 1980-х роках їх описали детальніше і змікрофільмували [11].

У результаті всіх переміщень і поділів документи зберігаються у кількох місцях: більша частина складає фонд № 348 товариства «Просвіта» за 1868–1942 роки в ЦДІА України у Львові, який налічує 7058 справ і фонд № 122 в ЛНБ АН України ім. В. Стефаника за 1919–1939 роки, що включає частину документів редакції органу товариства «Життя і Знання» за 30-ті роки [12, 626].

Документи «Просвіти» з території Львівського, Станіславівського й Тернопільського (довоєнних) воєводств зберігаються також в інших центральних і обласних архівах та бібліотеках України: Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтва у Києві, Державних архівах Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської областей, Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського, Інституті рукопису НАН України. В усіх цих сховищах матеріали, що стосуються діяльності товариства «Просвіта», його філій і читалень, знаходяться у складі інших фондів.

Як зазначає Г. Сварник, найбільше документів «Просвіти» в роки війни потрапили до Польщі, до Національної бібліотеки у Варшаві (Biblioteka Narodowa, Warszawa). Це, зокрема, документи про організацію і діяльність Головної управи, філій і читалень за 1892–1939 років, видавничі матеріали й листування редактора журналу «Життя і знання» В. Сімовича за 1923–1939 роки та ін. Окремі матеріали про діяльність «Просвіти» відклалися у складі інших збірок: Українська освіта і шкільництво в Речіпосполитій (1923–1928); УНДО (1925–1937); архівах Дмитра Донцова (1914–1939) та Олени Кисілевської (1928–1939), – це, здебільшого, листування з товариством про співпрацю [11].

Під час офіційного візиту президента Республіки Польщі Л. Валенси у травні 1993 року в Україну, окрім підписання угод про правову допомогу та регіональне співробітництво, як прояв поваги до українського народу, Л. Валенса передав Україні архівні збірники протоколів громадської організації «Просвіта» у 1868 – 1923 рр., які зберігалися в архіві Варшавської бібліотеки [4, 132 - 133]. Жест Л. Валенси засвідчив добру волю РП у справі налагодження міжнародних взаємин двох сусідніх країн та активізував двосторонню співпрацю у справі реституції культурних цінностей.

Серед матеріалів, що передав польський президент було, шість книг протоколів товариства «Просвіта». Це книги протоколів загальних зборів і засідань головного відділу товариства «Просвіта», починаючи від перших зборів товариства 26 листопада 1868 року до 20 лютого 1923 року, – пізніші протоколи зберігалися у Львові. У Національній бібліотеці у Варшаві залишилися – статут товариства, документи про організацію й діяльність головної управи, філій й читалень за 1892 – 1939 роки (протоколи, заяви, бюлетені, кореспонденція); матеріали видавничого відділу товариства і редакції часопису «Життя і знання»; листування за 1923 – 1939 роки (листи до редакції і до редактора, професора Василя Сімовича) [10, 53]. Мікрофільми цих документів є також у ЦДІА України у Львові й доступні для використання.

Цей позитивний і конструктивний приклад співпраці Республіки Польща та України у справі реституції культурних цінностей став одним і вагомим кроків міждержавної взаємодії у даній галузі. Наступним етапом стало створення експертних груп у галузі бібліотек, архівів, історико-археологічних цінностей та музеїв, головним завданням яких був пошук та уточнення відомостей про культурні цінності, які були незаконно переміщені із територій їх походження. Було обумовлено взаємне повернення, в тому числі на поетапній основі, незаконно переміщених цінностей, що становлять культурну спадщину обох країн.

Робота започаткована у 90-х роках ХХ століття – продовжилася і у ХХІ столітті. Під час роботи експертних груп виникало чимало суперечок, іноді, доволі гострих. Деякі питання у справі реституції продовжують залишатися не вирішеними і досі. Та все ж, зусиллями обох сторін було повернуто у країни свого походження чимало культурних цінностей, втім, детальне дослідження усіх цих аспектів є предметом інших наукових розвідок.

Висновки. Підсумовуючи ж співпрацю між Україною та Республікою Польща у справі реституції архіву товариства «Просвіта», зазначимо, що архів товариства «Просвіта» від часу свого заснування у 1894 році пройшов багато етапів формування, переміщень, розпорошення, вивезення, розподілу між країнами, містами й інституціями. Проте, його основа й досі складає цінний джерельний комплекс, який дозволяє досліджувати непросту історію української громадської організації і становлення національної свідомості в містах і селах Галичини, Поділля, Волині, інших українських етнічних земель.

Джерела та література:

1. Дашкевич Я. Як нищили незнищенне / Я. Дашкевич // Дзвін. – 1991. – № 8. – С. 114–119.
2. Договір про добросусідство, дружні взаємини та співробітництво від 18 травня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 43. – С. 613.

3. Горак Р. Під куполом Оссолінеуму / Р. Горак // Жовтень. – 1989. – № 6. – С. 80–85.
4. Ключук Ю. Польсько-українські відносини з питань реституції культурних цінностей (на прикладі архіву товариства «Просвіта») / Ю. Ключук // Науковий Вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки» - № 3(328). – Луцьк: Вежа, 2016. – С. 132 - 136.
5. Конституція України. – К.: Юрінком, 1996. – 80 с.
6. Кот С. Україна – Польща: випробування спадщиною / С. Кот. – [Електронний ресурс]. // Режим доступу: <http://www.ukraine-poland.com/u/kultura/kultura.php?id=89> – Назва з екрану.
7. Лишко В.В. Українсько-польські зв'язки в галузі культури (1991 – 1999 рр.). Дисерт.на здоб.наук.ст. к.і.н., спец. 07.00.01. – Історія України. – К, 2002. – 221 с.
8. Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. Матеріали регіональної наради з питань повернення в Україну культурних цінностей, м.Львів, 21 -23 липня 1993. – Львів, 1993. – 47 с.
9. Постанова Кабінету міністрів України: „Про утворення національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей” від 28 грудня 1992 року // Збірник Постанов Уряду України. – 1993. – № 1 – 2. – С. 29.
10. Сварник Г. Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві : каталог-інформатор / Галина Сварник; наук. ред. Я. Дашкевич. — Варшава ; Львів ; Нью-Йорк : Укр. архів ; НТШ, 2005. – 352 с.
11. Сварник Г. Архів товариства «Просвіта»: історія формування сучасний стан / Г. Сварник. – [Електронний ресурс]. // Режим доступу: file:///C:/Users/G50/Downloads/Innbyivs_2009_1_35.pdf - Назва з екрану.
12. Сварник Г. Доля архіву товариства «Просвіта» у Львові / Г. Сварник// Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність - 2010. – № 19. – С. 623 – 627.
13. Стільчук Л.В. Вопросы реституции культурных ценностей в современных польско-украинских отношениях / Л.В. Стільчук // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – Москва, – № 5 (64), май, 2014. – С. 138 – 142.
14. Стільчук Л. В., Стільчук В. В. Інституційні складові українсько-польських гуманітарних взаємин і співробітництва / Л. В. Стільчук, В. В. Стільчук: монографія. – Луцьк: Волинські старожитності, 2013. – 258 с.
15. Стільчук Л. В. Україна – Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець ХХ – початок ХХІ століття) / Л. В. Стільчук: монографія. – Луцьк: Волинські старожитності, 2013. – 608 с.
16. Юридична енциклопедія: в 6 т. (голова редколегії Ю.С. Шемшученко). – Т.5.. – К.: укр.енциклопедія, 2003. – С. 298 – 299.

До 100-річчя діяльності Товариства «Просвіта» на Волині

УДК 94 (477) "19"

Оксана Каліщук

Діяльність Товариства «Просвіта» на Західній Волині (за матеріалами міжвоєнної преси)

Висвітлено діяльність Товариства «Просвіта» на теренах Волинського воєводства II РП у виданнях різного ідеологічного спрямування. Проаналізовано низку публіцистичних статей, опублікованих у галицькій та волинській пресі міжвоєнної доби. Акцентуючи увагу на моментах, які знайшли опосередковане висвітлення у інших документах, періодична преса спонукає до подальшого розширення джерельної бази.

Ключові слова: «Просвіта», преса, Волинь, джерела, «Діло».

Kalishchuk Oksana. The activities of the Prosvita Society in Western Volyn (based on the materials of the interwar press).

The activity of Prosvita Society in the Volhynian Voivodeship II RP in publications of different ideological directions is highlighted. A number of journalistic articles published in the Galician and Volyn press of the interwar period have been analyzed. Focusing on the moments that have been mediated by the coverage of other documents, periodicals encourage the further expansion of the source base.

Key words: "Prosvita", press, Volyn, sources, "Dilo".

Не секрет, що «Просвіти» були надважливими позапартійними легальними осередками, які гуртували місцеву інтелігенцію, небайдужу до долі свого народу. Тож, не диво, що питання, пов'язані із відкриттям, організацією роботи та закриттям «Просвіт», відображені на сторінках міжвоєнної преси. Особливий інтерес становлять масові щоденні газети «Діло» (Львів), «Українська Нива» (Луцьк), «Громада (Луцьк), «Наше життя» (Холм), авторами матеріалів у яких були самі просвітяни, знані громадсько-культурні діячі (Г. Гладкий, В. Островський, І. Власовський). На шпальтах видань міжвоєнного періоду знаходимо інформацію, яка у загальних рисах дозволяє реконструювати особливості діяльності просвітян. Матеріали періодичних видань органічно доповнюють джерельну базу і висвітлюють ті складові діяльності Товариства «Просвіта», які неповно висвітлені у інших видах документів (робота осередків на місцях, діяльність просвітянських театрів й народних хорів та ін.). На сторінках періодики знаходимо оцінки значення Товариства для сучасників, матеріали про ті чи інші події, оцінки й аналіз подій. Водночас, це джерело несправедливо не отримало належної уваги дослідників історії Товариства «Просвіта» на Волині. Тож спробуємо заповнити цю прогалину у вітчизняній історіографії.

Будучи однією з найстаріших громадських організацій «Просвіта» за час свого існування незмінно діяла в інтересах української спільноти. Завдання, які ставило у своїй діяльності Товариство Просвіта були чітко окреслені. «Що то є Просвіта? Культурно-освітня організація більш менш свідомих українських одиниць. Для якої цілі? Своєю організованою працею та свідомістю допомагати нашим несвідомим селянам дійти до рівня правдивого громадянина своєї нації. Що повинна робити Просвіта? Улаштувати курси, відчити, читанки, вистави, боротись з анальфаетизмом, піяцтвом і на кожному кроці бути носієм тих гасел, в ім'я котрих вона повстала» [3]. Тож не випадково, саме Товариство «Просвіта» стало основою культурно-просвітнього руху на Західній Волині у міжвоєнні роки 20 ст.

Попри позапартійні засади діяльності місцеві філії й читальні перебували під впливом тих чи інших політичних сил. Відповідно, як зазначав дослідник волинської «Просвіти» Б. Савчук, діяльність товариства мимоволі набувала політичного забарвлення [5]. У другій половині 1920-х рр. відчутно політизацію просвітницького руху, що стала наслідком боротьби радикального лівого та націонал-демократичного таборів. Не можна забувати, що між провідними політичними партіями тривала боротьба за домінування в національно-культурних товариствах. Одним з активних опонентів Волинської «Просвіти» слід вважати Сельроб. Наприкінці 1920-х рр. діячі Сельробу, керуючись директивами КПЗУ, почали масово переходити до гуртків і бібліотек-читалень «Просвіти», щоб використати їх легальний статус у своїй діяльності. Як твердить Іван Зуляк, посилена увага з боку радянськочинських видань до Товариства «Просвіта» і стиль висвітлення її діяльності передбачали створення негативного образу інституції з метою не лише ідеологічного впливу на неї, а й намагання

посісти певні керівні посади та, відповідно, спрямовувати її працю на пропаганду комуністичної ідеології [2]. У ході політичної боротьби на адресу просвітян навіть лунали звинувачення у фашизмі [1].

Не менш прикметною була ситуація, коли у пресовому органі УНПс-с газеті “Дзвін”, критикуючи Товариство, твердили: “Нахил до політиканства відбився під час голосування в Здолбунівській філії “Просвіти” Калужного Михайла емігранта з В. України і секретарювання Вербицького, які, врешті-решт... вибралися до Большевії. Після цього керівником “Просвіти” у Здолбунові став А. Нивінський, а О. Огородник з травня 1924 р. вийшов зі складу товариства” [4]. Згодом, прибічники В. Оскілка у січні 1925 р. заснували власну читальню у Здолбунові, наголошуючи на суперечностях із місцевою “Просвітою” [3]і, зрештою, дискредитуючи її.

Газета “Діло” писала: “п. Кобилянського, Островського і Ковалевського спонукали виступити з ради Луцької Просвіти немислимі методи побороювання людей інших переконань. Радикали при владі... Досі Рада Просвіти була коалаційною, до неї входили ундівці, безпартійні, радикали, сельробы” [7]. З 1929 р., з часу коли на загальних зборах “націоналісти через п. Островського виступили з побажанням: не допускати в Просвіту політиканства”, як не парадоксально, Рада Просвіти перестала бути коаліційною: спочатку радикали, на чолі з І. Власовський, потім безпартійні з Є. Петриківським, що був обраний на голову Луцької Просвіти у 1931 р. Останній при обранні його на голову виставив навіть умову, що “Рада Просвіти має ухвалити, щоб у Просвіті було вміщено портрети Президенти Речі Посполитої і маршала Пілсудського, а також, щоб Товариство заманіфестувало свою лояльність щодо Речі Посполитої”.

Однією з причин катастрофічного стану було вороже ставлення польської влади до Товариства та її втручання у його діяльність. В пресі ми знаходимо постанови староства, уряду Волинського воєводства, інші рішення, що стосувалися діяльності просвітян. Наприклад, значною перешкодою для “Просвіти” у Володимир-Волинському стали вимоги місцевим староством затвердження статуту, дозволу на заснування початкових шкіл, котрих, вочевидь, вона не отримала. Староство Ковеля заборонило місцевій “Просвіті” використовувати на офіційних паперах свою просвітянську печатку. Відбувалися реквізиції приміщень – такий випадок, зокрема, трапився у Берестечку (тоді Дубенського повіту), коли 1922 р. будинок, який використовувало Товариство, реквізували під комісію 87 виборчого округу. Вже тут не говоримо про небажання виділити бюджетні кошти для української організації. Так власне трапилося, до прикладу, 1929 р., коли воєводська влада викреслила “за браком покриття” субвенції для Луцької “Просвіти” (2 000 зол.) й луцької української гімназії (6 000 зол.) на бурсу. Влада провадили постійні перевірки й арешти серед членів “Просвіти”. Луцька повітова “Просвіта” від староства отримала, зокрема, припис від 12 травня 1928 р. про виключення з членів філії у Жидичині Хоми Кушніра та Петра Настенка, у провину яким поставили їх вимоги до священика с. Кульчин впровадження богослужень українською мовою.

Окремим питанням у діяльності волинських просвітян були їх зв’язки з галицькою централею у Львові. Ще 1926 р., коли проблема “сокальського кордону” не набула тієї гостроти та політичного забарвлення, як за воєводи Генрика Юзевського, учасники з’їзду “Просвіт” Волині заговорили про неї, а широку репрезентацію представників українських громадських організацій зі Львова (“Рідна школа”, “Просвіта”, “Сокіл”-батько, Пласт й ін.) сприйняли як перший крок у подоланні цієї штучної перешкоди. Згодом, один з авторів констатував, що роздвоєння волинської інтелігенції – сентимент до Львова і фактичну тягу до Варшави – дуже вдало використала польська політика, намагаючись витворити два окремі, ворожі одне до одного народи.

Чи не найпопулярнішою формою культурної праці товариства була організація хорових та музичних колективів. Майже кожна третя філія “Просвіти” мала свій власний хор, який зазвичай виникав на основі церковних хорів.

З просвітянського руху. Український хор у м. Володимирі

З просвітянського руху на Волині. Український хор у м. Боремлі

Одним із провідних напрямів роботи “Просвіти” слід вважати театральну діяльність. Зрозуміти наскільки масовим було захоплення просвітян до вистав дозволяє перелік сіл, де лише в квітні 1928 р. відбулися українські дійства: Рудка Козинська (16. IV), Сильно (16. IV), Мощаниця (16. IV), Підгайці (16. IV), Шклінь (16. IV), Богушівка (16. IV), Котів (16. IV), Клепачів (16. IV), Ратнів (16. IV), Зубільно (16. IV), Уляники (16. IV), Олика (16, 22. IV), Пальче (16. IV), Лагодівка (16. IV), Пілганів (16, 17. IV), Юзефине (16. IV), Торчин (16, 17. IV), Рожище (18, 22. IV), Гать (16. IV), Ромашківка (22. IV), Полонка (15. IV), Бискупичі (16. IV), Лаврів (15, 16, 17. IV), Жидичин (18. IV).

Серед вистав, які ставили волинські просвітяни були і класичного репертуару “Мартин Боруля. Комедія в 5 діях” Івана Карпенка-Карого, “Ой не ходи, Грицю, та на вечорниці: драма в 5 діях зі співами і танцями” Михайла Старицького, “Дай серцеві волю, заведе в неволю М. Кропивницького, “Матинаймичка: Перероблена з поеми Т. Г. Шевченка “Наймичка”. Драма на 4 дії” Івана Тогобочного, і сучасного змісту “Борці за мрії (Каїн і Авель). Драматичні ескізи сільського життя на 4 дії” Івана Тогобочного, “Спершу повмирати потім повинчатись або заручини по смерті. Комедія з маломіщанського життя в 2-ох діях” Степана Паливоди-Карпенка, “Право Сваволі: з революційного життя в Росії. Драма на 4 дії” Якова Водяного, “Хмара: драма у 5-ти діях зі співами, хорами і танцями” Олексія Суходольського. Тож, як засвідчує доступна нині інформація, театральне життя у осередках Товариства було одним із способів донести до кожного глядача гостроту подій у виставі та привити любов до своєї нації, історії та культури.

“Просвіти” започаткували ще одне явище – академії на честь видатних українців чи визначних історичних дат та лекції щодо важливих питань суспільно-політичного життя минулого та сьогодення. Широкознаним є факт, що важливим елементом патріотичного національного виховання були Шевченківські академії, які урочисто відбувалися у містах та селах Волині. Урочисті заходи проводили просвітяни і на вшанування інших відомих українців. Так, до прикладу, 25 листопада 1928 р. у м. Володимирі відбулася академія на честь письменника, яка включала вступне слово Арсена Річинського, реферат про Івана Котляревського п. Коханського, декламації та виступ українського хору під диригуванням Михайла Тележинського.

Організація постійних вечорів, вистав, лекцій – лиш частина того, чим займалися філії та осередки “Просвіти”. Не випадково, у одній із публікацій у газеті “Свобода” прямо вказували: “Кожний українець мусить пам’ятати, що всяка розумна політика починається знизу, з дрібничкової, політично-освідомлюючої праці між народом”.

Важко уявити діяльність “Просвіти” без функціонування при її філіях бібліотек. До їх розбудови докладалися і центральні у Львові (“Матірне Т-во “Проосвіта” у Львові вложило грубі тисячі в бібліотеки, які на Волині виконували свою культурну місію...”), і місцева інтелігенція. Так, філії Ковельської “Просвіти” мали 10 тис. книжок, а Юрій Косач, племінник Лесі Українки, був організатором і куратором читальні в с. Колодяжне, а також активним поширювачем творів поетеси та інших українських письменників у бібліотеках повіту. Молодший брат Лесі Українки, Микола Косач, був одним із засновників 1920 р. товариства “Просвіта” у Мацейові Ковельського повіту і саме він створив там солідну бібліотеку, наповнивши її книжками із власних зібрань. Це дозволяло урізноманітнювати заходи, проводити літературні вечори з читання творів Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки та ін. Як відзначав з цього приводу тижневий “Народний вісник”: “...ці гарні почини повинні служити приміром іншим “Просвітам” на Волині”.

Оцінку праці “Просвіти” та стану конкретних просвітянських осередків можна простежити у цілій низці матеріалів. Так, орган проводу українських націоналістів “Розбудова нації”, надрукував захоплений матеріал, у якому автор твердив: “Не так то вже й тиха та земля. Хоча поставлена вона долею в самий закуток життя, де шугають лише вітри та польські поліцаї, всеж і там почався деякий громадський, а навіть політичний рух. Злякалась стара Волинь, що пізно прокинулася й жваво кинулася доганяти своїх сусідів. Заметушилося місто, а за ним і село. Мати “Просвіта” поволі розупистила свої крила, все більше й більше пригортаючи під них темних своїх дітей. Все тісніше горнутья вони до неї, що так щиро приласкала їх, огріла, сказала “в своїй хаті своя правда”. Ці слова Тараса Шевченка поколитися з села в село й почалася спішна праця. Як гриби по дощі виростили читальні, кооперативи. Хоч ворожа сила положила на усе це свою міцну руку одначе жадними розв’язаннями не здолала й не здоляє згасити огнище цього народного руху. Громадська робота не чужа тепер нашому волинякові, хоч звичайно ще далеко не кожному”.

Із закриттям Просвіти, практично завершилася остання сторінка історії українського окремішнього організованого національного життя, а полонізація набрала нових обертів. “Самоуправу, в якій давніше (у 20-х р.) не було зовсім поляків, або було їх дуже мало взяли поляки у свої руки... Величезний наступ на Волині польських впливів у культурному і державному розумінні, не зважаючи на те, що відсоток поляків доходить... на основі польської статистики ледь до 16 %”. Репрезентативність цієї теми у міжвоєнній пресі дозволяє ствердити болючість цієї прьблеми для українців. При цьому, як тоді уже твердили, універсальним мотивом розв’язання осередків, загальноприйнятим у польській публіцистиці, став закид у “антидержавности”, доповнений мотивами “партійности” й “політичности” волинських “Просвіт”, поєднаний з підозрами а то й “ствердженнями” фінансових зловживань.

Таким чином, матеріали преси часково проливають світло на організаційні аспекти в діяльності “Просвіти” на Волині, дозволяють простежити загальні тенденції розвитку просвітянського руху у міжвоєнний період, зв’язки осередків “Просвіти” волинського краю та Галичини, роль цієї найстарішої громадської організації у житті української громади Волині. Наявні періодичні джерела дають уявлення про організаційні ускладнення та політичні умови роботи просвітян; репрезентовано рівно ж як просвітянські осередки реагували на виклики суспільно-політичного та соціально-економічного життя українців. Так чи інакше, однак саме документи, котрі розкривають організаційні засади функціонуванн у комплексі із матеріалами періодичних видань, публіцистичними працями, мемуарною літературою дозволять всебічно показати діяльність Товариства “Просвіта” на Волині.

Джерела та література

1. “У волинській, тихій стороні,” *Діло*, Квітень 13, 1928, 1.
2. Академія на честь Івана Котляревського в Просвіті,” *Українська Нива*, Грудень 1, 1928.
3. Вегеш Микола, “Карпатська Україна (1938-1939),” в *Календар “Просвіти” на 1994 рік* (Ужгород: ВВК “Патент”, 1994), 53.
4. Дзвін, Грудень 5, 1924, 4.
5. Дзвін, Січень 23, 1925, 3.
6. Зуляк Іван, “Просвіта” і радянськфільський рух у Східній Галичині міжвоєнного періоду,” *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* 23 (2013): 424.

7. Кивалюк Неофіт, “У терновому вінці,” *Краківські вісті*, Червень 17, 1940, 3-4.
8. Культурно-освітній рух,” *Українська Громада*, Травень 27, 1928:
9. Ломимо кордон. Зїзд представників волинських “Просвіт” у Рівному,” *Діло*, Вересень 30, 1926, 3.
10. Луцька Повітова “Просвіта” в руках українського фашизму,” *За поступ*: одноднівка, Червень 29, 1930.
11. Май В., “Лист з Волині,” *Розбудова Нації* 6 (1928): 256-257
12. Марківська Людмила, “Українська інтелігенція Волині у просвітянському русі міжвоєнного періоду (1917-1939 рр.),” *Етнічна історія Європи* 11 (2001): 29.
13. Народний вісник, 1927 №13; 21.
14. Островський Володимир, “Політика в самоврядуванні,” *Діло*, Квітень 27, 1929, 1.
15. Присутній, “Просвіта у Володимирі Волинському,” *Письмо з Просвіти* Лютий 1, 1922: 62.
16. “Просвіта” без печатки,” *Наш Голос: Волинський народний тижневик* Травень 1, 1921, 3.
17. “Просвіта” і адміністрація,” *Українська Громада*, Травень 27, 1928.
18. Просвітянин, “Краплені карти,” *Діло*, Серпень 6, 1930, 5-6.
19. Реквізиція помешкання “Просвіти,” *Діло*, Вересень 30, 1922, 2.
20. Савчук Борис, *Волинська “Просвіта”* (Рівне: Ліста, 1996), 53.
21. Сміливий А., “Наша філія Просвіти,” *Українська Нива*, Грудень 1, 1928.
22. У волинській, тихій стороні,” *Діло*, Квітень 13, 1928, 1.

ДОДАТКИ

ЛОМИМО КОРДОН

Зїзд представників волинських “Просвіт” у Рівному

Нераз писалося вже в нашій пресі про конечність усунути “сокальський кордон”. В останньому часі порушено ту справу з нагоди затвердження статуту Українського Педагогічного Товариства “Рідна Школа” у Львові. Крайна пора, щоби за теоретичними святочними балачками про єдність інтересів всіх українських земель під Польщею пішла реальна, плянова робота, ведена спільними силами, по обдуманій, суцільній програмі, яка самото може зміцнити звязок всього українського народу в межах Польщі. Таку саму думку леліяло й громадянство північно-українських земель, зустрічаючи кожду нагоду, пригожу для зломання “кордону”.

І от Рада одної з найстарших волинських “Просвіт” у Рівному під проводом п. сенатора Ол. Карпінського взяла ініціативу в руки і в неділю дня 26 вересня 1926 р. влаштувала Зїзд представників “Просвіт” на Волині, одночасно запрошуючи до участі всі культурно-освітні організації, північно-західних українських земель, а також львівські централь: “Рідну Школу”, “Просвіту”, “Сокола”-Батька, Пласта й ин. На порядку нарад поставлено такі справи: 1) Справа приватного шкільництва – у звязку з поширенням статуту “Рідної Школи” на всі українські землі, 2) Справа фізичного виховання (поширення і легалізація існуючих спортових і пластових гуртків), 3) Шляхи й методи організації (доклади про діяльність з місць), 4) Обєднання просвітянської праці, 5) Святкування 10-ліття Просвіт, 6) Вільні внески.

Чи сама потреба Зїзду була так велика, чи програма була так добре дібрана, чи одно й друге разом – спричинили, що Зїзд був незвичайно численний перевищуючий сподівання ініціаторів. У Зїзді взяло участь 270 учасників, яким було дещо затісно в салі рівенського “Народнього Дому”. З галицьких централь були заступлені: “Рідна Школа” (голова Омелян Терлецький і Лев Ясінчук), “Просвіта” (дир. Семен Магальяс), “Сокол”-Батько (ред. Дмитро Паліїв) і “Пласт”.

Наради точно в 12 год. в полудня відкрив сенатор Ол. Карпінський короткою, річевою промовою, звертаючись під кінець з теплим привітом до учасників – гостей та заразом подаючи до відома, що право голосування на Зїзді на підставі дозволу воевідства в Луцьку мають тільки представники волинських “Просвіт” (яким для відріжнення видано сірі картки). Гости (яким видано білі картки) можуть вправді забирати голос, але вони не мають рішаючого голосу. До президії Зїзду ввійшли: сен. Олександр Карпінський як голова, як заступники пп. Власовський, д-р Річинський, сен. Черкавський, послы Козубський і Козицький, а пп. Кендржинський Антін і Кібалюк Неофіт як секретарі. Перед приступленням до порядку нарад зложили привіти й побажання: пп. Ом. Терлецький від “Рідної Школи” (зясувавши інтересно спільність долі галицької й волинської землі), С. Магальяс від “Просвіти”, ред. Д. Паліїв від “Сокола”-Батька і відпоручник Верховної Команди Пласта, сен. Пастернак від холмського добродійного Товариства “Рідна Хата”), а секретар відчитав письменні привіти, які наспіли від “Ревізійного Союзу” у Львові, студентів волянників у Празі і ин.

Впорядчики Зїзду, виходячи зі заложеня, що шкільна справа мусить під теперішню пору стати в осередку нашої культурної роботи і політичних змагань, поставили як першу точку порядку, нарад справу приватного українського шкільництва. Ця справа викликала на Зїзді незвичайне зацікавлення й увагу. Шкільній і порушеній при кінці церковній справі присвятив Зїзд найбільше уваги. Бачиться, що вони на північно-західних українських землях найбільш злободенні.

Реферат п. Кендржинського про українське шкільництво на Волині, опертий на фактичному матеріалі, добре обґрунтований та усистемізований, викликав особливе зацікавлення. Провідною думкою реферату з ідейного боку було: Створення власної школи за всяку ціну. Всі і все для своєї школи, – а з практичного боку: Єдина має бути українська приватна школа і єдине керівництво нею – Українське Педагогічне Товариство у Львові.

По поважній дискусії прийнято одногосно при довготриваючих оплесках отсі резолюції:

1. Негайно розпочати акцію для пропагування необхідности заснування приватних українських шкіл загально освітніх і фахових.

2. Закликати все українське громадянство до складання якнайбільших жертв на приватне шкільництво.

3. Поставити обовязком усім членам “Просвіт” вступати членами до “Рідної Школи”.

4. Всі “Просвіти” мають негайно закласти в себе спеціальні Шкільні Секції, коли їх ще нема.

5. Закликати всю українське пресу до однодушного й систематичного вміщування статей, посвячуваних пропагуванню українського шкільництва на українських землях під кличем: “Закладати Рідні Школи”.

6. Признати єдиним зверхником українського приватного шкільництва на Волині, як для існуючих вже шкіл, так і для новоповстаючих Рідну Школу (У. П. Т-во) у Львові.

7. Просити Головну Управу “Рідної Школи” залегалізувати негайно свій статут на терені волинського воєвідства.

8. Просити Головну Управу “Рідної Школи” у Львові делегувати на Волинь інструктора для керування справою закладання філій “Рідної Школи” та налагодження їх праці.

9. Закликати культурно-освітні організації Холмщини та Полісся приєднатись до постанов Волинського Зїзду в шкільних справах.

По дальшій нараді, по рефераті про фізичне виховання, прийнято одногосно постанову: не шукати в “Пласті” нових шляхів, а прийняти програму випробованого галицького “Пласту” й підчинитися Верховній Пластовій Команді у Львові.

Велике заінтересування викликав реферат про обєднання просвітянської праці. Докладчик представив розвиток просвітянської праці на Волині, вказав на її неоднорідність, нескоординованість. Цьому можна зарадити тільки в той спосіб, коли волинські “Просвіти” обєднуються з львівською, беззастережно визнають львівську “Просвіту” одиноко авторитетною владою в освітніх справах. В цій справі була й відмінна думка, а саме щоб обєднати волинські “Просвіти” між собою. Але ця думка не вдержалася.

Бесідники представили м. ин. цілу низку ріжнородних переслідувань “Просвіт” адміністраційною владою, головно через недавання дозволу на відкриття нових читалень. Змалювали також недомагання внутрі самих “Просвіт”. Висловлено бажання, щоби “Просвіти” давали своїм членам і практичні користи, а саме: закладаючи курси хмелярства й пасічництва. (Для цих обох галузей господарства волинська земля має знамениті умови).

В цілий ріст поставив на Зїзді справу церковну д-р Річинський з Володимира у своєму незвичайно цінному й обєктивному рефераті. Бесідник представив церкву як одно зі заборол нашої культури. Тому домагався її українізації, дальше: українізування крем'янецької духовної семінарії, настановлювання українських священників, створення окремої української єпархії і ин. Зїзд ухвалив відповідні резолюції, а весь старанно призбираний матеріал передано вибраній окремії комісії, яка має його відповідно зужиткувати.

Перед закриттям Зїзду промовив ще відпоручник “Рідної Школи” п. Л. Ясінчук і ред. Д. Паліїв. Перший підніс, що характер, освіта і добробут є тими чинниками, що модуть двигнути українську націю. Тому треба виховувати характер, сильну волю в молоді, треба ширити освіту, яка дасть змогу народові дійти до добробуту через кооперацію. Вказав на потребу трівого обєднання активних Українців та візвав до викресання в себе зорганізованої жертвенности на потреби, які Зїзд так однодушно узнавав. Ред. Паліїв підніс, що це перша спроба ломання “сокальського кордону” в практиці. Другу спробу повинні підняти Волиняки, Холмщане й Поліщуки поїздкою до Галичини, використовуючи “Український Ярмарок” у Станіславові.

Теплою промовою і подякою за участь у нарадах заквив предсідник Зїзд в год. 8. вечером. Стоючи відспівали учасники “Ще не вмерла Україна” і розійшлись, сердечно прощаючись.

Не можна мовчки поминути ще одного інциденту. По шкільному рефераті зарядив предсідник коротку перерву для спільної фотографії. Коли по перерві хотів розпочати дальші наради, один з трьох присутніх комісарів поліції заявив, що з поручення старости, з яким на павзі скомунікувався, не допустить до продовження нарад, коли гості будуть дальше на салі. Настала довша суперечка між ним і президією Зїзду, яка домагалася наказу на письмі й угрунтуваного відповідним законом. Комісар пішов по таке письмо, а між тим Зїзд продовжував свої наради в присутности гостей. По довшому часі вернув комісар, але вже не квестіонував права участі гостей...

Вражіння зі Зїзду просто захоплююче. Не можу собі пригадати подібних нарад у нас. Повних 8 годин видержали учасники з напруженою увагою, а передсідник не мав ні разу потреби взивати до спокою. До самісінького кінця саяла була повніська людеї. Бесідники говорили річево, гарною мовою і не витрачували часу на зайву словесність. Формальні справи полагоджувано незвичайно скоро, чого й нам варто би навчитися. На нас, львівських учасниках, зробив Зїзд справді гарне вражіння. Побажатиб, щоби всі ухвали Зїзду переведено чим швидше в життя, бо це причиниться значно до скріплення наших позицій.

Учасник

Діло (Львів 30 Вересень, 1926) 3; (Львів, 1 Жовтень) 3.

З ВИБОРЧОГО РУХУ У ЛУЦЬКУ

Дня 3 ц. м. в «Просвіті» відбулися треті передвиборчі загальні збори скликані українським виборчим комітетом. На збори прибуло всього 46 осіб.

Ціль зборів – вибір кандидатів до міської Ради.

Збори розпочались о годині 8 вечер і протягнулись в нервовому настроєві до години 12 ночи. Часть опозиційних виборців на чолі з п. п. Ясінським і Гудимчуком опустила залу «Просвіті», не дочекавшись закінчення програму зборів. Позіставша частина виборців вибрала шість кандидатів на членів міської Ради а саме: 1. О. Ковалевського, 2. Сорокіна, 3. Гр. Гладкого, 4. Дробота, 5. Критюка і 6. Федоренка.

На цьому програм зборів зістав вичерпаний.

Ходять чутки, що опозиція (яка опустила залу зібрання) носитья з заміром виступити зі своєю окремою листою.

Мало тих українців у Луцьку, а ще й сваряться. Час би вже мати розум та не розбивати тих нечисленних українських голосів, які можна на одну листу зєднати.

Observer

Народний вісник (Луцьк, 7 Липень, 1927) 3.

РЕЗОЛЮЦІЯ

Наради представників “Просвіт” на Волині 9 липня 1928 р.

Нарада представників повітових “Просвіт” на Волині, обговоривши питанняч біжучої просвітянської політики на Волині, ухвалила одноголосно оцю резолюцію:

I. Розглянувши Статут, опрацьований Волинським Воевідством для повітових “Просвіт”, нарада категорично його відкидає й уважає цей крок Воевідства, як намагання влади втрутитися у внутрішнє життя “Просвіт” й підпорядкувати просвітянські організації на Волині адміністраційним чинникам, на що вона не посідає конституційних управнень і що є запереченням ідеї культурно-освітньої праці, як ідеї Просвіт взагалі.

II. Отже, факти завішування повітових “Просвіт” wraz з численними сільськими філіями, як то мало місце в Дубні, Ковлі й Рівному, а також дрібязгового шиканування “Просвіт”, як то має місце в Кремянці й Острозі, не тільки являються безправними, але й унеможливають українському населенню національно-культурний розвиток, на що воно має абсолютне право згідно обовязуючій конституції в польській державі.

III. Не знаходячи правових моментів в акті завішування “Просвіт”, нарада представників повітових “Просвіт” звертає увагу представників лади на негайну конечність зняття завішення з Дубенської, Ковельської й Рівенської “Просвіт”, а також домагається припинення репресій що до просвітянського руху на Волині.

IV. Нарада представників повітових “Просвіт” уважає за необхідне як-найширше інформування українського громадянства про стан просвітянської справи на Волині, закликаючи його одночасно до бойкоту просвітянських сурогатів, що рід ріжними назвами постають в повітових осередках, будучи інспіровані адміністраційними чинниками на місцях.

V. Нарада закликає українську пресу як найсильніше реагувати на всі надужиття адміністраційної влади й широко освітлювати перед публичною опнією факти гальмування просвітянського руху на Волині.

VI. Прийнявши на увагу, що культурно-освітня праця вимагає однакових методів її організацій й переведення, Нарада признає за необхідне обрання Комісії, якій доручає вироблення взірцевого Статуту для всіх “Просвіт” на Волині.

Українська Громада (Луцьк, 29 Липень 1928) 1.

ПРОСВІТЯНСЬКА СПРАВА.

Зїзд представників філій Луцької Повітової Просвіти

Цього року припадає десятиліття Луцької повітової Просвіти. Рада Просвіти, бажаючи відсвяткувати в урочистий спосіб своє ювілейне свято, скликала в міському театрі на 21 жовтня зїзд предстаників сільських філій, щоб у тісному порозумінні зі своїми філіями виробити програм свята.

Зїзд одчинив голова Просвіти – Євг. Петриківський, який у вступній промові підкреслив, що досі не скликалося зїзду, як з причин тактичного характеру (підчас виборів), так і з причин технічного (літні праці,

ремонт помешкання). Нині ж входимо в нормальний біг життя, коли з'їзди представників філій будуть відбуватися частіше.

Сьогодні, 21 жовтня, з'їзд має обговорити переважно питання про ювілейне свято Просвіти, щоб з'ясувати, оскільки і в якій мірі філії зможуть узяти в ньому участь.

Вітаючи з'їзд в імені ради Просвіти, п. Петриківський зачитує порядок денний.

1. Доклад у справі ювілейного свята. 2. Доклад організаційний. 3. Доклад касовий. 4. Біжучі справи.

По першій точці забирає голос дир. Олекс. Ковалевський, який, зясувавши велике значіння національних свят взагалі, зупинився на значінні ювілейного свята Луцької повітової Просвіти.

У дискусії забирають голоси: Є. Петриківський, Ів. Бондарук, Ів. Власовський, Лавр. Арцабла та інші, які всебічно зясовують справу організації свята, причому всі стояли на тому, щоб ювілейне свято було масове, але дисципліноване; щоб філії прийшли ради з певною матеріальною допомогою; щоб свято відбулося в одному місці.

Роспочинаються доклади з місць. Один за другим встають представники філій, які стисло, але часами дуже яскраво, малюють стан філій, як і ті умови, в яких їм доводиться працювати. У той час, коли більшість представників стверджує, що в своїй праці вони вже не зазнають перешкод (за винятком філії в Боголюбах, наяку роблять систематичні бандитські напади міщухи з Красного), виступає новий чинник, що бореться з Просвітою: це поодинокі пан-отці, які вже по церквах виголошують промови проти Просвіт, називаючи їх усякими образливими словами та ідентифікуючи їх зі штундою. Рівнож, убірається в піря й хуліганщина, яка рекрутується з усякого людського сміття й яка не раз уже пробивала голови просвітянам, роблячи на них засідки, а то й облави.

Що ж до самої роботи, то по де-яких філіях її проводиться дуже жваво й успішно (Пілганів, Боровичі, Лаврів, Жидичин, Підгайці); по де-яких стоїть на мертвій точці; по де-яких – навіть занепадає.

Відчувається брак провідної думки на місцях і, треба думати, що після тижневих просвітянських курсів, які цього року організує рада Просвіти, праця філій набере систематичного характеру. Надзвичайно приємно вражає, що де-які філії набули землю й готуються до будови Народніх домів, а де-які вже мають свої домівки.

На підставі поданого матеріалу Ів. Власовський у своїй промові підкреслив необхідність більшого зв'язку з центром, конечність прибуття представників усіх філій на зїзди, бо кожний зїзд дає вичерпуючи вказівки що-до провадження просвітянської праці, а також про потребу інтенсивнішого уділу в національному житті, чи то в полі освітньому, чи кооперативному, чи церковному, чи самоврядному, памятаючи, що кожна філія Просвіти є національним огнищем у своєму селі.

Ол. Ковалевський теж підкреслив конечність одностайної праці, чому знаменито прислужуються всякі курси. Щоб навчати інших, треба самім навчитися. Отож рада Просвіти організує цього року від 3 до 8 грудня перші просвітянські курси, де, помимо чисто фахових курсів (методологія просвітянської праці, організація аматорських гуртків на селах, хорові співи, спортові вправи, діловодство), буде зачитано лекції з кооперації, бібліотекознавства, самоврядування, церковного руху, укр. мови то-що.

Зїзд представників філій Просвіт ухвалив прийняти до затверджуючого відома доклади п. п. Ів. Власовського й Ол. Ковалевського.

Нарешті, з приводу останньої точки забрав слово п. Ів. Бондарук, який у загальних рисах запропонував касовий відчит Просвіти, причому підкреслив, що філії повинні звернути всю увагу на зібрання залеглих складок і надіслання до Ради Просвіти відсотків, що їй припадають. Рада Просвіти має великі видатки, що звязані з просвітянською працею й тому повинна знайти опертя в сільських філіях. Рівнож філії повинні акуратно й стисло провадити книговодство й листування зі своєю централею.

Після того п. Єв. Петриківський, заиняючи зїзд, заспівує "Заповіт", який дружно підхоплюють усі делегати. Далі співають "Ще не вмерла", після чого делегати помалу залишають театр.

Зїзд був чисто діловий. Не було на ньому місцевих демагогів, а тому протягом трьох годин, не вважаючи на великий справоздавчий матеріал, його було закінчено.

Головувала на зїзді рада Просвіти в складі: п. п. Євг. Петриківського, Ів. Власовського, Ол. Ковалевського та Ів. Бондарука.

На цьому місці належить підкреслити джентельменську безсторонність бурмістра Чарковського, який завжди йде на зустріч укр. громадським інституціям, коли вони потребують помешкання міського театру.

Українська Нива (Луцьк, 1 Листопад 1928) 2.

ПО СВЯТІ "ПРОСВІТИ"

(Від нашого постійного кореспондента)

Луцьк, 24 листопада 1928

Черговою волинською "несподіванкою" було свято луцької "Просвіти" 18. XI ц. р. Несподіванкою – не для нас, а для тих, хто правлять волинською землею.

Коли ще хто мав ілюзію, що карність, як еманція свідомости, на кооперативному святі в Луцьку була нічим іншим, як реакцією на присутність на вулицях чисельної поліції, то просвітянське свято цю ілюзію цілковито розвіяло. На домагання ради “Просвіти” поліція з вулиць була усунена. За порядком доглядала своя – просвітянська міліція. І на цьому тлі карність, як відбиття глибокої внутрішньої свідомости й інтелігенції наших мас, виступила особливо сильно й яскраво.

Майже чотиротисячна маса не дала ні одного найдрібнішого факту якогось замішання в своїх рядах – ні підчас походу та віча, ні на академії в театрі. Додаймо до того, що ніхто ні в одному пункті не бачив метушні та не чув голосних вигуків-команди з боку розпорядчиків чи міліціонерів, як це буває в наших сусідів.

Найкращим виявленням цієї свідомости та інтелігенції наших селян було їхнє заховання в театрі. Не кажу про те, що розпорядчики не мали роботи не тільки в партерах, але й з гарелією, де скупчилося двісті селян. Кажу про свідоме реагування оплесками й вигуками “слава” на промови, – реагування то слабше, то сильніше, яке було належною культурною оцінкою вартости промовців та їхніх промов.

Ця внутрішня культура й свідомість посунулися так далеко й виступали так яскраво, що для облудних слів не було жодного ґрунту. Обрані не українськими голосами послали й ті, що не йдуть з народом, були цілковито усунені від участі в святі та від виступів на академії. Вони відчули, що їхня поява на естраді та їхні привітання викликають дуже неприємну для них реакцію.

Свято мало чисто просвітянський, аполітичний характер, але воно показало, що для штучних політиканських комбінацій ґрунт пропав, що маса є вже національно освідомлена, що на неї вже не можна дивитися, як на матеріал для денационалізаційних експериментів, що почуття своєї сили, гідности й прав зросло до тої височини, на якій уже нема місця для накинутах збоку послів, діячів та опікунів.

Велика духовна скупченість, яка відбивалася на серйозних, а подекуди й суворих обличчях просвітянських маніфестантів, звернула увагу росіян, поляків і жидів. Загальне здивовання – як вирости й які свідомі наші маси. А мовчазний спокій чотиритисячної людської ріки давав і дає їм багато до думання. Мимохіть пригадуються слова львівської “Газети Поранної”:

“На “кресах” панує спокій, але варто спитатися, чи той спокій не є тільки вимушений, чи умовою того фізичного спокою не є фізична сила держави?”.

Ці слова трози нагадують слова Шевченка: “все мовчить, бо благоденствує”.

Треба бути об'єктивним. Влада, яка дала дозвіл на таке широке святкування ювілею луцької “Просвіти”, зробила тим разом для себе корисний крок. Вона побачила український нарід Волині не через окуляри одинковців чи регіоналістів, а власними очима. І то не в дні сірої буденщини, а в моменті виявлення своєї духовної істоти, сили, свідомости й інтелігенції. Казка про те, що українці – це етнографічна маса, з якої можна що завгодно виліпити, розбита. Обіцянки одинковців та регіоналістів подати можновладцям цю “безформенну масу” на таці, виявилися облудними, а самі вони опинилися поза цією масою.

Льогічним висновком з усього цього булаб негайна “димісія” всіх цих “фаховців” від “умовлювання” мас. Повинніб вони й самі зрозуміти, що помилилися: що далі “милити очі” й одній і другій стороні вже не вдасться. “Топельник хапається й за стебелинку”, – кажуть. Хапаються й вони після свята то за ту, то за іншу стебелинку, щоб утриматися на поверхні життя. А з боку тої маси, що заманіфестувала свою свідомість, уже лунає: “Не тратьте, куме, сили, спускайтеся на дно”.

Цікаво, що в той час, коли наші “потопаючі” “фахівці” все ще обіцяють привести куди слід наші маси, деяка польська преса, що спостерігає життя “кресів” здалека, приходить до висновку, що мовляв, нічого тут не вдієш: є міжнародні зобов'язання, є конституція, а значить – виконуй (“Глос Польські”, Лодзь); що національні меншости покривджені в своєму національному житті, але вже досить свідомі своїх прав (“Вилен. “Слово”) і т. п.

В якому же світлі, у власних очах, виглядають ті волинські “фахівці”, що запевнювали й ще запевнюють кого слід, що, мовляв, українська маса по їх боці, що вона задоволиться якоюсь там “кришкою зі стола”, що вистарчить для неї обіцянки, що там десь будуть раювати брати і т. д.

Коли вже деякі польські органи починають голосити, що нам необхідно дати повноту прав, то судить самі про роллю волинських “фахівців”, що носять імя українців!..

Лише сліпці не бачать, що українські маси сильно вирости національно та що непрошених і самозванчих опікунів у роді регіоналістів і доморослих “фахівців” їх не треба.

В. Островський

Діло (Львів, 29 листопад 1928) 2-3.

ЗА ЗДОРОВЕ ВИХОВАННЯ НАРОДНИХ МАС
(З'їзд філій Т-ва “Просвіта” в Луцьку 24 лютого 1929 р.)

I.

Всякі з'їзди, що скликаються для доброї справи і в дусі тієї справи провадяться, мають в громадському житті дуже велике значіння. Тим більше, не треба доказувати великої ваги просвітянських з'їздів, та ще в

умовах волинської дійсності. Але все значіння з'їзду пропадає, а навіть шкоду приносить з'їзд, коли його завдання одне, а використовується його для чого іншого. Ще гірше, коли використовується неосвідомленість присутніх на з'їзді, щоби добути в них одбокі, необосновані постанови, якими керовники з'їзду хочуть закрити неприємні для себе явища з життя громадської установи чи з громадського життя взагалі. Такі постанови добуваються звичайно перекручуванням фактів і невлавистим освітлюванням причин від'ємних чи навіть додатніх явищ в життю інституції, а це рівнозначне з поганим діагнозом лікаря, на підставі якого лікується хворого від сухит, тоді коли його точить рак.

З великим жалем приходиться ствердити, що З'їзд філії Т-ва "Просвіта" в Луцьку 24. II. ц. р. розминувся зі своїм завданням; що його ужито головним чином, як засобу для оправдання перед закидами по адресі Ради пов. Т-ва за хибні й шкідливі кроки на ґрунті просвітянської політики. На це вказують самі постанови з'їзду, які зложила й предложила йому до прийняття Рада. В тих постановах в першу чергу признається правильною лінію Ради і осуджується пресові виступи проти неї, а потім вже закликається філії до упорядкування фінансів, до ширення ідеї кооперації й ощадности, до підтримування "Сільського Господаря", до влаштування конкуретних вистав і до заснування привітних шкіл. Крім того прийнято ще окрему постанову, якою закликається Раду витягнути найдальші консеквенції по відношенню до тих, що дискредитують "Просвіту", чи членів Ради (?) – А де ж є те, що мусліо бути основою нарад з'їзду, де практичні вказівки для праці, де резолюції про філії і їх лінію? Адже ж це був з'їзд філії!

Це все примушує нас писати критичні замітки про з'їзд замість справоздане, з якого читачі могли бачити цілу картину і поступ просвітянської праці в повіті. З'їзд не дав цієї картини, бо представники філії мовчали (рада викинула доклади з місць), а реферат, який заступив справоздання з місць, зводився до коротеньких інфорімацій про філії, які прислали справоздання на письмі, а саме: скільки членів у філії, скільки книжок, скільки яка філія вложила відсотків для пов. Т-ва і чи купила брошуру видану в 10-ліття Т-ва та канцелярські книжки.

На порядку дня з'їзду було 3 точки: 1) Справоздання з діяльності Ради пов. Т-ва; 2) Справоздання з місць і 3) Плян діяльності.

Справозданню з діяльності Ради пов. Т-ва зовсім не місце на з'їзді філії. Рада могла що найбільше після докладу з місць докласти про свої кроки в напрямі покращення просвітянської праці на селі і перевірити їх правильність. Що-ж до інших справ, то рішаючим висшим органом Т-ва є лиш Загальні Збори, які єдино мають можливість і є вправі виносити рішення по докладах Ради. Інша річ, що по нашій думці якраз з'їзд філії мусів би бути тим висшим органом пов. Т-ва, але це могло би статися лиш після реорганізації Т-ва і відділення мійського Т-ва від повітового. Але при теперішній організації, що може сказати З'їзд філії про внутрішнє життя Т-ва в місті? На диво, що З'їзд не промовив ні слова і ніяк не реагував на справоздання Ради.

Справоздання Ради складалось з трьох частин: 1) що Рада зробила, 2) що думає зробити і 3) "бунт"¹ проти "Просвіти". Справи важні, а від останньої віє страхом. Проте З'їзд прийняв усе це мовчки. Звичайно. Бо все було представлено в найкращому світлі, а причини "бунту" Рада не дала вияснити. З другого боку учасники з'їзду були не в курсі справи і мусліли прийняти за добре чи зле, що за таке їм подано. Таким чином примушено з'їзд виносити постанови лиш на підставі одбокого, тенденційного, а місцями просто неправдивого і шкідливого для справи освітлення. Приміром: для докладчика п. Ковалевського і "бунт" і "Рідна Хата" в Луцьку – це наслідки особистих ураз, натомість для п. Власовського "Р. Хата" повстала не з особистих ураз, але не вистарчило йому сміливости і до "бунту" примініти той же погляд, бо це вже било би по обох докладчиках. "Бунтівника" лиш лаяли і навіть з'їзд втягнули в ту історію та підсунули йому постанову про намордник для "бунтівника", але, коли "бунтівник" попросив слова, щоби заперечити явну неправду, йому слова без ніяких підстав не дали. Це тим більше свідчить про нездорову тенденцію організаторів з'їзду, це вказує, як вони розуміють гідність, про яку так багато говорили.

Чи таким чином можна виховати громадян зі здоровою думкою, критичним поглядом, тверезим судом, почуттям справедливости? А чи не є це нашим лихом, що наша народня маса є безкритичною і дається ловити кожному, хто зуміє перед нею краще заспівати? І чи мала Рада Т-ва, маючи по статуту право викинути шкідника з Т-ва, колиб такий у ньому завівся? Є це питання болючі і на них мусять відповісти просвітяне луцького повіту на Загальних Зборах Т-ва.

II.

Біда, коли людина відійде від буденного життя звичайних смертельників і зробиться – великим "політиком". Тоді навіть з пляну діяльності сільських філії "Просвіти" виходить доклад про шкільництво, як воно виглядає "виходячи з урядової політики". Такий доклад вислухав останній З'їзд філії в Луцьку з уст посла Власовського.

¹ Бунтом назвав докладчик статті в "Новому Часи" в справах Т-ва "Просвіта" в Луцьку.

Про школу ніколи не є за багато говорити. Це є така болюча й така пекуча справа, що кожний українець встаючи рано мусить в першій думці згадати – про школу, і йдучи спати – останньою думкою мусить в нього бути школа. Але не можна трактувати шкільної справи прихапцем, між иншим, і тим більше не можна перед збором людей представляти нашої шкільної справи в неясній формі, яка може викликати у людей сумніви і невластиве толкування стану нашої школи. Також само не можна викручуватися школою там, де ходить про позашкільну освіту, яка є завданням Т-ва “Просвіта”, де ходить про сконкретизовання й уплановання праці Т-ва. А якраз такий доклад про плян праці “Просвіти” мав почути З’їзд і його якраз заступлено докладом про шкільництво “виходячи з урядової політики”.

Але погляньмо на цікавіші місця докладу про шкільництво.

З’їзд почув надцятий раз про цілу історію шкільного закону Грабського і про сумний стан нашої школи. Але рівночасно був докладно, цифрово, представлений сумний стан школи і цілій державі, отже й школи польської; просто держава не має засобів на утримання потрібного числа шкіл і учительських сил.

Загальне становище освіти народу в державі – говорив докладчик – отже поляків, білорусів, українців і т. д. примушує нас дуже й дуже задуматися над станом освіти нашого народу.

Внесений був шкільний законопроект унівським Українським Клубом, але він мав такі недостатки, що його розбив міністер вмент.

Відношення поляків до освіти нашого народу виходять з політичного, соціально-клясового становища.

Як це все розуміти?

Я певний, що 70 відсотків присутніх на З’їзді винесли вражіння, що виною руїни нашої школи є лиш тяжке становище держави і самоврядувань, які не всіли витягнути в себе потрібних засобів на школу/ Чи воно так? Чи цим пояснюється існування аж шість українських шкіл на багато сотень їх на Волині? – Пояснити собі вилутування тяжкого стану польського шкільництва (відносна фальш!) в справозданні посла Власовського можна хіба тим самим, чим пояснювалось оноді його виступ на З’їзді самоврядувань про помітну напругу стосунків на наших землях: дволичною політикою.

А як-же пояснять собі учасники З’їзду “унівський шкільний законопроект”, який мав такі недостатки, що міністер розбив його вмент? Виходить, колиб проєкт був “розумніший”, то що небудь з нього вийшлаб?... Чи так, пане после Власовський? І чому ж врешті пос. Власовський зі своїм великим розумом не вніс від радикального клубу розумнішого законопроекту? – Такі “доклади” не виховують, а деморалізують.

Я певний врешті, що колиб дійсний радикал докладавав про відношення поляків до нашого шкільництва, то скоріще пропустив би “соціально-клясове становище”, бо це є просто брехня, натомість підкреслив би, що те відношення диктується національним становищем: винародовлення! Обдурювати народ “соціально-клясовим” наступом, коли він має до діла з денационалізацією, є злочином і на це є здатні хіба всякі сурогати, в роді радикала Власовського.

Справоздання пос. Власовського назвав потім голова Петриківський вступом до пляну діяльності, з яким виступав він сам. Але – того пляну діяльності ніхто не чув. Одне накопичення фраз про великі завдання, які через пусту фразеологію зводяться до порожніх звуків.

“Закидайте приватне шкільництво, засновуйте курси для неграмотних, розвивайте акцію будови народніх домів, розвивайте кооперацію, поправляйте сільське господарство, розповсюджуйте ідею ощадности, боріться з п’янством, розповсюджуйте ідею вихованости”... – Сам п. Петриківський мусів би вказати на такий “плян діяльності” – “буйда на ресорах”. Вистарчилоб, колиб хто небудь з присутніх поставив на це одне питання: як це робити? І “пляну” немає. Бо все це знали учасники З’їзду і до того, а привело їх на З’їз якраз оте маленьке, а таке страшне у нас: – Як?! – Але на це відповіді не дістали і далі будуть у себе на селі кидатись на всі бока і знемагати в тяжкій праці боротьбі.

Але тут були й кращі справи, було й годі всі перечислити. Неначе доповнюючи посольське справоздання п. Петриківський говорив: перше не можна було ставити вистав у школах, а тепер можна; пртягайте до “Просвіти” до курсів учителів, а як вони не підуть, передайте мені, а я піду до пана інспектора; порозумівайтесь з паном інспектором! – Чи й справді в нас зложились так ідилічно умови? Чи й справді ми поглотили та посліпли й не бачимо дійсноти? Чи то й справді ми не здатні на творчий чин без мотузка за яким вам кажуть тяшгнутися?

П. Петриківський сказав ще, що Рада “Просвіти” влаштовує екскурсію на виставу до Познання. Чи й справді ми не маємо нічого свого, на чому могли би вичитися. Чи й справді лиш чужа культура, до речі наступаючи на нас, має бути нам зразком? Чи не існувало потреби тієї науки, коли відбувалася наша українська вистава в Стрию.

Годі! Так народніх мас виховати не можна!

Гр. Гладкий

Українська Громада (Луцьк, 10 Березень 1929) 2.

Українська Громада (Луцьк, 18 Березень 1929) 2.

ЛУЦЬКА ПОВ. “ПРОСВІТА” В РУКАХ УКРАЇН. ФАШИЗМУ

На Загальних Зборах Луцької Повітової Просвіти, що відбулися дня 15 червня ц. р. – цілковито виявилось фашистівське обличчя Ради Товариства, зложеної из Ундо-Радикальних “політичних діячів”.

Український воюючий фашизм намагався звести ці Заг. Збори до ролі свого органу який мав тільки одобрити і затвердити безконтрольну і самовільну діяльність Ради, крім цього мав витворити ілюзію у менше свідомих просвітян селян і робітників, немовто й вони беруть участь у керуванні Просвітою вибираючи загальним і тайним голосуванням членів Ради.

Вже сам статут зложений дуже неправильно і на шкоду селян і робітників, бо зрівнює в правах делегатів філій, що заступають десятки селян і робітників із поодинокими особами, що є безпосередньо членами повітової Просвіти.

Більшість цих упривілейованих членів це різного роду панки урядовці, б. петлюрівці, які нічого спільного з Просвітою не мають а являються тільки 1-2 разі на рік щоб піднесенням руки на Заг. Зборах закріпити фашистівський провід в Просвіті.

І чи справедливою буде тоді всяка постанова Заг. Зборів, якщо за нею голосує 10 делегатів представників філій, що заступають 100 чоловіка – а її супротивляється 11 панків, що безпосередньо вписалися до Пов. Просвіти.

Безперечно, що ні, бо 11 панських голосів має більшу вартість, чим, селянських ціла сотня.

Звичайно, при такому “демократичному” ладі в Просвіті керуючий гурток українських фашистів, вже вперед має готові постанови, вже згори знає кого на наступний рік “виберуть” в Раду Просвіти. Але, щоб часом просвітянські делегати з філій, що заступають кілька тисяч селян і робітників – помимо такого нерівного розподілу не проголосували, Рада Просвіти на всякий випадок подбала про більшість “своїх” при визначуванні делегатів, від філій. Кому призначено двох-трьох делегатів, а кому ані одного. На останні Загальні Збори Пов. Просвіти в Луцьку для 18 філій не визначено зовсім делегатів і навіть не повідомлено їх коли і де відбудуться Заг. Збори. Таку постанову оправдувала Рада цим, що ці філії були “недіяльні”, бо не прислали звітлень про свою діяльність.

На цьому місці щераз запитуємо теперішню Раду Пов. Просвіти в Луцьку – Коли і якою постановою виключено ці філії із членів Пов. Просвіти? На якій підставі позбавлено їх безправно участі в Загальних Зборах Товариства? Що зроблено Радою Пов. Просвіти щоби оживити діяльність у цих 18 филиях, якщо справді вони були недіяльні?

На ці питання поставлені Раді на останніх Заг. Зборах не було відповіді. Тай взагалі на цих зборах намагання впровадитись випробуваний ще царський диктаторський спосіб не розсуджати, “молчать, послушать”.

Дискусію над звітом із діяльності ограничувано до 5 хвилин а дискусії над бюджетом, що торкалася спроневерення громадського гроша і видаткування його на непродуктивні цілі (ремонт льокалю, то що) зовсім не дозволено, мовляв справа зліквідована ще в минулому році, а зараз тільки довги сплачується. На загальне домагання зборів вияснити цю справу – відложено її до внесків і запитів.

А тимчасом між УНДО – Радикальними членами почався спір про те, яку дати Раді абсолюторію. Одні домагалися абсолюторії з подякою тільки для декотрих членів Ради в інші без подяки, але для всіх потрохи. З глумом і насмішкою прислухались селянські делегати цему “важному” спорові і дивувались “дурноті” просвітянських діячів і патріотів.

Конечність інструктора для філій Просвіти і цього року було піднесено і підкреслено його вагу для Товариства Просвіти. Пані Левчанівська навіть висловила своє побажання, щоб найняти такого інструктора, який вигнавби селянське (селянський і робітничий провід) із Просвіт.

Найголовнішою точкою Заг. Зборів був вибір голови Ради Т-ва Просвіти. Від цього вибору узалежнювано цілий склад Ради.

Як було до передбачення, місцеві члени особисті симпатии і дібрані делегати із багатьох філій при відсутності делегатів 18 філій, що їх не повідомлено – вибрали головою пов. Тов. Просвіти “радикального діяча” пана товариша Ів. Власовського, референта ценковних справ і славнозвісного автора “верноподанческіх грамот” царю батюшке від єдиного русскаво народа.

А потім, пішло вже дуже гладко, навіть без голосування добирали однолитих ідеологів радикально фашистівської кліки.

І збори булиб прекрасно закінчилися, якщоби тов. Сенюк не пригадав, що при внесках мали розглядати отвертий закид Раді “Просвіти”, що вона нечесно господарювала, бо спроневерила гроші зібрані із вкладок селян і робітників із філій Просвіти.

Мимо спротиву патентованих “діячів” Загальні Збори вибрали надзвичайну Контрольну Комісію для перевірки панської господарки майном Просвіти. До комісії ввійшли тов. тов. Кондратів Іван, Сенюк Адріян і Гребінь Тихон.

Як бачимо спроби зфашизування луцької “Просвіти” явні. Підготовка зборів, недопущення до зборів представників 18-ох філій, хід зборів, явне натравлювання до винищення “сельробів в Просвітах”, вибір Ради і т. п. – це ніщо інше, як спроби зфашизування Просвіти.

Але свідомі селяни й робітники не піддадуться фашистівським затіям. Вони зміцнять свою працю на культурно-освітньому полі та ще дужче поведуть боротьбу за селянсько-робітничу “Просвіту”.

За поступ: одноднівка (Луцьк, 29 Червень 1930) 3-4.

З ЖИТТЯ ВОЛИНИ

Загальні Збори Луцької Повітової “Просвіти”

15 червня відбулися загальні збори Луцької Повітової “Просвіти”. Ця дрібна подія з волинського життя є дуже характеристичною для місцевих відносин.

З ради, яка складалася з 8 осіб, протягом року виступило 4 членів, в тому числі 3 націоналісти, що дали не могли працювати з гуртком “радикалів”, які, до речі, переконували всіх, що вони не радикали й нічого спільного з радикалами не мають. Виступили пп. інсп. Кобилянський, В. Островський і О. Ковалевський. Причин на їх виступлення з ради було багато: шкодження “Сільському Господареві”, самочинний обіжник до філій двох членів (поза радою), перешкоджування переведенню в життя постанови загальних зборів щодо заангажування інструктора, віддання “інструктування” філій одному своєму членові (поза організаційною секцією), не скликування протягом двох місяців (виборчих) засідань ради й взагалі порядкування “Просвітою”, як своєю домінією. Нарешті немислимі методи поборювання осіб інших переконань.

На зборах виявилось, що здекомплетована рада позбавила права участі в загальних зборах 18 філій, що 15 філій завмерло, що згори було визначено, скільки представників має дати кожна філія і т. д.

Націоналісти зажадали обрання мандатової комісії, але “радикали” рішучо цьому спротивилися. У відповідь на заяву, що кворум незаконний, п. Власовський заявив, що те саме вже практикується 11 років і що не слід ламати “традицій”. Націоналісти внесли на письмі протест.

У справозданні члени здекомплетованої ради старалися накинути тінь на тих членів, що виступили з ради. Але загальні збори величезною більшістю голосів змусили переробити резолюцію ревізійної комісії, уділяючи абсолюторії цілій раді. На це вплинули промови пп. Островського й Ковалевського, висвітлили перед зборами якою повинна бути просвітянська праця та якою вона не була, викликаючи або одобрюючий сміх, або гучні оплески.

Оминаючи темні сторони життя Просвіти в 1930 р. відмітимо лише деякі факти з загальних зборів, які мають загальне значіння. У своєму останньому слові п. Власовський, згадавши про просвітянський конгрес у Львові, сказав: “Ми, Волинь, не можемо йти слідами Галичини”. На запитання п. К. чи п. Власовський бере відповідальність за ці слова, відповідь була: так. Отже маємо повторення відомих слів про недопущення на Волині “четвертого галицького воєвідства”.

Націоналісти після всього цього вирішили не входити до ради. І тому, коли дійшло до голосування, лише для демонстрації виставили кандидатуру п. Островського. Сельроби теж виставили демонстраційну кандидатуру посла Сенюка. П. Петриківський, дотеперішній голова, виробив собі добру “марку” й кандидувати не відважився, і це вже є поступок у житті луцької “Просвіти”. Звичайно, при такому кворумі, вийшов головою п. Власовський. Всеж п. Островський одержав 42 селянських голосів, Сенюк 41. Після цього націоналісти, взявши ще участь у голосуванні на заступника голови, заявили, що кандидатів своїх на членів ради не дадуть і від голосування ухилилися. Те саме зробили й сельроби. Залишені радикали мусіли добирати собі кандидатів, виставляючи кандидатури навіть осіб, що були близькі до “Рідної Хати”.

Змінам статуту при цьому “традиційному” кворумі націоналісти спротивилися і ця точка порядку денного була знята. Придивившись до того, що робиться у “Просвіті”, селяни націоналісти, як також і значна частина тих, що йшли за радикалами, залишили салю. З цього скористав п. Сенюк і перевів постанову про скликання надзвичайної комісії для перевірки ремонту “Просвіти” у 1928 році, обравши більшістю своїх голосів усіх трьох членів комісії, з провідників сельроба-єдності.

Луцька повітова “Просвіта” стала “червоною”. Чи довго вона буде такою – покаже майбутнє.

Просвітянин

Діло (Львів, 27 Червень 1930) 2-3.

“КРАПЛЕНІ КАРТИ”

(Відповідь п. послові Ів. Власовському на його статтю в ч. 27 “Гром. Голосу” під повищим наголовком)

У згаданій вище статті п. Власовського з приводу мого допису в ч. 140 “Діла” про загальні збори Луцької повітової “Просвіти” находимо такий букет словесних квіток: “Краплені карти”, “мистецтво гри в краплені карти”, “нечесної гри”, “зразок політичного шулерства”, “вправна у грі в краплені карти рука”, “ловкач”, “передьоргнув” і т. д. Це найбільше запашні квітки п. Власовського. Стиль не гірший від стилю “Укр. Ниви”, б. сельробівського “Нашого Життя” та його спадкоємця “Сель-Роба”.

Є культурним звичаєм на вуличну лайку в пресі не реагувати. Колиж я пишу ці рядки, то лише тому, що тут річ іде про культурно-освітню інституцію.

В його дописі сказано, що пп. Кобилянського, Островського і Ковалевського спонукали виступити з ради Просвіти, між іншим, “немислимі методи поборювання людей інших переконань”. По літературних квітках п. Власовського читачі легко зрозуміють, які це були методи. Врешті вони не нові. В свій час їх застосували сьогоднішні “радикали” до праці бл. п. сенатора Черкавського та співробітників “Укр. Громади”.

Але вернім до мого допису в “Ділі”. В ньому подавалися лише факти, які, по культурному звичаю, вимагають або ствердження, або заперечення. Подані такі факти: шкодження “Сільськ. Господареві”, самочинний обіжник, нескликування протягом двох (виборчих) місяців засідань ради, віддання “інструктування” філій одному членові поза організаційною секцією позбавлення 18 філій права участі в загальних зборах, незаконне кворум, тенденційний звіт ревізійної комісії, не прийнятий без зміни зборами й т. д. Всі ці факти залишилися без відповіді.

При поданні цих фактів, з газетярської етики промовчано прізвища й партійну приналежність осіб. В реченні про здекомплетовану раду делікатно пропущено, що її склали радикали та їхній прихильник. Делікатно промовчано й те, що самочинний обіжник (без відома ради) видали пп. Власовський і Бондарук та що в ньому рекомендувалося філіям радикальне видання, що “інструктування” філій (поза організаційною секцією) доручено якраз п. Власовському й т. д. Чи не занадто делікатно?

П. Власовський, обминувши всі ці факти, взяв лише один і на його підставі прчепурих сторінки “Гром. Голосу” поданим вище запашним букетом. У дописі було сказано: “У своєму останньому слові п. Власовський, згадавши про просвітянський конгрес у Львові, сказав: “Ми, Волинь, не можемо йти слідами Галичини”. На запитання п. К. чи п. Власовський без відповідальності за ці слова, відповідь була: “так”. Було ясно сказано, що слова п. Власовського відносилися до того, що мало місце на просвітянському конгресі.

А що зробив з цього факту п. Власовський? Не відкидаючи самого факту виголошення цих слів, він каже, що думав, що запит п. К. відносився не до слів: “Ми, Волинь, не можемо йти слідами Галичини”, а до історії з прийняттям у члени Просвіти Певного. Це вже нагадує анекдот. Отак селянин піймав у садку чужого хлопця, що крав овочі, й почав бити. – За що, дядю? – Як за що? За яблуки. – А я думав, що за грушки!

Однак не перешкоджає п. Власовському відпекуватися своїх слів, щоби кількома рядками нижче признатися до них... “Виходить, – каже він, – що маю я відповідати не за те, що я сказав, а за те, що вправна у “трі в краплі карти рука мені підсовує”. Це ніби-то заперечення. А далі (слідуюче речення): “Я казав, що, ми, волиняки, не можемо йти за Галичиною в тому розумінні, щоб загарбувати вже існуючі освітні установи в інтересах партійного світогляду”. Це є ствердженням того, що вище заперечено, лише іншими словами. Скажіть: це гра в які карти?

Виходило, що “ундисти” хотіли захопити луцьку Просвіту й внести в неї “політику”, як це буцім-то робиться в Галичині. Щоб бути чесним з собою п. Власовський повинен був спротивитися захопленню луцької Просвіти радикалами, щоб не “йти за Галичиною”. Однак тут одно говорить, а друге робиться: після такої заяви радикали захопити таки раду в свої руки, скориставши з дібраного складу зборів в “інтересах певного партійного світогляду”. Досі рада “Просвіти”, була коаліційна: входили ундівці, безпартійні, радикали, сельроби. А після зборів у тому самому “Гром. Голосі” в замітці під назвою “Плач луцької Ярославни” тріумфуючо проголошено, що рада перейшла в руки радикалів. Отже, не хотіли й ти за Галичиною, де соціалісти рік-річно намагаються захопити Просвіту, а самі захопили її в Луцьку всупереч своїй власній заяві. В якіж це карти гра?

Але цього мало. Навіть після проголошення в “Гром. Голосі” факту захоплення луцької Просвіти радикалами п. Власовський заявляє, що він був проти занесення до Просвіти політичної боротьби та що на цю тему виголошував реферати. Отже в рефератах не радив захоплювати (очевидно, нерадикалам) Просвіти для політичної боротьби, а на загальних зборах – радикали таки захопили, про що оголосив “Гром. Голос”. Як назвати такі карти?

Підготування до захоплення радикалами Просвіти в Луцьку велось давно. Через те власне націоналісти через п. Островського на загальних зборах у 1929 році виступили з побажанням: не допускати в просвіті політиканства, і це побажання було прийняте одностайно. Але “радикальна” більшість і не подумала виконати його. Навпаки: “інструктування” віддано п. Власовському, випущено незаконний, самочинний обіжник про радикальне видання, усунуто на два виборчі місяці націоналістів від ради (не скликалася), а й тойже час філії “інструктували” радикали, що в результаті дало для них бажані наслідки. В якіж це карти вони грали?

Але чомуж це п. Власовський проголосив, що “Ми, Волинь (?), не можемо йти з Галичиною”? “Відчули ми, волиняки (каже п. Власовський) й на освітньому конгресі у Львові”... “що освіта може даватися “гречкосіям” тільки певними “дозами” “під контролею Церкви”.

Який жах! Під контролею Церкви! П. Власовський, вихованець духовної академії, б. член Луцького Чеснохресного Брацтва, б. член церковного комітету, б. голова церковного з'їзду в Луцьку, б. член митрополитальної ради, гість у хатах сільських священиків і відвідувач церковних богослужень, – дійсно мав чого перелякатися – Церкви! Розумієте: Церкви перелякався! Цей переляк перед небезпекою Церкви й дав йому, як він каже, “повід (причину (?)) вдарити в дзвін” (на цей раз уже не церковн., а соціалістичний) “перед небезпекою для нас (очевидно, для радикалів) політичної боротьби в культурній установі”. Щоб таке врізати, дійсно треба скінчити духовну академію, а потім стати радикалом!

Але... колиж п. Власовський був щирий, чи тоді коли був церковником, чи коли бив у дзвін проти церкви? Чи тоді, коли читав про недопущення в Просвіті політики, чи коли “інструктував” філії, розсилав самочинний об'їзник про радикальне видання й загарбував Просвіту для радикалів? Коли це було просвітянською працею, а коли грою в карти й в які?

А тепер гляньмо на інші квітки статті п. Власовського: “Натак, що ундівці співпрацюють з селярами й разом з ними виступали на зборах “Просвіти”, чи пак “демонстрували”. Ті ундівці, які ведуть з селяром таку завзяту боротьбу? Всім присутнім на зборах відомо, що селяри виставляли свої кандидатури й голосували окремо, бо ще світ не перевернувся догори ногами!

“Але “ловкач” не міг все таки й “спільника” (селяра) не ошукати, – пише далі, – всього тільки на один голос, позаздрів і виписав Сенюку (може Сенюкові?) 41, а Островському 42 (у обох було по 42)”. Так, але в моєму дописі сказано не: “було”, а “одержано”. Дійсно, п. Остр. Одержав від зборів 42 голосів, бо за себе не голосував. Пановеж Сенюк і Власовський вважали зручним голосувати за свою кандидатуру, а значить “одержали” на один голос менше, ніж собі нарахували. Це дрібничка, але характеристична для того, в які карти грають радикали.

Наприкінці допису п. Власовського автор питається для кого “Просвітянин” старається “охрестити” не тільки раду, але й всю Просвіту червоною? Чи не для якого недремлючого ока?”

Вдумайтеся в ці слова: “соціаліст” відпекується червоного кольору! І коли він, б. богослов, ударяє в Просвіті “в дзвони” проти Церкви, коли веде її в дусі ставлення “жовто-блакитний” у лапках, коли загарбується Просвіта для врятування її від Церкви і т. д. – націоналісти повинні мовчати, бо кожний протест проти насильства над національною душею й релігійною совістю народу зараз буде поставлений під запит “Для якого недремлючого ока?”. В такі карти колись грали в наших просвітах селяри, а тепер радикали.

Просвітянин

Діло (Львів, 6 Серпень 1930) 5-6.

З ВОЛИНСЬКОГО БЛОКНОТУ

Безмежне хамство

Колись голова Львівської Просвіти виголосив прекрасну промову про значіння Просвіти, як аполітичної установи українського народу.

Старий український діяч розумів значіння Просвіти, розумів, що політичне забарвлення в Просвіті, хуліганський фермент ведуть до нищення Просвіти.

Докази цьому дала Волинь. На Волині Просвіти перейшли багато стадій хуліганства, але ніхто з хуліганів не забірав ніколи слова в справі Просвіти, й ніхто з редакторів хуліганів не давав на шпальтах газет слова.

Так було, аж поки ріжних опришків, так званих членів “Союза Русскава Народа” та редакторів ріжних “лісткоф” та “русей” не поробило своїми співробітниками Львівське “Діло”.

У Луцьку є такий смаркач, що вважає за потрібне давати на сторінках “Діла” свою характеристику тому чи іншому громадському діячеві, глузувати з його минулого українського стажу, коли ці смаркачі були або на послугах охоранки, або складали кадри “золотої молоді” “союза русскава народа”.

Ходить такий вишневий смаркач, нюхає в кожному подвірку смітника і ту свою блювотину переносить на сторінки “Діла”. І “Діло” містить.

Характерною особливістю цих вишневих смаркачів є те, що вони до своєї блювотини не признаються й ніколи не підпишуться:

“Це я, вишневий смаркач, набрудив!”

Ні. Смаркач, неук, хуліган, допис підпише або псевдонімом, або просто залишить допис без підпису.

А “Ділу” що? Воно друкує, аби заплямувати людину, що не належить до УНДО.

Ось для прикладу чергова блювотина вишневого смаркача, що вмістило її “Діло” в ч. 10 від 16 січня.

Отож “Діло” пише:

“Луцьк. (З просвітянського руху). В суботу 20. XII. м. р. в Луцьку в салі “Просвіти” старанням і силами драматичного гуртка при “Просвіті” відбулася вистава пєси “Хмара”. Дуже добре вивязались зі своїх роль режисер гуртка п. Дм. Степня, п-ні Ольга Скопюкова, пп. Микола Соболук і Микола Ясінський; поминаючи деякі браки (до речі: цілком оправдані м. ін. тим, що вистава відбувалася майже без проб), задовольняюче

виконали свої ролі пп. Ніна Нетяга, Олександра Кукусівна, Євгенія Кобринна, Рая Павлова, Ів. Скопнок, Сергій Пукса і В. Гайдюк. Під матеріальним оглядом вистава пройшла середньо. Було б бажаним, щоби гурток цією виставою не обмежився. Наприкінці не можемо не додати до відома, що гарний настрій підчас вистави декому з присутнього громадянства псувала присутність посла одинки п. Тележ-го, того самого, що вславився своїми “сальновими” методами поборювання всього українського, що не йде по лінії його злібодавців, у часі останніх виборів до сойсу й сенату. Але-ж оскільки не помиляємося, п. Тележ-ий, як “чесна і шановна особа”, “дзялач” і т. д., дістав навіть запрошення від Ради “Просвіти” за підписом урядуючого голови п. П. – Дивні діла Твої, Господи! Коли нарешті буде у нас якась громадянська етика?”.

Виходить, що голова запросив п. Тележ-кого до Просвіти. Людина чемна, п. Т. прийшов на публічну виставу, а сволоч обливає на сторінках “Діла” чесну людину й говорить ще громадську етику.

Дійсно, етика “Діла” є безмежна!

Їжак

Українська Нива (Луцьк, 1 Лютий 1931) 3.

У ХАОСІ ТАНЦЮЮЧОЇ ЛОГІКИ

(З приводу Загальних Зборів Луцьк. Просвіти 26. IV. 1931 р.)

I.

Навколо Просвіти завжди підноситься немало гармидеру, здебільшого її «оборонцями», що сидять по закутках теплих посад і прихильниками на віддаленні тихої й безпечної «опозиції» на чотири очі. Ці «оборонці» й «прихильники», не заглядаючи до Просвіти «за браком часу» протягом року, - ставляться проте на Загальні Збори, зоб зберігати чистоту її напрямку з тим більшою ревністю, що за консеквенцією цього напрямку накладає головою хтось інший.

Як опозиція, так опозиція. І така повинна бути в національному організмі. Та засади громадської праці вимагають, щоб ця опозиція була творчою, здоровою й чесною. Щоб ця опозиція не ховалася за мури замкнених кімнат, за безвідповідальність підступного обріхування людей громадської праці й їхніх вчинків, за боягузливий брак здорової логіки.

Останні Загальні Збори Просвіти не визначувалися чеснотами сміливості або творчості, та найбільше відзначалися саме браком всякої логіки.

Відомо, що в кожній інституції Загальні Збори скликаються для того, щоб переглянути свою річну діяльність, підкреслити її добрі сторінки, зясувати хиби та способи їхнього усунення, а також обміркувати плян діяльності на майбутнє. Та Просвіта цієї світлої традиції демократичних установ не має. Дискусії з приводу справоздань Ради не переводиться, або вона відразу гильотинується, а жадного пляну діяльності не переглядається. Немає способу усталити, - чи добрі є методи праці, чи злі; чи життя ставить якісь нові домагання; чи не заходять нові обставини, що вимагають звернення зі старих шляхів...

Звідки може повстати цей відрух живого організму, коли живе в ненависті до всякої думки, коли не відає він, що то значить змагання ідеологічних напрямків, коли, по словах голови Просвіти, загальне здичавіння дійшло до того, що реферати в Просвіті не можуть відбутися лише тому, що не подобається особа прелегента, хоч які золоті думки він викладавби?

І тому доклад уступаючого голови Просвіти про її фатальний стан фінансовий і моральний – коли на протязі довгого року ціла діяльність Просвіти полягала в організації лише «танечних забав»; коли прочитано було лише 2 реферати (два!) та й то принагідним лектором, бо лише «варяга» члени Просвіти можуть слухати; коли бандитизм і піяцтво на селі були сильнішими від Просвіти; коли розгубилося майже цілу інтелігенцію – не притягнув нічєї уваги. Навіть це «мементо» не торкнулося сумління позакуткових «опозиціонерів». Бо пощо Просвіті інтелігенція? «Нам, - заявив один «націоналіст», - треба такої інтелігенції, щоб не пила «чорної кави». Йому не потрібно інтелігенції знання, від якої вчилися б дивитися одвертими очима на світ малосвідомі, закукуречені люде, а тільки інтелігенція демагогії, яка гарлала б на Зборах про всякі гасла, що не вимагають праці, приховують неробства і далекі від відповідальності.

Раз на рік збираються люде лише для того, щоб заявити, що все одно їм, - як йшла або буде йти праця. Танцююча, справді, логіка!

Цей некультурний дивогляд зясовується тим, що установилася «традиція» всякі Збори спроваджувати до виборів, передвиборів, взаємної лайки. Ще не народився той просвітний діяч, що підготовлював би делегатів з місць до тої чи іншої програмної праці. Делегатів філій Просвіти або іншої установи «обробляється» на протязі місяця в одному напрямку: кого мають валити. І вони «чесно» валять, а зваливши починають приходити до пам'яті і питатися, - чому, власне, одних вони валили, а других обірали.

Ось чому вибори до Ради майже завжди мають оперетковий характер. Ще памятають про таємне голосовання при виборах голови й заступників голови. Далі розпочинається оперетка під назвою «аклямація». Лишається на салі з 200-300 делегатів – 30-40 осіб... і «аклямують».

Та полишимо «аклямованих», як чисто випадковий елемент, обраний «за неіменієм гербовой», а вернімося до уряду голови Просвіти й до виборів на цей уряд. Звичайно голова – це є уосіблення напрямку

тієї чи іншої установи. Не може мати місця в шануючій себе установі, щоб голову обіралосся, не поділяючи його напрямку. Тим більше, коли, не ухвалюючи жадної програми діяльності, уважається а ргіогі, що про програму говорить сама особа голови Просвіти.

Отож обрано на голову п. Петриківського, вульгарно висловлюючись, стопроцентового «хруня», й блискучо провалено при цій okazji п. Островського, стопроцентового «засадничого».

Здається, цим сказано все. Так бодай твердить здорова логіка. Ідучи по лінії цієї логіки, треба було думати, що й решту членів Ради буде обрано в той спосіб, щоб голова Просвіти зміг би переводити в життя свою програму – не війни, а порозуміння. Та не так сталося. Решту осіб (аж вісім) обрано таких, які цілковито заперечують «наставлення» голови Просвіти. Бо не можна ж собі уявити, що обрано до Ради 8 шахраїв, які говорять одне, а роблять друге, які замилюють очі масі!

А коли так, значить, обіралосся на голову п. Петриківського лише тому, що признано конечним в дальшій діяльності Просвіти навязати тісний контакт з владою, про що він говорив на зборах, і що для цього особа Петриківського надається. Що таке поступовання – несовісне, крутійське, самозаперечуюче, - це інша річ. Але чесна логіка каже: або панове «опозиціонери» повинні дотримати свою «засаду» з гори на долину, обіраючи й на голову людину своїх поглядів (як що вони взагалі є); або уважаючи п. Петриківського за людину нових, змінених своїх поглядів, не баламутити, не кепкувати й не деморалізувати остаточно спантеліченої маси й не пхатися до Ради Просвіти.

Люде, що стільки кричать про «засади», «осуджують», балаганять про високі ідеї, піджимають, як полохливі зайці, хвости і йдуть під високу руку того, кого в той же час величають «хрунем» - і до того ж ноторичним. Це на їхній мові називається... переведенням «культурно-освітньої праці».

Доля увесь час глумилася над аранжерами Загальних Зборів. На 9 членів Ради – обрано аж 7 членів, що могли б не мешкають в місті, хоч здорова логіка кажн, що коли не обговорено плану діяльності Просвіти, з тим більшою увагою треба добирати людей праці, тих людей, що могли б, справді, зробити корисне діло. На голову культурно-освітньої секції обрано того, кого Ревізійна Комісія на торішніх Зборах назвала «неробом». На голову драматично-музичної секції покликано особу, що нічого спільного не має ані з театром, ані з музикою. Особа, що зняла свою кандидатуру на голову Просвіти, бо мешкає, мовляв, на селі, відразу забула про цей свій аргумент, коли їй плескали – чи не для жарту? – в долоні. На заступників голови покликано саме тих, хто мало коли буває в Луцьку.

Таке видовисько не завжди можна побачити на Бодому світі, бо, здається, чи не перший це випадок з життя українських установ на Волині.

Що-ж означає ця танцююча логіка або, вірніше, брак усякої логіки? Немає в Просвіті людей. Одних одігнали, другі самі відійшли. Після 12-літньої праці до проводу поважної культурно-освітньої установи приходять люде малознані, з низьким освітнім цензом, приходять вже прикащики, що називають себе «начальниками», приходять крикуни або й інтригани.

Заламалася лінія. Власне, немає нині в Просвіті жадної лінії, окрім демагогії перед масою й страхом перед владою. Один – до сасу, другий – до лясу. Немає запалу до праці. Лайкою, гризнею, брехнею, ненавистю не збудуєш. «Засадничість», доведена до абсурду, помстилася жорстоко. А на місцях – «танцульки». «Танці» та «Сатана в бочці». Складок не платиться, а, значить, немає ані правдивих читалень, ані бібліотек. Шаліють доноси одних на других. «Гуляють ножі». «Засадничі» бавляться в «опозицію», а життя вириває село з-під культурних впливів.

Хто може аналізувати речі й факти, з великою турботою приглядався він до складу Загальних Зборів. Все – молодь 18-20 років.

Сєбто, елемент – безвідповідальний. Не має він ані «кола», ані «двора». І такий елемент рішає про долю інституцій, говорить за господарне, статочне село, намагається судити чи возносити тих або інших осіб, не маючи навіть елементарного поняття про засади українського національного руху, про українську історію або літературу.

Що й казати, - дожилися до «добрих часів»... безчасности.

II.

Логіка завжди жартувала над аранжерами Загальних Зборів.

Пожартувала вона і в справі «аполітичності». Відомо, що уступаючий голова був та й є єдиним просвітнім діячм на цілу Просвіту, хоч би тому, що, як довголітній педагог і директор гімназії, докладно ознайомлений з питанням позашкільної освіти. Та проте обіраючи до Ради Просвіти кожного, хто навернувся під руку («аклямація»), саме не обрано було ту людину, яка фактично керувала Просвітою від шерегу років і яка написала навіть книжку про десятилітню діяльність Просвіти.

Правдоподібно, це не було «політикою». У кулуарах просвітянських голосно говорилося про те, що не можна обірати до Ради уступаючого голову, бо, мовляв, він був радикалом, послом, опозиціонером, а нині є «угодовцем». Логіка наказувала отже на голову Просвіти обрати політичну протилежність бувшого

голови. Та сталося так, що як раз обрано було на голову Просвіти ту людину, яка була радикалом, сенатором з того ж списку ч. 22, опозиціонера, а “нині угодовця”.

Чим “радикальний сенатор” кращий є від “радикального посла”, чому один “нині угодовець” є менше угодвий од другого “нині угодовця”, – то вже такі нетрі “благополучности”, в яких можуть порпатися хіба молодці у 18 років та їхні наганячі? Бо коли, завдячуючи лише випадкові, один не сидів над Стиром, то, думаємо, терпіння людини ніде ще не були й ніколи, на щастя, не будуть предметом улюлюкання юрби; і коли улюлюкає, осуджує, валить українська юрба, це свідчить лише про її малу свідомість і виробленість, про те, що з морального боку не все в Просвіті є в порядку.

Навіть і цю некультурність можна зрозуміти, як би була в ній логіка; та вона, як бачимо, танцювала, а не розважала. Паралізував її страх. Бо над Просвітою аранжери бажать вивісити два прапори: урядовий – для влади та опозиційний – для маси. Стара пісня! І співати її можна тільки для вісімнадцятилітніх хлопчиків... Власне, ця стара пісня й привела до того, що на Зборах не бачили просвітян випробованих, знайомих зі співпраці, репрезентуючих поважні філії сільських робітників. Нові філії і нові обличчя! Та кількох осібників з інтелігенції, “обовязок” яких зводиться до того, щоб раз на рік зявитися на Загальні Збори і то лише для того, щоб внести більше баламуцтва.

Тому Збори демонстрували ще одну свою “якість” – невдячність. Невдячно поступили вони що-до уступаючого голови, мозком якого жили філії протягом шеругу років; невдячно поступили й жінки у відношенні до голови своєї секції, жінки, що в кожному разі прислужилася справі більше, ніж “аклямована” в лихоманці поспіху пані, одинокою заслугою якої є постійне кириництво. Як відомо, невдячність є рівнож ознакою малокультурности.

Проте були й веселі моменти. Наприклад, один добродій присягався, що він не любить політики й тому навіть відмовився кандидувати на посла. Кінь з цього сміявся б, а вже напевно посміються всі ті, які були свідками надзвичайного й “ультимативного” запалу цього “ворога” політики до мандату. Факт, що такі речі говорилися в живі очі присутніх на Зборах, найліпше свідчить їхній рівень. Поважні Збори не знесли б цих кпин над собою.

Але найдивнішою є ця раптова нехоть до політики. У цьому демонструванні перед представником влади, присутнім на Зборах, аполітичності ховається або некультурність, або шахрайство. Кожна ділянка національної праці, особливо у недержавних народів, звязана є з “політикою”. І, безперечно, кожна установа провадить політику, в чому ані гріха, ані страху немає. Було б гірше, як би її не було цілковито. І Просвіта провадить або повинна провадити політику. Наприклад, виховання мас може йти: в дусі клерикалізму чи позитивізму; в дусі націоналізму чи інтернаціоналізму; в дусі демократизму, соціалізму чи комунізму; в дусі громадського компромісу чи неприєднаної ізоляції; в дусі обеднання чи ненависти...

Коли суто партійний діяч, що навіть претендував на становище голови Просвіти, відпекувався “політики”, він цим підкреслював свою малокультурність як рівнож, повне нерозуміння підвалин і методів національної праці. Бо, справді, чейже не є він тією воблою, що нічого не хоче й не прагне нічого.

І, власне, трагедія Просвіти полягає в тому, що вона не має політики, не має обличчя, є тим “двуліким Янусом”, який ховає в собі два взаємовиключаючі начала. Так вона є й буде доти, доки не опрацюється й не обговориться плану діяльности, що й определить політику Просвіти, як української інституції. Тоді й виявляться ідеологічні напрямки, прийде замість боротьби людей – боротьба ідей, пробудиться стремління до праці, зросте почуття відповідальности. Тоді й не буде місця для неробства, для кривди, для інтриг, для політиканства, для паршивеньких амбіцій і для танцюючої логіки.

З великою прикрістю треба признати, що Просвіта виявляє всі ознаки глибокого занепаду – в місті й по селах. Фактично є просвітянський шильд, та немає й натяку на просвітянську працю. Антихудожні вистави й танці з їхнім негативним виявленням на селі нічого спільного не мають з ідеєю національного виховання маси. Що-року філії “відновлюються” й “стають нечинними”. Вони є в повному розумінні цього слова “перемленною величиною”! Рівнож ґрунтовно щороку міняється контингент просвітян.

Та й те, що існує, завдячувати може лише праці б. голови Просвіти й її господаря, дуже відданого справі, діяльного й працюючого, як рівнож бібліотекаря, який з лахміття просвітянського створив дуже добру бібліотеку, що обслуговує з успіхом і користю шкільну молодь. І коли вже мова про бібліотеку, дивним є, що саме “засадничі людиці” з неї не користають. Раніше нарікали вони, що немає в бібліотеці “новинок”; а коли зявилися новинки, “збракло часу”. А подивіться, – як “осуджують”, як “боронять української справи”.

Не можемо оминати дуже сумного інциденту, що трапився на Загальних Зборах Просвіти, який так підходив до загального тону нелогічностей, суперечностей, самозаперечування, невдячності й неробства. Коли новообраний голова Просвіти зясував, якої політики трималася досі Просвіта та якої хоче триматися він, якийсь “єгомосць” зірвався з місця і став йому кричати, що голова “доносить поліції на Просвіту”. Другий “єгомосць” запропонував резолюцію проти свого сьогоднішнього вождя, в якій закидав останньому, що він “доносить на Просвіту владі” у своїх дописах.

Кли вже розходиться про стислість, то, власне, опозиційне гарячування цих і їм подібних людей привело до того, що в Просвіті аж тісно від всякої масти конфідентів, бо забагато “засадничі” говорять, а замало вони роблять. Але не аби-якого здичавіння треба, щоб публічно під адресою новообраного голови казати подібні речі. Добре ці панове розуміють гідність Просвіти й свою, як просвітян. А потім дивуються, коли тракується їх “через ногу”. Хто не поважає сам себе, – звідки ж його мають поважати?

Отож підсумовуючи все досі сказане, треба признати, що Загальні Збори Просвіти були свідомством великого морального, ідейового й матеріального занепаду Просвіти. Занепад цей є тим трагічнішим, що на півсотку надісланих справоздань, ані в одному не було закидів на перешкоди з боку адміністраційної влади на місцях. Убогість духа й праці, що виявлено було її на Зборах, є наслідком повного браку самоаналізу й цілковитої нездібности до витворення будь-якого плану діяльности. Обрані члени Ради не знають, пощо їх обрано й що фактично вони мають робити. Не треба бути пророком, щоб наперед сказати, що наступні Загальні Збори виявлять ще більший духовий занепад Просвіти, а в звязку з тим і ще більше нетерпимости та невміння глянути сумній правді відверто в очі. Бо не можна в культурно-освітній установі безкарно ломити вільної думки; не можна все зводити до того, – чи хреститися трьома або п'ятьма пальцями; не можна без суворих консеквенцій бити самих себе в обличчя, бачучи “свого” в кожному хамі з Яровиці й “шкалювати” кожного українського діяча за те лише, що має він заслуги перед українською ідеєю й не бажає стати іграшкою в руках безпринціпної, московської по духу й “вархольської” по вчинках, етнографічної, хоч би й з “освітнім цензом” – вобли; не можна виробляти таких сальто-мортале, як осуджувати й винити одного свого голову за те саме, що уважається не аби-якою цінною прикметою другого, новообраного свого голову.

“Маса”, справді, малосвідома; та, зрештою, навіть вона може зорієнтуватися в цій безпринціпности “засадничих”, засимюючи, як завжди, в своєму розчарованні комуністичні шерехи. Під цим оглядом була засадничою на ділі тільки та група в 19 осіб, яка подала при виборах “неважні картки”, пишучи на них: “нехай живе селянсько-робітничка Просвіта!”. На цілу салю це була єдина послідовна група, що знала, – чого вона хоче й до чого йде. І найбільш послідовною була та група, яка, даючи 45 голосів на свого керовника при голосованні кандидатів на голову Просвіти, потім, задовольнившись “аклямацією” при обсадженні дуже підрядного становища голови секції, заховалася з переляку за “архиугодові” плечі новообраного голови Просвіти.

Загальні Збори Просвіти відбулися в хаосі танцюючої логіки. Лишається отже побажати, щоб наступні збори переведені були нарешті в діловому настрої, щоб вони обговорили і ухвалили передовсім план діяльности Просвіти, а потім вже обирали до Ради Просвіти тих людей, що булиб в стані цей план ухвалені просвітянської праці втілити в життя.

Observer

Українська Нива (Луцьк, 30 Квітень 1931) 4.

Українська Нива (Луцьк, 10 Травень 1931) 3-4.

ЗМІНА ПОЛІТИКИ ЛУЦЬКОЇ ПОВІТОВОЇ ПРОСВІТИ

На засіданні Ради Луцької Повітової Просвіти 20 червня б. р. ухвалено, як довідуємося, делегувати Президію ради в складі Івана Бондарука, Євгена Петриківського, Андрія Глущука й Миколи Соболюка до Воеводи Волинського.

Делегація має скласти візиту в імені Ради п. Воеводи з нагоди свого обрання Загальними Зборами й підкреслити, що Рада Просвіти стоїть у своїй діяльності на ґрунті польської державности.

Без сумніву, це є поважний факт в українському громадському житті на Волині, бо в цей спосіб поодинока Просвіта, що залишилася при сякому-такому житті (інші існують лише на папері), виразно пориває зі своєю смутною традицією – вічного революціонування мас.

Добре, розуміється, що п. п. Іван Бондарук, Володимир Островський, Омелян Кіцера та інші “непримиримі” зрозуміли правду життя і йдуть на порозуміння з владою.

Та ця зміна політики повинна бути щирою й чесною. Рада Просвіти не може мати подвійного обличчя: ніби лойяльного – для влади; ніби опозиційного – для маси.

Треба зрозуміти і другу правду життя: Рада Просвіти не може перелицювати комуністів в “опозиції”, як рівнож не може побити “опозиційний” рекорд, установлений “націоналізмом” ідіотів. Один максималізм в разі своєї перемоги провадить до знищення цілого українського національного життя; другий – ніколи перемогти не може; він є тим мурином, який працює в кращому разі на ендецію, що в своєму часі далася в знаки Волині; в гіршому – на той-жекомунізм з тими ж наслідками.

Часи сеймократії пройшли без вороття. Не прийдуть уже мандати легкою ціною. А тому просвітянські діячі можуть про них не думати, а, значить, працювати не для здобуття мандатів посольських чи сенаторських, як було досі, а тільки для самої культурно-освітньої праці.

Отже змінюючи політику, треба про це відверто та щиро сказати масі, причому свою діяльність поширити не на вісімнадцятилітніх недоуків, що “жадають крові”, а на статечний елемент на селі, який є фундаментом української справи.

Тоді не треба буде удавати “опозицію”, бо, мовляв, інакше “не можуть бути зеднані маси”, бо господарчий елемент на селі хоче від укр. діячів не революції чи опозиції, а корисної для нього праці.

Повторюємо, зміна політики Луцької Повітової Просвіти є фактом поважним. Та ще поважнішим, на нашу думку, фактом буде вміння витягнути з нього відповідні консеквенції: підпорядкування своїй змінній політиці просвітянської маси, зеднання по селах до філій Просвіти господарчого елемента, притягнення до праці в Просвіті всіх інтелігентних сил без різниці політичних переконань, припинення злочинної та дурної особистої боротьби, що лише деморалізує народню масу і т. д.

Чи цю програму ділової праці, яку можна здійснити лише при тій змінній політиці, що-до якої запала ухвала Ради Просвіти на її останньому засіданні, зможе виконати сьогоднішній провід Луцької Просвіти, який у своїх поодиноких особах негував цю програму з засади, покаже близьке майбутнє.

Просвітянин

Українська Нива (Луцьк, 29 Червень 1931) 1.

ПОВАЖНА НЕВДАЧА Б. Б. НА ВОЛИНІ

Збори Луцької Просвіти

Загальні Збори Луцької Повітової Просвіти, що має біля 130 філій по селах, викликали більше зацікавлення, ніж можна було сподіватися. До тих зборів (вони відбувалися 6 березня) йшла досить помітна підготовка, як усна, так і пресова, у двох крайніх таборах – “певних” і сельробів. “Україн. Нва” від кількох тижнів “обстрілювала” Просвіту з усіх боків, щоби морально її зруйнувати й легше захопити “фронтвою атакою” на загальних зборах, що заздалегідь обіцяв перевести б. голова п. П-ський. Пресова кампанія відбилася й на сторінках місцевої польської преси, ба навіть у “Краківському Курері Цодзенному”, які “інформували”, що буцім-то за впливи в Просвіті борються: група “безпартійного” п. Петриківського, б. сенатора з радикальної листи, а нині “ріднохатівця”, УНДО на чолі з Островським і сельроби.

Тому й не дивно, що на збори прибуло понад 250 філіяльних делегатів і місцевих членів. Зборами проводив п. П. Бондарук. Б. голова п. Петриківський, доповнюючи звіт з діяльності Просвіти, почав вихвалювати свої політичні “сальтомортале”, доказувати їх необхідність, робити прозорі натяки на “нельояльність” інших і т. д. Збори не дали йому докінчити цього “вірую”, почулися вигуки: провокація, демагогія і т. п. Врешті постановили не допускати подібних політичних промов.

Другим гострим моментом були вибори голови Просвіти. На кандидатів зголошено: Вачевського (сельроб), В. Островського й б. голову Ев. Петриківського. В. Островський зняв свою кандидатуру, але на просьбу зібраних згодився кандидувати. Висліди були несподівані: Вачевський одержав 91 голосів, Островський 87 і Петриківський 81. З огляду на те, що для вибору голови треба абсолютної більшості голосів, кандидатура п. Петриківського відпала. Між першими двома кандидатами треба було перевести друге голосування.

Сельроби зняли дику бучу, домагаючися визнати головою їхнього кандидата і врешті демонстраційно почали покидати салью; інші стрималися від голосування. При другому голосуванні п. Островський одержав 134 голосів, себто таки більше, ніж половину первісно глосуючих, а сельробівський кандидат 4. Вибір присутні зустрінули оплесками.

До ради і на голови 4-х секцій, поза членами попередньої ради п. Глушком (заступн. голови) й Ів. Бондаруком (скарбник) обрані самі представники молодішої генерації: заст. голови п. О. Сакаль, секретар Ол. Проскурня, голова к.-осв. секції М. Тарасюк, муз.-драм. Ар. Сало, бібліотечної С. Авдієнко й орган.-допомогової панна Веремчуківна.

Збори Луцької Просвіти є найкращою ілюстрацією волинської дійсности. Робота “певних” (про що нераз говорилося в “Ділі”) значно скріпила крайні ліві елементи, що вже одержали при першому голосуванні найбільше голосів. Прихильника ж “певних” п. Петриківського, селянство нині таксамо відсунуло від керми Просвітою, як у минулому році відсунуло п. Власовського й Ковалевського. Ці факти багато говорять тим, що вмінють думати.

Збори ще раз ствердили й те, що національно настроєні громадяни є найменше зорганізовані й активні. І лише “сельробівський грім” змусив їх очуняти й збитися до купи при другому голосуванні. На жаль, інші “громи” поки що не спонукують їх до подібного гуртування. А чи не час уже?

Учасник

Діло (Львів, 15 Березень 1932) 3.

“ПРОСВІТА” і АДМІНІСТРАЦІЯ

“Креси” – це країна всяких можливостей, чудес і несподіванок.

На доказ того, що наша думка відповідає дійсности, подаємо тут відпис листа Луцького староства до ради Луцької повітової “Просвіти”:

Starostwo Łuckie L. 215 Pr. Łuck, dnia 12 maja 1928 roku. Do Zarządu Powiatowego T-wa „Proświta” w Łucku. – W związku z zaszłym wypadkiem we wsi. Żydyczynie, gdzie członkowie tamtejszej filji T-wa „Proświta” – Kuszniр Choma i Nastenko Piotr terrorem, a nawet groźbą zabójstwa i podpalenia ks. prawosławnego Szaurelego Bazylego ze wsi Kulczyn zmuszają go do wprowadzenia języka ukraińskiego w miejscowej cerkwi, wzywam Zarząd Powiatowy do niezwłocznego usunięcia wymienionych członków ze wspomnianej filji, gdyż działalnością i której mowa na wstępie, filja ta wychodzi poza ramy obowiązującego ją statutu, a nadto na przyszłość należy baczyć by filja ta poza pracą kulturalno-oświatową żadnym innym czynnościami, niewchodzącym w zakres jej działania nie oddawała się.

O dokonany wykreśleniu z listy członków filji Kuszniра Chomy i Nastenki Piotra proszę mnie powiadomić w terminie do dnia 30. V. 1928 r. Starosta wz. (–) Krasicki.

Вас цікавить, що в даному випадку зробила Рада “Просвіти”? Те, що зробила би кожна установа, знайома з правом: перейшла до порядку денного, з огляду на брак відповідного судового вироку.

Але не може перейти над цєю справою до порядку денного громадська опінія. Вона мусить домагатися, щоб адміністративна влада рахувалася з правом. Обов'язуючими є лише ті розпорядження чи домагання, які є оперті на якомусь розпорядженні вищої влади. По якому ж праву Луцьке староство домагалось виключення членів «Просвіти»? І взагалі, на якій законній підставі адміністрація може звертатися до повітової «Просвіти» з подібними вимогами?

Далі- староство вважає, що дбання про богослужбову мову «виходить поза рами обов'язуючого (Просвіту) статуту». Нагадаємо, що від найстарших часів і до наших днів релігійних культ творить складову частину культури даного народу. Мова в церкві є питанням нашої культури, і власне через те наші «Просвіти» не тільки мають право, але і обов'язок дбати про рідну мову в церкві. Отже староство дарма відмовляє «Просвітам» у функціях, які випливають з самого характеру «Просвіт», як культурно-освітніх установ. Ці функції занедбувалися нашими «Просвітами» з самого початку. Було б бажано навіть, щоб при повітових «Просвітах» були зорганізовані спеціальні церковно-релігійні секції.

Українська Громада (Луцьк, 27 Травень 1928) 2.

НАВКОЛО СПРАВ ПРОСВІТ

Цього тижня п. п. Ол. Ковалевський, Єв. Петриківський та Ів. Власовський як делегати всіх волинських Просвіт, одвідали пана воєводу Юзевського, якому склали проєкт спільного для всіх Просвіт статуту. У двохгодинній конференції делегати зясували ролю й характер Просвіт, відношення до них адміністрації та потребу уможливлення укр. громадянству закласти Просвіти в Дубні, Ковлі й Рівному.

П. воєвода Юзевський уважно вислухав делегацію, зясував свій погляд на характер польсько-українських відносин та зарезервував собі час для ознайомлення з проєктом статуту, який склала делегація.

У найближчому часі делегація відбуде другу конференцію в цій справі з п. воєводою.

Саді

Українська Нива (Луцьк, 1 Листопад 1928) 2.

ЛУЦЬКА ПОВІТОВА ПРОСВІТА

З приводу її завішення

Постановою луцького повітового старости з дня 27 квітня ц. р. завішено й опечатано Луцьку Повітову “Просвіту” з усіма її філіями. Як підставу до завішення подано те, що діяльність “Просвіти” “загрожує публічній безпеці”. Ніяких конкретних закидів покищо не зроблено.

Завішення “Просвіти” відбулося в порядку, вказаному “розпорядженням генерального комісара східних земель з дня 25. IX. 1919 р.”, що ще досі обов'язує на Волині. Порядок цей такий: староство завішує Т-во і входить з внеском до воєвідського уряду про його закриття. Т-ву прислуговує право рекурсу на постанову староства про завішення в речинці 14 днів.

Зачиняє т-ва воєвідський уряд і є в цьому відношенні першою інстанцією, на рішення якої т-вам прислуговує право відклику до вищих центральних інстанцій.

Рада “Просвіти”, як нас інформують, 9 травня внесла відклик на постанову староства до воєвідського уряду. Але цим вона не обмежилася. З доручення ради голови “Просвіти” п. Островського двічі інтервенював у старостві, раз з делегатами пп. Глушком і Тарасюком у наальника воєвідського уряду безпеки й чотири рази делегація в цьому складі зголошувалася на авдієнцію до воєводи, але безуспішно.

Досі ближчих причин завішення “Просвіти” та її філій вяснити не вдалося. Одиноким закидом є те, що останні загальні збори (6 березня) ствердили присутність у складі філій членів сільробівців.

Звичайно, вина за те, що в деяких філіях є члени-сільробівці, не може падати на сучасну раду, що працювала всього півтора місяця, як і на “Просвіту” в цілості. Сільробізм є явищем не просвітянським, а загальним. Найбільше сільробівців є в тих велах і повітах, де “Просвіти” нема. Врешті Т-во “Просвіта” не покликане до того, щоби котнролювати особисті переконання своїх членів чи вести їх евіденцію.

Однаке остання рада подбала більше, ніж усі попередні ради, щоб унеможливити ріжним партійцям роботу внутрі “Просвіти”. Ще в березні видала до філій суворий обіжник з заборорою вносити якінебудь сторонні тенденції в культурно-освітню діяльність філій.

Одночасно нова енергійна рада делегувала жвох своїх членів на люстрацію сільських філій, давши їм повновласть тимчасово завідувати діяльністю тих філій, в яких будуть знайдені хочби й найменші недокладности чи відступлення від статуту.

Не зважаючи на короткий час і надзвичайно тяжкі умовини комунікації, делеговані члени ради, часто ходячи пішки від села до села, перевели люстрацію 42 філій (протягом 3 тижнів). При цьому 8 філій тимчасово зависили, в тому числі 5 філій у ріжних волостях, де ради не викликали до себе довіри з огляду на розполітикованість цих сіл.

Хто знає волинські умовини, той зрозуміє, що нова рада “Просвіти” виявила надзвичайно багато енергії і працездатности, щоб унеможливити якінебудь закиди. Просвітяни, не призначасні до подібного домагання карности й дотримування статуту, вряди-годи нарікали на “суворість” нової ради. Однаке мусіли зайнятися упорядкуванням своєї діяльності. А “Сила” й “Сельроб” з цього приводу зняли великий галас.

І власне в цьому моменті “чистки” “Просвіти” її завішують. Навіть польські громадяни, крім безнадійних шовіністів, розвели руками. Як? Коли раніше про порядок ніхто не дбав, “Просвіта” спокійно жила, а коли вона почала чистку шкідливого елемету, її завішують? Як це розуміти?

Здивування й пригнічення українського громадянства годі описати і то тим більше, що наложення печаток відбулося в Страстну середу. А на другий день Свят не відбулося по селах 70 приготованих вистав. Матеріяльні й моральні страти дуже великі.

Українське громадянство, яке було свідком здорової направи в житті “Просвіти” й тішилося унормованням та підвищенням її культурної праці, переконане, що завішення “Просвіти” буде відкликане, гадаючи, що сталося якесь непорозуміння.

Однаке є і такі, які думають, що причин завішення “Просвіти” треба шукати не в самій “Просвіті”. Зрештою покаже це найближче будуче.

Ното

Діло (Львів, 15 Травень 1932) 1-2.

“ПРОСВІТИ” НА ВОЛИНІ

Луцьк, у серпні 1932 р.

I.

Завішення Луцької Повітової “Просвіти” дня 27. V. ц. р. з усіма її сільськими філіями не можна розглядати, як відокремлене, індивідуальне явище волинського життя. Аджеж давніше були розв’язані “Просвіти” в Рівному, Ковлі, Дубні й Володимирі. Індивідуальний характер (і то не зовсім), мають хіба обставини й мотиви урядових актів про зачинення згаданих “Просвіт” та те, що на їхньому місці насаджувалося. Суть і мета цієї акції скрізь та сама.

Волинські “Просвіти” були й є культурно-освітніми організаціями, що мали статутове завдання підіймати національну свідомість мас, давати вихід природньому рухові духа через книжку, часопис, театральні вистави, хори, сходи, виміну думок, духову спільноту.

“Просвіти” були частиною українського культурного життя, частиною кращою, бо організованою, свого роду фокусом, у якому духові рухи скупчувалися й виявлялися вже в формі питомої української культури: шліфованої думки, жаги знання, пізнання свого місця у сімі народів, мистецтва, морального виховання, підготовки до нових форм сільського господарства й т. д. “Просвіти” служили європеїзації життя мас, поборювали неписьменність і темряву, відсилювали прогрес, гальмували все те, що є ознакою нижчих людських інстинктів – хуліганство, шкідництво, п’янство, газарт, марнотратство.

Звичайно, “Просвіти”, як школи виховання молоді й дорослого населення, не могли не притягати до себе уваги тих, що під кермою Сходу йдуть проти національного, а на їхній мові – буржуазного укладу життя. Вони, природно, не могли не намагатися влізати до “Просвіт”, щоби перешкоджати національному вихованню мас і сіяти зерно свого національно-безбатченківського кукілю. Але “Просвіти”, як національні культурно-освітні організації, скрізь – з більшим чи меншим успіхом – поборювали це засмічування свого національно-виховного апарату. Це поборювання є дуже важливим фактом.

Недовподоби було декому ця здорова робота “Просвіт”, але закиди йшли не в бік цієї праці; їм закидали власне замахи на цю роботу з боку противників національного виховання мас. А одночасно на місці здорових культурно-освітніх організацій – “Просвіт” – штучно витворювалися й витворюються такі організації, як “Світло”, “Рідна Хата”, а по селах – секції політичної організації ВУО – “просвітянські хати”. Це насаджування на місці зачинених “Просвіт” інших організацій згори багато вияснює в історії волинських “Просвіт”.

II.

У Луцьку поруч “Просвіти” від трьох років існує “Рідна Хата”. Кожна з тих організацій вели працю у властивому їй напрямі. Витворилася зрозуміла конкуренція. Але “Просвіта” мала ту перевагу, що її створили маси й біля неї купчилося понад 130 сільських філій. “Рідна Хата” як організація клубова (ресторан, карти й т. д.), а разом з тим і організація певного політичного забарвлення не могла рахувати на маси. Тому-то перед роком повстає ще одна політична організація ВУО, яка ставить собі за завдання здобути маси, для чого в статуті забезпечує собі закладання “просвітянських хат”, кружків “Сільського Господаря”, “Союзу Українок” і т. д.

Ясна річ, що ця “виховна” робота, ведена політичною організацією, повинна мати політичний характер, – тому то вона при політичній організації і упланована. В цьому відношенні структура ВУО дуже нагадує структуру – як хто хоче – комуністичної партії з “культпросветами” чи фашизму з його виховними апаратами. Селянські маси, відчувши чисто політичні тенденції “Рідних Хат”, “просвітянських хат”, “союзів українок громадської праці”, поставилися до них з резервою, а навіть і з певною неацією. ВУО не вдалося закласти протягом року ні одної просвітянської хати, ні одного свого “союзу українок”. Лише в останнім часі на Ковельщині, якось зліпив один батюшка таку “хату” з свого ближчого оточення.

А трохи пізніше завішують Луцьку Повітову “Просвіту” на тій підставі, що вона “загрожує публичній безпеці”. Минуло три і пів місяця, але про якісь конкретні закиди щодо цієї загрози публичній безпеці не чути. Досі ми чули лише один закид: що на загальних зборах “Просвіти” дня 6 березня ц. р. сільробы хотіли захопити “Просвіту” в свої руки; однак це їм не вдалося і в раді нема ні одного сільроба. Здавалось би, що після того, як загальні збори своєю численною більшістю сільробів до провуду не допустили, а значить загрозу сільробівських впливів усунули, “Просвіта” повинна мати можливість вести далі здорову, статутову національно-культурну працю. Однак, сталося інакше: після поразки сільробів “Просвіта” була завішена. Цей факт викликав здивовання навіть серед місцевого польського громадянства.

Дошукуючись причин цього явища, українське, а навіть і польське громадянство прийшло до висновку, що до завішення Луцької “Просвіти” приклали руку провідники ВУО, розраховуючи на те, що після її завішення члени її сільських філій закладатимуть “просвітянські хати”. І справді, дуже швидко після завішення Луцької “Просвіти” керманічі ВУО за допомогою декількох людців захопили помешкання філії “Просвіти” в с. Городку й заклали там “просвітянську хату”, приобіцявши зате допомогти відкриттю кооперативи. Після цього вжито дуже багато ріжних заходів до заложення таким способом “просвітянських хат” по інших селах, але нічого вдіяти не вдалося: ні одно село мати в себе “просвітянську хату” ВУО не погодилося.

В свому переконанні, що до завішення Луцької “Просвіти” приклало своєї руки ВУО, українське громадянство ґрунтується й на тому, що орган ВУО “Укр. Нива” в цілій низці статей обстрілювало Луцьку “Просвіту” й перед завішенням її і після цього факту. Нагінка на “Просвіту” була така відкритою ясно, що мусимо тут дещо зацитувати:

“Укр. Нива” ч. 12 з дня 19. III. 1932 р. (зараз після поразки сільробів на загальних зборах “Просвіти”): “У луцькому повіті Волинське Українське Обеднання ще праці своєї не розпочало”... “А розпочавши цю працю, поставимо всіх панських (!) підбрихувачів і льокаїв фашизму на свої місця”... “Поживемо далі й побачимо, що УНДО забе осикового кількя у всю просвітянську роботу в Луцькому повіті”... “для нас не може бути байдужою справа організування народньої освіти”... “Сьогодні українська (не ніби укр.) інтелігенція (з ВУО Ред.) має не тільки охоту та плян, але вже має навіть організаційні рамці, в яких може в широкому маштабі розпочати цю просвітянську працю (“просвітянські хати” Ред.) “Від час організації ВУО всі заскорузлі в рутині передпотопових освітніх методів просвітні діячі мусять або цілковито зревідувати свої просвітні методи, або зникнути з поверхні громадського життя”... – Ці цитати взяті зі статті “Навколо Луцької “Просвіти””.

“Укр. Нива” ч. 18-19: “Просвітянщина – то типова чорна рада... її основою було ворохобство”...

“Укр. Нива” ч. 20: “свідомо ми відійшли від просвітянщини з розхристанним партійництвом”... “я докладно заналізував суть просвітянщини, як кінцевого стану того національно-громадського руху на Волині”... “то закінчення величавого відруху”... “Просвіти й кооперація виконали чорну працю, підготовчу, вступну” (до праці ВУО Ред.).

Все це було написане до завішення Луцької “Просвіти”. Ясновидяче пророкування “закінчення” просвітянщини, “вбиття осикового кілка”, а навіть пам'ятник просвітянщині в формі сконстатування, що вона “виконала підготовчу роботу” та певність, що настала пора для роботи ВУО на могилі “Просвіти”, багато говорять.

Але “Укр. Нива” продовжує довбати Луцьку “Просвіту” й після її завішення, очевидно, побоюючися, що вона таки не вмре. В ч. 29-30 навіть закинуто провідникам “Просвіти”, що вони мають угоду з сільробами, мабуть, з метою вказати кому слід, що надій на нормальну національну працю “Просвіти” вже бути не може.

Оця пресова атака на Луцьку “Просвіту” перед її завішенням, це додзьобування її після завішення, оце намагання захопити її філії ще до вирішення її долі й та шалена агітація, що ведеться по селах серед просвітян за закладання “просвітянських хат” ВУО, ще більше переконують українське громадянство щодо участі керманічів ВУО в витворенні сумної анабіози Луцької “Просвіти”, що називається “завішенням”.

III.

Завішення Луцької “Просвіти”, як і зачинення інших “Просвіт” на Волині, делікатно кажучи, є наслідком грубого непорозуміння й незнання дійсності. Щодо домагань ендецького політичного табору Волині, то є вони плодом сліпої ненависти до всього українського. Але якіж практичні наслідки зачинення й завішення “Просвіт” на Волині мають ті, що це роблять?

Першим прикладом є різниця між селами в яких працювали “Просвіти” та в яких “Просвіт” не було. Різниця така велика й помітна, що про це нема потреби багато говорити: перші села пробуджені до культурного життя, другі – відстають на десятки років. І це у всіх відношеннях – умового розвитку, ведення господарки, гігієни, добробуту, моральності й т. д. Отже зачинення “Просвіт” викликало помітний регрес, обниження культурного й цивілізаційного рівня, господарства, добробуту, грошових спроможностей і етичних засад. Потерпів на цьому не лише український нарід, але й ще хтось.

Як сказано вище, як мотив до закриття “Просвіт”, використовували замах на них з боку селробкомуністів. Хоча всім відомо, що ці партійні течії не стоять у ніякому відношенні до праці “Просвіт”, а навпаки є ворожими до неї. Наслідком зачинення “Просвіт”, як на Ковельщині й Дубенщині, якраз був сильний розвиток комунізму і селробізму. До того самого доводить і “праця” ВУО та завішення “Просвіти” на Луччині. “Земля Волинська” ствердила, що на період цієї “праці” ВУО припадає найбільший зріст комуно-селробізму. І це цілковито зрозуміла річ: де припиняється вплив української національно-виховної організації, там мусять здобувати собі впливи проти націоналісти. Отже завішення й зачинення “Просвіт” лише сприяє як каже “З. В.” “комунізації” Волині.

Надії на те, що з замкненням “Просвіт” сільська молодь піде до штучних новотворів у ролі “Світла”, “Рідної Хати”, “просвітянських хат” чи “союзів українок ВУО”, цілковито завели. Огірчена молодь або, стиснувши зуби, чекає на відчинення “Просвіт”, або, підштовхувана цим огірченням, іде до селробкомуністичного табору.

Помимо того, що закриття “Просвіт” не дало користей тим, які їх очікували, а навпаки, підмінувало молоду Волинь, сама протипросвітянська акція, ведена ВУО, має всі признаки якогось безглуздя. Припустім, що хтось вірить у прихильність населення до ВУО й у те, що воно пошириться на Волині враз зі своїми хатами й союзами, то простору для цього має багато. На Волині є ще біля півтори тисячі населених пунктів, де нема “Просвіт”. Яка ж тоді мета в керманічів ВУО нищити луцьку “Просвіту”, довбаючи її в своїй пресі вже від кількох місяців? Хіба для того, щоби на Волині зникли всі українські організації: алеж хоч вони і будуть зачинені, то організації ВУО нарід не прийме.

IV.

Зачинення українських “Просвіт” на Волині, як бачимо, нічим не може бути виправдане. Щодо “користей” від їх зачинення, то ті, що їх очікували, вже самі переконалися, що таких користей для себе не осягнули. Зате українському народові причинили вони величезну шкоду, гальмуючи його культурний і цивілізаційний розвиток і господарський поступ, а разом з тим підриваючи його добробут, старі моральні підстави життя й національні настрої та сприяючи розвиткові комуно-селробізму.

Із зачиненням “Просвіт” Волинь повертає назад на десятки років у позитивних явищах життя, зате йде вперед – у негативних. Такі самі наслідки дасть і вже дає Луччині завішення луцької “Просвіти”.

Наслідки експериментів з “Просвітами” Волинь мусять серйозно зацікавити ширше українське громадянство, якого обовязком забрати належний голос у справі відновлення діяльності всіх “Просвіт” на Волині, як одинокий рятунок проти здичавіння молоді й культурного та економічного занепаду маси населення.

Голос цей повинен бути одностайний і рішучий.

Senex

Діло (Львів, 12 Серпень 1932) 1-2; (Львів, 13 Серпень 1932) 2.

ПРОСВІТА ЧИ ТЕМРЯВА?

(Допис з Волині)

Як відомо, в минулому році зачинено на Волині дві повітові “Просвіти” – в Луцьку і Крем'янци з усіма їхніми сільськими філіями. Ради обидвох “Просвіт” зложили відклик на децизію воєвідського уряду до міністерства внутрішніх справ у законному речинці. У листопаді рада луцької “Просвіти” делегувала до міністерства голову п. В. Островського. Справу волинських “Просвіт” порушували і на соймовому терені. Одначе досі відповіді нема і дальша доля “Просвіт” невідома.

До цього треба додати, що багато-тисячні просвітянські маси все ще надіються на те, що справедливість візьме гору і “Просвіти” будуть відчинені. Ця надія випливає з того, що згадані “Просвіти”

були зачинені не за якінебудь провини, а з чисто політичних міркувань: щоб очистити дорогу для певнівських просвітянських хат.

Населення Волині дало доказ, що воно залишається вірним своїм “Просвітам” і просвітянських хат не бажає. Від часу закриття “Просвіти” у згаданих повітах не повстала ні одна просвітянська хата. Навпаки (як кажуть, з наказу центрів) зголосилися до ВУО в справі заложення просвітянських хат у інших повітах сотні сельробів (а може й членів КПЗУ), щоби найти собі легальну покришку для своєї політичної роботи. Очевидно, ці слуги московського інтернаціоналізму розуміють, що в “Просвітах” їм місця не буде.

В останніх часах багато говорять і пишуть польські політики про відрубну українську культуру та про задоволення культурних потреб українського народу. І пишуть не лише приватні органи, але й органи проурядові. А п. Леон Василевський на зборах “орієнтальних кул млодих” навіть проголосив необхідність надання українцям культурної, а потім і територіальної автономії. Це саме проголосили й ППС в “Роботніку”.

Після подібних заяв як приватних політичних кол, так і представників проурядового табору льогічно “Просвіти” на Волині вже повинні бути відчинені. І то тим більше, що за десять місяців після завішення луцької “Просвіти” саме волинське життя значно змінилося.

Українське населення висуває рішуче домагання якнайшвидшого відчинення “Просвіт” і не лише в згаданих жвох повітах, але й по всій Волині з дуже поважних міркувань.

У звязку з кризою, зубожінням населення й відсутністю по селах культурно-виховних організацій та засобів (бібліотек, читалень, театрів, хорів) помічається моральний розклад деякої частини молоді: хуліганство, напади на весілля, забави й вистави, ножі, крадіжі й т. д., – ось що сьогодні починає надавати характер життю наших сіл.

Крім того, брак тих самих культурно-освітніх організацій і засобів дає широкий ґрунт для дальшого ширення сельробівщини. Досить згадати, що на Водохрещі сельробівці Ковельщини повивішували на церквах червоні прапори. А там давно вже “Просвіти” нема – нема значить тих вогнів, які освітлювалиб для молоді правильні національні шляхи.

Все це ставить перед нами пекуче завдання: домагатися якнайшвидшого відкриття “Просвіт” і уможливлення їм праці в імя оздоровлення й піднесення культури для рятунку від економічних злиднів.

Просвітянин

Діло (Львів, 8 Лютий 1933) 1-2.

БЕЗ КУЛЬТУРИ Й ОСВІТИ?

Волинь, 8. VII. 1934

I.

Як повідомляла вже преса, міністерство внутрішніх справ затвердило децизію волинського воєвідського уряду про закриття “Луцької Повітової Просвіти”. Здається, є таке саме рішення щодо “Просвіти” в Кременці. Ліквідаційні збори луцької “Просвіти” вже відбулися дня 1. VII., і спеціальна комісія розпочала ліквідацію т-ва. Очевидно, те саме буде й в інших повітах.

Таким чином українські культурно-освітні товариства на Волині пересталиб існувати як правно, так і фактично.

А щож далі?

Невже природня потреба освіти й культури, яку так сильно відчувають національно свідомі українські маси Волині, що “їм на імя майже – мільон”, мали би бути викреслені із завдань часу? Отак ті маси й залишились би назавжди поза культурою й поступом?

Для кожного – здається – повинно бути сьогодні зрозумілим, що живий, здоровий нарід не може нагло спинитися у свому природньому гоні до вищости й занидіти на мертвій точці.

А значить – він буде шукати собі світла та вищих фор думання, відчування й чину. Лише де, й якою ціною?

Ця власне обставина повинна зацікавити не тільки українське громадянство, але й ще декого. І тимбільше, що поза закритими “Просвітами” нема на Волині ніякого українського загального культурно-освітнього товариства, якщо місцевий “Союзу Українок” (з централею в Рівному й кількома філіями по повітах) уважати за спеціально жіночу організацію вужчих завдань.

II.

Що змінилося з моменту припинення в діяльності й закриття “Просвіт” на Волині? Аджеж були такі, що робили їм просто дивовижні політичні закиди. Чи з того часу припинився радянофільський рух? Чи молодь національно настроєна стала більше поміркованою? Чи припинилися політичні процесеси? І чи взагалі насатал якась політично-національна ідилія на “тихій Волинській землі”?

Навіть найбільші вороги закритих “Просвіт” цього не скажуть. Навпаки, всі ті, які вміють називати явища своїм іменем, признають, що в останніх роках, коли “Просвіти” стояли зачинені, відбулося на Волині найбільше радикально-комуністичних і націоналістичних рухів та найбільше великих процесів.

Отже “Просвіт” нема, а ті самі політичні явища є, і то у скріплених розмірах. Очевидно, закриття “Просвіт” у цьому напрямку нічого не дало, як і їхнє існування на ці явища не впливало.

Далі. Природний національно-свідомий ріст молодшої генерації не спинився ні на хвилину і все йде вперед – лише нервовими кроками. Неіснування “Просвіт” цього руху не спиноло, бо спинити не могло.

То може нема й потреби в “Просвітах”, коли після їх смерті нічого не змінилося?

Ні. Українському народові залежить на тому, щоби духовий ріст молодшої генерації відбувався організовано, себто – методично й під проводом підготовлених педагогів і діячів, а не нікому незаниханих проводирів з невідомими цілями й під невідомою рукою.

Тут і може бути поставлене серйозне питання: “Чи не більше нормально протікалоб сьогодні життя й дозрівання молодого українського покоління, коли би були існували “Просвіти”? Бо... не булоб у душі цього покоління рани й гіркогo почуття, а на шляху – ріжних спокус.

Маємо на увазі – анархізацію молоді, все частіші deboші, карні злочини і т. д. І власне там, де не стал ніякого культурного проводу. Кому це на користь?

А може українська молодь зрілася власного національного життя й пішла до інших, неукраїнських організацій культурно-освітнього характеру? Хіба кожний безсторонній спостерігач скаже, що ні. Поодинокі випадки ніхто не посміє узагальнювати.

Молодь йде в томуж напрямі, лише без проводу й через те дуже часто сходить на манівці та причиняє і свому громадянству й собі немало прикроців, розчарувань та нових ран у душі.

III.

Все це підкреслює думку, що українська молодь, яка раз уже прокинулася національно й побачило світло, без цього світла не обійдеться і повинна мати свої культурно-освітні організації, які давалиб їй наарямок і охоронилиб від манівців.

“Просвіт” уже нема.

Але український нарід без культурно-освітних організацій обійтися не може. Він уже повинен їх мати. Бо це є його природною потребою.

Тому українське громадянство Волині повинно серйозно подумати про долю блукаючої сьогодні молоді й зробити все, щоби вона не була позбавлена духового світла, джерел культури й розваг.

Життя у свому ході міняє свої форми й ставить щораз нові вимоги. На культурно-освітньому полі в останніх роках вродилося чимало нових умовин і проблем. Очевидно, й форми та методи культурно-освітньої праці серед мас мусять бути у дечому змінені.

Маючи все це на увазі, волинська інтелігенція повиннаб уже тепер зайнятися цим старим культурницьким питанням у нових умовах і формах.

Час не жде. Молода генерація хворіє від незадоволеної духової спраги.

Senex

Діло (Львів, 12 Липень 1934) 3.

ДОЛЯ ОДНОЇ “ПРОСВІТИ”

Нам пишуть з Здолбунова що “Просвіта”, яка була заснована в с. Здовбиці і яка гуртувала в собі все тамошнє свідоме українське громадянство – зазнала тяжкої “опали” від місцевої адміністрації. “Опала” ця виявилася в формі заборони Просвітянських вистав, в котрих найпродуктивніше проявлялася діяльність “Просвіти”. Чим це викликано – невідомо. Дописчик з жалем робить висновок, що це мабуть звязане з ухвалою конституції в Варшаві, яка запевняє всім громадянам необмежений розвиток культурно-національний, а нам остається лише запевнити нашого шановного дописчика, що це є не що інше, як звичайне “непорозуміння” місцевої адміністрації. Нам це не першина, та й до того не приходитьсь забувати стару нашу приказку “не стільки пан – скільки підпанок”.

Наш Голос (Луцьк, 1 Травень 1921) 3.

“ПРОСВІТА” БЕЗ ПЕЧАТКИ

Така Українська культурно-просвітня установа є в Ковлі. Хоч ця “Просвіта” заклалася не так давно, але в порівнанні зі своїми засобами, вона зробила, можна сказати, більш від усіх наших волинських “Просвіт”, бо працюють в ній люде, обдаровані великою силою духа і енергії. Оскільки нам відомо, робота цієї “Просвіти” зовсім не входила з рамок своїх, виключно національно-культурних завдань і нас дуже здивувала інформація одного Українця, не давно приїхавшого з Ковеля, про те, що Ковельське староство заборонило Просвіті вживати на офіційних паперах свою просвітянську печатку. Про інші прояви ковельського “братерства” ми згадаємо потім, а зараз лише питаємо: що спільного має просвітянська печатка з “високою” політикою ковельської адміністрації? Може вона (печатка) перешкодою стоїть на шляху польсько-українського порозуміння і згоди польського громадянства?...

Наш Голос (Луцьк, 1 Травень 1921) 4.

ПРОСВІТА У ВОЛОДИМИРІ ВОЛИНСЬКОМУ

Там, де напружені сьомі літ чутно було лише зойки-плач нещасного люду, де після великої всесвітньої війни ніби в наругу над вільнолюбним українським народом Волині чиняться великі насильства навіть над святами святих, – нарешті несміло та глухо, ніби з домовини, почувся клич до самоосвіти серед затурканого лихом люду. 2. січня минулого 1921 р. дали ми дозвіл на заснування у старокняжому українському Володимирі товариства “Просвіта”.

Протягом однорічного існування свого тов-о “Просвіта” зазнало багато всяких перешкод. Одна й та сама польська влада вимагала поновного затвердження статута. Далі тов-о “Просвіта” береться до заснування початкових приватних шкіл. Але за всякими причіпками чисто формального характеру й репресіями з боку функціонерів уряду “Просвіта” дозволу на провадження науки в своїх чотирьох школах на Володимирщині так так й не отримала.

Тядкий та тернистий шлях стелеться перед “Просвітами” Волині. Проте на других з черги загальних зборах Товариства з дискусії про діяльність Тов-а помітно було неопозитну надію на кращі для нас часи.

Присутні на зборах члени не могли також не торкнутися й питання про українізацію служби Божої. По думці постанови Волинського Церковного Згзду у Почаїві збори одногосно ухвалили домагатися від нашого духовенства, аби негайно приступило до відправи служби Божої на нашій рідній українській мові.

Присутній

Письмо з Просвіти: літ.-просвіт. тижневик (Лютий 1 (ч. 7-8), 1922) 62.

ДУБНО

Вибори до “Просвіти”

Дивні діла творяться у нас. В той час, як “Просвіта” по своєму призначенню мусила б обслуговувати лише культурно-національні потреби всього населення, усвідомлюючи широкі верстви повіту, є люде серед нас, які хочуть надати “Просвіті” своє лице, підібрати до праці людей лише однієї партії. Не розуміють ці люде, засліплені або фанатизмом партійної доктрини, або якимись іншими цілями, що тим самим перетворюють “Просвіту” з позапартійної культурно-національної організації в партійну інституцію, вводячи її в орбіту партійної боротьби, політичних сварок і суперечок. В “Просвіті” мусить бути лише річева праця, а не партійна балаканина.

На превеликий жаль, останні вибори до повітового товариства “Просвіта” в Дубні, що відбулися 27 березня, дали якраз оці результати, про які згадували вище. Не станемо говорити про те, як відбувалися збори, як підготовлювались до них наші “партійні молодці”, зазначимо лише, що “Просвіта”, наслідком цих зборів, має тепер виразно партійне лице. “Вибрали” людей лише однієї партії, яка йде разом з москвофилами, яка стратила навіть свою природню назву.

Що з того вийде, покаже майбутнє, а тут з сумом можемо констатувати, що широкої праці свідоме населення від неї чекати не може й відповідальности за неї взяти не захоче. Й це мусимо з рішучістю підкреслити.

Бо віднині у нас “Просвіта” є в руках однієї партії, члени якої звязані тим програмом, який віддиhaє від нього широкі верстви позапартійної інтелігенції.

З денникарського обовязку подаємо склад теперішньої президії: голова ради М. Чучмай, й члени п. п.: Андрюшук, А. Камінський й Чрняк. Заступники: п. п. Собчук, О. Бугаїв і Поважук. Ревізійна комісія, п. п. Кудак, А. Сенбу; заступники до рев. Комісії Вишневецький.

Ці імена “відомі” громадянству лише, як урядові особи партії “сельроб”. Переказують “злії язики”, що посол Чучмай влаштував бенкет з приводу такої перемоги, на якому, серед ріжних тостів, з задоволенням констатувалось усунення з ради “Просвіти” двох членів, які відстоювали позапартійне обличчя “Просвіти”, та вибір до неї людей на підставі їх громадського досвіду та праці на користь нашого народу.

Сумна перемога, бенкет, від якого відбиває “пиром під час джуми” – одне лише й можемо сказати.

А. Будяк.

Українська Нива (Луцьк, 8 Квітень 1927) 3.

ЩОБ НЕ ПОГАНІВ Т-ВА

(с. Верхівка, пов. Луцьк)

В початку квітня цього року вдалось заснувати в нашій селі Верхівці філію “Просвіти”. Наш сільський філософ, політик і артист ріжних дурничок, Констянтин Левчук теж вписався в члени філії. Спочатку ми думали, що Левчук буде путнім в Т-ві чоловіком, але йому не сподобалось в “Просвіті” і через дві неділі по вписанню в члени, він відказався від “Просвіти”. Пішов другим шляхом; стає що-неділі добре випивати, та виспівувати по селі соромних пісень. Всі завидували Левчукові, що вже така пізня осінь, а Левчук іще п’яний. Аж дав Бог забіліли поля від снігу, а в селянина Тимоша Добровольського забіліло подвір’я від фасолі, яку Левчук з товаришем брав в Тимоша, а в мішку була діра і фасоль сипалася.

Такої дрібної по суті справи не слідби й порушувати. Але на жаль вона відбивається на нашій філії. Левчук був членом та ще й ревізійної комісії і вороги філії а то й невідомі люде ізза пана Левчука показують пальцем на філію. Хай-же вони знають, що “Просвіта” існує для боротьби з народньою темнотою, яка є

головною причиною зіпсуття, п'янства і злодіяцтва і зіпсованих людей викидає зпосеред своїх членів та ще перед громадянством нап'ятовує. Не тому є між нами всякі Левчуки, що на селах повстають філії Т-ва "Просвіта", а якраз навпаки – є вони в нас тому, що досі по наших селах не було того світла, яке несе за собою на село Т-во "Просвіта".

Член філії

Українська Громада (Луцьк, 4 Грудень 1927) 5.

ПРОСВІТКУ НЕ ДАЮТЬ

(с. Вел. Фільварки, Кремянецького пов.)

Наше село дуже було темне, хоч і лежить на великому такті з Кремянця до Ямполья. Але в останній час кращі наші громадяне, які бажануть, щоби "і в наше віконце засвітило сонце" заклали читальню. Під читальню відпустив свою хату гром. Евген Теодорович. Виписали книжок, газет і ин. Літератури. У вільні від роботи дні почали збиратися люде – переважно молодь – хлопці й дівчата, щоби самим почитати, довідатись і другим розказати, що діється в світі та взагалі свідомішими стати. Деякі почали вчитись своїх національних танців. Але ото 29 травня ц. р. зібралось людей більше число, так що в тісній хаті не могли вміститися і частина переважно молодь вийшла з хати до стодоли і там почали танцювати. Саме на тих танцях застав їх місцевий комендант поліції з Катербургу з поліціантом і склав протокол про нелегальне зібрання.

Як світ світом стоїть, то ніхто з нас не знав, що танцювати в свято хлопцям і дівчатам є "нелегальним зібранням". І от таке "нелегальне зібрання" Евгена Теодоровича, який тільки й винний, що відпустив свою хату під читальню, кремянецьке староство оштрафувало на 50 зол. В цій справі п. Евген Теодорович вніс рекурс (відклик) до воєводства. Може воєдство і звільнить його від цієї кари, але якби там не було, а поки що він потерпів за справу громадську, за справу нашої "Просвіти".

Місцевий

Українська Громада (Луцьк, 11 Грудень 1927) 5.

ПРОСВІТЯНЕ, ТРЕБА РУХАТИСЬ!

(с. Варковичі на Дубенщині)

Від певного часу наша Філія "Просвіти", одна з діяльних в повіті стала виявляти, як не бездіяльність, то дуже слабу активність. Не ставить філія не вистав ані концертів і взагалі не сповняє тих великих завдань, що на ній лежать. Правда, не слід ставити це в вину всій Раді Філії. Одначе треба одверто сказати, що не на місці теперішній голова Філії. Головою філії повинен бути дійсний голова, а не "голова" на папері, особа майже не письменна, що не має найменшого поняття про просвітянські справи. Гадаємо, що не гаразд нам, варковчанам коли значно краще працюють молодші і слабші за нас сусідні філії "Просвіти" в Білобережжю і Костянці, які навіть під боком у нас, в Варковичах, ставлять вистави і взагалі виявляють якусь рухливість. А ми? Або безрадно розводимо руками або піддаємось безсоромній розкладовій агітації відомих сільробів Т. і К. (тільки на щастя двох маємо!), проти дійсних робітників філії (не сільробів). Пора вже з тим усім скінчити. Час взятись до праці. Перш над усе треба скликати в найскоршій часі загальні збори членів філії, на яких до ради, особливо на голову, обрати більш діяльних та відповідніших людей. Під'южувачів за ворожу і антипросвітянську діяльність з членів філії виключити бо киринникам, що крім кирині нічого більш не роблять в поряднім Т-ві не місце. Після того з новими силами і свіжими людьми у проводі розпочати працю на ширшу скалю. Одначе не слід обмежуватись тільки виставами, коли б тільки на те стало енергії. Праця просвітянська не в тому тільки. Є багато способів просвітної праці. М. ин. Дуже корисним є спільне гуртове читання книжок і часописів не тільки в читальні, але й у селі в господарів, які на це згодяться. Дуже гарна була торік думка у просвітян – влаштувати курси шиття і крою. Це торік перевести не вдалось, тому треба цю гарну думку зреалізувати тепер. Справа до переведення, правда, не легка, але все перевести при бажанню можна, тільки треба не лінуватись. Одним з чергових завдань Раді філії має бути акція за приєднання нових членів зі старших селян. Найвищий час їм перестати вже товктись у свята біля Зігеля або Волька, пора разом з молоддю стати всім як один членами "Просвіти". Треба подумати просвітянам і про читання лекцій та рефератів. Зміст рефератів при бажанню можна роздобути в Матірному Т-ві "Просвіта" у Львові та й Рада Повітового Т-ва теж мусіла б дещо допомогти нам в цій справі (на те вона називається повіт. центром). Філія "Просвіти" мусіла б запросити також інструктора Ревіз. Союзу Укр. Кооператив з Луцька, щоби прочитав у нас лекцію про кооперацію. Необхідно послати хоч по одному чоловікові від філії на курси кооперативні і просвітянських робітників. Взагалі багато й багато при добрій волі і енергії можна зробити. Треба тільки хотіти. Інструкція, як і що Філія "Просвіти" може і повинна робити, є в календарі "Просвіти", яку мусять прочитати і старатись перенести в життя, принаймні те що можливе, кожний діяльний просвітянин, це є його обов'язок. І коли-б хоч десяту долю ми перевели з того, що там написано, було-б дуже добре.

Отож не слухаймо підшептів киринників з підтягу Сельроба. Натомість об'єднаними зусиллями всіх здорово-думаючих просвітян зміцнюймо сілу нашої просвітянської сім'ї. Тільки працею та енергією під добрим умілим проводом та через національну свідомість дійдемо до кращого завтра.

Місцевий

Українська Громада (Луцьк, 11 Грудень 1927) 5.

ПОГАНА СПРАВА

(с. Хворостів на Володимирщині)

В цьому році в нашому селі зорганізувалась читальня "Просвіти". І слава Богу. Але попали до читальні люде, що тільки опаганюють Т-во і дають другим поганим примір. А таким є в нашому селі сам секретар "Просвіти". Є він і радником в Олеській гміні. Недавно зі своїм братом бувшим солтисом прийшли вони на весілля до Гриця Васейко, де був між іншими запрошений Карп Багнюк, і його вони побили. Той же секретар панас Ужвій, наприклад, 20 листопаду, на весіллі у Герамисо Шведа, так бідолага напився, що принесено його до дому без памяти. Замість дати приклад другим, то він ширить тільки згіршення. А як то булоб радісно й корисно, колиб той гріш, що йде на зло, пішов на культурно-освітню справу... Але дати пару грошей на добротинні цілі – то тяжко, хоч в той час наша молдь несе можливо останній гріш ще й з радістю до якої небудь коршми. Треба, щоби читальня "Просвіти" звернула на це свою увагу, бо це виходить тільки на шкоду добрій культурно-освітній справі, тим більше, що це не є окремих випадок.

Той, що бачив

Українська Громада (Луцьк, 11 Грудень 1927) 5.

РУХ НА СЕЛІ

(с. Лунів, пов. Горохів)

1927 р. заходами б. сенаторки Олени Левчанівської в нашому селі засновано філію Т-ва "Просвіта" в Горохові й кооперативу. Філію "Просвіти" зложено ще в травні й перші її кроки були успішні. Аматорський гурток при філії поставив 2 вистави ("Наймичка" і "Хмара"), на яких аматори грали дуже гарно. На зібрані з вистав гроші винайнято на 2 роки помешкання для філії.

На жаль досі філія не розвивається як мусіла б. Членами є переважно молодь чоловіки, а хлопці не гортуються до "Просвіти" лише до пивної й до вулиці, а дівчата також обминають "Просвіту", бо їм батьки кажуть, що їх ніхто заміж не визьме, як запишуться до "Просвіти". А скажіть но дівчатка, чи в сусідньому селі Бубнові, де багато молоді записано до "Просвіти", вже ніхто не жениться і заміж не виходить?

Кооператива заснована в листопаді. І тут те саме явище. Праця йде гарно, але і в кооперативі мало членів, бо люде не свідомі величезної ваги кооперативу, не розуміють, що кооператива для їх добробуту. Крім того нема працюючих, бо не легко найти в такому закутку людей, які знають кооперативну справу.

До всього того треба додати, що багато шкодив справі п.-о. Вибач, запеклий україножер і ворог культурно-освітнього руху. Але дякувати Богові й старанням людей о. Вибач вже усунений з парафії і на його місце прийде пан-отець Рафальський Олександр, який – надіємося, не буде перешкоджати культурно-освітньому рухові в нашому селі.

Тільки самим нам треба стояти твердо, свідомо підтримувати свої дві рідні установи і стреміти до їх якнайбільшого розвитку.

Л.

Українська Громада (Луцьк, 15 Квітень 1928) 5.

З ДІЯЛЬНОСТІ ФІЛІЇ "ПРОСВІТИ" В м. РОЖИЩЕ

З часу, як на чолі філії "Просвіти" в Рожищах став п. Филипович (керівник відділу Українбанку), рожищська Філія виявляє активну діяльність. Заходами філії 17. IV відбувся концерт (хор і сольоспіви), а 18. IV – свято на честь Т. Шевченка. В програмі свята входили хорові співи, деклямації, 2 дії "Невольника" та реферат, який виголосив пос. Власовський. Концерт і свято пройшли успішно. На подяку заслуговують п. М. Лукомський, студент політехніки, п. Ніна Лукомська та Олекса Козачук. Драматичний гурток філії з часу відновлення праці філією поставив уже кілька вистав і за одержані гроші найняв помешкання для Філії.

Українська Громада (Луцьк, 27 Травень 1928) 3.

ЧАРТОРИЙСЬК, ЛУЦЬКОГО ПОВІТУ

("Гр. Г.") 7 14 жовтня в м. Чарторийську відчинено філію Луцької Просвіти. До цього часу в цілій Чарторийській гміні, що нараховує до 25 громад з українським населенням поверх 12.000 чолов., не було жадної української організації.

Просвітянський реферат у день відкриття філії виголосив делегований радою Луцької Просвіти посол І. Власовський. Після того відбулися вибори управи філії. На чолі управи став Є. Гаркуша.

Українська Нива (Луцьк, 8 Листопад 1928) 4.

БЕЗПРОСВІТНА ТЕМРЯВА

Село Хорохорин, Луцького повіту

До "Укр. Ниви" пишуть:

Шість літ існує вже Просвіта в с. Хорохорині, Щуринської гміни, Луцького повіту; її закладено стараннями селянина Ананія Войтюка ще 1922 року. Так. Шість літ минуло цього року від засновання нашої філії й можна сказати, що цих шість літ філія змарнувала, бо за весь час не проявила жадної культурно-освітньої діяльності.

Я тільки коротенько скажу про те, що зробила наша філія за цих 6 літ, бо не хочу та й не маю часу порпатися в тому бруді, який запанував у Хорохорині.

За весь час свого 6-літнього існування т-во дало тільки 4 вистави (“Мартин Боруля”, “Борці за мрію”, “Пан писар” та “Мати-наймичка”) в той час, як інші сусідні філії давали по 4 вистави (щонайменше) на рік.

Найбільшу діяльність проявила наша Просвіта в кінці 1927 р. та на початку б. р., коли на селі був Всеволод Дідковський, який приклав усіх зусиль, щоб піднести культурний рівень нашого села. Коли ж він виїхав з Хорохорина в травні б. р., громадська праця в нас зовсім припинилась.

По-між членами запанувала незгода, бо кожний хоче бути старшим в Просвіті, і щоб його слухались. Та й членів тих не дуже багато вписалось, більшість несвідомі, решта – півсвідомі.

Члени набрали багато книжок на власні руки з просвітянської бібліотеки, поки зовсім не розібрали її; коли ж треба була віддавати назад, то виявилось що більша половина книжок невідомо де поділася, решту ж у дуже малій кількості повернено, та й то вже знищеними. Цей факт свідчить не тільки про відношення членів до Просвіти, але й про піклування її президії про громадське добро.

Виписала наша Просвіта кілька часописів, але, завдяки ріжним “цензорам”, часопис попадав до Просвіти дуже рідко.

Ріжні солтиси та десяцькі дивляться на часопис, не як на власність адресата, а так собі... як ніби то на своє власне добро.

Праду кажучи, в Хорохорині не знайдеться й 5 свідомих та впливових селян, які б могли внести по-між членів Просвіти згоду – цемент. Прикладом цього хай послужить те, що голову Просвіти вибрали собі хорохоринці не зі свого села, а з другого, за кілька верст, який дуже рідко відвідує нашу Просвіту. Рівнож єв нас такі, як, напр., Ракуцькі, свої ж такі селяне, які вживають усіх заходів для того, щоб розігнати Просвіту.

А до того-ж наш пан-отець Антін Пронський є ворожим до Просвіти.

Мушу ще додати, що Хорохорин є село заможне й велике, бо нараховує до 200 господарств, та не знайдеться ані однієї свідомої та енергійної людини, яка б поставила собі завдання – закласти в Хорохорині кооператив. Старші, що є виховані під твердою рукою царського режиму, не розуміють значіння кооперативу й до всіх громадських справ ставляться критично, а молодших нема кому заохотити до культурно-освітньої праці.

До Просвіти мало хто заглядає. Зате в свято або в неділю, чи й так у будень з якої-небудь okazji, вся молодь преться до шинків (яких до речі в Хорохорині є аж 2 плюс десять жидівських хат), щоб трохи “похмилитись” і там допиваються іноді до білих чортиків та влаштовують на селі ріжні бешкети.

Щоб “похмилитись”, молоді парубки вживають ріжних засобів. Один у батька стягне пара пудів пшениці, а інший навіть у сусіди, тай несуть до шинку.

Ось таке-то наше село Хорохорин і така в ньому панує безпросвітня темрява та бруд.

Шановні Хорохоринці! Пишу не для того, щоб вас опаганити перед іншими, а для того, щоб показати вам ваші хиби та щоб ви зрозуміли їх і поправились нарешті, беручи приклад з сусідніх сел, як Береськ, Торчин та ин.

Я певний, що ви направитесь на правдиву стежку й зрозумієте нарешті слова Б. Грінченка, що тільки праця єдина з недолі нас вирве. Ну-мо до праці, брати!

В. Хорохоринець

Українська Нива (Луцьк, 23 Листопад 1928) 3.

НАША ФІЛІЯ ПРОСВІТИ

м. Локачі, Горохівського пов.

Що то є Просвіта? Культурно-освітня організація більш менш свідомих українських одиниць.

Для якої цілі? Своєю організованою працею та свідомістю допомагати нашим несвідомим селянам дійти до рівня правдивого громадянина своєї нації.

Що повинна робити Просвіта? Улаштовувати курси, відчити, читанки, вистави, боротись з анальфаетизмом, пияцтвом і на кожному кроці бути носієм тих гасел, в імя котрих вона повстала.

А чого повинна Просвіта уникати? Перше: впливів ріжних дурисвітів, які хочуть використовувати Просвіту для власної вигоди. Друге: члени Просвіти мусять бути споріднені, близькі, мусять уявляти одну сімю, що працює в злагоді й пошані один до одного.

А що робити, коли в Просвіті немає ладу; коли замість розвою Просвіта занепадає; коли панує хаос; коли випадково хтось у раді, чи навіть сам голова, не відповідає своєму призначенню; коли ця людина напів анальфает, а до того ще й зіпсована перебуванням замолоду серед чекістів, а пізніше денікінців; коли

завдяки йому свідоміші й старші громадяне відхрещуються від Просвіти й лише глузують з такої поважаної установи? Що тоді робити?

Перед таким приблизно питанням опинилася наша філія Просвіти.

У дійсно, в своєму егоїстичному переконанні, що тільки завдяки йому ще існує Просвіта, наш “голова” без голови дійшов до абсурду.

Не знаючи й не маючи ані крихотки знання, як улаштувати вистави, цілком без підготовки влаштовує він виставу. Нас дивує лише одне, – як бідні аматори не зрозуміли, що йдуть на глум. Вистава пройшла скандально. Багато людей поросходилося з другої дії; а скільки було глуму, свисту?!

Аби врятувати ситуацію, голова купує горілку й нею хоче підбадьорити аматорів. Але даремна річ... не помагає... Відограла дійсно “Право сваволі” (так називалася песа), але це право було сваволею свого ж голови, який пхав до гри непідготовлених аматорів.

Пане Голово! Виставити песу, хоча-б і аматорськими силами, це не латку пришити до старих чобіт, тут треба мати хоч яке-небудь поняття про наше мистецтво, але, на жаль, у вас його бракує.

Це про те, як улаштовується вистава, а взагалі що наша філія зробила й що робить? Багато придбала членів? Зробила що-небудь для культурно-освітньої праці? Старалася про українізацію церкви, заснування кооператива? Відсвяткувала хоч одне національне свято? Заснувала курси для неписьменних?

Ні й ні! Зберуться собі ввечері, посадовлять хлопці на коліна дівчат, пожартують та й розійдуться. От і вся культурна праця!

А голові приємно бути головою, деж пак, такий молодий, а вже голова. А що роїться в тій голові? Може, колись виявиться. Але далі так провадити справу неможливо.

Найвищий час нашій філії переорганізуватися, підібрати відповідніших членів ради, запросити до праці старших осіб і стати дійсно філією Просвіти.

Такій ситуації сприяло й те, що повітова Просвіта й до цього часу не цікавиться внутрішнім життям своїх філій, не підраховує не тільки кількості, але й якості своїх дійсних працівників. А на це слід-би давно повітовій Просвіті звернути свою увагу.

А. Сміливий

Українська Нива (Луцьк, 1 Грудень 1928) 3.

м. ЛОКАЧІ

До “Укр. Ниви” пишуть:

Нарешті в нашій філії Просвіти запанував лад та спокій. Зрозуміли всі члени, що без об'єднання, без допомоги свідоміших і старших громадян трудно буде налагодити культурно-освітню працю; зрозуміли це й на загальних зборах 4. XI ц. р. переобрали раду. Головою обрали п. Андрія Рогового, заступником голови – Леона Третевича, скарбником – М. Замкевича й секретарем – В. Клітинського.

Провід філії взяли в свої руки активніші громадяне, які своєю працею допоможуть стати філії на правдивий шлях та зроблять її зразковою на цілий повіт. Нова рада вживає заходів, аби влаштувати при філії курси для неписьменних. Організовує при філії співочий гурток і власну струнну оркестру. З ініціативи нового голови вживаються заходи й подано прохання до гмінної ради в справі визначення в бюджеті на 1929 р. сум на культурно-освітні установи всієї гміни. Його ж заходами влаштовано виставу м. Порицьку, Володимирського повіту, після якої спільно обидві філії Просвіт обговорили справи культурно-освітньої діяльності.

Готують до вистави Різдвяними святами: “Хмара”, “Назар Стодоля” та “Ой, не ходи, Грицю”. Зникло зневірення, припинилися сварки, й члени Просвіти розпочали наново інтенсивну працю. Щастя Вам Боже!.

Просвітянин

Українська Нива (Луцьк, 16 Грудень 1928) 5.

с. Хворостів, Володимирського повіту

До “Укр. Ниви” пишуть:

Споконвічна темрява, мов якесь Каїнове тавро, лежить над нашим селом Хворостовим.

Хворостів знаходиться недалеко від Володимира – центру повіту, а через те, здавалося-б, Хворостів мусить бути культурним селом. Однак не так воно є. Місто Володимир має навіть негативний вплив на наше село.

Молодь починає вже вдягатись “по панському”, старається вифрантитись і зовсім не звертає уваги на свій духовий розвиток.

Минулого року заснували ми філію Просвіти. Скільки то було труднощів та праці з боку свідоміших одиниць, поки відкрили читальню, про те годі писати. Але коли відкрили, то зустрілись зі ще більшими труднощами. До президії Просвіти попали люде морально звихнені, які самі опоганюють Просвіту та й іншим дають до цього приклад.

Вони не мають ані авторитету в селі, ані пошани, ані навіть... розуму. Бо-ж подумайте тільки! Секретар Просвіти Панас Ужвій минулого року так напився на весіллі в одного селянина, що його непритомного

мусіли нести до дому. А на другому весіллі в Гриця Васейка разом зі своїм братом счинили бешкет і побили до неприємності одного з запрошених гостей Карпа Багнюка.

Таким чином, замість того, щоб дати добрий приклад для інших, він тільки сіє згіршення.

Про хворостівську молодь уже й згадувати нема чого, бо вона знає тільки музики та піятику.

За Просвіту чи школу їм не згадуй, – це панські витребеньки, їм нема чого туди ходити.

І сумно дивитись, як школа й Просвіта стоять в той час, як на вечерницях аж кишить од молоді, де в присутності малолітніх дітей провадять розмови такого змісту, що аж писати соромно.

Усе там на вечерницях ви можете побачити: і горілку, й пані спухлі від перепою обличчя, й брудну московську лайку, й бійку одного з другим. Усе, все..., тільки не побачите там ані часопису, ані книжки й не почуєте про те жадної розмови.

І хто тільки не ходить на ці вечерниці, – і старе, й мале, і перший господар, і останній жебрак. Усіх зрівняв непереможний звір п'яцтва й розпусти. Молоді дівчата не соромлячись пють горілку, обіймаються, цілуються, забувають і совіть, і злидні, й добрі почуття, й те страшне завтра, що несе розчарування.

Не раз дивився на це все й замислився: чи це люде таке виробляють, чи тільки звірі в людській шкірі?

І не раз уже говорив селянам наш пан-отець Квятковський, щоб покаялися, не раз гарячими повними батьківського чуття словами промовляв він до їхньої совісти...

Але все надаремно...

Не можуть і не хочуть вони зрозуміти добрих слів зичливих до них людей, а іноді ще й кепкують над ними.

Селяне, схаменіться! Подумайте тільки, до чого ви нарешті дійдете, коли й надалі будете провадити таке життя?

Подумайте, скільки, куди й на що ви тратите силу силенну тяжко запрацьованого гроша й життєвої енергії?

Чи не краще було-б це все віддати на культурно-освітні цілі?

Зрозумійте-ж нарешті й прокиньтесь з того сну байдужности, яким спали й спите!

Панас Білик

Українська Нива (Луцьк, 1 Грудень 1928) 3.

ОСМИЛОВИЧІ, ВОЛОДИМИРСЬКОГО ПОВ.

Читаючи газети, я ні разу не натрапив вичитати щось подібне до того, що робиться в наших Осмиловичах.

Село наше, що розкинулося на кільканадцять кв. кілометрів від Бурятч аж до Мовникова вздовж і від Кречова до Старої Лішні поперек, є дуже велике. І селяне наші не дуже вже бідненькі, бо майже три чвертини з них володіють землею не менш, як по 10-30 десятин.

Так. Багате матеріально наше село. Але зате духовний розвиток його стоїть на дуже низькому ступні.

До свідоміших наших селян належать такі: Ілля Войтович, Антін Войтович, Олекса та Кіндрат Харуки, а про решту й говорити нема чого.

Скільки вже писалося в часописах про нашу молодь, як то вона поводить на вечерницях і ріжних музиках, то й перелічити годі. А тому й я не буду повторювати того, що вже писали інші.

Оце рік минає, як заснували ми філію Просвіти. Вписалося 27 членів. Внесли внески дуже охоче. Спочатку, як бджоли, почали працювати наші просвітяне на культурному полі. Розучили песу Шевченка “Назар Стодоля” й виставили її; навіть добрий прибуток мали. Але замість того, щоб гроші ці вжити на якісь корисні цілі, наші просвітяне купили собі грамофона (ще й винні залишилися за нього).

Настали Різдвяні свята. Пішли наші просвітяне по хатах з грамофоном (не вірите? Йй Богу, що так!) і зібрали майже стільки, скільки коштував грамофон. З цих грошей заплатили борг, а решту пропили, справляючи якогось “Бакуса”. Напившись наробили в селі бешкету, а потім самі-ж побили грамофонові плити.

Коли-ж старші почали на них гримати, що так не мусять робити просвітяне, то вони заявили, що не можуть жити в такому селі, де їм перешкоджають в “культурній” праці, й почали збиратися в подорож до Аргентини: голова Просвіти, його заступник, писар і скарбник.

Не знаю, чи вони дійсно збирались туди виїздити, чи тільки так собі лякали нас, але досить того, що хоча минув уже рік, але вони ще й досі не виїхали та, на мою думку, й не збираються туди виїздити.

Коли-ж хтось зі свідоміших наших селян задав їм чосу за це в пресі, то вони дуже обурились, мовляв, як так можна зневажати їхню честь?! Щоб виправдати свій вчинок, взяли й написали “спростовання” такого змісту:

“Помаленьку культурно-освітня праця в нас іде. Зле тільки, що шкодить нам Олекса Харук з братом. От тепер очернив нас хтось у пресі, що ніби то ми, просвітяне, купили грамофона та на Різдвяні свята пішли з ним по селі колядувати, а зароблені гроші пропили. То знов, що рада читальні хотіла виїхати до Аргентини. Усе це є неправда”. Ще й підписали: Степан Савчук.

Дійсно, дійшли вже до кульмінаційної точки брехні.

Бо, по-перше, цей самий Степан Савчук є ще малолітній хлопець і до того-ж неграмотний, а по-друге, Олекса Харук, не тільки не шкодить Просвіті, а навпаки, намагається всіма силами допомогти її розвиткові.

Ці писаки самі себе вихваляють у газеті за “працю”, а в той-же час ідуть до Юхима (сільського музиканта) на музики й забувають там зовсім за Просвіту. А часом, то й в Просвіті заводять музики. Зійдуться свої дівчата та ще такі-ж самі “просвітяне” зі Старої Лішні, накрутять грамофона й танцюють та гуляють, аж гуде.

Ось такі то наші майбутні громадяне “цвіт” нашого села Осмиловичі.

А старші?

Мабуть теж не кращі за них, бо, замість цікавитися громадськими справами, тільки кості гриють на печі. Ось, наприклад, послухайте таку історію.

Немає в нашому селі школи, а діти ходять на науку за 2 кілометри до сусіднього села Старої Лішні.

Не раз зимою хуга, не одне змерзне. А батьки не стараються про те, щоб відкрити в своєму селі школу.

А для неї, правду кажучи, й будинок відповідний є.

Стоїть посередині села громадський шпихлір, в який перед війною зсипали збіжжя, а тепер він порожній. Уже кілька разів підіймали питання свідоміші одиниці про те, щою цей шпихлір перебудувати на школу, але все даремно.

Не розуміють старі значіння школи й не хочуть пожертвувати на відбудову її пару злотих, тоді як на горілку витрачають по кільканадцять злотих на тиждень.

Так, як і молодь, не цікавляться вони ані газетами, ані книжками, за винятком одиниць.

Схаменіться, селяне! Не думайте, що я кидаю вам в очі ці гіркі слова правди для того, щоб вас очернити. Навпаки, я маю надію, що ви, прочитавши це, станете на правдиву стежку й почнете працювати для громадського та власного добра на громадській ниві.

Щасти вам, Боже!

Ц-й

Українська Нива (Луцьк, 16 Грудень 1928) 4.

ПРО ЖИТТЯ ПРОСВІТИ

До “Укр. Ниви” пишуть:

Село Буяни, Луцького повіту роскинулося хуторами. Його можна було-б назвати й культурним та передовим, бо є в ньому й філія Просвіти, й аматорський гурток, що дає вистави й навіть такі (закордонні), як “Клюб суфражисок”. Але одна біда: культурно-освітні провідники в цьому селі темні.

Гадаєте, брешу? Ну, то послухайте.

Перший день Великодня. Погода, як на щастя, видалася дуже гарна. Над вечір, по старому звичаю, в церкві правиться вечірня, на яку посходилося й позіздилося багато люду: і старих, і малих. Вечірня правиться й хор співає по українському. Після вечірні багато селян, як то звичайно буває, залишилося біля церкви побалакати по душам про різні справи. Один лише голова філії Просвіти – Степан Приступа не приймає участі в розмовах (схотілося, бач, йому відрізнитися від своїх односельчан), а їздить на ровері навколо церкви. Мабуть, уявив собі цей “розумний голова”, що він десь біля корчми, а не біля храму Божого.

Старші люде, побачивши це, хитали головами та один одного здивовано запитували: “А що далі буде?”. А де-які голосно заявляли свій протест проти таких вибриків голови “без голови”. І довелося послати церковного старосту до п.-отця, з наказу котрого вивели голову філії Просвіти за вуха з церковної огради, аби він своєю поведінкою не оскверняв святині та не драгував релігійно настроєних людей.

Так ось, бачите, люде добрі, які бувають голови філії Просвіт”. А по моему, то ец не голови, а лише задні ноги.

Голова Просвіти повинен бути людиною поважною, достойною, що користується повагою всіх громадян, а не неук, вискочка, з котрим абсолютно ніхто не рахується.

Було в нашій філії все добре, поки брало участь в її праці старше покоління. А покинуло працю старше покоління через те, що в філії запанував сільроб. Тепер там позалишилися лише молоді сільробівці.

Бажано було-б зробити загальні збори та обрати на голову Просвіти людину достойну, поважну (а такі в Буянях є), а не таку, як Степан Приступа, бо з таким головою далеко не поїдеш, а скорше згубиш і ту голову, що маєш на плечах.

*Присутній
Буяни*

Українська Нива (Луцьк, 3 Липень 1929) 4

ПРОСВІТА У ВОЛОДИМИРІ ЗАГРОЖЕНА

Ще 19 серпня новий повт. Староста у Володимирі перевів люстрацію «Просвіти» й наказав забрати до староства все для до й акладнишого перегляду, обіцяючи повернути всі книги за 10 днів. При тому присутнім членам сказано, що хоча в канцелярії т-ва помічено різні непорядки, але їх можна

«збагателізувати», оскільки «Просвіта» піде на «вспулпрацу», бо як ні – то буде заснована нова «Просвіта». Минув місяць – і делегація від ради т-ва зголосилася до староства по акти, але довідалася тільки, що справа буде полагоджена за тиждень. Ще кілька разів упоминався й секретар «Просвіти», але справа все відтягалася. Так минули аж три місяці. Без актів і ділових книг праця в «Просвіті» майже завмерла, обмежуючись аматорськими виставами по селах. Нарешті в листопаді староство почало цілковито спиняти працю т-ва: заборонено у Володимирі свято Котляревського 24. XI з виставою «Наталки Полтавки» відмовлено дозволу на коопративні курси РСУК... хоч вони вже відбулися раз у 1928 р. і пройшли без закидів; заборонено виставу «Пещена дитина» в с. Нискиничах – і все тільки устно, без доручення заборони на письмі.

Тяжкий стан «Просвіти» примусив раду т-ва скликати на 21. XI загальні збори; про це повідомлено староство майже місяць наперед – 24. X, але жадної відповіді не було. Отже на призначений день поприїздили делегати від сільських читалень, зібралися місцеві члени – й не знали, чи починати засідання, чи ні. Вислано до староства делегацію в складі п'ятох представників, у тім числі одного члена ради, одного від ревіз. Комісії і трьох інших, аби вияснити ситуацію. Але староста зажадав від делегації передовсім уповноваження на письмі від «Просвіти», а крім того заявив, що рада не мала навіть права скликати людей, доки не дістала дозволу на збори. На це делегація відповіла, що розпорядок генер. Комісаря Східних Земель з дня 25. V 1919., арт. 7 дає право стутовим товариствам скликати збори, тільки повідомляючи адміністр. Владу в дні зборів, - міжтим як рада повідомила староство місяць скорше, отже не її вина, що й досі не дістала ніякої відповіді. Не зважаючи на те, що серед делегації були дві пані, двох членів з вищою освітою і один загальноповажаний місцевий землевласник – і що на чолі делегації був старший віком, сивий вже член ревіз. комісії, з нею обійшлися в старостві невідповідно. Збори заборонено. При тому староста заявив, що нібито «Просвіта» «провокаційно» уряджує підбурюючі театральні вистави і цим робить «диверсії у публичний спокій». Для прикладу вказав на виставу «За батька», що відбулася у Порицьку 17. XI. Треба зазначити, що це песа історична і на урядження цієї вистави самож староство кілька разів давало дозвіл, а передтим її перецензурував референт староста Радзейовський, котрий це ствердив. Отже виходить, що причина криється, мабуть, деінде. Пригадуються слова старости при його першому візиті у «Просвіті» - або «вспулпраца» або нова «Просвіта». Та як це погодити з аполітичністю «Просвіти»? Адже організації культурній таки не личить бавитися в політику – ані опозиційну, ані проурядову, бо мета «Просвіти» лежить в іншій площині. Сьогодні хтось може вимагати, щоби «Просвіта» йшла з бросвіту» у Володимирі мабуть замкнуть, як це проרוкував ще два місяці тому ред. Певний з Луцька.

Ч.

Діло (Львів, 18 листопад 1929) 4

СТАРА ЛІШНЯ ВОЛОДИМИРСЬКОГО ПОВІТУ

До «Укр. Ниви» пишуть:

Глухішого й темнішого села, як Стара Лішня на Володимирщині, мабуть не тільки в Володимирському повіті, але й на цілій земній кулі не знайдете.

Селяне не цікавляться культурно-освітніми питаннями, на Просвіту й кооператив дивляться, як на щось зайве, непотрібне для селянина; єдиним бажанням їхнім є задоволення власного шлунку тв наповнення кишені.

Коли знайдеться якась людина, що бажала-б їх хоч трохи усвідомити, то її починають висміювати й підіймають на глум. Минулого року відкрили філію Просвіти, завдяки праці Василя Гриня.

Заснували аматорський гурток і вибрали його-ж режисером, але не пройшло й кілька тижнів, як п. Василь Гринь мусів зректися режисури, завдяки тому тільки, що різні московські головотяпи, яким ходило про те, щоб зайняти Просвіту в свої руки, почали ріжними способами його тероризувати, погрожували навіть ледве не побиттям, щоб уступив від головування. Гринь зрікся керування аматорським гуртком, а його місце зайняв знаменитий нероб, який своєю діяльністю допровадив аматорський гурток і Просвіту до упадку.

Часом парубки зберуться під помешканням Просвіти, пороблять труби з картону й заводять музику на цілу ніч, а коли хто зі старших закричить за це, то вони ще й ображаються та обурюються, що хтось сміє їх зачпати.

У неділю чи яке-будь свято мало хто з молоді приходить до Просвіти, бо парубки йдуть до дівчат сусідніх сел, а до місцевих дічат приходять парубки з інших сел на музики. Деякі свідоміші одиниці кілька разів підіймали питання, щоб заснувати в себе кооператив, але всі їхні заходи сходили ні нащо. Не знайдеться й 10 членів, щоб підписати основоположну заяву про відкриття кооператива.

Одні відмовляються тим, що не мають грошей на пай; інші кажуть, що не оплатиться вносити пай, а краще купити потрібне в місцевого крамаря; треті – ті просто заявляють, що не вірять в чесність людських рук і через те не хочуть давати грошей на кооператив.

І не диво, що така тут темнота панує, та й не без того, щоб і тутешній пан-отець не приклав своїх рук до поширення цієї темноти.

Я не кажу, що наш пан-отець Зуммер є зовсім поганою людиною. Ні, навпаки. Прийдіть тільки до нього, то всім вас запоможе. Але коли доводиться в церкві служити службу Богу на українській мові, то так зуміє викрутитись, що поки посходяться вірні (звичайно о 10 год.), то він вже “разоблачиться” вспіє.

І коли в березні б. р. голова Просвіти п. Ч. просив його відправити наказну службу Богу й панахиду по Т. Шевченкові на українській мові, то він і не думав одмовлятися, а все обіцяв. Але коли прийшло до діла, то зі служби Божої зробив вінігрет, мішаючи російські вирази з українськими (чи не для того, щоб опаганити українську службу Богу?), а панахиду – то всю відправив на словянській мові.

Знову-ж на Усікновення Голови Івана Хрестителя п.-о. Зуммер з власної руки відправив панахиду по тих, що “за царя і отечество живот свой положили”, згадуючи весь дім Романових, од Олександра II починаючи й кінчаючи “наслідником Алексеем”, не рахуючись, – чи приємно й бажано це слухати парафіянам.

Мабуть, згадав п.-о. Зуммер про ті часи, коли в “батюшки царя” жилося, як у Бога за пазухою! Забув, що той час уже минув і не вернеться... Забув, на чийй землі живе й чийй хліб їсть!

Бо замість усвідомлювати селян, він каже їм з амвону, що Шевченко – це єретик, “анафема” й т. д. Зараз-же в серпні місяці б. р. по проголошенні “Архипастирської відозви” митрополита Діонісія, почали де-які свідоміші селяне на чолі з Герасимом Гринем вияснювати селянам значіння рідного слова в церкві й захохочувати їх підписати на громадському сході заяву про бажання введення в себе українізації церкви. Але голос свідомих селян залишився “голосом воюючого в пустині”, тому що, не отримавши підтримки від односельчан, вони мусли “здатись”.

І служби Божі далі відправляє пан-отець словянською мовою.

Зневірені у своїх попередніх пастирях, як рівнож і в теперішньому, а до того підюджувані різним підозрілим елементом і атеїстами, де-які селяне Старої Лішні подали до Володимирського староства заяву про те, що не бажать мати в себе парафії й домагаються відкрити в Лішні філію, або зовсім скасувати її, землю-ж церковну розпарцелювати (чи не по-між тими самими атеїстами?).

Чим справа скінчиться, ще не вияснено.

Ось яка ще темнота панує по наших селах.

Ц-й

Українська Нива (Луцьк, 15 Листопад 1928) 3.

с. ЛАВРІВ, ЛУЦЬКОГО ПОВІТУ

До “Української Ниви” пишуть:

“Село наше велике, але порядку в ньому нема. Багато парті, котрі не ладять між собою. Така культурна установа, як “Просвіта”, заснула й за останній час не проявляє майже ніякої діяльності. З кооперативом теж було зле. Останні роки самі члени вже стратили було надію, що буде існувати кооператив.

Дивно! У такому українському національно-свідомому селі, як Лаврів, шість приватних склепів роблять добрі інтереси, а український кооператив ледве животіє. 8-го цього березня відбулися Загальні Збори кооперативу, з перебігу яких довідуємося, що зараз кооперативна справа покращала. На тиж-же зборах постановлено відкрити в Лаврові кооперативну молочарню.

На зборах 11/III б. р. вибрали й управу. Але поки управа надумалася працювати, приватники й тут випередили та відкрили вже на селі молочарню. Як далі буде з кооперативною молочарнею, покаже майбутнє.

Українська Нива (Луцьк, 15 Квітень 1931) 3.

СВЯТО ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА В ВОЛОДИМИРІ

8 квітня в залі Замочку відбувся вечір імени Шевченка, улаштований місцевою “Просвітою”.

Заля була вквітчана національними жовто-блакитними прапорами, а на найпочеснішому місці було вмищено портрет нашого Батька Тараса. Вечір розпочався співом “Заповіту”. Добр. Комаревич виголосив докладний реферат про життя й діяльність поета, потім почалися співи й деклямація творів ювілянта. Програм дня був улажений дуже вдачно й будучи чудово виконаний, зробив гарне вражіння на присутніх, якими була цілком наповнена заля.

Наш Голос (Луцьк, 1 Травень 1921) 3.

ЛЕКЦІЇ І ВЕЧІРКА В ЛУЦЬКУ

Культурно-освітня секція секція Т-ва “Просвіта” в Луцьку продовжує своє добре розпочате діло. Луцьке громадянство вже привикло до того, що після Служби Божої в церкві відбувається в Т-ві “Просвіта” лекція, а число так збільшується, що саля Т-ва ледве їх вміщує. В ту неділю (27. XI) прочитав чергову лекцію проф. Колиблянський на тему: “Вершина сучасної української поетичної творчости в “Золотому гомоні” Павла Тичини”. Дуже гарне зложеной реферат, переплетений уривками з творів Тичини й закінчений прегарно прочитаними кількома віршами Тичини, захопив слухачів.

Перед відчитом дуже гарно продеклямувала вірш Тичини “Скорботна мати” п-на Місевич.

Після відчиту голова Т-ва згадав про ювілей письменниці Ольги Кобилянської і відчитав зміст привітної телеграми, яку від імені Т-ва й луцького громадянства надіслано шановній ювілянтці.

Вечером відбулась в салі Т-ва “Просвіта” вечірка Драматичної секції. Влаштовано було виставу, “Заручини по смерті”, яка пройшла з добрим успіхом, а після вистави були танці. Саля була переповнена. Не було тільки, як звичайної, нікого з Луцької української сметанки.

Дня 4 грудня 1927 року о пів до 1-ої год. дня в салі Т-ва “Просвіта” в Луцьку відбудеться лекція п. О. Ковалевського на тему “На переломі”, Український національно-громадянський рух в 1905-1917 році.

Тези: 1) Значіння першої російської революції для української справи; 2) Державна Дума й українська справа; 3) Російське громадянство й українська справа; 4) Українці, українофіли й народні маси; 5) Значіння української молоді, як політично-українського чинника; 6) Розвиток української культури; 7) Український громадсько-національний рух на передодні війни.

Вхід безплатний.

Українська Громада (Луцьк, 4 Грудень 1927) 5.

ЧИТАЛЬНЯ “ПРОСВІТИ” (с. Колодяжне на Ковельщині)

Місцева читальня “Просвіти”, зложена в минулім році студентом Ю. Косачем, розвинула широку діяльність і далі не перестає працювати на освітньо-національній ниві. Дяка за це в першу чергу невтомному робітникові просвітянинові М. Пахольчукові і багатьом иншим. Шість вистав, з-поміж них найкраща “Ой не ходи Грицю...” не тільки в своїому, але й по чужій селах, свято відкриття читальні, згуртування й об’єднання всеї молоді й зацікавлення старших, придбання власної домівки, влаштування її, бібліотека зложена з творів наших письменників і книжок, що служать до підйому національного духа, забави-вечірки – все це робить честь молодим просвітянам. Сміло можна сказати що читальня в Колодяжнім – це одна з перших у повіті, а що найголовніше – одна з тих, не багатьох, які твердо ставлять опір руїницьким ідеям Сельроба і є вірні українські національній справі. І надаремні зусилля місцевих руїників підкопати, знищити роботу свідомих одниць і захопити в свої лапи чинник суспільної праці, бо є надія, що члени читальні завсіди дадуть їм належну відповідь, яку давали досі. Одним з відрадних явищ є між иншим те, що просвітяне, ходячи з колядою на освітні цілі, зуміли зацікавити громадян і зібрали на культурні цілі понад 100 зол., не дивлячись на негоду. – Працюйте й далі, а Ваша праця не пропаде марно.

С. Колодяжанець

Українська Громада (Луцьк, 22 Січень 1928)

С. КРЕЧІВ НА ВОЛОДИМИРЩИНІ

Просвіта в с. Кречові починає все більш і більш виявляти життя. Ніби від довгого сну пробудилося село. Бо-ж ніхто не чув і не бачив того в Кречові, який звик тільки до п’янства та розпусти. Тепер кречівська молодь дружньо запротестувала проти такого життя й потягнулася до світу, до культури. Але ще й досі чуються дикі вигуки старих п’яниць, що, мовляв, це не виставу роблять, а туман на людей наводять та ще й гроші беруть і таке инше.

На 2-е й 5-е листопада Кречівська Просвіта запросила Олександра Цинкалівського, щоб він відчитав у них лекції з української дітератури, а зокрема, про Тараса Шевченка.

Лекції відбулися при великій кількості людей, переважно дівчат і хлопців; старших якось не було видно, хоч голова Просвіти Галактіон Сидорчук, свідомо й енергійна людина, широко оголосив про виклад. Велике вражіння зробила на слухачів лекція про Т. Г. Шевченка й читання його творів.

З того дня кречівці постановили що-суботи збиратися до Просвіти й читати твори українських письменників.

Після лекції присутні просили О. Цинкалівського ще приїхати до Кречова й відчитати лекцію про кооперацію.

Просвітянин

Українська Нива (Луцьк, 23 Листопад 1928) 3.

ПРОСВІТЯНСЬКІ КУРСИ

Рада Луцької Повітової ПРосвіти від 10 до 15 грудня включно влаштовує для своїх філій в Луцьку (Ягайлонська, 93) перші просвітянські курси.

Викладатимуться такі предмети: основи просвітянської праці, діловодство Просвіти, хор та його організація, аматорські селянські гуртки, спорт та його значіння.

Опріч цих сталих предметів, які викладатиметься щодня, буде зачитано такі лекції: історія українського громадського руху, рідна мова, гмінне та повітове самоврядування, українська кооперація, бібліотекознавство, український церковний рух.

Мета курсів – підготувати кадр сільських просвітянських інструкторів. Оплата за курс – три злотих. Про харчі й помешкання слухачі повинні подбати самі. Зголошення приймає канцелярія Просвіти. Вказівки щодо курсів дає дир. Олекс. Ковалевський (українбанк, 9-15 год. щодня).

Українська Нива (Луцьк, 1 Грудень 1928) 1.

НАСТУП НА ПРОСВІТУ

Сельробівські “маладці” йдуть слідом за московськими окупантами

У минулому числі “Української Ниви” ми подали витяг з окупанської преси про лекцію Д. Донцова в Луцьку.

Тепер хай наші читачі порівняють те большевицьке повідомлення з нижчеподаним, що беремо його з “Поступу” – напівграмотної свистюльки, яку сельроби роздають безплатно по селах:

“Щоб оправдати своє існування (мову, стиль і правопис залишаємо без жадних змін. – прим. ред. “Укр. Ниви”), й виказатися перед майбутніми заг. зборами, що рада Луцької повіт. Просвіти “проявила діяльність” і на культ.-освітньому полі, оголошено, що кожної неділі, відбуватимуться в Просвіті публичні лекції.

Поминаючи вже те, що далекосяглі пляни ради вже заломлюються, приходиться нам зауважити” певну лінію” у доборі прелегентів і мем виголошуваних лекцій.

Між іншими квіточками, мали ми нагоду слухати агента модного зараз фашизму, ідеолога “нової України” п. Дмитра Донцова.

В обемистих рефератах на теми: “Маса і провід” і “Кріза демократизму” – намагався він переконати своїх однодумців (“еліту” півн.-зах. українських земель), що вони до нічого не здібні, що “еліти” (в зрозумінню п. Донцова) в нас зовсім немає, що її треба щойно виховати, на взірець італійського фашизму.

Лекції п. Донцова може пройшли б без ніякого відгомону, як щоб не пригода із гнилим яйцями. Хтось із слухачів селян, якому набрадли крутіства п. Донцова, зареагував кажучи: “брешете пане!”.

На “малокультурного мужика” накинулася еліта з перших рядів, у відповідь нащо, селянські голоси піддержали товариша і гукнули сильніше: “Брешете, брешете! Геть із фашизмом!”

Такої зневаги не міг вже стерпіти і сам пан директор Українбанку Олександр Ковалевський та приказав появившійся поліції: “Випровадити їх”.

До десятка селян випровадити із салі, перевели в них особисту ревізію, найшли гнилі яйця, 3-х арештували і забрали на поліцію. А там, кажуть, “переконували” їх чи п. Донцов говорить правду, чи справді бреше”.

Підписано Присутній – виходить, що правда. Тільки хто бреше: сельробівці чи комуністи?

Українська Нива (Луцьк, 21 Лютий 1930) 2.

З ПРАЦІ АМАТОРСЬКОГО ГУРТКА

Кремянець

27. XI б. р. заходами аматорського гуртка, що існує при Т-ві “Просвіта”, було поставлено “Зімовий вечір” М. Старицького. Не дивлячись на те, що п’еса хоч побутова, але досить складна, відіграно її не тільки бездоганно під оглядом мистецьких вимог, які все муситься ставити до кожної річі, коли мається певне мистецько-виховуюче значіння театру на увазі а справа не забути, глибоко зворушуюче вражіння на аудиторію. Монольог Яська Довбні, який жертвою суспільно-політичних суперечностей, на салі викликав сльози, що без сумніву свідчило про те, що артист найшов своєю грою шлях до людського серця і вмів викликати з глибин людських душ шляхотні почування, які закріплюють до боротьби за кращі вселюдські змагання та ідеали.

Режисер Т-ва “Просвіта” п. Березовський Григорій, який цю ролю виконував, був вповні на висоті досить складного амплуа і показав себе справжнім артистом. Теж саме треба сказати й про гру дружини Яська п. Березовську, яка в грі вповні дорівнювала своему партнерові. Не можна оминати мовчанкою також і того факту, що всі аматори вели свої ролі дуже гладко й під цим оглядом творили цілковито зіграний ансамбль, що знову-ж треба поставити в заслугу режисерові. За весь час гри не було ні рузів, ні павз у розмовах артистів, ні будь-яких інших дефектів, які ю свідчили про неухвалне відношення до постановки п’еси. А старий дід, ролю якого виконував п. Яловський вповні построїв свою гру до загального тону й настрою п’еси. П. Яловський без сумніву має сценічний хист і при накладі праці хочеться вірити, що в нього може виробиться щось більше ніж звичайний аматор. Побажаємо йому праці над собою.

Не будемо довше спинюватися над характеристикою других жієвих осіб – без сумніву, буди й певні хиби, без котрих особливо початкуючим аматорам, без всякої попередньої підготовки годі обійтись, але загальне вражіння у всіх присутніх на виставі було добре. Однодушно стверджено, що два останні спектаклі організовані “Просвітою”, є першими культурними виставами, на які “Просвіта” спромоглась за весь час свого існування.

Признанням за гру аматорам і пп. Березовським було рясні й незмовкаючі оплески переповненої по береги салі. Побажаємо нашому гурткові і його режисерові успішної праці на цій так дуже важкій ділянці

культурно-освітньої роботи. Тільки треба більше праці, витривалості й дисципліни та розуміння аматорами, що театр, поставлений на відповідну мистецьку височінь, є дуже важкою ділянкою культурно-освітньої діяльності.

Вистава пройшла з добрим успіхом і матеріальним. Чистого прибутку виручено 380 зол.

Просвітянин

Українська Громада (Луцьк, 11 Грудень 1927) 5.

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ РУХ

Діяльність філії Луцької Повітової “Просвіти” виявляється головним чином у виставах, обходах національних свят, загальних зборах, у тому, що селяне на місцях можуть виконати власними силами. Найбільше всього мають замиловання наші просвітяне до вистав. В квітні відбулися українські вистави по селах: Рудка Козинська (16. IV), Сильно (16. IV), Мощаниця (16. IV), Підгайці (16. IV), Шклінь (16. IV), Богушівка (16. IV), Котів (16. IV), Клепачів (16. IV), Ратнів (16. IV), Зубільно (16. IV), Уляники (16. IV), Олика (16, 22. IV), Пальче (16. IV), Лагодівка (16. IV), Пілганів (16, 17. IV), Юзефини (16. IV), Торчин (16, 17. IV), Рожище (18, 22. IV), Гать (16. IV), Ромашківка (22. IV), Полонка (15. IV), Бискупичі (16. IV), Лаврів (15, 16, 17. IV), Жидичин (18. IV).

Тарасове свято обходили такі філії: Рожище, Олика, Тростянець, а Загальні Збори відбули: Чаруків, Садів, Рудка Козинська, Шклінь, Зубільно, Полонка, Гнідава.

Українська Громада (Луцьк, 27 Травень 1928) 3.

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР ПРИ ЛУЦЬКІЙ ПРОСВІТІ

У Луцьку в неділю 28 цього жовтня вдень у міському театрі Український Театр при Луцькій Просвіті виставив пєсу С. Білої “Безробітні”. На загал пєса пройшла добре.

У виставі брали участь артисти: п. п. М. Орлова, М. Орел, Ю. Шафарчук, Д. Степняк, О. Бахів та аматори: п. Ковалинська і п. Кукса.

Підчас вистави було оголошено, що театр Просвіти буде влаштовувати такі вистави щонеділі. Щиро вітаємо таку постанову Просвіти й надіємося, що українське громадянство буде численно відвідувати свій рідний театр.

Нам відомо, що в майбутньому театр дасть цілу низку вистав, як історично-побутового українського, так і салонного європейського репертуару.

Глядач

Українська Нива (Луцьк, 1 Листопад 1928) 3.

ШКЛИНСЬКА ПРОСВІТА

Шановний пане-редакторе нашого українського часопису! Прошу помістити цей допис про нашу культурно-освітню працю.

У нашому селі є філія, котра існує вже 2 роки. Спочатку молодь горнулася до культурно-освітньої праці, але з часом повстали перешкоди: один оженився, другий до Аргентини поїхав. А чого поїхав? Біда погнала. Але, не дивлячись на ці перешкоди, праця не стала.

Ті, що залишилися, роблять добре діло й далі. 14. X виставлено було “Хмару”, котра пройшла гарно. Глядачі вітали аматорів гучними оплесками. І справді, як для нас, аматори грали чудово. Андрія грав О. Каліщук, Настуню – Х. Гаць, Семена – Прокоп Гаць, слідчого – В. Мутик, Халамейзера – А. Синиця, Вівдю – А. Тивонюк, Горпину – Твердяк, Малашку – А. Козачук, Кулину – К. Шеремет, Кузьму та Грицька – В. Кешман.

Щиро вітаємо працю наших аматорів. Бажаємо їм успіху й надалі.

З пошаною глядач.

Яким Герасименко

Українська Нива (Луцьк, 8 Листопад 1928) 3.

ОХОТА ТА ДОБРА ВОЛЯ ВСЕ ЗМОЖУТЬ

Село Мовників на Володимирщині

До “Укр. Ниви” пишу:

Ще два роки тому село Мовників належало до найглухіших закутків Володимирського повіту. Ні школи, ні Просвіти, ні кооперативу тут не було. Росли діти, мов той бурян серед поля, побіраючи науку й життєвий досвід лише на вечерицях. Так тяглося від року 1914 аж до 1926.

Однаке, завдяки невтомній праці фельдшера пана Семена Воробія, селяне Мовникова починають уже 1926 року прокидатися зі сну.

Заохочені п. Воробієм мовниківівці заклали в себе кооператив “Згода”, а коли побачили добрі наслідки, відчинили в березні б. р. Просвіту.

Вписалося в члени до 50 душ – переважно молодь.

Зараз-же по відчиненні Просвіти було засновано аматорський гурток, керовником якого обрано п. Семена Воробія, та хор під орудою п. Гриця Пушкарука. Для початку взялися виставити драму М. Кропивницького “Дай серцеві волю, заведе в неволю”.

Трудно собі уявити, скільки то треба було потратити енергії й часу на проби, які, не зважаючи на гризню, тяглися часом до 3 год. ночі, щоб підготувати аматорів як належить до виступу.

І чого тільки охота й добра воля не зможуть! Через місяць аматорів було як слід приготовлено й виставу, на бажання публіки, грали аж 2 рази.

Прибутку було 130 зл.

Заохочені добрим успіхом мовниківці виставили в червні ще “Невольника”, як у своєму селі, так і в інших.

Зо всіх вистав дістали чистого прибутку понад 400 зл.

За ці гроші придбали власні декорації, костюми, завісу, гарну бібліотеку (до 70 примірників) та інші необхідні речі.

А тепер готуються виставити “Хмару” – Суходольського.

Слід зазначити, що молоді аматори дуже здібні, свої ролі вчать з охотою й грають їх з захопленням, а тому користаються повагою серед публіки.

Бачучи добрі наслідки праці Просвіти та кооперативу, мовниківці задумали відчинити в себе ще й школу.

Відремонтували старий громадський будинок і звернулися до шкільного інспектора за дозволом, якого в скорому часі й отримали.

Тепер мовниківці збираються будуватв свій власний “Народній Дім”. Щастя вас, Боже!

П. Воробій

Українська Нива (Луцьк, 8 Листопад 1928) 3.

УДК 94 (477) “19”

Мирослава Філіпович

Політичні умови діяльності громадських організацій на Волині 1918-1939 рр.

В даній роботі аналізується суспільно-політична ситуація Польщі у міжвоєнний період ХХ століття, яка впливала на розвиток та становлення громадських організацій як у цілій тогочасній країні так і на Волині, зокрема. Особлива увага звертається на зміни в політиці держави.

Ключові слова: влада, політика, громадські організації, Польща, Волинь, національні меншини, криза.

M.Filipovich. Political conditions of NGO activity in Volyn in 1918-1939. This paper analyzes the socio-political situation of Poland in the interwar period of the twentieth century, which influenced the development and formation of civil society organizations both in the whole of the present-day Ukraine and in Volyn, in particular. Particular attention is drawn to changes in state policy.

Key words: government, politics, public organizations, Poland, Volyn, national minorities, crisis.

Постановка наукової проблеми та її значення. На тлі докорінних змін, які проходять у всіх сферах та галузях суспільного життя український громадський сектор також потребує конструктивних перетворень. Зважаючи на це в нагоді може стати досвід відновлення та становлення громадських організацій, які діяли в період між двома світовими війнами на території Волині.

Особливого значення у створенні національної моделі існування громадського сектору набуває вивчення історико-правової спадщини – яка унаочнює як досягнення, так і помилки, що було припущено в минулому, а також не потребує адаптації на ментальному рівні.

За цих умов тема, має не лише науково-пізнавальний характер, але й важливе практичне значення. Досвід громадської діяльності, проведених у Волинському регіоні у 20-30-х роках ХХ ст., може використовуватися як методична основа формування сучасних програм державного та регіонального рівнів.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Дослідження суспільно-політичних аспектів розвитку Західної України в цілому та Волині зокрема, набули свого відображення у працях вітчизняних: Виткалова С., Гаврилюка О., Давидюк Р., Добровичинської В., Зуляка І., Кучерепи М., Марківської Л., Найдю Р., Пономаренко С., Раєвич Т., Савчук Б., Філіпович М. та ін. [1–12]. Не зважаючи на значну кількість робіт, обмаль саме історико-правових досліджень. Все зазначене

свідчить про те, що історико-правовий аналіз діяльності громадських організацій на Волині упродовж 20 – 30-х років ХХ століття залишається актуальним.

Формулювання мети та завдань статті. Глибоке та комплексне вивчення суспільних процесів, що відбувалися на західноукраїнських землях у міжвоєнний період дозволить їх краще зрозуміти та переосмислити.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. 20 лютого 1919 р. сейм (який став називатись Законодавчим) прийняв закон про тимчасову організацію влади – т.з. «малу конституцію». Пілсудському дозволялося і далі виконувати функції глави держави – до прийняття і набирання чинності конституції [Пілсудський був главою держави до 9 грудня 1922 р. – до вступу на посаду вибраного президента]. Вищим законодавчим органом проголошувався сейм. Встановлювалася відповідальність перед сеймом виконавчої влади – уряду і глави держави. Це означало формування основ парламентської системи.

17 березня 1921 р. була прийнята «березнева» конституція Польської республіки. Вона носила буржуазно-демократичний характер і започаткувала період парламентської демократії в Польщі (1921 – 1926 рр.). Найвищим державним і законодавчим органом влади проголошувалися Національні збори, що склалися з двох палат (Сейм і Сенат) і обиралися на 5 років. Повноваження сенату були обмеженими. Ключовим органом влади ставав сейм. Виконавча влада належала президентові і кабінету міністрів.

Уряд відповідав перед парламентом. Главою держави і головнокомандуючим ВС ставав президент республіки. Він обирався на 7 років, але його повноваження також були обмеженими. Конституція вводила загальне виборче право (з 21 року, окрім військових), систему місцевої самоврядності, проголосила широкі цивільні права і свободи. Католицька релігія виводилася на перше місце серед інших релігій. Національні меншини повинні були отримати культурно-національну автономію.

У виборах в Сейм в листопаді 1922 р. брали участь самі різні політичні сили, в т.ч. комуністи і блок національних меншин. Перемогу отримали правоцентристські партії (блок Християнський союз національної єдності, або «Хьена» – іронічна назва, що означає «гієна»). Було створено уряд на чолі с В. Вітосом. Уряди досить часто мінялися, але носили правоцентристський характер і формувалися на основі блокування «Хьени» з партією «Пяст». Першим президентом Польщі 9 грудня 1922 р. в 5-ом турі голосування за підтримки лівих і блоку національних меншин був вибраний Габріель Нарутовіч (Пілсудський відмовився висуватися, оскільки президент мав дуже вузькі повноваження). Незабаром (16 грудня) він був убитий (терористом-націоналістом), і другим президентом 20 грудня став Станіслав Войцеховський. Після обрання президента був ліквідований пост Тимчасового начальника держави, і Пілсудський змушений був піти у відставку.

Гостра економічна і соціальна криза привела до відставки уряду. У грудні 1923 р. президент призначив т.з. «позапарламентський кабінет». Його главою став економіст Владислав Грабський (до листопада 1925 р.). Проте стабілізація господарського життя була недовгою. Криза досягла піку в кінці 1925 – початку 1926 рр. Наростали соціальні і національні проблеми. На території «кресів» Польща проводила політику утиску прав національних меншин (полонізація, насадження католицтва, закриття національних шкіл і газет). Це викликало у відповідь національний підйом. Він виявився в зростанні стихійних виступів місцевого населення (аж до партизанської боротьби). З часом національний рух став набувати організованих форм. У Західній Україні стали діяти революційні організації «Громада» (1925 р.) і «Сельроб» (1926 р.). Як складові частини польської компартії була утворена КПЗУ.

Економічна і соціальна нестабільність, національні конфлікти ослабляли демократичні засади. Усе більш популярною робиться ідея встановлення «твердої влади». Таким чином, в середині 1920-х рр. в Польщі вибухнула криза парламентської системи.

В умовах економічної і політичної кризи 1925–1926 рр. до влади вирішив повернутися маршал Юзеф Пілсудський. Він завжди відкрито претендував на роль національного лідера, що стоїть над всіма партіями і парламентом.

У квітні 1926 р. міністри від ППС вийшли у відставку, спровокувавши урядову кризу. 12 травня 1926 р. вірні Пілсудському військові частини рушили на Варшаву, щоб повалити законний, але непопулярний в народі уряд. Населення Варшави підтримало Пілсудського. Проти нього не виступили навіть комуністи. 14 травня президент Войцеховський і уряд Вітоса пішли у відставку. Верховна влада в країні виявилася фактично в руках Пілсудського, проте він не став формально оголошувати себе диктатором.

31 травня 1926 р. його обирають президентом, тим самим узаконивши державний переворот. Але Пілсудський відмовився від поста президента, що не давав широких повноважень. По його рекомендації новим президентом був вибраний Ігнацій Мосьцицький [професор хімії Львівського політехнічного інституту; керував аж до 1.09.1939 р.]. Сам Пілсудський зайняв пости військового міністра, спеціально створений пост генерального інспектора озброєних сил, а 2 жовтня 1926 р. став і прем'єр-міністром. На будь-які посади призначалися лише віддані люди Пілсудському. Як генеральний інспектор Пілсудський не ніс відповідальності ні перед сеймом, ні перед президентом. Таким чином ключові важелі влади Пілсудський зосередив в своїх руках і утримуючи владу аж до своєї смерті в 1935 р.

3 літа 1926 р. в Польщі затвердився авторитарний режим «санації», або «загального оздоровлення» держави. Цілями санації оголошувалися здешевлення держaparату, поліпшення положення народних мас і національних меншин, створення надпартійної і надкласової влади. Проголошувалося «наведення ладу», була оголошена боротьба з корупцією і зловживаннями владою.

Були обмежені багатопартійність і парламентаризм, розширені повноваження виконавчої влади. 2 серпня 1926 р. були прийняті поправки до конституції, так звана «серпнева новела». За рахунок урізування прав сейму розширювалися повноваження президента. Він міг розпускати обидві палати парламенту, видавати декрети, що мали силу закону, впливати на прийняття бюджету.

У березні 1928 р. повинні були відбутися нові парламентські вибори. Для здобуття опори в парламенті влади створили Безпартійний блок співпраці з урядом, що заявив про підтримку режиму (його кампанія фінансувалася з бюджетних коштів). Безпартійний блок отримав в народі прозвання «ББ». На виборах ББ не отримав більшості голосів, отримавши лише відносну перемогу (25% голосів). Пілсудський, розчарувавшись в підсумках виборів, демонстративно пішов у відставку з поста прем'єра. Уряд в 1929 р. почав роботу над проектом нової конституції, яка законодавчо закріпила б режим санації.

Більшість партій – центристські і ліві – склали опозицію уряду. Вони об'єдналися в блок «Центрольов». У цей блок входили багато відомих політиків, наприклад неодноразовий прем'єр С. Вітос. Літом 1930 р. «Центрольов» провів свій конгрес, на якому були висунуті гасла «захисту прав і свобод народу» і повернення до режиму парламентської демократії. Щоб розгромити опозицію, були арештовані найвпливовіші політики – члени «Центрольова» і поміщені у в'язницю в Брестській фортеці.

У серпні 1930 р. були розпущені обидві палати парламенту, в яких уряд не мав підтримки. У листопаді 1930 р. відбулися позачергові вибори, що отримали назву «Брестських виборів». Вони проходили в умовах розгрому опозиції і тиску на виборців. 47% голосів отримав ББ. Йому дісталися більшість місць в обох палатах парламенту (56% в сеймі).

У роки кризи відбулося посилення режиму. Держава здійснювала наступ на права і свободи громадян. Ліквідувалася свобода зборів. Всі громадські організації і профспілки попали під суворий контроль влади. Вони могли бути у будь-який момент заборонені. Державна адміністрація підпорядкувала собі систему місцевого самоврядування. Насаджувалася ідеологія «державного виховання». Утверджувалась теза, що вихід з будь-якої кризи досягається не соціальною і політичною боротьбою, а спільними зусиллями суспільства і держави. Тому обмежувалися можливості для проведення демонстрацій, вводився примусовий арбітраж при трудових конфліктах, заборонялися страйки на підприємствах військового призначення. Судова реформа 1932 р. скасувала незамінність суддів, підпорядковувала адвокатуру адміністративному апарату. Був прийнятий жорсткіший кримінальний кодекс. У 1934 р. створюється перший ізолятор (по суті – концтабір) для політичних ув'язнених в Березі Картузькій (Західна Білорусь). Була переглянута шкільна програма з метою посилення патріотичного виховання і пропаганди державних ідей.

23 квітня 1935 р. була прийнята нова конституція. Зберігалися республіканських лад, але сейм втратив реальне політичне значення. Розширив свої повноваження сенат. Всієї повноти влади фактично набував президент. Встановлювалася його відповідальність лише «перед Богом і історією», тобто він виводився з-під контролю будь-яких гілок влади. Президент отримував право призначати і звільняти всіх членів уряду, скликати і розпускати сейм, видавати декрети, що мали силу закону, командувати військом, керувати всією внутрішньою і зовнішньою політикою держави. Вибори президента позбавлялися демократичності. Його обирали спеціальні збори виборників (80 чоловік: 50 депутатів, 25 сенаторів, маршалки сейму і сенату, прем'єр, голова Верховного Суду і Генінспектор). Президента вибирали з 2 кандидатур, одну з яких називав колишній президент, іншу – збори виборників.

Ухвалений незабаром новий виборчий закон позбавив політичні партії права висувати кандидатів в депутати; це право переходило до виборчих комісій, що призначалися владою виборчим комісіям.

12 травня 1935 р. помер Пілсудський. Ця подія розглядалася як національна трагедія. Був оголошений 6-тижневий траур. Офіційно закріплювався авторитет Пілсудського як національного героя і творця держави. Режим санації продовжував зберігатися. Місце Пілсудського зайняв генерал Едвард Ридз-Смігли. Дещо активізувалася діяльність опозиції. Проте великого впливу на політичне життя вона не робила. Восени 1935 р. відбулися вибори в 5-й сейм Польської республіки. У виборах брала участь лише третя частина виборців. Бойкот виборам оголосили багато не лише лівих, але навіть правих партій. У результаті сейм складався з одних прибічників уряду, у ньому не було парламентських фракцій.

Комуністи за пропозицією Комінтерну стали проводити політику Народного фронту і організувати спільні дії з лівими партіями. Проте літом 1938 р. з помилкових звинувачення виконком Комінтерну прийняв рішення про розпуск ПКП (а разом з нею – КПЗБ і КПЗУ). Це дуже ослабило ліве крило опозиції.

В кінці 1930-х рр., з погіршенням зовнішньополітичної ситуації, в польському суспільстві намітилася тенденція до національної консолідації. Уряд робив заходи до створення громадської думки на підтримку режиму і формування масової соціальної бази. Суспільство було покликано об'єднатися довкола ідей санації для захисту польських інтересів і порятунку польської незалежності. В цілях національної оборони уряд звернувся до народу про відкладення убік всіх класових і політичних розбіжностей. Був розпущений ББ, замість нього створювався Табір національного об'єднання.

Проводилися масові патріотичні маніфестації і свята на честь пам'ятних дат польської історії [наприклад, 28 червня 1936 р. відбулося святкування 300-ої річниці легендарного захисту с. Новосели від навали кримських татар], проти реваншистських планів Німеччини на сході і за розширення польських кордонів. Так, всі основні політичні сили підтримали участь Польщі в поділі території Чехословаччини і анексію Тешинської області. У виборах в сейм в листопаді 1938 р. брали участь 2/3 виборці. Таким чином, бойкот 1935 р. не повторився. Це говорило про певний рівень підтримки режиму польським суспільством.

Першим Волинським воєводою у березні 1921 р. призначений був Станіслав Krzakowski. Одночасно з воєводською установою розпочинали роботу юстиція, казначейство, поліція. На практиці державна і самоврядна адміністрація насправді були одним цілим апаратом управління який підпорядковувався воєводі.

Хоча більше 80% мешканців воєводства було іншої ніж польська національності, адміністративний апарат складався фактично з поляків. Основним завданням яке намагалась реалізувати польська адміністрація була інтеграція просторів волинського воєводства у Другу Річ Посполиту. Метою по відношенню до українського населення було «запевнення осіб якщо не підтримка, то принаймні лояльності перед польською державою».

Масово виникаючі організації характеризувалися великою різноманітністю вимог, галузей, а також критеріїв (політичних, економічних, національних), приналежністю до визначених суспільних груп та ін. На початку 1920 років було зареєстровано близько 2000 різноманітних організацій, об'єднаних в 30 центральних управлінь.

Прихід до влади «санаційного» уряду знайшов свій відбиток і на громадському русі. Виникли організації продержавного характеру. В основу їх побудови було покладено територіальний принцип.

Слід відзначити, що режим санації в історіографії нерідко оцінювався як фашистський. Деякі межі суспільно-державного апарату фашистського (італійського) типа були насправді помітні: насадження корпоративних початків в суспільстві, централізоване управління економікою, підпорядкування державним інтересам всіх сфер суспільного життя, досить активна ідеологічна обробка громадян, обмеження їх прав і свобод.

Проте реальної фашизації режиму не сталося. Не склалася єдина масова політична партія санації. Не був змінений державний лад. Зберігалися атрибути республіканізму і парламентаризму – розділення (хоч і нерівноправне) влади, наявність парламенту, проведення виборів, існування багатопартійності і наявність політичної опозиції. Велике значення мав особистий чинник – авторитет Пілсудського. Після смерті Пілсудського режим став помітно слабшати. Таким чином, всі ці межі свідчать про авторитарний, а не фашистський характер режиму санації.

Захопивши край, польський режим від самого початку був націлений на те, щоб в недалекій історичній перспективі повністю сполонізувати його. В системі антиукраїнських заходів найбільша

роль відводилась наступу на українську школу, мову та культуру. Під загрозою ліквідації опинились громадські суспільно-політичні організації. Поляки зайняли практично всі посади в органах управління.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, не буде перебільшенням твердження, що практично не було такої сфери суспільного життя регіону, якої б не торкалася діяльність громадських організацій. Уроки пройденого історичного шляху корисні для розв'язання і сьогодні таких важливих проблем, як політична та економічна незалежність, захист соціальних інтересів, єдність і взаємопідтримка, активна участь у просвітницькому процесі і культурному житті держави.

Джерела та література

1. Виткалов С. Рівненщина: культурно-мистецький потенціал в парадигмах сучасності: монографія / С. Виткалов. – Рівне : ПП ДМ, 2012. – 416 с.
2. Гаврилюк О. Діяльність «Просвіт» на Волині (1918-1933 рр.) / О. Гаврилюк // Волинь і волинське зарубіжжя: Тези Міжнар. наук. конф. (Луцьк, 16-18 червня 1994 року). – Луцьк : МП «Медіа», 1994. – С. 153–156.
3. Давидюк Р. Особливості виникнення та діяльності Волинського Українського Об'єднання (1931-1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Р. Давидюк. – Львів, 1998. – 17 с.
4. Добровичинська В. Інтелекція в культурному житті Західної Волині (1921-1939): дис. ... канд. іст. наук за спец. 07.00.01 – «Історія України» / В. Добровичинська: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Ін-т народознавства НАН України. – Львів, 2006.
5. Зуляк І. Товариство «Просвіта» у Західній Україні в міжвоєнний період: організаційні засади, господарське становище та культурно-просвітня діяльність: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / І. Зуляк. – Чернівці, 2006. — 32 с.
6. Кучерепа М. Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.) / М. Кучерепа, Р. Давидюк. – Луцьк, 2001. – 419 с.
7. Марківська Л. Українська інтелекція Волині між двома світовими війнами : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 // Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича / Л. Марківська. – Чернівці, 2003.
8. Найда Р. Просвітницько-виховна діяльність молодіжних товариств на Волині (1919–1939 рр.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Р. Найда. – Київ, 2008.
9. Пономаренко С. Культурно-освітні організації Волині 1921–1939 рр.: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / С. Пономаренко. – Луцьк, 2001. – 226 с.
10. Расвич Т. Український жіночий рух на Волині (1921–1939 роки): Автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Т. Расвич. – Чернівці, 2006. – 20 с.
11. Савчук Б. Волинська «Просвіта»: монографія / Б. Савчук. – Рівне : Ліста, 1996. – 148 с.
12. Філіпович М. Луцька «Просвіта» (1918–1935 роки): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / М. Філіпович. – Луцьк, 2002. – 224 с.

УДК 94(477.82):061.2:008:37

Людмила Стрільчук

Переслідування «Просвіти» польською владою на Волині у міжвоєнний період

У статті проаналізовано причини переслідування товариств «Просвіти» на Волині польською владою у міжвоєнний період. Охарактеризовано політичну ситуацію, що склалася на землях Західної України після завершення Першої світової війни, особливості утвердження на цих територіях польської влади та її національну політику. Висвітлено нереалізовані можливості «Просвіт» на Волині та з'ясовано стосунки між національно-культурною організацією українців і польською державною адміністрацією в період воєводства Генріха Юзевського.

Ключові слова: Волинь, товариство «Просвіта», українське шкільництво, культура, польська влада, Друга Річ Посполита, національна політика, репресії, міжвоєнні десятиліття.

Strelchuk L. Persecution of the Enlightenment by the Polish authorities in Volyn in the interwar period.

The article analyzes the reasons for persecution of the "Enlightenment" societies in Volyn by the Polish authorities during the interwar period. The political situation on the lands of Western Ukraine after the end of the First World War, the peculiarities of the consolidation of the Polish authorities on this territory and its national policy was characterized. Illuminated unrealized opportunities of "Prosvit" in Volyn and clarified the relationship between the national-cultural organization of Ukrainians and the Polish state administration during the period of the Voivodeship of Henry Yuzevsky.

Key words: Volyn, Prosvita Society, Ukrainian Schooling, Culture, Polish Government, Second Polish Commonwealth, national policy, repression, interwar decades.

Постановка наукової проблеми та її значення. Роль товариства «Просвіта» у міжвоєнний період в житті українців, які потрапили у склад Другої Речі Посполитої, важко переоцінити. Адже, саме ця національна організація гуртувала навколо себе найбільш свідому частину українського суспільства і відігравала провідну роль в репрезентації та розвитку української мови, культури, освіти, пропагуючи українську національну ідею. Будучи заснованою у Галичині в 1868 році, «Просвіта» досить швидко завойовує прихильність і на Волині, ставши після Першої світової війни найпопулярнішою і наймасовішою організацією цього краю.

Тому не дивно, що польська влада вороже поставилася до «Просвіти», вбачаючи у ній загрозу державницьким інтересам Другої Речі Посполитої, яка намагалася, за всяку ціну, полонізувати західноукраїнські землі, що увійшли до її складу. То ж, просвітянський рух, який швидко набував популярності і ставав усе масовішим, викликав занепокоєння, а згодом і переслідування з боку польської влади.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Історію «Просвіти» від її становлення, діяльності і до переслідування з боку польської влади в Галичині та на Волині вивчали сучасні українські історики, присвятивши цій темі низку монографій та наукових статей. Найперше у цьому списку слід виділити М. Фліпович та М. Кучерепу, які досліджували діяльність «Просвіти» на Волині у міжвоєнний період, та політику Другої речі Посполитої щодо національно-культурної організації українців. Важливе місце у вивченні задекларованої проблеми посідають праці І. Зуляка, який у низці статей та монографії «Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939)», окрім численних аспектів діяльності «Просвіти» аналізує і переслідування просвітнього руху польською владою. У статтях Р. Давидок, Ю. Крамара, Ю. Сороки, Л. Понедельник розглядається діяльність товариства «Просвіта» на Волині у досліджуваний період, вивчається політика польської влади щодо просвітянського руху.

Метою запропонованої статті є комплексний аналіз причин переслідування польською владою «Просвіти» на Волині, та наслідків цієї політики. У відповідності до мети авторкою ставляться наступні **завдання**: з'ясування методів та форм, за допомогою яких польська влада чинила перешкоди для діяльності «Просвіти» на Волині, аналіз репресивних заходів влади щодо просвітян у період воєводства Г. Юзевського, дослідження польської державної риторики в аргументації ліквідації «Просвіти».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Як відомо, до Першої світової війни Волинь входила до складу Російської імперії, як і більшість українських земель. Політична ситуація на момент завершення Першої світової війни склалася так, що з 1918 року, Волинь постає в епіцентрі боротьби двох держав: новопосталих незалежної України та Другої Речі Посполитої. Фактично, боротьба за Волинь розпочалася 1918 року з нападу сформованих Ю. Пілсудським легіонів, за підтримки Антанти, на молоду Західноукраїнську Народну Республіку, яка цю боротьбу програла, а її терени разом із Західною Волинною та Західною Білоруссю увійшли до складу Другої Речі Посполитої [2, 452], яка усі свої зусилля спрямувала на зміцнення контролю над українськими територіями, намагаючись перетворити Польщу на моноетнічну державу шляхом запровадження полонізації, колонізації краю, руйнування українських церков та ув'язнення патріотично налаштованих українців у спеціально створеному концентраційному таборі Береза Картузька.

У 1921 році на території Західної Волині польською владою було утворене Волинське воєводство. Розгортання діяльності українських громадсько-культурних організацій і товариств, у тому числі, «Просвіти», на території Західної Волині розпочалося на початку 1920-х років, коли остаточно вирішилося питання державної приналежності західноволинських земель. Останні, на підставі умов Ризького мирного договору 1921 року, відійшли до Польщі. Переважну більшість мешканців новоствореного Волинського воєводства, за даними перепису 1921 року, становили українці.

На початку 1920-х років «Просвіти» в краї перебували на організаційній стадії і діяли вони з великою обережністю, на відміну від Галичини. У повітах Волинського воєводства засновувалися самостійні просвітянські товариства з окремими статутами. Відповідні осередки діяли у Кременці, Дубно, Рівному, Луцьку, Горохові, Володимирі, Ковелі [7, 28].

Волинським товариством «Просвіта» проводилася значна робота зі створення на території воєводства українських драматичних, хорових і музичних колективів, відродження традицій української народної хореографії та театру. Майже кожна третя філія «Просвіти» мала свій власний хор. Головним завданням просвітянських хорових колективів була пропаганда кращих зразків

народної, професійної та духовної музики [9, 113 – 121].

Одним з найважливіших напрямків діяльності «Просвіти» став розвиток українського шкільництва на Волині. Так, наприклад, на території Волинського воєводства, станом на 1922 рік існувало 442 школи з українською мовою навчання. Сигналом до активної колонізації українських земель стали два закони, схвалені польською владою у 1924 році. Перший – обмежував використання української мови в урядових установах, судах, а другий – реформував систему освіти, в результаті якої більшість шкіл Західної України стали двомовними, так званими утравквістичними, в яких переважала польська мова. Ця реформа, по-суті, знищила українське шкільництво. Так, якщо у 1925 році на Волині існувало 500 українських шкіл [7, 32], то уже станом на 1927-1928 навчальний рік на території Волинського воєводства залишилось лише п'ять шкіл, де навчання проводилось українською мовою [5, 59].

Півстолітній досвід діяльності товариства «Просвіта» у сусідній Галичині запозичувався Волиню. Отож, не дивно, що саме галицька «Просвіта» намагалася поширити свою діяльність на усю територію Другої Речі Посполитої, насамперед у тих воєводствах, де проживали українці. У зв'язку з цим просвітяни Галичини пропонували або внести зміни у статут товариства, або прийняти новий його варіант, в якому акцентувалася б увага на тому, що «...тереном діяльності є ціла держава Польська» [3, 30]. Польська ж влада, з огляду на власні інтереси, заборонила поширювати діяльність товариства не лише на Польщу, але й на Волинь, де «Просвіта» не мала централізованої структури.

Тож перед волинськими просвітянами постала нагальна потреба утворити єдиний центр «Волинської Просвіти». З цією метою на ініціативу ради Луцької «Просвіти» був скликаний 15 лютого 1921 року перший з'їзд представників повітових товариств. Його делегати заслухали доповіді «Українська школа на Волині», «Позашкільна освіта», «Дошкільне виховання», «Організація Просвіти на Волині», з якими виступили І. Власовський, Р. Шкляр, В. Федоренко, А. Пашук. Після дебатів з'їзд прийняв ухвалу про утворення «Об'єднання культурно-просвітних організацій Волині» і схвалив його Статут. Але воєводське управління цей Статут не зареєструвало [7, 29].

У липні 1922 року в Луцьку відбувся Другий з'їзд представників повітових товариств «Просвіта», який засудив антиукраїнську політику польської влади. Доповіді, виголошені учасниками зібрання, викривали страшну картину реального стану шкільництва та культури українців Волині. Делегати висловили протест шкільному кураторіуму (управлінню освіти) і шкільним інспекторам, а також домагалися відкриття українських державних шкіл з вчителями українцями. Одночасно з'їзд прийняв ухвалу про необхідність відкриття українських книгарень, друкованого пресового органу «Просвіт», стаціонарного українського театру на Волині [11, 105].

Окрім того, на Другому з'їзді, було схвалено резолюцію про утворення централі «Волинської просвіти», обговорено її Статут. Виконання рішень з'їзду було доручено президії луцької «Просвіти». Однак, цього разу воєводське управління відмовилося реєструвати прийнятий з'їздом Статут «Волинської Просвіти». Це рішення воєводських властей 3 травня 1925 року підтвердило МВС Польщі.

А між тим, в першій половині 20-х років ХХ століття товариство «Просвіта» стало одним з головних осередків національного життя місцевих українців. Своє завдання воно вбачало у розповсюдженні освіти й піднесенні національної самосвідомості українського населення Волині. Досить швидко просвітянство набуває все більшої популярності і перетворилося на масове явище. Кожне товариство започаткувало велику кількість філій у містах, а також у маленьких містечках і селах воєводства. Найбільшим періодом розквіту та розгалуженої діяльності товариства «Просвіта» у Волинському воєводстві стали 1928–1929 роки. На ту пору на терені воєводства налічувалося загалом 640 організаційних осередків товариства, які об'єднували 16 700 членів [5, 59].

Як зазначає І. Зуляк, товариство «Просвіта» вважалось неофіційним міністерством освіти і культури у Західній Україні, формуючи національну свідомість українства, виховуючи його в національному і державницькому дусі. «Просвіта» стала символом національного об'єднання, осередком, який гуртував творчі сили нації, виступав основою віри у краще майбутнє. Її заслуги були значними, оскільки товариство виконувало соціально значиму функцію [4, 116].

На думку М. Кучерепи, важливе історичне значення мав Третій з'їзд «Волинських Просвіт», скликаний 26 вересня 1926 року у Рівному. На з'їзд прибуло близько 270 делегатів з усієї Волині. Роботою просвітянського форуму керувала президія у складі сенаторів Олександра Карпінського і Михайла Черкавського, послів Бориса Козубського і Сергія Козицького, доктора Арсенія Річинського. В роботі з'їзду брали участь послі Максим Чучмай, Максим Хруцький, а також голова Українського педагогічного товариства Омелян Терлецький, редактор часопису «Новий Час» Дмитро Паліїв,

представники «Просвіти» і Верховної пластової команди зі Львова, керівник «Рідної хати» сенатор Іван Пастернак з Холма, які виголосили від імені репрезентованих організацій вітальні промови. На з'їзді знову піднімалося питання про організаційне об'єднання товариств. Однак, були прийняті ухвала про припинення дій щодо створення окремої «Волинської Просвіти» та звернення до Головної ради «Просвіти» у Львові здійснювати керівництво [7, 29 – 30].

Восени 1927 року мав відбутися у Рівному IV з'їзд повітових «Просвіт» Волині, але через заборону властей на його проведення він не відбувся. Таким чином, зусилля, спрямовані на утворення «Волинської Просвіти» зазнали невдачі. На Волині й надалі існували лише окремі повітові «Просвіти», які не мали, як це було в Галичині, об'єднуючого центру. Правда, у 1927 році воєводське управління розробило типовий «Примірний статут Волинської “Просвіти”». Проте, діячі українського культурно-освітнього руху відмовились його приймати.

Фактично, з перших днів існування «Просвіт» на Волині, польська адміністрація неприхильно ставилася до їх діяльності. Найрізноманітнішими заборонами і репресіями вона стримувала розвиток українських культурно-просвітницьких організацій, відмовляючись реєструвати філії, закриваючи школи та бібліотеки, забороняючи вистави, виступи українських хорів. Однак, попри усі заборони, до кінця 1927 року «Просвіти» покрили густою мережею власних філій майже все Волинське воєводство. Лише Луцька «Просвіта» у 1928 році мала більше сотні своїх філій у селах і містечках повіту, в яких нараховувалось майже три тисячі членів [11, 101].

Польська влада систематично знищувала читальні «Просвіти», національні школи, усувала священників українців із парафій, забороняла виступи українських хорів та театральні вистави. У 1927 році під найрізноманітнішими приводами, а найчастіше приводом «політичної неблагонадійності» польською владою було закрито десятки повітових осередків «Просвіт». Але, особливої гостроти переслідування просвітнянського руху набуло після призначення очільником Волинської воєводської адміністрації Г. Юзевського [8, 15].

Новий воєвода сформулював своє бачення «волинської політики», суть якої зводилася до того, щоб шляхом політичної асиміляції українського населення Волині добитися найтіснішої інтеграції цього регіону з Польщею. Даючи загальну оцінку українству Волині, Г. Юзевський приходив до висновку, що загалом воно було придатне для державної асиміляції і схильне до співпраці з поляками. Проте, на переконання Г. Юзевського, український рух на Волині, з огляду на державні інтереси Другої Речі Посполитої, мав одну дуже небезпечну рису – йому був притаманний сильний галицький вплив [10, 151 - 155]. Саме тому, важливе місце у «волинській програмі» нового воєводи, займала проблема ізоляції Волині від політичних та ідеологічних впливів Східної Галичини. Передбачалось ліквідувати на терені воєводства політичні і громадсько-культурні організації, осередки яких перебували поза межами Волині.

Вважаючи «Просвіти» політичною експозитурою українського націоналізму Галичини, Г. Юзевський повів з ними нещадну боротьбу. Лише у 1928 році було ліквідовано 318 осередків товариства [1, 29]. В цьому ж році «Просвіти» змушені були припинити своє існування у рівненському, ковельському і дубнівському повітах, а в наступному – у Володимирському повіті. До середини 30-х років адміністрація Г. Юзевського ліквідувала більшість осередків «Просвіт» на Волині.

У вересні 1931 року Г. Юзевський випрацював документ, котрий представив міністру внутрішніх справ Другої Речі Посполитої. В ньому, зокрема, містилися конкретні пропозиції щодо тактики поступового відмежування північно-східних земель від галицьких воєводств. «Нинішня політична ситуація на Волині, – зазначав Г. Юзевський, – з огляду на сусідство зі Східною Малою Польщею зобов'язує до здійснення певних кроків, які б, з одного боку, запобігли поширенню терористичних виступів, а з другого – підкреслили б політичну окремішність Волині». На думку волинського воєводи, ізоляція Волині від Східної Галичини зробила б неможливою будь-яку пропагандистську діяльність галицьких політиків на терені воєводства, доставку партійної літератури, приїзди кур'єрів й одночасно спричинила б розрив організаційних зв'язків місцевих партійних осередків із львівськими центральними органами [5, 60 - 61].

Волинський воєвода Г. Юзевський відповідно до своєї «волинської програми» намагався розірвати історично складені тісні зв'язки між західними українцями, перетворити волинян на лояльних громадян Другої Речі Посполитої. Політика Г. Юзевського створювала штучний мур між Волинню і Галичиною, але не могла знищити природного зв'язку двох частин українського народу [6, 23]. Після ліквідації українських організацій з галицьким родоводом, волинський воєвода розпочав створювати нові організації, що будувалися і діяли на засадах лояльності до Речі Посполитої, на принципах

співпраці з поляками. Державна адміністрація сприяла створенню на Волині низки пропольських культурно-освітніх організацій: «Основа» у Ковелі, «Рідна хата» у Луцьку, «Світло» у Дубно, «Літературно-мистецьке товариство» у Рівному [6, 24]. Діяли новостворені організації під пильним наглядом польської поліції.

Слід визнати, що Г. Юзевський знайшов підтримку у певних колах українців, зокрема серед колишніх петлюрівців, і інших діячів, які стояли на поміркованих позиціях. Саме ці українські діячі з ініціативи волинського воєводи у 1931 році створили Волинське українське об'єднання, яке офіційно заявило про свою лояльність до польської держави і виявило готовність до співпраці з польською адміністрацією. Утворена з ініціативи польських властей, нова організація повинна була сприяти насамперед поширенню ідей польсько-українського співжиття і співпраці, а її осередки – «Просвітянські хати» і «Народні хори» мали замінити «Просвіти». Незважаючи на лояльність ВУО до польської влади, багато первинних осередків продовжували вести свою національну роботу, хоч колишніх «Просвіт» їм так і не вдалося повністю замінити [7, 33].

То ж, національна громадська організація українців «Просвіта», попри усі заборони її діяльності, справила значний вплив на національну свідомість волинян, їх освітній та культурний рівень і стала тією підвалиною, на яку опиралася українська національна ідея у міжвоєнний період. Саме через жорстку асиміляційну політику, яку поводи́ла польська влада, дискримінацію українців, «Просвіта» стала консолідуючим чинником для українців Волині у міжвоєнний період.

Можна погодитися із думкою І. Зуляка про те, що переслідування просвітнього руху в Західній Україні було викликане тим, що польська влада була далека від розуміння національних інтересів українців. Протистояти негативним тенденціям влади було досить складно. Однак, «Просвіта» зуміла забезпечити важливий внесок у становлення національної свідомості західних українців [4, 115].

Висновки. Таким чином, можемо підсумовувати, що колонізаційна, асиміляторська, антиукраїнська політика польської влади щодо українського населення Другої Речі Посполитої, зокрема Волині, поглибила гостроту українсько-польських взаємин. Не додала авторитету польській владі і здійснювана нею у 30-х роках ХХ століття політика пацифікації, яка загострила міжнаціональну ворожнечу між корінним етносом – українцями, і державницькою нацією – поляками. Політика пацифікації для українського населення Волині та Галичини принесла масові арешти, розправи з мирним населенням, закриття українських шкіл, православних церков, заборону діяльності українських громадсько-культурних установ та організацій, серед яких була і «Просвіта» [12, 147]. Фактично повне припинення діяльності товариства «Просвіта» на теренах Волинського воєводства на початку 1930-х років мало негативний вплив на національно-культурне життя українського населення краю та спричинило загострення українсько-польських міжнаціональних взаємин.

Ліквідація «Просвіт» Волині була спричинена кількома чинниками: по-перше політичним становищем західноукраїнських земель, по-друге, дискримінаційною політикою урядів Другої Речі Посполитої щодо українців загалом та «Просвіти», зокрема, по-третє, українсько-польськими політичними стосунками у цей період, по-четверте, браком єдності українських політичних сил і громадських організацій (взаємна недовіра, регіоналізм призводили до розпорошення і розколу сил).

Джерела та література:

1. Державний архів Волинської області. Ф. 46., оп. 9 а, спр. 1076.
2. Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. / Л.О. зашкільняк, М.Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
3. Зуляк І. Взаємини «Просвіти» Східної Галичини з Волининою у міжвоєнний період [Текст] / І. Зуляк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія / голов. ред. І. Зуляк ; редкол.: М. Алексієвець, Л. Алексієвець, М. Бармак [та ін.]. – Тернопіль : [ТНПУ], 2013. – Вип. 1 : у 2 ч., ч. 1. – С. 30 – 32.
4. Зуляк І. Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939) : монографія / І. С. Зуляк. – Тернопіль : Воля, 2005. – 946 с.
5. Крамар Ю. Ліквідація товариства «Просвіта» на західноволинських землях (1928 – 1933 рр.) / Ю. Крамар // Науковий Вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки» – № 3(328). – Луцьк: Вежа, 2016. – С. 58 – 63.
6. Кучерера М. ВУО: Волинське українське об'єднання (1931 – 1939 рр.) / М. Кучерера, Р. Давидюк; відпов. ред. А. Якубюк. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 419 с.
7. Кучерера М. Становлення та діяльність просвітянських організацій на Волині (1918 – 1939 рр.) / М. Кучерера // Науковий Вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки» - № 3(328). – Луцьк: Вежа, 2016. – С. 27 – 35.

8. Стрільчук Л. Політика Другої Речі Посполитої на території Західної Волині щодо національних та громадських організацій / Л. Стрільчук // Матеріали Міжнародної наукової конференції присвяченої темі прометеїзму «Видатні постаті прометеїзму. Геррик Юзевський і його спадщина (до 125 річниці з дня народження)». Сьома щорічна сесія на тему прометеїзму. м. Луцьк, 26-27 жовтня 2017 р. – Луцьк, 2017. – С.15.
9. Філіпович М. Луцька «Просвіта». 1918–1935 рр. : монографія / М. Б. Філіпович. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 240 с.
10. Юзевський Г. Замість щоденника / Генрик Юзевський; пер. Ю. Васейко, за аг. ред. М. Кучерепи. – Луцьк: Вежа-Друк, 2017. – 168 с.
11. Archiwum Akt Nowych (AAN). Urząd Wojewódzki Wołyński (UWW), sygn. 979/64.
12. Strilchuk Liudmyla. The Ukrainian-Polish Confrontation in Volhynia in the Second World War: Historical Memory Transformations / L. Strilchuk // Codrul Cosminului, Vol. XXIV, No. 1, July 2018, - P. 145-165.

УДК 94(477) 126

Іван Тичина

Товариство «Просвіта» у боротьбі за українізацію церкви

У статті аналізується діяльність товариства «Просвіта» спрямована на підтримку національної церкви. Українізація церкви була і залишається актуальною проблемою впродовж усіх ста п'ятдесяти років діяльності громадської організації. В умовах Австро-Угорської імперії, Другої Речі Посполитої, радянський і період і до сьогодні церква була і залишається наймасовішою твердинею українського народу, джерелом національної ідеї, на підтримку якої незмінно працювала «Просвіта».

Ключові слова: товариство «Просвіта», національна церква, релігія, українці, національна ідея, українізація церкви.

Tychyna I.G. Prosvita Society in the struggle for Ukrainization of the church.

The article analyzes the activity of the "Prosvita" society aimed at supporting the national church. The Ukrainization of the church was and remains an urgent problem during all hundred and fifty years of activity of a public organization. In the conditions of the Austro-Hungarian Empire, the Second Commonwealth, the Soviet period and to this day the church was and remains the most massive stronghold of the Ukrainian people, the source of the national idea, in support of which "Prosvita" worked intact.

Key words: Prosvita Society, national church, religion, Ukrainians, national idea, Ukrainization of the church.

Постановка наукової проблеми та її значення. Єднання нації навколо національної церкви, християнських та людських цінностей було і залишається надзвичайно актуальним для сучасної Української держави. Значення церкви в житті західних українців завжди було особливо вагомим: і в роки, коли нація не мала державності (період Австро-Угорської імперії та часи Другої Речі Посполитої), і у радянський період, і у нинішні дні, в умовах російської агресії на Сході країни.

Товариство «Просвіта», будучи заснованим у Галичині в 1868 році, з перших днів своєї діяльності, поряд з іншим, поставило собі за одне із головних завдань підтримку національної церкви. Заснована на Волині «Просвіта» у 1918 році, також, взялася за українізацію церкви, обстоюючи її інтереси в умовах колонізаторської та асиміляційної політики Другої Речі Посполитої. І, навіть, у умовах незалежної України, будучи відродженою на початку 90-х років ХХ століття, «Просвіта» знову, постала перед необхідністю підтримки національної церкви, боротьби за її українізацію. Сучасна ситуація, пов'язана із наданням Томосу про автокефалію Української Православної Церкви продовжує актуалізувати для товариства «Просвіта» діяльність у напрямку підтримки національної церкви. Отож, плин часу, зміна історичних реалій, не зменшили актуальності діяльності товариства «Просвіта» у справі утвердження і зміцнення позицій української церкви.

Сучасна українська церква, національно-культурні організації, зокрема, товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка є тим джерелом, яке постійно живить духовні потреби української нації. Взявши за основу цінності християнської моралі, сучасне Товариство «Просвіта», у кращих історичних традиціях, пропагує національну ідею, формує державницьку позицію української нації, виховує молодь, популяризує українську мову та культуру.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Теоретичні розробки взаємозв'язку етносу і релігії були започатковані досить давно. Зокрема, у працях істориків – М. Грушевського, К. Левицького; представників духовенства – Д. Блажейовського, А. Великого, О. Мокрого, І. Огієнка, А. Шептицького.

З сучасних дослідників проблемами християнської моралі в українському суспільстві займалися Б. Левик, Л. Нагорна та ін..

Грунтовні дослідження діяльності товариства «Просвіта» щодо українізації церкви провели сучасні українські історики М. Філіпович, Б. Савчук, В. Борщевич, М. Кучерепа, Р. Давидюк, А. Грицан. Зокрема, М. Філіпович у своїй монографії «Луцька «Просвіта». 1918 – 1935 рр.» детально аналізує діяльність луцької «Просвіти» у боротьбі за українізацію церкви міжвоєнного періоду на Волині. Боротьбі «Просвіти» за національну церкву присвятив Б. Савчук розділ у своїй монографії «Волинська «Просвіта»».

Мета статті є прослідкувати роль товариства «Просвіта» в процесі українізації церкви та її підтримці. **Завданням статті** є виділення особливостей діяльності товариства у справі утвердження національної церкви.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Церква, в усі часи, для українців була найміцнішою національною твердиною. Товариство «Просвіта», як авторитетна та масова організація українства, поряд із пропагуванням національної мови та культури, освіти та традицій, чималу увагу уділяло національній церкві. Це досить чітко можна прослідкувати на прикладі Волині, де на відміну від Галичини, за умов довготривалої відсутності будь-яких українських інституцій, значення національної церкви в суспільному житті було особливо вагомим.

Український письменник, публіцист У.Самчук, говорячи про роль церкви в житті західних українців, досліджуваного періоду, писав: « З церквою пов'язана ціле життя тутешньої людини, особливо в її ранніх роках. І не лише релігійне, а й передусім соціальне, громадське, культурне. Для селянської дитини, це було єдине місце, до вона відривалася від нудної буденщини...» [9, 44].

Особливих утисків та переслідувань православна церква наприкінці XIX на початку XX століття зазнала на Волині, тому саме на прикладі цього регіону, у запропонованій статті, ми спробуємо прослідкувати боротьбу товариства «Просвіта» за українізацію церкви.

Як зазначає Б. Савчук, дослідник волинської «Просвіти», за час багатовікового панування на Волині, поляки завдавали особливо багато кривд та утисків православній вірі прагнули обернути українське населення у католицтво [8, 83]. Схожою була політика і російської влади на теренах Волині, коли, практично уся церковна православна ієрархія була зрусифікована. Тому, після Великої війни, з потраплянням Волині у склад Другої Речі Посполитої, релігійне протистояння набуло особливої гостроти. У міжвоєнний період на Волині, боротьба за національну Православну церкву розгорнулася у двох напрямках – за автокефалію та українізацію церкви.

Не залишилися поза увагою «Просвіти» і проблеми, пов'язані із діяльністю православної церкви. На Волині з 1 млн. 567 тис. населення 99,4% були православними. Але вже у перші повоєнні роки православна церква на українських землях під владою Польщі залишалася уламком церкви російської, а її керівні органи знаходилися за межами Речі Посполитої. Православ'я потребувало змін, реорганізації, перебудови і пристосування свого життя до умов тогочасної Польщі. Окрім цього, православне духовенство у більшості своїй було російським не тільки за національністю, а й за духом та переконаннями [10, 55 – 56].

Народ, в умовах бездержавності, особливо гостро потребував зрозумілої мови богослужіння, соборності устрою церкви, а ці прагнення наштовхувалися на спротив польської влади, що проявилось у закритті некатолицьких культових установ, або ж ще гірше, перетворення їх на костьоли. Одразу ж після закінчення війни, польською владою було закрито 111 церков, повністю знищено – 50, а 150 – перетворено на костьоли [12, 130].

Як зазначає М. Філіпович, погроми православних приходів стали масовим явищем. Так, до 1924 року було забрано від православних 500 церков і близько 20 гектарів церковної землі з господарчими будівлями. За офіційними даними польської статистики, питома вага віруючих католицької церкви серед жителів Волинського воєводства збільшилася з 11,5% у 1921 році до 15,7% у 1931 році. За статистикою Луцької єпископської курії, католицьку віру щорічно приймали близько 3400 осіб [6, 111].

Проте, більшість волинян, продовжила обстоювати православну віру, у 690 парафіях проживало 1,5 млн. осіб [3, 471 – 479]. Саме ці терени стали ареною боротьби за українізацію та автокефалію Православної церкви. Полонізація церкви підштовхувала українських громадських діячів і православних віруючих до боротьби за українізацію церкви на Волині. Товариство «Просвіта» було активним захисником релігійних інтересів українців.

У цей період «Просвіта» активно сприяє відродженню діяльності церковних братств у Волинському воєводстві. Спільні зусилля братств та «Просвіти» були спрямовані на облаштування

церков, опіку над цвинтарями, організацію спільних хорів і проведення різноманітних культурно-релігійних заходів [12, 131].

Показовим прикладом протистояння польської влади і українського церковного руху на чолі з «Просвітою», є історія Свято-Троїцького собору у Луцьку, який польська влада в середині 20-х років ХХ століття намагалася передати римо-католикам. У відповідь на ці дії, Рада Луцької «Просвіти» організувала звернення до 23 урядових установ Польщі, з метою захисту храму. Звернення було зустрінуте мовчанкою влади, але все ж, захопити собор католики не наважилися.

Під тиском української громадськості організованої осередками «Просвіти» 3 вересня 1924 року Священний Синод Автокефальної православної церкви у Польщі прийняв рішення про часткове запровадження української мови у функціонування церкви. Однак, ухвала впроваджувалася в життя досить повільно. В. Борщевич, дослідник Української Православної церкви на Волині, вважає, що саме «Просвіті» належить виключно важлива роль в українізації церкви. Сільські філії «Просвіт», серед членів яких були парафіяни місцевих храмів, виступали за українську мову богослужінь, за призначення українських священників [2].

Просвітяни послідовно виступали за українську мову в богослужіннях, послаблення впливу священників-москвофілів у парафіях. У 1926 році у Волинському воєводстві на українське богослужіння перейшли у с. Пожарки, Вишків, Хорлупи та м. Ківерці. у деяких селех на релігійному ґрунті розгорталися конфлікти. Нариклад, в уже згаданому селі Хорлупи та у селі Романові, що поблизу Луцька [10, 56]. Суть конфліктів доволі схожа: селянські збори прийняли ухвалу про богослужіння у їх церкві українською мовою, а священник продовжував відправляти стаослов'янською, або ж відмовлявся здійснювати службу. Хор «Просвіти» у с. Хорлупи співав службу Божу українською, а священник закликав селян покинути «Просвіту». У 1927 році розмосковлення церкви відбулося в селах Лаврів, Городище, Зубильно, Михлин, Береза, Боголюби, Воротнів, Угринів та ін. [12, 134 – 135].

У селі Романів склалася взагалі парадоксальна ситуація: ще до війни священником російською владою був призначений чех за національністю Володимир Зах, який, за твердженнями тогочасних парафіян, «не дуже сприяв до всього українського» [10, 56].

Вплив романівської «Просвіти» на церковний причет дозволив поступово українізувати церковне богослужіння: на кошти філії були закуплені українські церковні ноти, богослужіння все більше набувало характеру українського, національного, псаломщиком став член «Просвіти» Яків Лобурський. Просвітяни, як і всі жителі села, активно підтримали ідею скликання в Луцьку Українського церковного з'їзду і створення Української Автокефальної православної церкви в Польщі. Під тиском мирян митрополит Діонисій у серпні 1928 році змушений був визнати домагання українців справедливими і у виданій відозві дозволив вживання рідної мови при відправленні літургії [5, арк. 124].

Український церковний з'їзд відбувся в Луцьку 5-6 червня 1927 року. В ньому взяло участь понад 800 делегатів із Волині, Полісся, Холмщини і Підляшшя. На з'їзді було створено постійний церковно-громадський орган – Церковний комітет, який мав наглядати за задоволенням релігійних потреб українців. З'їзд ухвалив: «...на всіх землях, де переважає українська людність, мовою православного Богослужіння повинна бути тільки українська мова» [4, арк. 228]. Документи свідчать, що з'їзд готувався та проходив за активної участі просвітян [12, 138].

Православні ієрархи зайняли відверто ворожу позицію до з'їзду і 15 – 17 червня, того ж року, провели своє альтернативне зібрання. Його рішення були пронизані неприхованою ненавистю, що ще більше загострило конфронтацію. У відповідь на реакцію москвофілів «Просвіта» спільно з Церковним комітетом організували церковні зібрання в підтримку Луцького з'їзду. Надалі, саме ці дві інституції стали головними організаційними осередками консолідації громадських сил на проведення українізації церкви.

Після Луцького церковного з'їзду «Просвіта» зобов'язала філії зміцнювати і розбудовувати українське православ'я. місцеві просвітянські організації звітували про діяльність у національно-церковній ділянці. Проте, слід визнати, що Товариству, далеко не завжди, вдавалося вплинути на ситуацію і священників, які стояли на москвофільських позиціях. У відповідь, московське духовенство з усіх сил боролось проти заснування просвітянських філій у селах.

У наслідок активних дій «Просвіти», релігійних товариств, віруючих і частини духовенства, на Волині у 20-х роках ХХ століття, зростає кількість Православних храмів, у яких богослужіння проводилося українською мовою. Завдяки їхнім зусиллям, у цей період, на Волині було українізовано 108 парафій із 680. У 126 храмах українська мова, як літургійна використовувалася частково [6, 130].

Великої шкоди українізації Православної церкви було завдано у 1928 – 1935 роках, із приходом на ці терени воєводою Г. Юзевського. Саме у цей період закривалися осередки товариства «Просвіта», що призвело до призупинення українізації церкви [13, 148-149].

Активну діяльність спрямовану на українізацію церкви представники товариства «Просвіта» розгорнули і в еміграції, що досліджувала український історик Л. Стрільчук. Зокрема, у роки Другої світової війни, та у перші повоєнні роки, чимало українців опинилися у західних окупаційних зонах Німеччини та Австрії, саме там відбувалося становлення нової хвилі української еміграції. Перебуваючи у таборах для переміщених осіб в західних окупаційних зонах, українська еміграційна інтелігенція, серед якої було і чимало представників товариства «Просвіта», повели боротьбу за українізацію церкви [11, 70 - 73].

В радянський період товариство «Просвіта» змушене було припинити свою діяльність, оскільки абсолютно не вписувалося у ідеологію і політику нової влади. Проте, з новими силами, відроджена громадська організація, активно продовжила свою діяльність на рубежі 80-90-х років ХХ століття.

Світова історія свідчить, що вихід із кризового стану суспільства є можливим лише через його духовне оновлення, очищення, підпорядкування нормам загальноприйнятої моралі. В період прикінця ХХ – початку ХХІ століття в Україні утворився свого роду світоглядний і духовний вакуум, який зводився до відсутності загальнонаціональної світоглядної концепції, що могла б стати основою державотворчого процесу, забезпечити єдність нації, державницьку ментальність народу. З цих причин важливим є досвід діяльності «Просвіти» – матері громадсько-культурних організацій. Власне, національно-культурні товариства, що відроджуються чи виникають у суспільстві наприкінці 1980 – початку 1990-х років пропагують якісно нову, відмінну від попередньої ідеології, суспільну мораль, яка усе тісніше пов'язана з християнською мораллю, з цінностями і традиціями, які пропагувала церква.

Серед громадських організацій, які найбільш послідовно обстоювали та пропагували духовні надбання народу є товариство «Просвіта». Народившись в атмосфері перших політичних мітингів літа 1988 року у Львові, Товариство «Просвіта» брало найактивнішу участь у всіх ініціативах громадськості, спрямованих на поглиблення процесів демократизації суспільства, європейської інтеграції України.

Вже на першій звітно-виборній конференції Львівської обласної організації Товариства рідної мови імені Тараса Шевченка, що відбулася 8 липня 1989 року розглядалося питання легалізації Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) та Української Автокефальної Православної церкви (УАПЦ), ролі релігії в українському суспільстві. З ініціативи Т. Комаринця Координаційна рада товариства української мови імені Тараса Шевченка 14–15 листопада 1989 року провела у Львові регіональну конференцію «Мова і духовність нації». Поряд з баталіями навколо Закону про мови Товариство «Просвіта» було одним із організаторів масової маніфестації, яка відбулася у Львові 17 вересня 1989 року під гаслами легалізації УГКЦ та засудження сталінських репресій у Західній Україні [7, 117].

Після відновлення незалежності України для церковно-релігійних інституцій створено сприятливі умови розвитку: зникли переслідування, а багаторічна дискримінація додавала ореолу гнаності та компенсувалася підвищеним інтересом раніше байдужих громадян [7, 118].

Переслідування та репресії радянської системи проти церкви та її служителів, різноманітні заборони, врешті, комплекс провини привернув до Церкви частину інтелігенції, інтелектуальної та творчої еліти суспільства, серед якої з'явилися і ревні адепти. Деградація та скомпрометованість офіційної комуністичної ідеології утворила світоглядно-духовний та ідейний вакуум, який заповнила християнська віра, що за багато століть до того була історично близькою і добре зрозумілою для більшості українців.

Український дослідник Богдан Левик наводить наступні дані: станом на 1 січня 2009 року в Україні функціонувало 34 465 релігійних організацій, що використовували 22 437 культових споруд (432 монастирі, 340 місій, 74 братства, 196 духовних навчальних закладів, 12 633 недільні школи). Водночас культові обряди здійснювало 29 892 священнослужителів [1, с.33 - 37]. Найбільша кількість парафіян сповідувала православ'я – 16 581 релігійна організація, що становить 50,1% від числа зареєстрованих. Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) налічувала, на задекларовану дату, 1 190 організацій (67% з яких знаходилося у Галичині). Активно, на цей час, відроджується Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ), яка нараховувала, станом на 2009 рік, 3 628 організацій, 97 монастирів, 15 місій, два братства, 15 навчальних закладів, 27 журналів і газет. Стрімко почали

розвиватися в Україні, також, Римо-Католицька Церква (883 громади), протестантизм, який об'єднав 7721 релігійну організацію; мусульманство (11 001 громада), кероване чотирма управліннями; іудаїзм, представлений сімома течіями (258 громад); новітні релігійні течії та напрямки (харизматичний, крішні, буддисти, і т. д.). Помітний приріст мають баптисти, свідки Єгови. Так коротко виглядає сучасна релігійна карта України [7, 118 – 119].

Наведена вище статистика дозволяє зробити висновок про те, що політичні партії, в порівнянні з релігійними організаціями, втратили вплив на свідомість громадян. Як демонструють останні роки, дана тенденція поглиблюється, і диспропорція у довірі та симпатії українців, все більше переважає на користь церкви. Врешті, державна та церковна діяльність можуть бути різними або однаковими, вони можуть доповнювати одна одну в демократично-правовому суспільстві, або протистояти одна одній, про що свідчить епоха комуністично-тоталітарної системи [1, 34 - 37].

Затаких обставин постає цілком закономірне запитання: чи може Церква консолідувати українське суспільство? Беззаперечно, Церкві це підсилу! Але для цього, в першу чергу, необхідне об'єднання самої Церкви, адже розбрат – глибока рана на тілі українського суспільства.

Висновки. Отож, товариство «Просвіта» доклало величезних зусиль і справило значний вплив на церковне життя в Україні. Зокрема, на Волині у міжвоєнний період, завдяки зусиллям товариства успішно розгорнувся рух за українізацію Православної церкви, що посприяло консолідації українського суспільства навколо національної ідеї, і національної церкви та громадської організації, які пропагували цю ідею. Окрім того, можна стверджувати, що товариство «Просвіта» виховало багатьох активних діячів церковного руху.

Джерела та література:

1. Бліхар В. Філософський контекст проблематичності державно-церковного співіснування / В. Бліхар // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів: Видавництво НУ «Львівська політехніка». – 2008. – № 20. – С. 33–37.
2. Борщевич В. Українська Православна церква на Волині у 20-40-х рр.. XX ст. / В. Борщевич // Автореферат дис... канд.іст.нак спец. 07.00.01 – історія України. – Львів, 2000. – 20 с.
3. Віросповідання та національний склад населення північн-східних земель Польщі (на підставі переписів з дн. 30. IX. 1921 і 9. XII 1931 рр.) // Церква і нарід. – 1935. – № 16. – С. 471 – 479.
4. Державний архів Волинської області (ДАВО). – Ф. 46, оп. 9, спр. 690.
5. ДАВО – Ф. 54, оп. 3, спр. 81.
6. Кучерепа М., Давидюк Р. Волинське українське об'єднання (1931 – 1939 рр.) / М. Кучерепа, Р. Давидюк; відпов.ред. А. Якубюк. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 419 с.
7. Левик Б. Християнська мораль у сучасному суспільстві / Б. Левик // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 2010. – № 19. – С. 117 – 121.
8. Савчук Б.П. Волинська «Просвіта» / Б. П. Савчук: монографія. – Рівне: «Ліста», 1996. – 154 с.
9. Самчук У. На білому коні / У. Самчук // Дзвін, 1993. – № 2 – 3. – С. 44.
10. Сорока Ю. Романівський просвітянський осередок у 1920 – початку 1930-х років / Ю. Сорока // Науковий Вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки. – № 3(328). – Луцьк: Вежа, 2016. – С. 53 – 58.
11. Стрільчук Л. Просвітницька діяльність української інтелігенції в таборах для переміщених осіб у західних окупаційних зонах (1944 – 1951 рр.) / Л. Стрільчук // Науковий Вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки. – № 3(328). – Луцьк: Вежа, 2016. – С. 69 – 71.
12. Філіпович М. Луцька «Просвіта. 1918 – 1935 рр. / М. Філіпович. Монографія. – Луцьк: «Вежа», 2007. – 240 с.
13. Strilchuk L. The Ukrainian-Polish Confrontation in Volhynia in the Second World War: Historical Memory Transformations / L. Strilchuk // Copyright 2018 «Codrul Cosminului», Vol.24. – 2018, No. 1. – P. 145 – 164.

УДК 94(477.82)«1918/1939»:[329:061.2]

Галина Панишко

Угодовські партії Волині та Волинська „Просвіта”: діяльність та оцінка урядової політики Дрогої Речі Посполитої

Досліджено та проаналізовано процес виникнення, становлення та діяльності українських угодовських партій та оцінка ними суспільно-економічної та суспільно-політичної ситуації на Волині у міжвоєнний період. Діяльність партій відбувалася у взаєминах з такими організаціями як ВУО, «Просвіта» та структурні складові «Просвіти». Розкрито процес інституалізації цих політичних утворень у 30-х рр. XX ст. Означено роль та вплив

Волинської «Просвіти» на політичне, культурне життя регіону, неприхильне відношення польської адміністрації, репресії та заборони, що стримували розвиток товариства та його складових («просвітянські хати», «народні хори», «рідна хата» та ін.). У «волинській політиці» Г. Юзевського «Просвітам» не було місця, оскільки як зазначалося у листі з Волинського воєводського управління до Міністра внутрішніх справ 7 листопада 1927 р.: «Існуючі на Волині культурно-освітні товариства «Просвіта» ніколи не були чисто освітньою установою, оскільки часом в них виразно проявлялися політичні тенденції». Власти забороняли реєструвати філії «Просвіти», нищили їх майно. Щоб чимось заповнити культурно-освітній вакуум, Г. Юзевський сприяв будівництву нового типу мережі суспільної організації, якою стали «просвітянські хати». Поділяючи плани воєводи, Волинське українське об'єднання стало організатором нових культурно-освітніх товариств. Фактично ВУО переймає на себе ідею просвітянського руху і стає його репрезентом. Зменшення кількості «Просвіт» та збільшення «Просвітянських хат» були виразом проурядової політики Речіпосполитої на Волині. Ідеологія проурядових угодівських партій, що діяли на Волині, також ідеологія ВУО будувалася на основі польсько-української співпраці, що часто ставали вище інтересів українства.

Ключові слова: Волинь, Волинське воєводство, Генріх Юзевський, угодівські партії, аграрна реформа, ВУО, «Просвіта», просвітянські хати, політика, суспільно-політична ситуація, поліетнічне суспільство, міжвоєнний період, II Річ Посполита, локальний рівень

Panyshko G. Volyn's Ukrainian conspiratorial parties and Volyn Prosvita: Activities and Evaluation of the Second Rzecz Pospolita Government Politics.

The research is devoted to the issues of emergence, development and activity of the Ukrainian conspiratorial parties in the interwar period. The importance is placed on the interpretation of the social-economic and social-political situation in Volyn in that period in terms of those parties' ideology. The activities of the parties were carried out in co-operation with such organizations as VUO, "Prosvita" and other structural units of "Prosvita". The process of institutionalization of these political entities in the 30's of the twentieth century has been revealed and analyzed. The author argues the role and influence of the Volyn organization of "Prosvita" on the political and cultural life of the region, including the unfavorable attitude of the Polish administration to their activities, repression and prohibitions, which restrained the development of the society and its structural units, such as Enlightenment Houses, Folk Choirs, "Native Hut" and others. In the "Volyn politics" of Henryk Józewski there was no place for the activities of "Prosvita". In the letter from the Volyn Voievodship Directorate to the Minister of the Interior Affairs on November 7, 1927 it has been pointed out: "Cultural and educational society "Prosvita" in Volyn has never been purely educational institution, since we can clearly trace political tendencies in its activity". The authorities prohibited to register the branches of "Prosvita", often destroyed their property. In order to fill up the created educational and cultural vacuum, H. Józewski promoted the formation of a network of a new type of social organizations, which became known as the "Enlightenment Houses". Supporting the Voievod's (the governor) policy, the Volyn Ukrainian Association had become an organizer of the new cultural and educational societies. In fact, the VUO assumed the idea of the Enlightenment movement and became an agent of it in the region. Reduction of the number of "Prosvita" organizations and increasing the number of "Enlightenment Houses" was an indicator of the pro-government policy of the Rzeczpospolita Polska in Volyn. The ideology of pro-government conspiratorial parties, operating in Volyn, as well as the ideology of the VUO was formed on the basis of the Ukrainian-Polish cooperation, often neglecting the interests of the Ukrainians.

Keywords: Volyn, Volyn Voievodship, Henryk Józewski, conspiratorial parties, agrarian reform, VUO, "Prosvita", "Enlightenment Houses", policy, social-political situation, polyethnic society, interwar period, Second Rzeczpospolita, local level.

Постановка наукової проблеми та її значення. Виникнення та діяльність угодівських партій та організацій було закономірним і об'єктивним явищем у міжвоєнний період у Волинському воєводстві. Становлення та практична діяльність регіональних волинських партій пропольського спрямування було відображенням об'єктивної картини суспільно-історичного процесу як у державі так і в регіоні Західна Волинь. Важливим є дослідження політичних традицій Волині, процес формування різних партій, їх співпраця з товариством „Просвіта”, оскільки у 20-х роках визначальну роль у політичному та культурному житті Волині відігравали „Просвіти”. Утворення з ініціативи польських властей ВУО (Волинське українське об'єднання) повинна була сприяти поширенню насамперед ідей польсько-українського співжиття і співпраці. ВУО було локальною партією, бо діяло лише на Волині. Регіоналізм польської національної політики особливо відзначився на суспільно-політичному житті Волинського регіону, на аграрно-господарських перетвореннях.

Аналіз останніх досліджень з теми: Внесок у дослідження поставленої проблеми здійснили сучасні українські вчені: Ю. Крамар, Р. Давидюк, М. Кучерепа, Г. Панишко, Я. Шабала, О. Постельжук та ін.

Виклад основного матеріалу.

Розглядаючи Волинь, як складову частину держави, польська влада спрямовувала економічну політику на швидку інтеграцію регіону до складу Другої Речі Посполитої. Разом з тим, у результаті реформування створювалися передумови для позитивних зрушень у сільському господарстві, оскільки урядові кола зміцнювали свої позиції не лише силовими методами, а й економічно регіональними діями в інтересах як держави, так і громадян [1, 3].

Аграрна реформа, незважаючи на незавершеність, принесла зміни у структуру селянських господарств, сприяла підвищенню продуктивності сільськогосподарського виробництва, активізувала ринкові відносини.

Серед східних воєводств Польщі Волинь відзначалася особливою специфікою міжнаціональних і міжконфесійних стосунків. Програма інтеграції окремих регіонів до складу Польської держави ретельно опрацьовувалися як на загальнодержавному рівні так і на рівні місцевих адміністрацій („польська програма” воєводи С. Довнарівича, „шльонська програма” воєводи М. Гражинського). Від початку 1920-х рр. концепція „волинського регіоналізму” активно використовується в політиці польського уряду на території Волинського воєводства [2, 132].

Проте, вже стає зрозумілим, що політика національної асиміляції зазнає невдачі. У 1922 р. волинський воєвода Т. Двораковський констатував, що „полонізаційна політика на терені Волині не має жодних шансів, оскільки маємо проти себе до 80 відсотків русинів”. На ґрунті національного невдоволення формується на Волині український національний рух, який мав чітко виражений антипольський характер. До 40 відсотків населення бере активну участь в українському русі, що може призвести до виступу проти польської влади на Волині. Результатом активізації українського національного руху на Волині стали парламентські вибори 1922 р., які принесли перемогу українським політичним силам у воєводстві: українці здобули 12 мандатів (із 16-ти) до Сейму і чотири мандати (з п’яти) до Сенату. Тоді Волинь не обрала жодного депутата – поляка.

Політика „польсько-українського зближення” на Волині, запропонована воєводою Г. Юзевським у серпні 1928 р. мала сприяти зняттю „польсько-українських суперечностей” і стати символом співжиття обох народів в межах Польської держави. Юзевський вказував, що саме на Волині має бути вирішена проблема „братнього співжиття” польського та українського народів, вказуючи на специфіку відносин між поляками та українцями в європейській історії, в основі яких, на його думку, лежало „взаємне проникнення культур обох народів. [2, 138]. Однак основне місце в реалізації своєї програми Г. Юзевський відводив місцевій польській громаді, яка виконуючи „історичну місію” мала виступати в ролі „організатора суспільно-політичного життя на кресах” [2, 135, 141].

У листопаді 1929 р. на території Волинського воєводства налічувалося близько 800 українських інституцій різних типів. Але більшість центральних осередків цих організацій розміщувалась у Львові. На думку Волинського воєводи Г. Юзевського, Волинь слід повністю ізолювати від впливів через доктрину „Сокальського кордону”. Щоб волинський суспільно-політичний рух не зазнавав сторонніх впливів політичних чинників, слід було створити на думку місцевої адміністрації, нової української політичної організації пропольської ієнтації. Вона мала об’єднати навколо себе представників усіх угодовських сил Волині під опікою місцевої адміністрації, реалізуючи власну політичну концепцію. І щоб український суспільний рух не зазнавав атак сторонніх політичних чинників, Волинь слід позбавити впливів „агресивного галицького націоналізму”. Нова партія, що отримала назву Волинське українське об’єднання була заснована у червні 1931 року, заявивши про свою повну лояльність до польської державності. Програмні цілі передбачалося досягти мирними засобами, шляхами легальної боротьби.

Значну роль у культурно-мистецькому житті українського населення Луцька відіграло товариство „Просвіта”, що здійснювало велику роботу на Волині зі створення українських мистецьких колективів — музичних, театральних, художніх, хореографічних. Так, саме луцька „Просвіта” була ініціатором створення хореографічного колективу на чолі з відомим балетмейстером В. Авраменком. Під його керівництвом у Луцьку в 1922-1923 рр. діяла школа танцю, в якій навчалося 40 осіб. З концертними програмами артисти колективу побували у найвіддаленіших куточках Волині.

Одним з провідних напрямів роботи луцької „Просвіти” була театральна діяльність. У Луцьку діяла музично-драматична секція товариства, яка мала характер аматорського театрального гуртка, що протягом 1923 року здійснив 37 вистав. Вистави відбувалися у приміщенні луцької „Просвіти” або в театрі Кронштейна. У січні 1927 р. при Луцькій повітовій „Просвіті” було створено „Товариство українських акторів”, що значно активізувало український аматорський театральний рух на Волині.

Святкування 10-ї річниці Луцької „Просвіти” відбулося 18 листопада 1928 р. постановкою постановкою драми української письменниці Л. Старицької-Черняхівської „Гетьман Дорошенко”.

На початку 1930-х рр. переслідувань зазнало культурно-освітнє товариство „Просвіта” — одна з найвпливовіших українських організацій Волині. На ту пору на терені воєводства налічувалося 640 організаційних осередків „Просвіт”, які об’єднували 16 700 членів. Лише у 1928 р. на Волині було ліквідовано 318 осередків товариства. У 1935 році їх залишилося сім. За короткий час припинила своє існування наймасовіша українська партія на Волині — Сельроб-єдність. Репресій зазнавали легальні українські партії — Українське національно-демократичне об’єднання і Українська соціалістично-радикальна партія. Органи державної безпеки регулярно проводили акції, спрямовані на викриття підпільної мережі ОУН., яка на початку 30-х рр. розпочала досить інтенсивну пропагандистку і виховну діяльність серед українського населення Волині.

Ліквідація неприхильних щодо Польщі українських угруповань на Волині, яку здійснювала адміністрація Г. Юзевського, відбулася за допомогою тих обмежень, які випливали з концепції так званого „Сокальського кордону”.

Створення легіону українських січових стрільців як окремого підрозділу австрійської армії ознаменувало відновлення збройної боротьби за волю України. УСС ще перед початком Першої світової війни став втіленням передової політичної думки і виражав сподівання національно свідомої частини українського суспільства на виборення української державності.

Важливе значення для поширення та пропаганди національно-державницьких поглядів мала культурно-мистецька діяльність, національно-освідомлююча та просвітницька праця УСС серед широких кіл української громадськості — як у Галичині, на Волині і навіть у Наддніпрянщині. Вже у 1914 році передова частина стрільцтва вела роз’яснювальну роботу серед українців у місці свого постою, залучала до їх спільних маніфестацій, допомагала у створенні різноманітних національних інституцій, зокрема, читалень, господарських осередків, товариств „Просвіти”, організувала курси ліквідації неграмотності. Зокрема протягом 1916-1917 рр. близько двох десятків стрільців під керівництвом сотника Д. Вітовського та четарів М.Саєвича і М. Гаврилка організували на Волині до 100 українських шкіл, працювали в них учителями і навіть видавали підручники для волинської дітвори [3, 174].

Осередками культурно-мистецького життя волинських українців у міжвоєнне двадцятиліття були т. зв. „Просвітянські хати”. Як громадсько-культурні організації, вони діяли під опікою про урядового ВУО на початку 1930-х рр., після того як воєводська адміністрація „зліквідувала” більшість осередків Товариства „Просвіта” на Волині. Статут „Просвітянської хати” відкривав можливості для культурно-освітньої діяльності, через можливість видавати і розповсюджувати підручники, педагогічні і науково-популярні книги, газети, засновувати музеї, книгарні, бібліотеки, читальні. На з’їзді старост Волинського воєводства в 1936 році Г. Юзевський чітко окреслив завдання „Просвітянських хат”, що мало швидше політичний сенс протидіяти „небажаним політичним впливам у волинському селі”. Тому існування „Просвітянських хат” швидше мало політичний сенс і диктувалося завданням „волинської політики” Г. Юзевського. Невипадково, стати членом „Просвітянської хати” можна було лише після підтвердження свого членства у ВУО й підписання декларації про лояльність. Діяльність „Просвітянських хат” на Волині нерідко викликала неприхильне ставлення як з боку місцевих адміністрацій, тому що в Хаті починалося політиканство, так з боку українського населення [4, 248].

Досить важливим і значним було вирішення земельного питання, яке ставало предметом масштабних суперечностей. Здійснювана польською владою земельна реформа характеризувалася всебічним протегуванням представникам титульної нації у час її реалізації. Ті з українців, які стали членами українських угодовських партій та організацій і торували шлях на порозуміння з польською владою, керувалися переважно інтересами „своїх”. Вони прагнули врегулювати українське питання в міжвоєнній Польщі і в такий спосіб забезпечити гармонійну взаємодію „своїх” і „чужих” у багатонаціональній державі [5, 10].

Найбільш поширеною формою та суб’єктом суспільно-політичної діяльності є політична партія. Вона є певною формою політичних рухів з високим ступенем організації та тривалістю. Політична партія є інституціональною формою політичного руху, яка має високий рівень організації і прагне до реалізації своїх цілей через боротьбу за владу або здійснення цієї влади в соціальній практиці [6, 67].

Позиція ПУНС (партія українського національного єднання) обстоювала позицію „аби якнайшвидше було проведено земельну реформу законодавчим шляхом і тим самим прискорити наділення землею безземельних селян, хліборобів ... Всіх тих, хто хоче обробляти землю”.

Визнання інтересів держави — значущий елемент ідеології угодовства. Визнання українськими угодовцями влади Польщі — факт загальновідомий. Предтечею угодовства як суспільного явища були лояльність і конформізм. Справжня лояльність постає як прихильність тієї чи іншої партії до держави та її цінностей. Однак, змирившись з інкорпорацією Західної України Польщею, угодовці не сповідували сепаратистських намірів. Більшість їхніх партій та організацій обстоювали принципи федералізму, який давав шанс на здобуття українцями територіальної автономії. Проте більшість партій не зреклася ідеї створення суверенної Української держави.

Процес інтеграції українців у Польщу мав стати для урядовців своєрідним часовим коридором, використання якого надало б можливість врегулювати найголовнішу їхню проблему — набуття землі. Це зумовлювалося тим, що з самого початку проводячи земельну реформу в Західній Україні, поляки намагалися робити ставку на великі приватні селянські господарства, здебільшого польські.

Сама аграрна реформа стала вирішальним чинником критичної оцінки членами УНП дій влади. Демонструючи свій національний патріотизм, унівці оцінювали дії уряду як такі, що повністю нівелюють норми конституції та земельного законодавства держави: „...цілим фронтом з драконівськими методами та заходами розпочався колонізаторсько-адміністративний винародовлюючий похід проти нас, українців”.

Українська народна партія, створена на Волині у 1922 році обстоювала через чітку політичну платформу вирішення таких питань як територіальна автономія, проведення земельної реформи, вирішення мовно-освітніх, конфесійних, зрештою релігійних проблем.

Початок 1930-х рр. виявився продуктивним на становлення угодовських партій.

В 1931 році постала ВУО, яка намагалася піднести національну свідомість українців Волині, репрезентувати їх громадську думку та консолідувати національні сили, користуючись покровительством воєводи Г. Юзевського (наприклад, надання воєводським управлінням фінансової підтримки партійному виданню ВУО).

Волинське українське об'єднання — партія центристського спрямування, що займалося розбудовою суспільних, культурних, освітніх, господарських, релігійних установ у краї, спрямовуючи їх на позиції польсько-українського порозуміння. ВУО виникло завдяки підтримці волинського воєводи Генрика Юзевського і згуртувало навколо себе українських поміркованих діячів, насамперед, колишніх соратників Симона Петлюри, які погодилися на співпрацю з поляками.

Політику зміни структури сільського господарства, яка була складовою частиною „волинського експерименту”, активно підтримувало Волинське українське об'єднання. В одному з документів зазначалося, що парцеляцію необхідно проводити в інтересах місцевого населення, а умови її мусять бути вигідними для малоземельних селян. Вуовці також підтримували ліквідацію сервітутів, тобто права селян на спільне користування пасовищами і лісами. В цьому документі наголошувалося: „Ліквідація сервітутів є річчю, необхідною для господарського розвитку, але при цьому повинні бути забезпечені інтереси села”.

Яскравим прикладом угодовства було утворення у 1922 р. Польсько-української унії (ПУУ). Ініціатива її утворення належить ряду українських і польських діячів Волині. Не оминула увагою програма ПУУ й найзлободеннішої соціально-економічної проблеми регіону — земельної реформи. Вона трактувалася засобом для ліквідації мало-й безземелля селян незалежно від їх національності і віросповідання.

Найбільшим здобутком конформістів слід вважати внесок їх у розвиток політичного плюралізму в Другій Речі Посполитій.

Інтеграція угодовських сил у новоутворену державу була актом визначення суверенітету Другої Речі Посполитої та одним із методів для здобуття союзників у боротьбі проти більшовиків [7, 46, 47, 48].

Джерела та література:

1. Ідея національної державності в українському і польському визвольних рухах в історичній ретроспективі. Збірка наукових статей. — Житомир: Видавець В. Б. Котвицький, 2010. — 270 с.
2. Крамар Ю. В. Західна Волинь 1921-1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя: монографія. — Луцьк: Вежа-Друк, 2015. — 404 с.
3. Лазарович М.В. Ілюстрована історія України: Короткий курс лекцій. — 3-тє видання, перероблене і доповнене. — Тернопіль: Джура, 2007. — 470 с.
4. Кучерепа М.М., Дави дук Р.П. Волинське українське об'єднання (1931-1939 рр.): Монографія. — Луцьк: Надстир'я, 2001. — 420 с.

5. Постельжук О. Інституціоналізація та діяльність українських угодовських партій та організацій у Західній Україні в 1919-1939 рр. Монографія. – Рівне: О. Зень, 2016. – 257 с.
6. Барматова С.Г. Політична соціологія. Курс лекцій. К., 2003. – 142 с.
7. Панишко Галина. Політика урядів Другої Речі Посполитої у створенні системи великого землеволодіння у Волинському воєводстві. – Луцьк: Вежа-Друк, 2017. – 164 с.

УДК 94(477.82)«1918/1939»:061.2:008:3

Микола Кучерепа

Просвіти і Просвітянські хати – українські національні культурні осередки Волині у міжвоєнний період

В статті проаналізовано діяльність і значення українських національних культурних осередків на Волині – Просвіти і Просвітянських хат. В статті зазначається, що внаслідок проведення в життя «волинського експерименту» воєвода Г. Юзевський під різними приводами знищив культурно-освітнє товариство «Просвіта» в краї і створив товариства, які мали впроваджувати в життя програму воєводи. На основі аналізу чисельних фактів автор дійшов висновку, що культурно-освітні організації, підпорядковані Волинському українському об'єднанню, всупереч сподівання польської влади, мало благодатний вплив на розвиток культури, освіти, літератури на Волині.

Ключові слова: Волинське воєводство, Волинське українське об'єднання, культурно-освітні товариства, народні хори, Просвіти, Просвітянські хати, Рідна хата.

Kucherepa M.M. Prosvita and Prosvita huts - Ukrainian national cultural centers of Volyn in the interwar period.

The article analyzes the activity and significance of the Ukrainian national cultural centers in Volhynia - Prosvita and Prosvita Hut. In the article it is noted that due to the implementation of the "Volyn experiment" voivod G. Yuzevsky destroyed the cultural and educational society "Prosvita" in the province under various acutenesses and created societies that were supposed to implement the program of governorates. On the basis of the analysis of numerical facts, the author came to the conclusion that cultural and educational organizations subordinated to the Volyn Ukrainian Association, contrary to the hopes of the Polish authorities, had little beneficial influence on the development of culture, education, and literature in Volyn.

Key words: Volyn Voivodship, Volyn Ukrainian Association, cultural and educational societies, folk choirs, Prosvita, Prosvita huts, Ridna Khata.

Актуальність теми. Нині значно зростає науковий інтерес до аналізу проблем відновлення, становлення й розвитку культурно-освітніх товариств на Волині у міжвоєнний період. На Волині у міжвоєнний період вони сприяли формуванню національної свідомості та патріотизму українців. Мешканці краю належно усвідомлювали необхідність таких організацій. Проте внаслідок проведення в життя воєводою Г. Юзевським так званого «волинського експерименту», «Просвіти» у краї були знищені, а в 30-х роках минулого століття за активного сприяння воєводи і Волинського українського об'єднання розвивалися громадські організації – «Просвітянські хати», «Рідні хати». Без аналізу діяльності цих інституцій було б неможливим виявити якісний культурний поступ нації.

Актуальність заявленої теми визначається ще й тим, що просвітянський рух відіграє особливо важливу роль у перехідні епохи, у період становлення громадянського суспільства. Нині на шляху побудови демократичної, правової держави і формування громадянського суспільства знову постають значні проблеми. А тому набутий досвід проведення культурно-просвітницької роботи повітовими «Просвітами», «Просвітянськими хатами» і «Рідними хатами» на Волині у період між двома війнами дозволяє повніше осягнути суть, значення і роль громадських організацій у сучасній українській державі.

Предметом дослідження є діяльність товариств «Просвіта» і «Просвітянські хати» у Волинському воєводстві у міжвоєнний період (1921–1939 рр.).

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Аналіз літератури показує, що науковці приділяли більше уваги діяльності «Просвіт» на Волині і в Галичині, а «Просвітянські хати» лише в небагатьох випадках ставали предметом дослідження. Зокрема, першою узагальнюючою працею з історії «Просвіти» у Галичині стали «Нарис історії “Просвіти”» [18], які з'явилися з нагоди відзначення 125-

річчя цієї організації. Її автори Р. Іванчук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк ставили своїм завданням не лише надати інформативний матеріал з історії «Просвіти», але й створити основу для подальшого вивчення проблеми. У цій книзі узагальнюючий аналіз історії товариства проведено не лише з використанням доробку попередників, але й із залученням джерельних матеріалів, раніше недоступних у зв'язку з радянською дозвільною системою щодо архівних фондів.

На початку 90-х рр. вивчення історії «Просвіти» найбільше торкалося Галичини та Волині. Враховуючи перші здобутки у вивченні галицької «Просвіти», дослідник Б. Савчук написав працю про просвітницький рух на Волині від часів його виникнення до нового етапу розвитку в умовах незалежної України [20]. Ця книга висвітлювала організаційні засади становлення волинської «Просвіти», напрями її діяльності, структуру організації та її людський потенціал

Дослідженням просвітницьких організацій Волині займалися переважно науковці Луцька та Рівного. Таким підсумковим виданням став збірник наукових статей, документів і матеріалів, виданий 2001 р. у Волинському державному університеті імені Лесі Українки [19].

З урахуванням кардинальних змін у житті українського народу та процесу заповнення «білих плям» його історії проблему становлення і розвитку українських громадських інституцій висвітлено в матеріалах досліджень, які з'явилися у 90-х роках.

Особливе значення для сучасного розуміння просвітних процесів кінця XIX – початку XX ст., а також і в міжвоєнний час мають роботи тернопільського дослідника І. Зуляка, численні публікації якого в 90-х рр. торкалися в основному діяльності Галицької «Просвіти» кінця XIX – початку XX ст. [9–12]. Серед дисертацій виділяється робота М. Філіпович, присвячена діяльності просвітницьких організацій на Волині і, зокрема, у Луцьку, з 1918 до 1935 р. [22]. Автор проаналізувала програму луцької «Просвіти»; статутні засади, структуру, соціальний, освітній та віковий склад членів товариства. М. Філіпович вказала і на специфіку організації «Просвіт» на Волині. Ліквідація «Просвіти» на Волині польською владою свідчила, що в 30-х рр. XX ст. польські урядовці розпочали політику повної денационалізації та асиміляції українців Волині.

Щодо «Просвіт'янських хат» то їм присвятив декілька розвідок автор цієї статті [13; 15–16], а також у монографії «Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.)» [14]. Огляд наукової літератури дає підстави для висновку, що, незважаючи на низку праць, досі ще немає ґрунтовних праць, в яких висвітлювалися б проблеми діяльності громадських культурно-освітніх товариств на Волині у міжвоєнний період.

Мета статті. Дослідити та проаналізувати основні аспекти діяльності товариств «Просвіта» і «Просвіт'янські хати» у Волинському воєводстві в міжвоєнний період (1921–1939 рр.).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Важливе значення у культурно-просвітньому й громадсько-політичному житті Західної України відіграла діяльність культурно-освітніх товариств «Просвіта» і «Просвіт'янські хати», які виробили ідеологію духовного відродження українського народу. Кінцеву стратегічну мету вони вбачали у поширенні освіти серед українських селян, утвердженні рідної мови, культури, історії, оскільки це означало зміцнення і згуртування однодумців у піднесенні національної та суспільно-політичної свідомості.

Товариство «Просвіта» протистояло полонізаційним процесам, що відбувалися у Західній Україні загалом і Волині, зокрема. Значну увагу воно приділяло збереженню й розвитку рідної мови, культури, самобутності, формуванню свідомості нації. Програмні та організаційно-методичні основи функціонування й впливу «Просвіти» на культурно-просвітній розвиток у міжвоєнний період сприяли залученню до просвітніх осередків молодого покоління, масовому зростанню національної свідомості українців. У 20-х роках визначальну роль у політичному та культурному житті Волині відігравали «Просвіти». Так, воєводський радник В. Добржанський у листі до волинського воєводи відзначав, що у листопаді 1927 року на Волині діяло 8 повітових «Просвіт» [23, к. 84–87]. У цих організаціях концентрувалися найактивніші українські сили. Волинське воєводське управління у листі до Міністра внутрішніх справ 7 листопада 1927 року зазначав: «Існуючі на Волині культурно-освітні товариства «Просвіта» ніколи не були чисто освітньою установою. Останнім часом в них виразно проявлялися політичні тенденції» [23, к. 84–87].

Польська адміністрація з перших днів існування на Волині «Просвіт» ставилася до їхньої діяльності неприхильно, різними заборонами і репресіями стримувала розвиток товариства.

Війна, яку воєвода Г. Юзевський оголосив галицьким організаціям, зачепила «Просвіту». В одному зі своїх звітів воєвода писав: «Основною базою галицьких впливів була «Просвіта», яка мала розгалужену мережу по всій Волині» [24, к. 15]. У «волинській політиці» Г. Юзевського «Просвітам»

місця не було. До розправи з ними приступили вже в перші роки урядування нового воєводи. Власті відмовляли реєструвати філії «Просвіти», забороняли вистави, заарештовували активістів, робили обшуки в читальнях, знищували їх майно. Вони закрили низку повітових відділів «Просвіти» [23, к. 87]. У 1928–1929 роках було ліквідовано понад 150 філій товариства [25, с. 116], а в цілому з 1928 по 1935 рік – 630 осередків, в яких нараховувалося 17 700 членів [4, арк. 21].

Щоб чимось заповнити утворений культурно-освітній вакуум, Г. Юзевський сприяв будівництву нової мережі подібного типу суспільної організації, якою стали «Просвітянські хати». Поділяючи плани воєводи, Волинське українське об'єднання стало організатором нових культурно-освітніх товариств. «В місцях закриття «Просвіт» почали виникати «Просвітянські хати», незалежні від центральної «Просвіти» у Львові. Діяли вони під впливом лояльного до влади Волинського українського об'єднання» [51, 94]. Частина вуовців вважала, що «Просвітянські хати» засновуються не для боротьби з «Просвітами», а лише для проведення культурно-освітньої праці там, де їх не було. Головна управа ВУО наголошувала, що буде сприяти організації «Просвітянських хат» там, де «Просвіта» не виконувала своїх завдань [21, 1931, 20 верес.]. Як виняток, «Просвіта» могла бути замінена на «Просвітянську хату» на бажання самих просвітян [21, 1931, 10 жовт.]. Розуміючи, що «Просвіти» мали великий вплив на українське населення, вуовці не ризикували відкрито виступати проти них. Проте були випадки досить категоричних заяв. Зокрема, лідер ВУО П. Певний, поділяючи далекосяжні плани волинського воєводи, казав: «ВУО переймає на себе чисту ідею просвітянського руху і буде її репрезентантом. Просвіта стане правдивою «Просвітянською хатою» і перестане бути політичною стайнею» [21, 1931, 30 жовт.]. Ці слова свідчать, що голова ВУО відкрито зрадив українські національні інтереси і повторював думки своїх польських керівників. На жаль, вуовці своєю підтримкою «волинського експерименту» завдали відчутного удару культурно-освітній роботі на Волині, адже їхні дії призводили до розбиття західноукраїнського руху, до знищення однієї з найвпливовіших українських організацій.

Таким чином, «Просвітянські хати» з'явилися, з одного боку, як ініціатива ВУО для поширення свого впливу на волинське село, а з іншого – в результаті «волинської політики» воєводи Г. Юзевського вони були покликані замінити «Просвіти».

Перші практичні кроки ВУО були пов'язані саме з «Просвітянськими хатами», які підлягали культурно-освітній секції ВУО і мали на меті поширення та підтримку освіти серед українського народу на терені гмін і повітів» [5, оп. 1, спр. 5, арк. 107]. «Просвітянські хати» будуть гуртувати волю українського народу на місцях і зміцнювати віру в тих людей, які мають до них безпосереднє відношення» [21, 1931, 30 жовт.]. Чисельні показники Просвіт і Просвітянських хат відображені у таблиці 1 [Складено на основі: 25, с. 117].

Як бачимо з таблиці, зменшення кількості «Просвіт» проходило паралельно із збільшенням «Просвітянських хат» ВУО, що не дивно з огляду на плани воєводи Г. Юзевського.

Таблиця №1

Кількість «Просвіт» і «Просвітянських хат» на Волині у 1928–1935 рр.

Роки	Просвіти	Просвітянські хати
1928	478	-
1929	312	-
1930	329	-
1931	330	-
1932	375	7
1933	140	22
1934	80	39
1935	7	80

27 червня 1931 року Волинським воєводським управлінням був затверджений регулямін (статут) «Просвітянських хат» Волинського українського об'єднання [5, оп. 1, спр. 5, арк. 107]. Згідно статуту, «Просвітянські хати» мали видавати і поширювати українські книги, газети, підручники, організувати бібліотеки, читальні, проводити музичні та літературні вечори, концерти. Ці філії ВУО мали стати ініціаторами різноманітних курсів для неписьменного населення, кооперативних, фахових курсів. Планувалося, що «Просвітянські хати» відкриватимуть та утримуватимуть інтернати для

шкільної молоді, виділяючи їм стипендії.

«Просвітянські хати» володіли власною круглою печаткою з написом по колу – «Просвітянська хата» (назва місцевості), а в середині містилися літери – ВУО. Раз на рік, в період між 1 січнем і 31 березнем відбувалися загальні збори «Просвітянської хати», які скликала рада «Просвітянської хати» за дозволом районної чи округової ради [5, оп. 1, спр. 5, арк. 109–110]. В разі потреби, на вимогу районної ради ВУО могли бути скликані надзвичайні загальні збори членів «Просвітянської хати». Щоб ухвали зборів вважалися правомірними, потрібна була присутність принаймні 2/5 загальної кількості членів «Хати». Ухвали загальних зборів приймалися звичайною більшістю голосів [21, 1931, 10 жовт.].

Рада «Просвітянської хати» складалася з 7 членів. Голова ВУО призначав голову «Просвітянської хати» з числа кандидатів, яких представляла районна чи округова управа ВУО. Голова ВУО мав право без пояснення причин звільнити голову «Просвітянської хати» і призначити нового, але з числа членів «Хати» відповідної місцевості [5, оп. 1, спр. 5, арк. 111]. Засідання ради «Просвітянської хати» відбувалося в разі потреби, але не рідше, ніж раз на місяць [21, 1931, 10 жовт.].

«Просвітянські хати» були установами ВУО на місцях і, в першу чергу, підлягали територіальній управі ВУО та Головній управі. Всі «Просвітянські хати» через округові управи підлягали культурно-освітній секції ради ВУО [21, 1931, 20 верес.]. «Просвітянська хата» утворювалася на бажання 15 членів ВУО, котрі мешкали на даній місцевості і подали заяву до округової управи ВУО [5, оп. 1, спр. 5, арк. 115]. До «Просвітянських хат» і «Хорів» приймалися лише ті громадяни, які були членами ВУО [21, 1931, 20 верес.].

Посередниками між центральним проводом ВУО та його низовими структурами були інструктори «Просвітянських хат», які мали інформувати керівництво ВУО про українське життя в терені, про настрої населення, їхні культурні прагнення, а також повинні були втілювати в життя всі настанови і вказівки проводу [5, оп. 1, спр. 3, арк. 79]. Свої спостереження і думки інструктори викладали в рапортах, на сторінках друкованих органів ВУО. Основним завданням інструктора була пропаганда ідей партії серед українського населення. «Всіма засобами інструктор поборює ворожі ідеології ВУО впливи, переконує населення в доцільності політики організації» [5, оп. 1, спр. 3, арк. 79].

Інструктори «Просвітянських хат» контролювали роботу низових установ об'єднання, дбали про заснування нових осередків, збільшення чисельності ВУО. Вони радили, які книги, часописи закупувати, знаходили диригентів і режисерів при утворенні нових «Хорів» ВУО. м Інструктор повинен виявляти щире співчуття до всіх проблем та потреб українського населення, навіть коли це дрібні чи особисті питання» [5, оп. 1, спр. 3, арк. 82], – писалося в рекомендаціях для повітових інструкторів «Просвітянських хат».

Через важке становище української інтелігенції в Польщі виникла проблема недостатньої кількості інструкторів, які б відповідали вимогам об'єднання. «В існуючих українських організаціях зменшується кількість української інтелігенції при «чорновій роботі». У «Просвітянських хатах» (близько 5000 членів у 8 повітах) є декілька інструкторів і кілька десятків інтелігентів» [1].

Незначною кількістю впливових осіб, котрі б відповідними методами проводили пропагандистську роботу, можна пояснити їхній недостатній вплив на громаду «Повітовий інструктор ВУО в Здолбунівському повіті лише почав роботу, але основну увагу надає організаційним справам» [7, оп. 2, спр. 182, арк. 205], – писалося у звіті референта безпеки Здолбунівському староству про загальну ситуацію в повіті на 15 жовтня 1936 року. Разом із тим, у тому ж Здолбунівському повіті, як повідомлялося одним із війтів, «інструктор в «Просвітянську хату» села Розважу не доїжджає, а в селі Верхів буває два рази на рік» [7, оп. 2, спр. 182, арк. 37].

Незважаючи на труднощі, відкриття «Просвітянської хати», як правило, перетворювалося на «свято з українськими вишивками, з національною символікою» [17]. Зокрема, таке урочисте відкриття «Просвітянської хати» відбувалося 21 березня 1937 року у селі Губин Луцького повіту, а 3 квітня 1938 року – в містечку Рожище. На установчих зборах делегати від Головної управи ВУО закликали присутніх вступати до об'єднання та приступати до творчої культурно-освітньої праці; наголошували, що їхня робота не може обмежуватися лише театральними виставами і танцями. Промовці наголошували, що «Просвітянські хати» повинні стати для волинян школою самоосвіти і культурного розвитку» [21, 1931, 30 жовт.]. Однак, далеко не всі «Просвітянські хати» змогли стати такими осередками.

З огляду на те, що «Просвітянські хати» підтримувала польська адміністрація на чолі з Г. Юзевським, не дивує факт швидкого зростання цих філій ВУО. «Нині на Волині маємо 22

«Просвітянські хати». Припускаю, що протягом року їх чисельність зросте до 50» [24, sygn.979/83, к. 16], – писав волинський воєвода у звіті за 1933 рік. Відділ безпеки Волинського воєводства у відповіді на запит Міністерства внутрішніх справ Польщі зазначав, що культурно-освітні громадські організації – «Просвітянські хати» і «Народні хори» – досить поширені і мають вплив на території Волині. Слідчий відділ воєводської коменди поліції інформував, що ВУО концентрує свою роботу, насамперед, у «Просвітянських хатах». Проте з часом швидкий ріст організаційної мережі цих громадських об'єднань почав непокоїти польські власті. Г. Юзевський наголошував, що «місцевий український громадський рух повинен бути повільним» [24, sygn. 979/83, к. 17]. Отже, воєвода мріяв про кишенькові і слухняні українські організації, які без застережень виконували б його волю. Незважаючи на певну упередженість, «Просвітянські хати» все-таки швидко розбудовувалися.

На 10 серпня 1934 року на Волині функціонувало 7 «Народних хорів» та 30 «Просвітянських хат», з них у Луцькому повіті – 5, Рівненському – 8, Здолбунівському – 6, Ковельському – 5, Дубенському – 3, Кременецькому – 2, Володимирському – 1 [3, оп. 1, спр. 1, арк. 100]. Станом на 18 грудня 1935 р. «Просвітянські хати» були зареєстровані у 27 селах Рівненського повіту [6, оп.18, спр. 2469, арк. 5]. У листопаді 1937 року 145 «Просвітянських хат» і 6 Народних хорів об'єднувало 5705 осіб [5, оп. 1, спр. 3, арк. 39]. Кількість культурно-освітніх осередків ВУО відображено у таблиці 2 [складено на основі: 5, оп. 1, спр. 3, арк. 39; спр. 19, арк. 3].

Як бачимо з таблиці, найбільш активно просвітянський рух був поширений у Рівненському, Луцькому, Здолбунівському і Дубенському повітах. У віддалених повітах осередки ВУО розвивалися повільніше. Як свідчать дані, у 1939 році культурно-освітні осередки ВУО не поширилися на віддалені повіти, мало того, можна помітити, що їхня кількість у 1939, порівняно з 1937 роком, зменшилася. На нашу думку, це було наслідком зміни політики воєводського управління.

Хоча українське населення цікавилось культурно-освітньою роботою .

Таблиця №2

Кількість культурно-освітніх осередків ВУО

Місцезнаходження округової управи	«Просвітянські хати» у 1937 р.	«Просвітянські хати» у 1939 р.	«Народні хори» у 1937 р.	«Народні хори» у 1939 р.
Володимир	6	7	1	-
Горохів	3	-	-	-
Дубно	19	18	-	1
Здолбунів	22	19	-	-
Ковель	7	7	1	2
Костопіль	3	3	-	-
Кременець	4	4	-	-
Луцьк	26	18	4	5
Любомль	-	-	-	-
Рівне	53	43	-	-
Сарни	2	1	-	-
Всього	145	120	6	8

ВУО, працювало в «Просвітянських хатах», «Народних хорах», але пафос і піднесення, з яким описувала роботу цих осередків «Українська Нива», був значно перебільшений. «Населення зрозуміло ідеологію ВУО і горнеться до «Просвітянських хат» [21, 1934, 11 трав.], – писали автори газети. Однак волиняни йшли в «Просвітянські хати» швидше тому, що це була легальна українська культурна організація в краї, а не тому, що повністю поділяли ідеологію ВУО. Окрім того, на кінець 30-х років кількість культурних філій ВУО зменшилася. Але навіть у кращі часи «Просвітянських хат» було менше, ніж «Просвіт» у попередні роки. Так, у 1928 році «Просвіт» нараховувалося 478 [25, s. 117], а «Просвітянських хат» найбільше було в 1937 році – 145 [5, оп. 1, спр. 19, арк. 3]. Отже, досить часто ВУО видавало бажане за дійсне, завищувало оцінку роботи своїх осередків. Безсумнівно є і те, що поширенню впливів лояльних культурних осередків сприяла, в певній мірі, їх підтримка польською владою через тиск на населення. Проте розрахунки Г. Юзевського на появу абсолютно слухняних осередків не здійснилася. З часом «Просвітянські хати» почали більше уваги звертати на національне виховання волинян. До того ж, ці організації почали використовувати у своїх інтересах націоналістичні

українські сили, зокрема ОУН. До «Просвітянських хат» у другій половині 30-х років проникали також агітатори Фронту національної єдності [24, sygn.979/83, к. 60].

Незважаючи на те, що «Просвітянські хати», «Народні хори» були прихильниками ідеї польсько-українського співжиття, вони проводили роботу щодо піднесення культурного рівня населення Волині. Саме з цією метою філії ВУО влаштовували різноманітні свята, вечори з нагоди Шевченківських днів, Різдва Христового, Нового року, свята Матері. Постійно організовували так звані «академії» на честь І. Котляревського, Лесі Українки, І. Франка, В. Стефаніка, інші літературні вечори за участю української інтелігенції. Національному вихованню сприяли урочистості, присвячені історичним особам і датам. Базар, Крути, універсали Центральної ради, Симон Петлюра – такий далеко не повний перелік місць та імен, яким приурочувалися свята.

7 квітня 1934 року в с. Сатів Дубенського, як і в с. Жолоби Кременецького повітів, відбулося Шевченківське свято, в якому брали участь члени «Просвітянської хати», інші мешканці села. Тут декламували вірші, зачитували реферати, виступав хор, дитячий гурток [21, 1934, 9 черв.]. Проведення таких свят стало для «Просвітянських хат» доброю традицією, яка жила у кожному селі та місті. У зв'язку з Шевченківськими урочистостями, у 1936 році Головна управа ВУО радила всім низовим структурам підписатися на повне видання творів Т. Шевченка, котре видавалося Українським науковим інститутом у Варшаві [21, 1935, 10 берез.].

Уювці відмічали на Волині 75-річчя з дня смерті Великого Кобзаря. У церквах відправили панахиди, в усіх осередках партії пройшли пам'ятні «академії», зокрема в с. Хотинь Дубенського, с. Сильно Луцького, с. Деревляне Рівненського повітів та в інших місцевостях [21, 1936, 29 берез.]. Станом на 1 грудня 1936 року округова рада ВУО в Рівному організувала: «трьохмісячні інструкторські курси в Рівному, курси для неписьменних в Глинську, конкурси «Просвітянських хат», «академії» на честь Петлюри було проведено 9, на честь Шевченка – 27, присвячених Базару – 4, а також 102 вистави і 56 забав» [6, оп. 20, спр. 841, арк. 10].

Оскільки «Просвітянські хати» підтримували політику польського уряду, то, як правило, всі їхні заходи затверджувалися і разом з тим контролювалися владою. Всі філії ВУО складали старостам, відділам безпеки заяви з проханням видати дозвіл на проведення вечорів, зборів [6, оп. 18, спр. 1890, арк. 51–52]. Зокрема, до повітового староства у Рівному зверталися аматорські драматичні сили Здолбунова, які просили дозволу на показ в с. Глинську вистави українською мовою [6, оп. 18, спр. 1888, арк. 50].

Округові управи ВУО повинні були подавати староствам детальні списки членів «Просвітянських хат», загальну кількість діячів кожної культурної філії і адресу її місцезнаходження. Ці документи потрібно було надіслати протягом трьох місяців з дня утворення осередків. Коли ж цей термін не дотримувався, то організація могла бути притягнута до відповідальності. Обов'язково до староства мали також надсилатися всі протоколи засідань «Просвітянських хат» [6, оп. 20, спр. 846, арк. 16, 24]. Як бачимо, польська адміністрація прагнула контролювати абсолютно всі дії і плани культурних осередків на Волині.

Незважаючи на повну лояльність осередків ВУО до влади, були випадки конфліктів. Зокрема, 23 березня 1935 року в с. Залізниця Межирицької гміни комендант постерунку під час обшуку в помешканні бібліотеки-читальні відібрав всі книги, які там були, хоча заборонених серед них не було. З огляду на це, головна управа звернулася до старости з проханням «видати розпорядження про повернення книг читальні і повідомити управу, якщо староство має якісь зауваження до згаданої установи» [6, оп. 18, спр. 1890, арк. 90].

Окрім того, що «Просвітянські хати» у своїй роботі зіштовхнулися з певними перешкодами з боку польських властей, їхню діяльність ускладнювали і внутрішні труднощі. Управа «Просвітянської хати» в с. Хотинь 10 жовтня 1935 року писала до «Української Ниви»: «Хочемо освіти, яка б зробила з нас інших людей, довела б нашу самоцінність. Хочемо бути справжніми господарями своєї праці і свого добра. Свої прагнення почали перетворювати в реальність. Зокрема, 30 липня 1935 року утворили українську просвітянську бібліотеку, де сподіваємося зібрати найпотрібнішу літературу. Проте на нашому шляху стоїть велика перешкода, адже не маємо достатньої кількості книжок, часописів, господарчих журналів, котрі б дали необхідні знання» [3, оп. 1, спр. 10, арк. 36].

«Просвітянські хати» вели не завжди вдалу боротьбу за впливи на українське село з осередками інших політичних партій. Так, голова «Просвітянської хати» с. Колоденка Рівненського повіту Г. Кисіль повідомляв округову управу: «Великими здобутками похвалитися не можемо, бо значно перешкоджає нашій роботі гурток УНДО. Ми створили лише власний хор, а впливи ундівців не дають

нам можливості організувати драматичний гурток» [6, оп. 20, спр. 841, арк. 27].

Хоча діяльність «Просвітянських хат» до певної міри сприяла піднесенню національно-культурного рівня українців краю, однак не змогла охопити своїм впливом все Волинське воєводство. Основною перешкодою в активізації роботи «Просвітянських хат» стала їхня демагогія [1]. Разом з тим, позитивним моментом в їх діяльності, на нашу думку був її громадянський аспект. Так, у Шпанові члени ВУО всі прибутки аматорських вистав віддали на загорожу кладовища, дев'ять інших «Хат» Рівненщини виділили понад 300 злотих на допомогу потерпілим від повені у Західній Галичині. Більше 180 злотих культурні філії ВУО дали на будівництво українських шкіл [6, оп. 20, спр. 841, арк. 45].

Одним з напрямків культурно-освітньої роботи «Просвітянських хат» на селі була організація різноманітних курсів. На одному із засідань ради «Просвітянської хати» с. Дерно виникла ідея організувати курси крою і шиття для жінок. Цей план швидко втілювався в життя. З 10 січня по 10 березня 1934 року курси вже діяли [21, 1934, 8 квіт.]. Жінки вчилися майстерності крою, гаптування, вишивки, їм читали лекції з городництва і гігієни. Подібні курси налагоджувалися в інших місцевостях, про що повідомляла «Українська Нива» [21, 1934, 8 лист.].

Досить часто організовувалися на селах курси для неписьменних, читалися лекції. Щоб піднести професійний рівень членів «Просвітянських хат», Головна управа ВУО сприяла відкриттю трьохмісячних курсів для вивчення історії української культури, рідної літератури. На них слухачі одержували основи знань державного устрою, вивчали господарчу географію, українську та польську мови, кооперацію, релігію, етику і т. д. [24, sign. 979/83, к. 7]. Округова управа ВУО в Рівному повідомляла повітове староство про відкриття 5 грудня 1938 року чотирьохмісячних курсів хорového співу для членів ВУО, а також жіночих курсів крою та шиття [21, 1934, 15 лип.].

«Просвітянські хати» не обмежувалися в ході роботи своїм селом, а прагнули нести здобутки своєї праці до міст і містечок на всезагальний огляд. Зокрема, культурні осередки Здолбунівщини ухвалили організувати конкурс театральних вистав. У м. Острозі 24 червня 1934 року відбулася вистава театральних гуртків сіл Новородчиць, Оженіна та Лючина, яка мала успіх.

Програма конкурсу складалася з чотирьох розділів: були показані вистави за п'єсами «В кожного розум є, як горілки не п'є» і «На сіножаті», а також жартівливі сцени, відбувся конкурс хорів [21, 1934, 15 лип.].

Культурно-освітні філії ВУО в деяких селах мали помітні успіхи. Наприклад, «Просвітянська хата» в с. Городок, яка нараховувала 88 членів, за три місяці влаштувала 5 театральних вистав та 2 урочисті «академії» на честь Т. Шевченка і Ю. Пілсудського [21, 1934, 11 трав.], а така ж «Хата» в с. Великий Олексин за рік існування придбала бібліотеку з 200 томів, інструменти для струнного оркестру, організувала драматичний гурток і хор [21, 1934, 11 трав.].

Проте не в усіх селах робота «Просвітянських хат» була такою успішною. Так, постерунок державної поліції, інформуючи повітове староство у Здолбунові, давав таку характеристику роботі хати в с. Дермані: «Просвітянська хата», утворена 4 грудня 1932 року, однак в 1936 році вона не проводила ніякої роботи – не було ні одного зібрання, ні одного засідання ради, не проведено жодного заходу. «Просвітянської хати» тут ніби не існує, вона не має впливу на місцеве населення» [7, оп. 2, спр. 371, арк. 34]. Таким чином, однозначно оцінити роботу «Просвітянських хат» неможливо», їхні успіхи чи невдачі залежали від багатьох складових частин, у тому числі – від активності окремих осіб, їх організованості.

Якщо «Просвітянські хати» діяли в селах, то в містах питаннями культурно-освітньої роботи займалися «Рідні хати», які були утворені у Ковелі, Луцьку та Володимирі. «Рідна хата» – це українська інституція на Волині, яка ставить собі за мету співпрацю з іншими українськими установами, бо в її завдання не входить конкуренція» [21, 1929, 11 трав.], – говорив інженер П. Пилипчук з нагоди відкриття «Рідної хати». А «Українська хата» так характеризувала цілі і сферу діяльності цієї організації: «Рідна хата» стала рідною для тих, хто прагне духовного відродження і бажає працювати на користь українського народу. «Рідна хата» стала рідною для українських робітників, бо саме там відбуваються робітничі урочистості і свята. «Рідна хата» стала селянською хатою, бо там організовуються збори Українського кредитного банку, курси для працівників самоврядування, культурно-освітні курси. «Рідна хата» служить українському мистецтву, бо з неї вийшов український театр на Волині. «Рідна хата» була і є прикладом гостинності, адже багато вистав і вечірок тут проводять чехи, поляки, жиди і росіяни» [21, 1931, 30 квіт.].

«Рідна хата» тісно співпрацювала з місцевими гімназіями, які у приміщенні клубу проводили вечори, збори, «академії». Необхідно відзначити, що українські гімназії на Волині ставали важливою

силою, яка формувала національну свідомість українців, були центрами української культури. Зокрема, Рівненська гімназія 11 березня 1930 року організувала концерт-академію на честь 69-ї річниці смерті Т. Шевченка. В програмі звучали «Заповіт», «Рече та стогне...» у виконанні хору, фрагмент опери «Запорожець за Дунаєм», виступали професори, учні декламували вірші [6, оп. 18, спр. 1755, арк. 8]. Коли ж хор почав співати польський гімн «Єще Польська не згінела», то зал заспівав «Ще не вмерла Україна». Присутній на концерті староста Рівного наказав замкнути двері і викликав поліцію.

В ході інциденту було заарештовано 192 особи, серед яких було п'ятеро учнів [6, оп. 18, спр. 1755, арк. 9]. Після цього вечора Рівненська гімназія втратила право, яке давало змогу її випускникам вступати до вищих навчальних закладів Польщі. Таким чином, польський уряд вів боротьбу проти будь-яких спроб національного самовираження прагнучи контролювати роботу гімназій.

Культурно-освітньою роботою займалися й інші товариства, які створювалися ВУО чи співпрацювали з ним. Зокрема, Волинське українське театральне товариство вважало своєю метою проведення вистав, концертів, лекцій, підтримувало аматорські гуртки [5, оп. 1, спр. 1, арк. 67]. Утворене у червні 1932 р. Українське театральне товариство в Рівному дбало про розвиток української пісні, музики, організувало гуртки, хори, музичні товариства [8, оп. 1, спр. 3, арк. 1–2].

Оцінюючи позитивну роботу театральних товариств, не можна не згадати про те, що діяли вони з волі воеводи і, звичайно, залежали від нього. Г. Юзевський, розуміючи роль театру в задоволенні культурних потреб волинян і, разом з тим, втілюючи в життя ідею «сокальського кордону» вирішив випроводити із Волині галицький український театр [24, sygn.979/83, к. 16]. Зрозуміло, що акції знищення будь-яких українських установ, у тому числі й театру, негативно позначилися на громадському житті місцевого населення.

Розглядаючи пресо-видавничі справи в країні, Українська парламентарна репрезентація Волині 31 серпня 1937 року прийняла резолюцію, в якій стверджувала, «що необхідно утворити видавниче товариство імені князя Костянтина Острозького на підставі затвердженого статуту і звернутися до центральних властей з особливим меморіалом в цій справі» [26, 1937, 15.IX]. Згідно з цим рішенням, 23 листопада 1938 року у Луцьку виникло видавниче товариство ім. К. Острозького, яке ставило за мету турботу про «піднесення культурно-освітнього рівня українського населення та популяризацію особливостей культури Волині» [2]. Плекало воно світський і церковний хор, сольний спів, співпрацювало з товариством «Рівненський Боян» проводячи вечорниці, концерти, конкурси серед співаків [8, оп. 1, спр. 1, арк. 2], і діяло під впливом ВУО.

Висновки. Українці Волині намагалися зберегти і розвивати свою культуру, мову. З цією метою вони створили низку культурно-освітніх організацій, серед яких виділялася «Просвіта». Польська влада перешкоджала розвитку цієї організації, намагаючись підпорядкувати її своїм впливам. Але цього зробити їй не вдалося і вона вдалась до репресивних заходів. Це призвело до припинення у 1935 р. діяльності усіх «Просвіт» на Волині.

Волинський воевода Г. Юзевський, який реалізовував у краї свою «волинську політику», сприяв створенню нових культурно-освітніх товариств, які контролювалися б польською владою. З цією метою було створено у Луцьку в 1931 р. Волинське українське об'єднання, яке через систему культурно-освітніх організацій мало впливати на розвиток культури, освіти, літератури на Волині. Саме в подібних осередках формувалося національне обличчя населення Волині. Хоча, з огляду на мотиви утворення ВУО і його культурних осередків, всі акції щодо освітніх проблем носили поміркований характер, основна увага надавалася питанням дозвілля українців Волині, проведенню різноманітних свят і вечорів. Незважаючи на старання вуовців, кількість і роль легальних культурно-освітніх осередків ВУО була значно меншою і не такою всеохоплюючою, як у свій час «Просвіт». Зокрема, «Народних хорів» у 1939 році було лише 8 [5, оп. 1, спр. 3, арк. 39]. Отже, можна стверджувати, що українці прагнули не лише співати, ставити вистави, танцювати – їх цікавили інші, активніші форми роботи.

Антиукраїнський курс польської адміністрації у шкільництві змушував діячів ВУО робити заяви, складати звернення, меморандуми, піднімати проблеми української освіти і культури у Сеймі та Сенаті. Проте всі їхні заходи не принесли очікуваних результатів, бо були безсилі змінити основи політичної польської системи, плани польського уряду. Ідеологія Волинського українського об'єднання будувалася на основі польсько-української співпраці, яка часто ставилася вище за інтереси самих українців. Після переведення воеводи Г. Юзевського до Лодзі, польські військові взяли курс на повну колонізацію української освіти і культури. Польській же культурі надавалася не лише перевага, а й винятковість. Зважаючи на всі недоліки і прорахунки у роботі ВУО, слід відзначити, що об'єднання

через культурно-освітні філії зберігало самобутність української культури, виховувало любов до української пісні, вистави, книги.

Джерела та література

1. Волинське слово. 1937. 1 січня.
2. Волинське слово. 1938. 4 грудня.
3. Державний архів Волинської області, ф. 1 (Воєводська коенда державної поліції), оп. 1, спр. 1.
4. Державний архів Волинської області, ф.46 (Волинське воєводське управління, оп. 9-а, спр.1076.
5. Державний архів Волинської області, ф. 198 (Волинське українське об'єднання).
6. Державний архів Рівненської області, ф. 30 (Рівненське повітове староство).
7. Державний архів Рівненської області, ф. 156 (відділ безпеки Здолбунівського повітового староства).
8. Державний архів Рівненської області, ф.479 (Волинське українське об'єднання, м. Рівне).
9. Зуляк І. «Просвіта» – будитель духу народного // Науковий збірник історичного факультету. Тернопіль, 1995. Вип. 2. Ч. 1. С. 61–65.
10. Зуляк І. «Просвіта» і суспільно-політичний рух Західної України (1919–1939) // Науковий вісник Чернівецького національного університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. Чернівці, 2005. Вип. 272. С. 90–97
11. Зуляк І. Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939). Тернопіль : Воля, 2005. 946 с.
12. Зуляк І. Реалізація «Просвітою» програми ліквідації неписьменності в міжвоєнний період (1919–1939 рр.) // Укр. іст. журн. 2005. № 6. С. 103–112.
13. Кучерепа М. «Просвіта» на Волині у міжвоєнний період (20-ті – початок 30-х років ХХ ст.) / М. Кучерепа // «Просвіта» на Волині: минуле і сучасне [Текст]: зб. наук. ст., док. і матеріалів / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки; ред. В. К. Баран. Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. С. 11–23.
14. Кучерепа М. М., Давидюк Р. П. Волинське українське об'єднання (1931–1939): Монографія. – Луцьк: Надстир'я, 2001.
15. Кучерепа М. Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців : (1919–1939 рр.) / М. Кучерепа // Україна – Польща: важкі питання: матеріали II міжнар. семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 рр.» / наук. ред. М. Кучерепа. Варшава, 1998. –Т. 1/2. С. 11–28.
16. Кучерепа М. Український політикум Волині 1921–1939 рр.: спроба узагальнення / М. Кучерепа // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. № 17. 2008. С. 239–247.
17. Миць М. Сячі українського відродження. До 60-річчя утворення ВУО // Радянська Волинь. 1991. 17 грудня.
18. Нарис історії «Просвіти» / [Р. Іваничук та ін.; за ред. І. Мельника]. – Львів; Краків; Париж: Просвіта, 1993. – 231 с.
19. «Просвіта» на Волині: минуле і сучасне. Збірник наукових статей, документів і матеріалів / За ред. В. Барана. Луцьк: ВДУ ім. Лесі Українки, 2001. 198 с.
20. Савчук Б. Волинська «Просвіта». Рівне: Ліста, 1996. 154 с.
21. Українська Нива.
22. Філіпович М. Луцька «Просвіта» (1918–1935 роки): автореф. дис. ... канд. істор. наук. Львів, 2002. 23 с.
23. Archiwum Akt Nowych, Prezydium Rady Ministrów, RKT 56, t. 8.
24. Archiwum Akt Nowych, Urząd Wojewódzki Wołyński, sygn.979/83.
25. Kęsik J. Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego: 1892–1981. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995.
26. Wiadomości Ukraińskie.

УДК 94(438+477) (=161.2): 930.253

Василь Притулюк

Роль товариства «Просвіта» у розвитку музично-драматичного мистецтва на Волині у міжвоєнний період

У статті аналізується роль товариства «Просвіта» у становленні та розвитку українського театру та музичного мистецтва на Волині у період з 1918 року і до початку Другої світової війни. Завдяки діяльності творчої інтелігенції, товариства «Просвіта», українці Волині, у досліджуваний період, змогли зберегти і примножити традиції національної культури, підняти на якісно новий рівень розвиток театрального та хорового мистецтва, а це у свою чергу, дозволило зберегти власну самоідентифікацію, розвинути національну ідею.

Ключові слова: товариство «Просвіта», музичне мистецтво, театр, Волинь, діячі культури, інтелігенція, національна ідея.

Prituluk V.E. The role of the Prosvita Society in the development of musical and dramatic art in Volyn in the interwar period.

The article analyzes the role of Prosvita society in the formation and development of the Ukrainian theater and musical art in Volyn in the period from 1918 to the beginning of the Second World War. Due to the activities of the creative intelligentsia, the Prosvita Society, Ukrainians of Volhynia, during the studied period, were able to preserve and increase the traditions of national culture, raise the level of development of theatrical and choral art to a qualitatively new level, which in turn allowed maintaining their own identity, developing a national idea.

Key words: Society «Prosvita», musical art, theater, Volyn, cultural figures, intellectuals, national idea.

Постановка наукової проблеми та її значення. Однією із важливих ділянок культурно-просвітницької діяльності товариства «Просвіта», як у Галичині, так і на Волині був розвиток музично-драматичного мистецтва. З моменту заснування «Просвіти» у Галичині, 1868 року, та на Волині – 1918 року, громадська організація активно взялася за налагодження української освіти, видавничої справи, відкриття бібліотек, створення аматорських театральних колективів, хорів. Усі ці напрямки роботи товариства мали велику популярність і відіграли, без перебільшення, неоціненну роль у збереженні національної самобутності західних українців за умов, коли нація не мала власної держави і піддавалася асиміляторським і колонізаторським впливам державницьких націй: австрійців, та поляків.

Саме національна культура стала тим джерелом, яке живило національну ідею, сприяло збереженню традицій. На прикладі діяльності товариства «Просвіта» на Волині, можна чітко прослідкувати розвиток музично-драматичного мистецтва в краї, та його вплив на консолідацію українців навколо національної культури.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. На сьогодні вже здійснено спроби наукового аналізу та узагальнення діяльності товариства «Просвіта» у напрямку розвитку та популяризації музично-драматичного мистецтва на Волині у першій половині ХХ століття. Так, досліджувана тема порушується у працях Б. Савчука, М. Філіпович, В. Борщевича, Л.Марківської, С. Пономаренко, П. Шиманського та ін. Проте, й досі відсутні комплексні роботи з цієї проблематики. Тому, задекларована наукова проблема зберігає наукову, а також практичну значимість. Її вивчення важливе для об'єктивного і повного розкриття культурного процесу на Західній Україні, з'ясування успіхів і проблем, що постали в цій галузі впродовж досліджуваного періоду, дослідження ролі товариства «Просвіта» у збереженні національних традицій, самобутності та розвитку культури.

Мета та завдання статті дослідження ролі громадсько-просвітницького руху у збереженні та розвитку музично-драматичного мистецтва, культури, національних традицій на Волині у період 1918 – 1939 років.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Важливу роль у збереженні національних традицій проводили мистецькі колективи, закладаючи фундамент подальшого культурного розвитку української культури, мови, консолідації навколо національних традицій, шляхом масових зібрань, сходів, зборів, концертів, академій та вистав, організовуючи традиційні вечорниці, театральні вистави, церковні відправи, народні забави (наприклад Різдвяні свята), вшанування пам'яті видатних українських митців та політичних діячів, наприклад, Т.Шевченка, С.Петлюри, Лесі Українки, тощо. Саме концерти та театралізовані дійства були найбільш популярними серед волинян, і збирали навколо себе велику кількість поціновувачів, таким чином, стаючи усе масовішою культурою.

Період 20–30-х років ХХ століття для українського населення Волині був позначений гострими суперечностями, трагічними подіями, деформаціями економічного, соціального та національного характеру. А тому національно-визвольні настрої впродовж цього періоду не припинялися, а залежно від певних умов набирали все більшої гостроти. Особливо вони проявилися в середовищі національної інтелігенції, найбільш опозиційно налаштованої проти асиміляторського режиму.

Товариство «Просвіта» проводило значну роботу щодо створення та підтримки діяльності мистецьких колективів – музичних, театральних, хорових, хореографічних, художніх. Діяльність цих колективів сприяла збереженню та збагаченню національних традицій, заклала фундамент подальшого культурного розвитку Волині. У вирішенні тих чи інших соціальних проблем громадськості товариство «Просвіта» активно використовувало будь-яку можливість масових зібрань: зори, концерти, вистави, традиційні вечорниці, церковні відправи, народні забави, тощо.

Як зазначає М. Філіпович, саме цей період, отримує промовисту назву – «волинський Ренесанс» завдяки діяльності – композиторів М.Тележинського, М.Левицького, А.Річинського, журналіста П.Певного, майбутнього Патріарха Української автокефальної церкви С.Скрипника, літераторів Т.Ловецького, А.Горленка, А.Ланового, Б.Лазаревського, О.Станчук, Г.Орлівна, І.Матвіюк, І.Степанюк, В.Китаєвський, М.Калинчук, О.Підгірського, корифеїв української народної хореографії В.Авраменко, М.Подригулі, О.Бахова, режисера Д.Сідих, театрального діяча М.Певного, актора Г.Березовського, бандуристів Г.Білогубової, К.Місевича, Д.Щербини, випускника Празької консерваторії Р.Савицького, актриси Н.Гордієвської, співаків Л.Бабіюк, О.Поліщука, актора і режисера М.Орла-Степняка, науковців М.Кобрина, Б.Білецького, архітектора С.Тимошенка, краєзнавців-дослідників А.Дублянського, Л.Маслова та ін. [6, 45].

Перелічені діячі української культури утверджували риси національної самобутності й української ментальності. Згуртованість і єдність – особливість національного руху, адже ними керувало шире прагнення підняти духовний розвиток українського суспільства на вищий щабель.

Цілеспрямовано і наполегливо залучаються до справи національно-культурного відродження мешканці села, «Просвіта» на Волині створила широку мережу гуртків за уподобаннями. Першочергову роль туту відігравали вечори й концерти, які вимагали чималої попередньої підготовки. Програми цих заходів засвідчують, що мистецька діяльність Товариства була багатогранною. Слід виділити хорове мистецтво, до якого, за свідченнями очевидців, долучалися люди різного віку. Часто просвітянські хори виступали під час богослужінь, панахид. Відомі випадки, коли просвітянські філії організували церковні хори. Загалом, просвітянські колективи виникали, у переважній більшості, на основі місцевих церковних хорів і великою мірою сприяли українзації церкви, зближенню двох музичних сфер – світської і церковної [7, 113].

Як зазначає М. Філіпович, з середини 20-х років ХХ століття на Волині відчутно посилюється рух за організацію просвітянських хорів. Фактично, кожна третя філія мала власний хор, що пояснюється не лише любов'ю волинян до пісні, а й тим, що справа організації хорів не вимагала великих коштів. Головним завданням просвітянських хорів була пропаганда кращих зразків народної та професійної музики. Сільські хори в основному нараховували 20 – 25 осіб, поде, існують відомості і про доволі великі хорові колективи, що нараховували 80 – 90 осіб, як, наприклад у с. Цумань. Та чи не найбільшим злетом культурно-мистецької роботи стала постановка «Просвітою» села Воютин опери «Наталка-Полтавка» у 1934 році [7, 114].

Як допоміжні виконавські одиниці виникали при хорах інструментальні колективи. Порівняно із хорами, інструментальні колективи відгравали більш складу роль у тогочасному музичному житті Волині. У містечках Рожище та Олика існували струнні оркестри, у селі Жидичині – духовий оркестр. Інструментальна музика – це напрям аматорського мистецтва, а в окремих випадках і професійного мистецтва, який займав чільне місце у діяльності культурно-освітньої секції товариства «Просвіта» [2, 76 - 78].

Однак, музичне життя Волині, досліджуваного періоду, не обмежувалося лише колективними формами. Культурно-мистецькі осередки виховували чимало відомих музикантів, які своїми сольними виступами в оркестровому супроводі створювали власні індивідуальні концертні програми. Перші успіхи у цій мистецькій справі пов'язані із виступами місцевих просвітянських солістів-бандуристів Г. Білогубової, М.Левицького, Д.Щербини [7, 117].

Посвітянин М.Тележинський у 1934 році видав збірник Волинських українських народних пісень для мішаних хорів. В збірнику були вміщені пісні: «Ой, чиї це воли», «Через Дунай кладочка», «Ой, п'яна ж бо я, п'яна», «Гей ішли воли із-за гори», «Кучерявий Марку, щось маю казати», «Бідна моя головонько», «Ой ти знав, нащо брав міщанку з міста», «Ой, іду, йду, йду»; колядки – «Нова радість стала», «Видить Бог», «Небо і земля» [6, 46].

Він же ж написав ряд розвідок присвячених ролі української пісні в історії народу вказуючи, що: «Кожний нарід пізнаємо в тому, що він утворив. Явища його культурного життя в проявах його творчого духу – це той матеріал, що дає нам змогу з'ясувати собі, – що то за нарід, чим багатий він і чие в нього самостійного культурного існування. Своєю культурою народ виявляє своє національне обличчя, себ-то, чим відрізняється він від інших народів» [5, 3]. «Музичні замітки: Дві річниці – до смерті М.Лисенка та К.Сетценка»; «Катерина – опера М.Аркаса».

Театрально-аматорська діяльність стала одним із найбільш поширених напрямів роботи волинської «Просвіти». Це можна пояснити тим, що театральне мистецтво було найбільш доступним і популярним

засобом національно-громадського та морально-етичного виховання. До того ж воно поліпшувало становище просвітянських осередків, на вистави з легкістю продавалися усі квитки.

Близько половини просвітянських осередків краю мали свої аматорські гуртки. Розвиток театральної справи залежав від багатьох складових: наявності приміщення, костюмів, декорацій, і ставлення до них польської влади. На Волині найбільші театральні гуртки були в селах Воютин, Жидичин, Колки, Торчин.

Репертуар аматорських колективів складався, насамперед, з творів українських авторів, народних пісень і танців. Для керівництва театральнo-драматичними секціями при філіях товариства «Просвіта» зосереджувалися кращі сили, серед яких було чимало талановитих акторів і режисерів.

Пропагувати українське мистецтво було не легко. На початку 20-х років у луцьку існувало декілька театрів: польський (Волинський театр імені Ю. Словацького), єврейський театр, кілька аматорських драматичних колективів. Звісно, що польський театр перебував у привілейованому становищі і фінансувався державними установами Другої Речі Посполитої [7, 121].

У сфері театрального мистецтва діяли Театральний гурток українського Добродійного Товариства в Кременці, у якому працював артист Київського українського театру М.Садовського Г.Березовський. У Луцьку з 1928 року діяв на постійні основі український театр під орудою М.Певного, та майже у кожному волинському селі – аматорський драматичний театр, завдяки чому українські селяни прилучалися до драматургії, класики [6, 45 - 46].

Піднесення національної свідомості волинян у 20-30-х рр. ХХ ст. знаходило вияв у культурному самоутвердженні. Українська інтелігенція виробила ідеологію національно-культурного відродження, кінцеву мету вона вбачала у формуванні нової генерації діячів, через залучення широких кіл громадськості до виховання потреби культурного збагачення на основі багатомірової духовної спадщини, демонструючи тим самим, що українці є повноправною нацією нарівні з іншими.

Аматорські театральні гуртки і хорові колективи діяли і після офіційного закриття товариства «Просвіта» на Волині. Польська влада усіляко намагалася перешкоджати їх діяльності, забороняючи виступи, вдаючись до репресій щодо членів українських культурних об'єднань. Особливо складною ситуація стає на початку 30-х років ХХ століття з приходом на Волинь Г.Юзевського. Друга половина 30-х років пройшла в умовах заборон і переслідувань українського національно-культурного руху.

Не змінилася на краще ситуація з приходом на Волинь радянської влади, яка з перших днів утвердження в краї, у 1939 році, розгорнула рішучий наступ на осередки національної культури. Товариство «Просвіта» жодним чином не вкладалося у рамки радянської, безнаціональної ідеології, як, власне, і національні аматорські колективи, хори [8, 146 - 147], тощо. А це привело до знищення не тільки органів польської влади, а й традиційних українських політичних та культурно-просвітницьких інституцій.

Як зазначає Л. Стрільчук, радянський режим безжалісно знищував традиційні громадсько-політичні структури Західної України. для цього влада використовувала військову силу, політичні репресії. Громадські об'єднання, політичні партії, освітні заклади та культурні спілки негайно були заборонені або ж узяті під контроль [3, 69 - 70]. Змушені були припинити діяльність численні культурно-освітні, кооперативні, молодіжні організації, які об'єднували кращі інтелектуальні сили краю (всього понад 30 товариств, організацій, об'єднань, кооперативів). З перших днів під приціл нової влади потрапила духовна інтелігенція.

Натомість запроваджувалися нові, радянські установи. Для їх функціонування потрібна була велика кількість лояльних кадрів. Однак, місцевим кадрам нова влада не довіряла, підозрюючи кожного другого у націоналізмі. Жоден з місцевих інтелігентів не увійшов до новостворених органів юстиції, прокуратури, міліції, інших державних установ і організацій.

Нова влада вважала, що місцева інтелігенція, яка виховувалась в умовах відносного політичного плюралізму, невиліковно заражена націоналістичною ідеологією. Тому переважна її більшість була відразу зарахована до «відвертих антирадянщиків, зрадників та шпигунів» або «замаскованих контрреволюціонерів». Масового характеру набуло фізичне винищення носіїв національної політичної культури. У першу чергу арештовували політичних емігрантів зі Східної України. Далі за

напрацьованим сценарієм відбувалися арешти представників української інтелігенції, керівників політичних, громадських організацій та їх членів [6, 48].

Наприклад, уже в жовтні – листопаді 1939 року було заарештовано більшість лідерів легальних у минулому партій, яких утримували у чотирьох в'язницях області, створених уже в перші дні радянської влади. Дещо пізніше, у червня 1941 року, перед відступом, було розстріляно близько 10 тис. політв'язнів Луцької, Ковельської, Рівненської та інших тюрем [1, 134].

Місцева інтелігенція була розпорошена, деморалізована, залякана репресивними заходами, масовим терором. Внаслідок еміграції, депортацій, ув'язнень, фізичного винищення Волинь позбулася майже половини своїх кращих національних кадрів. Уперше в історії цього краю інтелігенція як соціально-культурна спільність стала об'єктом цілеспрямованої жорсткої політики більшовицької держави, яка багато в чому перевершила наміри своїх попередників – польських асиміляторів [6, 49].

Новими, молодими пагонами проявили себе представники волинської «Просвіти» в еміграції, зокрема, ті члени товариства, які у роки Другої світової війни, та у перші повоєнні роки, опинилися у західних окупаційних зонах Німеччини та Австрії. Перебуваючи у таборах для переміщених осіб в західних окупаційних зонах, волинська творча інтелігенція, просвітяни, відродили аматорський театр, українське хорове мистецтво, національну освіту [4, 70 – 73].

Висновки. Роль товариства «Просвіта» у становленні та розвитку театрального та музичного мистецтва на Волині у міжвоєнний період переоцінити важко. Власне, воно зародилося і змогло ширитися, великою мірою, завдяки підтримці товариства. Аматорські театри, музичні колективи, хори об'єднували навколо себе краян, ставши для волинян не лише культурним, а й духовним джерелом, виховували патріотизм, сприяли усвідомленню волинянами національної ідентичності, згуртовували навколо національної культури, традицій, історії, національної ідеї.

Джерела та література

1. Кучерепа М.М., Вісин В.В. Волинь: 1939 – 1941 рр. Навч. посібник. / М.М. Кучерепа, В.В. Вісин. – Луцьк: Волин. обл. друкарня, 2005. – 486 с.
2. Савчук Б.П. Волинська «Просвіта» / Б.П. Савчук: монографія. – Рівне: «Ліста», 1996. – 154 с.
3. Стрільчук Л. Освітня політика радянської влади на землях Західної України (1939 – 1941 рр.). / Л. Стрільчук // Науковий Вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки. – № 5 (354). – Луцьк: Вежа, 2017. – С. 69 – 73.
4. Стрільчук Л. Просвітницька діяльність української інтелігенції в таборах для переміщених осіб у західних окупаційних зонах (1944 – 1951 рр.) / Л. Стрільчук // Науковий Вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки. – № 3 (328). – Луцьк: Вежа, 2016. – С. 69 – 71.
5. Українська нива. – Луцьк. – 1931. – 30 серпня.
6. Філіпович М. Громадсько-просвітницький рух на Волині в 1918 – 1939 рр. / М. Філіпович // Науковий Вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки. – № 3 (328). – Луцьк: Вежа, 2016. – С. 44 – 49.
7. Філіпович М. Луцька «Просвіта. 1918 – 1935 рр. / М. Філіпович. Монографія. – Луцьк: «Вежа», 2007. – 240 с.
8. Strilchuk L. The Ukrainian-Polish Confrontation in Volhynia in the Second World War: Historical Memory Transformations / L. Strilchuk // Copyright 2018 «Codrul Cosminului», Vol.24. – 2018, No. 1. – P. 145 – 164.

УДК 94:061

Олександр Соловей

«Просвіта» в суспільно-політичному та культурно-мистецькому житті Кременеччини (1918 – 1936 рр.)

У статті проаналізовано становлення та діяльність товариства «Просвіта» на Кременеччині у 20–30 роках ХХ ст. та її роль у суспільно-політичних, освітніх та культурних процесах.

Ключові слова: «Просвіта», Кременець, міжвоєнна доба, українці, інтелігенція.

Solovej O. “Prosvita” in the socio-political, cultural and artistic life of Kremenetschina (1918 - 1936).

In the article the formation and activity of «Prosvita» in Kremenetschyna in 20-30 years of the 20th century and its role in socio-political, educational and cultural processes is analyzed.

Key words: «Prosvita», Kremenets, the interwar period, ukrainians, intelligence.

Постановка наукової проблеми. Товариство «Просвіта» на Кременеччині у міжвоєнні роки ХХ століття відіграло важливу роль у консолідації українського населення під владою Другої Речі Посполитої, захисту національних інтересів, формування свідомості українців та підготовки їх для майбутньої боротьби за державу. Кременецька «Просвіта» була чи не найбільш діяльна в регіоні, впливаючи на культурне, політичне й господарське життя населення краю. Не випадково активні діячі переслідувалися польською владою, а саме товариство у 1936 р. було ліквідовано й заборонено.

У цьому контексті науковий інтерес становить проблема виникнення та діяльності національних громадських культурно-освітніх організацій на поневолених українських землях та вплив їх на ситуацію в краї.

Аналіз останніх досліджень. Історіографія питання включає монографії, які спорадично торкаються проблеми діяльності Кременецької «Просвіти», окремі наукові статті та краєзнавчі дослідження. Участь української еліти в громадсько-політичному, культурному і релігійному житті висвітлено у дослідженні Ірини Скакальської [1], діяльність окремих просвітян в культурно-мистецькій сфері знаходимо у книзі Олександри Панфілової [2], освітню працю наддніпрянської імміграції в середовищі волинян розкрито у монографії автора статті [3]. Заслужують на увагу праця Миколи Кучерепи та Руслани Давидюк про Волинське українське об'єднання, видрукувана на початку двотисячних років [4], а також дослідження середини 90-х років Бориса Савчука «Волинська «Просвіта» [5]. Окремі аспекти діяльності «Просвіти» у Кременецькому повіті в 20–30-х роках минулого століття розкрито у наукових публікаціях Ірини Ткачук [6], Олександра Солов'я [7], а також у науковому збірнику «Волинь у дослідженнях вчених та краєзнавців» виданому у 2017 р. з нагоди 80-ти річчя Кременецького краєзнавчого музею [8]. Із краєзнавчих розвідок варто виділити серію видань під загальною назвою «Нескорена Кременеччина» [9] та дослідження Гаврила Чернихівського [10].

Витоки діяльності «Просвіти» на Кременеччині сягають періоду Першої світової війни. Січові Стрільці, які знаходилися на постою в Білокриниці, що в п'яти кілометрах від Кременця, в приміщенні колишнього російського кавалерійського полку, підказали організувати «Просвіту» [11, 15]. Старшини і підстаршини Підстаршинського вишколу УСС уже мали неабиякий досвід такої діяльності в Галичині. За місцем дислокації вони роздавали тим селянам, що вміли читати, українські книжки та часописи [12, 79], розуміючи що тільки просвітньою працею вдасться розворушити консервативний волинський ґрунт. Уже наприкінці 1917 р. на Кременеччині цілком стихійно виникло одне таке товариство, однак розгорнути активної діяльності воно у той час не змогло.

Товариство «Просвіта» відновило свою діяльність у регіоні влітку 1918 р. уже за часів гетьманату. На початку 1919 р. воно було зареєстроване в Окружному Суді і набуло офіційного статусу [13, 31]. Статут Кременецького повітового товариства «Просвіта» було обнародовано 7 травня 1920 р. Засідання ініціативної групи відбулося 21 червня, а перші організаційні збори – 30 серпня. Першим секретарем повітової управи «Просвіти» був етнограф, фольклорист, краєзнавець Олександр Вітенко. На 1918 рік припадає відкриття у місті Крем'янецької державної української гімназії. На підставі прохання Кременецької «Просвіти» Міністерство дозволило присвоїти їй ім'я одного із активних діячів УНР, міністра освіти Івана Стешенка [1, 126]. Вітенко на громадських засадах виконував обов'язки голови батьківського комітету гімназії, де навчалися його три сини. Незважаючи на утиски, в навчальному закладі щорічно вшановували пам'ять відомих діячів української культури. Гімназія мала добру бібліотеку, основу якої становили україномовні видання, що поповнювалися в тому числі й завдяки батьківському комітету та товариству «Просвіта» [14]. Із стін гімназії вийшли сотні осіб, серед яких відомі діячі української культури такі як Улас Самчук, Марія Цимбалюк, Оксана Лятуринська, Кирило Коцюк та ін.

Кременецька «Просвіта» у 20-х роках була надзвичайно діяльною і впливовою. Молодь гуртувалася навколо товариства. Наприкінці 1922 р. просвітяни краю задумали видавати журнал «Віра». Однак перед виходом він був конфіскований польською поліцією. Учень гімназії Улас Самчук ставши членом «Просвіти» у серпні 1923 р. активно включився в її діяльність, сприяв заснуванню філій по селах та створенню аматорських гуртків при них. У рідному селі Тилявка був організатором читальні, театру та концертних й спортивних заходів [15, 36]. У книзі спогадів «На білому коні» автор описує процес становлення його як «просвітянсько-кооперативного реаліста» де він почав новий етап свого життя: «... Ми брали приступом кожну хату і кожну душу, усю мою гімназійну мудрість я намагався перенести на моїх Кирилів, Савок, Корніїв» [16, 150].

Уродженець краю Яків Лавриченко писав, що по містах Волині з приватної ініціативи розпочалася гарячкова організаційна культурно-освітня і кооперативна праця. «Як гриби після дощу, стали народжуватися по містах і селах «Просвіти». Пригадую своє повітове місто Крем'янець. Повітова «Просвіта» з чисельною бібліотекою, розділеною на фундаментальну, загальну і рухома для сіл. Я випадково попав до Крем'янецької «Просвіти» і приніс до свого села 60 книжок на мій лише підпис» [11, 13].

Чималу роль у створенні просвітянських осередків на Кременеччині відіграли представники надніпрянської інтелігенції, які опинилися в імміграції на території Західної Волині, де корінної інтелігенції було порівняно мало. Саме вони часто виступали організаторами просвітянського руху, зокрема: учитель дитячого притулку в Кременці А. Животко, вчителі В. Дорошенко, В. Кавун, громадські діячі Р. Бжеський, Сергій Бачинський, Семен Жук, Віктор Гнажевський, вчений богослов і публіцист В. Біднов, сенатор М. Черкавський, посол до сейму і адвокат Б. Козубський [3, 195].

Завдяки старанням Бориса Козубського у місті було відкрито книгарню, яка функціонувала спочатку у власному родинному будинку, а згодом «Просвіта» орендувала приміщення на головній вулиці міста Широкої. Директором книгарні, що була однією з найбільших в регіоні, став Роман Бжеський. Він був активним учасником Української національно-демократичної революції. Рятуючись від переслідувань Бжеський перейшов польсько-радянський кордон і на початку 20-х років поселився в Кременці. На центральній вулиці міста завдяки йому була відкрита книгарня від «Просвіти». У Центральному державному історичному архіві м. Львова зберігається звіт про поїздку уповноваженого для ознайомлення з роботою книгарні філіалу товариства. У звіті дано високу оцінку роботи Бжеського, зокрема відзначається, що «... п. Бжеський емігрант з Великої України, людина роботяща, а передовсім любить книгу (пише під псевдонімом Характерник) і уміє книжку продати [17, 22]. В цей час виходять його поетичні твори. У журналі «Веселка» за 1923 р. була видрукувана поема «Срібносиня легенда», присвячена січовим стрільцям, вірші «Легенда Крут», «22 січня», «Тим, що полягли під Базаром» [3, 189]. Поряд з літературними творами були написані публіцистичні статті, в яких автор гостро ставить питання щодо майбутньої української держави [18]. Він вступає в полеміку з іншими діячами українського руху, зокрема з М. Сціборським, де не лише ставить питання незалежності України, але й осмислює її майбутній політичний і соціальний устрій [19, 1].

Кременецька «Просвіта» організувала понад 90 читалень у селах повіту. Працювало кілька секцій: дошкільна, шкільна, опіки (милосердя), бібліотечна, видавнича, театральна-музична, у справах церкви. В умовах полонізації одним з важливих завдань була організація заходів із вшанування пам'яті Т. Шевченка. На вечорах читали реферати про життя і діяльність Кобзаря, декламували його вірші, ставили вистави, організовували дитячі ранки. Для вшанування пам'яті поета до 60-ї річниці з дня його смерті «Просвіта» організувала збір коштів, які були залучені для видавничої справи. Розпочався збір грошей на спорудження громадськістю української школи. В друкарні В. Цвіка у Кременці було видрукувано чимало дитячої літератури: вірші, казки, невеликі оповідання. Було видано повість Сергія Даушкова «Було колись» (1936 р.), «Оповідання про Надюсю» Марії Кременярівської-Кавун, оповідання та новели Василя Кархута. Книжки продавалися, а гроші передавалися сиротам або ж багатодітним бідним родинам. Друкувалися книжки й для дорослих, та найціннішим виданням «Просвіти» був «Малий Кобзар» Тараса Шевченка, який вийшов з друкарні Юзефових у Кременці в 1922 р. Крім Шевченківських вечорів, «Просвіта» організувала заходи по відзначенню важливих віх української історії та її діячів, зокрема Лесі Українки, Михайла Драгоманова, Михайла Коцюбинського та інших [10, 126].

Активну діяльність на ниві культурно-освітньої роботи на Кременеччині розгорнув Сергій Бачинський. Учасник державотворчих процесів часів Центральної Ради та Директорії, опинившись в еміграції на Кременеччині працював агрономом у Кременецькому повіті в прикордонних із радянською Україною районах, зокрема: Білозірському, Лановецькому, Дедеркальському. Там він організував просвітянські хати, створював бібліотеки, читальні. Уже коли він був заарештований органами ДПУ у 1940 р., на допиті визнавав: «В очах поляків я займався політикою... а фактично боровся з неосвіченістю та неписьменністю. Безумовно, кожен культурну діяльність важко відділити від політики, ще трудніше відділити культурну діяльність в умовах польської держави, де одне тільки читання української газети (легальної газети) було вже політикою» [3, 190].

Керівником Почаївської «Просвіти» та організатором кооперативного життя тривалий час був Семен Жук, (1928–1930-ті рр. – посол до польського сейму від Кременеччини) [1, 306]. Він найбільше

долучився до розбудови низових ланок Товариства, на велосипеді об'їздив майже двісті сіл Південно-Західної Волині, де організував читальні та зустрічі з місцевими мешканцями.

Значне місце в діяльності «Просвіти» займало поширення української періодичної преси. У повітових містах цією діяльністю займалися читальні, які часто створювали окрему від бібліотеки установу. В селах читальні і бібліотеки становили одне ціле. В них кожний бажаючий міг ознайомитися із багатьма українськими часописами. На Кременеччині значного поширення набули часописи із Галичини. І все ж, як відзначає дослідник «Волинської «Просвіти» Б. Савчук, рівень зацікавленості українськими книгами та часописами в просвітянських бібліотеках був не зовсім високим, що пояснюється зайнятістю та низькою грамотністю населення в селах та сильним ополяченням його в містах. У Кременці просвітянською бібліотекою щороку користувалося від однієї до двох тисяч читачів, а читальню щоденно відвідувало 20–25 осіб. Це з огляду на чисельність міста, не досить високий показник, як справедливо відзначає автор [5, 65–67].

У 20–30-х роках на Кременеччині діяли потужні культурно-мистецькі осередки, тісно пов'язані із товариством «Просвіта». У Почаївській рисувальній школі, закладі світського типу, у 1925–1931 роках викладав талановитий живописець Олександр Якимчук. Працюючи у художній майстерні він одночасно керував Почаївським аматорським театром «Просвіти» [2, 25]. Жителі села Бережець на гроші, зароблені від прокладання дороги Кременець – Почаїв, замовили у художника портрет Тараса Шевченка. Цей портрет і сьогодні прикрашає світлицю Кременецької «Просвіти». У цьому селі Товариство запрацювало з 1921 р. під головуванням Михайла Семенюка. Тоді ж було засновано читальню, яка нараховувала 300 книг, тут же й діяв аматорський театральний гурток.

«Просвіта» у Почасві була заснована у 1922 році, і вся її діяльність була пов'язана із непересічною особистістю – Семеном Жукком. Він не лише стояв біля витоків товариства, але й був організатором та керівником хору і драматичного гуртка. Гурток, яким згодом керував Олекса Волошин, нараховував понад 50 учасників. Щороку ставили 3 – 4 нових п'єси, а за всі роки існування гуртка опрацювали 48 п'єс. Серед найпопулярніших були «Назар Стодоля», «Наймичка», «Невільник» Тараса Шевченка, «Дай серцю волю – заведе в неволю» Марка Кропивницького, «Мартин Боруля» Карпенка-Карого, «Мотря», «Між двох сил» Володимира Винниченка та інші. Театральну залу винаймали у приміщеннях українського банку або ж в лаврському готелі. Про це описує мисткиня, голова Почаївського міського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка Марія Шаповал.

У Почасві, за сприяння товариства, було створено декілька кооперативних об'єднань: бетонярня, молочарня, пасічників, овочівників. Споживча кооперація нараховувала понад п'ять тисяч членів. Млинарський кооператив об'єднував кільканадцять млинів на річці Ікві. Діяв і Український банк, директором якого працював С. Жук [10, 128–129].

Семен Жук опікувався справою національного виховання молоді. У 1923 р. при товаристві було створено літературно-спортивний гурток для юнаків і дівчат. Його програма передбачала виховання підростаючого покоління на основі моральних, християнських цінностей та національних традицій, спонукання до самоосвіти й самореалізації [20, 76].

Діячі «Просвіти» намагалися донести книгу чи періодичне видання до найвіддаленіших сіл повіту. У «Повстанському записнику», один із організаторів повстанського руху на Кременеччині М. Данилюк записав: « У половині двадцятих років по селах і містах хтось, мов із чародійного мішка, посіяв довгу мережу «Просвіт». У селян під полою десь взялися журнали і газети, діти передавали з рук до рук «Дзвіночка». Звідкись взялися читальні, книгарні.

Це почала знову дихати Волинська земля. По усіх хуторах, селах, містах протяглися тисячі рук за газетою, книжкою, журналом. Кожний хотів читати українською мовою старе, нове, писане, друковане. Це – ніби хотіли наздогнати три сотні втрачених років» [21, 15].

Для досягнення своїх завдань товариства розгорнули бурхливу діяльність. Крім відкритих бібліотек та читалень влаштовували лекції, виклади для простого люду. Для поширення освіти організовувались початкові та середні школи, створювались фундації для надання допомоги здібним учням у їх науці [22, 4]. На Кременеччині «Просвіта» мала свої філії у 170 селах повіту, набула землю для побудови Народного дому [23, 68]. Бібліотека товариства у місті нараховувала понад тисячу примірників, у Почасві – понад 600, Мізюринцях – 400, Бережцях – 300 книг [24, 105].

Про підбір книг у читальнях та їх вплив на свідомість молоді у книзі спогадів згадує канадський священник, уродженець с. Сапанів на Кременеччині Юрій Красевич. У цьому селі читальня знаходилася у сторожці при церкві. Там молодь позичала книжки. «І завдяки їм, а також виставам, які ставили в

селі, я дістав перше хрещення національної свідомості. Настільки був захоплений читанням українських книжок, що днями і ночами, де тільки була змога, читав.

Із того, що читав, багато книжок було галицького письменника Андрія Чайковського. Вони усвідомлювали мене, підлітка, хто і що я є. Саме вони виховали мене українським патріотом» [25, 19–20].

Письменниця Галина Гордасевич у розповіді про маму, описує про її юність, що проходила у селі Великі Загайці. Співоче було те село й вона маючи гарний голос любила співати. Її там за це називали «дяковою ластівкою», бо її батько на той час працював дяком у селі. Там її навчили вишивати – «... а от любити книжку її ніхто не навчив, вона їх полюбила сама. Коли перечитала все в шкільній бібліотеці, ходила до бібліотеки в сусідньому селі. Потім у Загайцях організувалася «Просвіта», і вона вже мала де брати книжки, а ще співала в хорі, яким керував її батько, і навіть грала в самодіяльному театрі. Спочатку епізодичні ролі, а потім і головні, в неї виявився талант» [26, 19–20].

Професійного українського театру на Волині у 20-х рр. не було, тому аматорські театральні групи при «Просвіті» ставлячи драматичні твори на сцені, піднімали пласти української культури й популяризували її в доступній для народу формі. У міжвоєнні роки на Кременеччині перебував колишній актор та режисер Театру М. Садовського в Катеринославі Григорій Березовський. Він разом з дружиною у 1928–1937 рр. створили при Кременецькій «Просвіті» драматичний гурток. До того ж при постановках вистав він використовував оригінальні світлові ефекти, що робило ці театральні вечори надзвичайно популярними.

При товаристві було створено театральну секцію, яка зверталася до польських властей з клопотанням про дозвіл на постановку вистав. Щоправда староство не завжди надавало такі дозволи. Рада «Просвіти» старалася забезпечити аматорські театральні групи методичною літературою та творами українських письменників. Було підготовлено декілька збірок театральних п'єс та книжок з теорії драматичного мистецтва, які почергово надсилалися філіям [1, 295–296].

Товариство «Просвіта» в регіоні у міжвоєнний період було виразником ідей національної незалежності. Уже на початку 30-х років польська влада повела відкритий наступ проти свідомих українських діячів та тих організацій, які вони створювали або представляли. Восени, 1932 р. по цілому Кременецькому повіту по сільських бібліотеках та читальнях «Просвіти» поліція розпочала вилучати і конфісковувати книги. Поліціанти вимагали списки осіб, котрі взяли книги додому для читання, нищили по помешканнях, забираючи книги [25, 15]. У цих обставинах розпочалося згортання діяльності «Просвіти» на Кременеччині та й на території всього воєводства. Проводилася пацифікація та судові процеси над окремими громадсько-політичними діячами. У Березі Картузькій відбували покарання організатори та учасники просвітянського руху такі як Семен Жук, Борис Козубський і його старший син Юрій, Михайло Кобрин, Роман Бжеський, Василь Кархут, Іван Власовський та багато інших.

У 1936 р. Кременецьку «Просвіту» було остаточно зліквідовано й заборонено польською владою. І все ж, діяльність товариства впродовж 20-х і першої половини 30-х років дала свої плоди. Плідна праця просвітян породила могутню силу національного пробудження, яка акумулювалася й нагромаджувалася в наступні роки ХХ століття й була реалізована у створенні та боротьбі Української Повстанської Армії в період Другої світової війни, а з новою силою проявилася в кінці ХХ ст. – в добу становлення України як незалежної держави.

Джерела та література

1. Скакальська І. Б. Політико-соціальні виміри та етнокультурні трансформації української еліти Західної Волині 1921–1939 рр.: монографія. / І. Скакальська. – Тернопіль: Астон, 2013. – 406 с.
2. Панфілова О. Г. Мистецьке життя Кременеччини 20–30-х років ХХ століття: монографія / О. Панфілова. – Тернопіль: Астон, 2012. – 208 с.
3. Соловей О. Г. Міграційні процеси на Волині у міжвоєнні роки (1918–1939): монографія / О. Соловей. – Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2017. – 264 с.
4. Кучерепа М. Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.): монографія / М. М. Кучерепа, Р. П. Давидюк. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 420 с.
5. Савчук Б. Волинська «Просвіта» / Б. П. Савчук. – Рівне: Ліста, 1996. – 149 с.
6. Ткачук І. Роль діячів «Просвіти» в історії Волині (20–30-ті рр. ХХ ст.) / І. Ткачук. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. Випуск 20. – Рівне: РДГУ, 2010. – С. 214–216.

7. Соловей О. Українські бібліотеки та читальні на Кременеччині у міжвоєнний період (1918–1939 рр.) / О. Соловей. // Книжний гостинець: альманах книжників і книголюбів Волинського Тернопілля. – Випуск перший. – Кременець: Центральна бібліотека імені Юліуша Словацького, 2017. – С. 56–73.
8. Волинь у дослідженнях вчених і краєзнавців. Матеріали всеукраїнської наукової конференції (21 вересня 2017 р.). – Кременець: ФОП Грам'як П. В. – 230 с.
9. Нескорена Кременеччина у першій половині ХХ століття (сторінки пам'яті): НакOVO-документальне видання / За ред. В. Мазурка та ін. . – Кременець – Тернопіль: ВАТ «Папірус», 2009. – 408 с., Нескорена Кременеччина (Бережецький підрайон) / За ред. Л. Следзінської. – Кременець: Просвіта, 2016. – 200с.
10. Черняхівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності / Г. Черняхівський. – Кременець: Папірус, 1999. – 320 с., 11. Лавриченко Я. Велика Волинь між двома війнами / Я. Лавриченко // Літопис Волині. – 1988. – Ч. 15–16. С. 8–33.
12. Лазарович М. Культурно-просвітницька діяльність Українських Січових Стрільців у роки Першої світової війни / М. Лазарович. – Тернопіль: Пайп, 2003. – 134 с.
13. Савчук Б. Волинська «Просвіта» / Б. Савчук. – Рівне: Видавнича фірма «Ліста», 1996. – 154.
14. Кременецький краєзнавчий музей. – 30465 – архів – 257.
15. Черняхівський Г. Улас Самчук: сторінки біографії / Г. Черняхівський. – Тернопіль: Збруч, 2005. – 246 с.
16. Самчук У. На білому коні / У. Самчук. – Вінніпег: Видання Товариства «Волинь», 1972. – 250 с.
17. ЦДІАЛ України, ф. 348, оп. 1, спр. 3167.
18. Роман Бжеський. Прелюдія поступу: (вістниківський доробок 1924–1934 років) / [упоряд.: В. Бойко, Т. Демченко]. – К.: Темпора, 2016. – 472 с.
19. ЦДАВО України, ф. 4465, оп. 1, спр. 393.
20. Скакальська І. Громадсько-політична діяльність Семена Жука / І. Скакальська. – Кременець: ВЦ КОГПІ ім. Тараса Шевченка, 2006. – 160 с.
21. Данилюк М. Повстанський записник / М. Данилюк. – К.: Вид-во ім. О. Ольжича, 1993. – 192 с.
22. Держархів Тернопільської обл., ф. 190, оп. 1, спр. 4.
23. Холмський А. Крем'янець – Волинські Атени / А. Холмський // Літопис Волині. – 1961. – Ч. 5. – С. 63–71.
24. Держархів Тернопільської обл., ф. 2, оп. 2, спр. 462.
25. Красевич Ю. Від ОУН, УПА до Святого Престолу / Ю. Красевич. – Тернопіль: Львівська державна книжкова фабрика «Атлас», 2001. – 299 с.
26. Гордасевич Г. Л. З сімейного альбому / Г. Л. Гордасевич. – Дубно: «Наш край», 1993. – 30 с.

УДК 94 (477)

Ірина Ткачук**Робота бібліотек-читалень Кременецької «Просвіти» у міжвоєнний період ХХ ст.**

У статті проаналізовано роботу бібліотек-читалень «Просвіти». Показано роль Кременецької книгарні Товариства котра була найбільшою на Волині, входила до Союзу Українських накладень і книгарень та забезпечувала повіт відповідною літературою. Доказано, що друкована продукція Товариства „Просвіта” відіграла важливу роль в ознайомленні українського читача із своїми здобутками вітчизняної й світової літератури, культури, історії, науки у формуванні освічених і національно-свідомих громадян, які становили ядро нації.

Ключові слова: видавництво, праця, товариство, читальні, книги, «Просвіта».

Tkachuk I.P. The work of the reading rooms of Kremenets' "Prosvita" in the interwar period of the twentieth century.

The article analyzes the work of reading rooms of "Prosvita". The role of the Kremenets Bookshop of the Society, the largest on Volyn' land, was included in the Union of Ukrainian Overlays and Bookstores and provided the region with relevant literature.

It has been proven that the Prosvita Society' printed material played an important role in familiarizing the Ukrainian reader with their achievements in domestic and world literature, culture, history, science in the formation of educated and national conscious citizens, which formed the core of the nation.

Keywords: publishing, labor, society, reading books, books, "Prosvita".

Важливим напрямом діяльності Кременецької „Просвіти” було поширення української книги та періодики. Кременецьке товариство „Просвіта” намагалось організувати філії, читальні, книгозбірні та улагодження контактів з різними установами й товариствами Волині та Східної Галичини в цих питаннях.

Метою дослідження є розкриття роботи просвітян з поширення книг серед населення. Дієвим інструментом у поширенні просвіти діячі товариства вбачали у виданні книжки для широких народних мас, а це сприятиме освіченості різних верств українського населення.

Історія «Просвіти» знайшла відображення в літературі, але робота бібліотек-читалень Кременеччини залишилась поза межами наукових досліджень. Значне місце в організаційній структурі „Просвіти” належало читальням. У повіті було понад 200 сіл, і майже в усіх організувалися читальні [10, с. 53]. Відповідно, першочерговим завданням просвітян було відновлення діяльності філій та читалень, також організація гуртків самоосвіти з метою ліквідації неписьменності, особливо серед молоді. Необхідно було створити бібліотеки на базі кожної читальні й поновити діяльність „мандрівних” бібліотек.

Кожна читальня мала піклуватися створенням своєї власної бібліотеки яка: перепроводжує збірки, проводить коляди, дає вистави і таке інше, братиме на сплату книжки у головного Товариства у Львові на умовах, про які завжди може довідатись в канцелярії „Просвіти” [4, арк. 33].

Відзначимо, що була спеціальна інструкція для читалень і філій Кременецького товариства „Просвіта”, яка регулювала їх роботу [1, арк. 104]. Згідно з „Проектом до читалень” Головний відділ створював три основних види бібліотек у залежності від кількості книг та їх вартості: найменшою була бібліотека вартістю 30 доларів, середньою бібліотекою виступала бібліотека вартістю 46 доларів і найбільшою була бібліотека вартістю 62 долари [8, с. 104]. Наведемо приклад найдешевших бібліотек, зокрема, у Почаєві, це 10 бібліотек, кожна коштує 10 золотих, має 19-25 книжок, або 14 бібліотек, де кожна вартує 15 зол., має 29-33 книжки, а значно дорожча по 20 зол. та 10 бібліотек містить 39-47 книжок [4, арк. 56]. Ціна бібліотек відрізнялася не тільки за вартістю, але й за змістом.

Інструкція Кременецького повітового управління товариства „Просвіта” під час відкриття читальні у Почаєві зазначала, що праця просвітян повинна йти в двох напрямках – це укріплення й розбудова існуючих просвітніх осередків по селах повіту та створення нових.

Бібліотека Кременецької „Просвіти” функціонувала значний час і згідно з актом від 4 січня 1921 р. і до початку 1922 р. у ній налічувалося 782 книги, в тому числі новопридбаних – 32 книги на суму 14605 марок. Бібліотекою користувалось більше 30 осіб, котрі за цей період прочитали 223 книжки і заплатили 382 марки [1, арк. 24].

Підкреслимо, що Кременецька „Просвіта” значну увагу приділяла видавничій справі. Видавництво просвітяни розгорнули в напрямках популяризації та призначення для народу видань та їх друк, а також забезпечення дітей шкільними підручниками. Для того, щоб задовольнити попит на українську книгу, Кременецька „Просвіта” значними зусиллями змогла в 1921–1923 рр. налагодити видавництво друкованої літератури. У 1922 р. виходить „Малий Кобзар” Тараса Шевченка, який у наш час є бібліографічною рідкістю, декілька екземплярів якого просвітянин С. Жук подарував селянам після виступу на віче у с. Онишківцях (тепер це Шумський району) [10, с. 55]. Це цінне видання друкувалося у будинку братів Юзефових (центральна частина Кременця) [12, с. 79].

Кременецьким товариством „Просвіта” була здійснена чи не єдина на Волині спроба налагодити випуск періодичного просвітянського видання. Наприкінці 1922 р. група членів товариства задумала видати альманах з літератури і громадянського життя під назвою „Віра”. Після вирішення організаційно-підготовчих справ та питань літературного та фінансового характеру в травні 1923 р. альманах був видрукований. Він мав блакитну обкладинку, був обсягом 40 сторінок, цікавим за змістом, що складався з збірки поезій, спогадів про часи гетьманського повстання, статей на тему громадянської війни, описом козацьких могил під Берестечком, окремих статей про тогочасне становище української інтелігенції, її нагальних проблем тощо. Альманах так і не побачив світу. Напередодні його виходу поліція конфіскувала вже видруковані примірники та розкидала весь набір. Зберігся лише один примірник, що знаходиться у бібліотеці Українського історичного кабінету в Празі. Після цієї невдачі уся видавнича діяльність Кременецької „Просвіти” майже припинилась [10, с. 55].

В архівних документах збереглося декілька книжечок, виданих для дітей: вірші, казочки, невеликі оповідання. Ці книжечки розповсюджувалися, а виручені за них гроші передавалися на допомогу сиротам або ж багатодітним родинам. Серед популярних видань були твори Х. Майстренко «Рукавичка», А. Животка «Снігова баба», «Весняночка», «Одної ночі». Дані твори виходили на світ у друкарні В. Цвіка [12, с. 79].

Багато зусиль докладалося до поширення книжок і створення бібліотек під егідою „Просвіти” у селах і містах Кременеччини. Зокрема, у селі Попівці у 1925 році відкрито читальню, якою організувалися колядки, за рахунок проведених Різдвяних свят проведено Шевченківське свято, за

зароблені гроші придбали книжок на власну бібліотеку. Відповідно, такі свята проводилися щорічно, і вже у 1928 році бібліотека складалася з 178 томів, вартість яких сягала 61709 зол. [2, арк. 1]. Також 3 серпня 1925 року відкрили бібліотеку в с. Шпиколоси Білокриницької гміни в помешканні Антона Братанюка під відповідальність Панька Рамського [6, арк. 2-3]. При читальні діяв гурток, який тимчасово ділився на дві секції: співочу (Пігасько Рамський – голова) та драматичну (А. Сопіга – голова). Вони просили Повітове Товариство „Просвіти” залишити 50 % членського внеску для потреб читальні, тому що матеріальний стан не дозволяє проводити культурно-освітню працю [6, арк. 13]. До складу Ради читальні у селі Шпиколоси входили: голова ради – Панько Рамський, скарбник – Анорін Сопіга, секретар – Сільвестр Братисюк, кандидат – Пігасько Рамський. До складу ревізійної комісії входили: голова комісії – Рамський Канон, члени – Карпо Сопіга та Надин Братисюк, кандидат – Євгенія Січковська. До речі, список членів читальні складається з 23 чоловік [6, арк. 23]. Важливим було те, що читальні опікувалися найближчими селами, у яких не було жодних ознак просвітнього життя [5, арк. 4].

Рада товариства займалася закупівлею книжок, більшість з яких було продано школам, при цьому їм надавали певну знижку. Таких книжок було відпущено більш як 500 тисяч [1, арк. 25]. Українознавство на думку діячів „Просвіти”, мало бути основою самовиховання молоді, воно мало на меті збільшення знань, зростання патріотичних настроїв населення.

У Почаєві йдучи на зустріч вимогам своїх членів у розвитку їх духовних потреб, рада товариства з запасу книжок, що були у власній книгарні, сформувала 35 бібліотек загальнодоступного і популярно-наукового змісту, які пропонувала читальням придбати у власність за готівку. При цьому ціни на книжки знижувалися від 10 % до 40 %. Коли читальні ці бібліотечки розкупляли, то цим досягалося два завдання; тому що просвітяни матимуть свіжий запас книжок для своїх духовних потреб і в книгарню надійдуть кошти, що уможливають придбання нових книг і поширення їх поміж українським громадянством [4, арк. 56].

Бібліотека-читальня Кременецька „Просвіти” налічувала до двох тисяч назв: література, поезія, дитяча й драматична література, дещо з історії, економіки, публіцистики й критики. А. Животком була створена редакційна колегія для видання дитячої літератури, до її складу увійшли В. Біднов, відомий вчений та місцевий вчитель В. Дорошенко. У цей період видається ряд книжок для дітей, зокрема, „Одної ночі”, „Снігова баба”, „Весняночка”, „Сонечко”, також з’являються публікації на тему виховання дітей у періодиці того часу [11, с. 2-3]. В міру можливості поповнювалася й іншими виданнями, хоч в останні часи, з огляду на страшну дорожнечу книжок та брак коштів це було неможливим. Засоби на розширення книгарні абсолютно вичерпані, а свіжі кошти поступали дуже мляво. Користування книжкою було безкоштовне, контингент читачів переважно учні українських шкіл, просвітяни міста Кременця й повіту. Кожний член має абонентну картку. Щорічно Рада Товариства організувала „місяць української книжки”. Населення з зацікавленням читало українські видання. У бібліотеках влаштовувалась низка публічних лекцій для дітей та молоді. Для дітей було прочитано „Лиса Микиту” Івана Франка, для молоді, що живе і працює переважно поза стінами місцевих шкіл, було прочитано цикл лекцій з історії України, починаючи з початків козацького руху аж до 1914 р. Лекції викликали зацікавлення з боку слухачів [3, арк. 55-57]. Також, відвідувачами були прочитані доповіді на теми: „Життя Тараса Шевченка”, „Творчість Тараса Шевченка”, „Кирило-Мефодіївське братство”. Ця освітня праця безперечно була б розвинулась широко і мала б позитивні наслідки, але її прийшлося раптово припинити з огляду на несприятливі умови і переслідування польської влади [3, арк. 58]. Зазначу, що польська адміністрація всіляко перешкождала такій діяльності просвітян.

Досить сталі зв’язки Кременецького товариства були налагоджені в справі замовлення книг у Львівської „Просвіти”, яка, крім продажі, деякі книги дарувала. Як бачимо, С. Жук, який відповідав за бібліотеку товариства, не раз замовляв книжки у Головному товаристві, при цьому обіцяючи, зокрема, що правління Кременецького споживного кооперативу товариства своєчасно сплатуватиме за бібліотеку, яку набуває. Замовляли книги і для сільських читалень, наприклад, для с. Млинівці. У Центральному державному історичному архіві у м. Львів зберігається лист такого замовлення з підписом Семена Антоновича. Також збереглась копія листа С. Жука до п. Демида в Празі. В ньому він пише, що 20. III. 1924 р. в Здолбунові відбулась кооперативна нарада, на якій було порушено питання про те, кому мають належати книжки, які в свій час було передано Волинській кооперації. Семен Антонович наполягав, щоб О. Демида посприяв передачі книг, які він залишив „Просвітам”

Волині. Семен Антонович сподівався, що якась частина цих книг поступить у розпорядження Кременецької „Просвіти” [10, с. 56].

Важливо, що до Кременецького Товариства „Просвіта” щоденно надходили нові газети й журнали. Основними центрами видання української преси в міжвоєнний період були Луцьк, Рівне, Холм, Пінськ, Кременець, Дубно [14, с. 5]. З газет популярними були: „Діло”, „Український голос”, „Земля й Воля”, „Молода громада”, „Українське життя”. З журналів: „Літературно-науковий Вісник”, „Світло”, „Нова Україна”, „Будяк”, „Письмо з „Просвіти””, „Соціалістична думка”, „Стерні”. Відвідували читальню-бібліотеку в середньому – 9 осіб, а деякі дні відвідування становило 10-17 осіб [1, арк. 114].

Канцелярія товариства мала для продажу такі книжки, котрі користувалися завжди попитом: М. Грушевського „Історія України” – 1 зол. 00гр., „Всесвітня історія” ч.1. – 1 зол. 20 гр., „Всесвітня історія” ч.2. – 2 зол. 00 гр. Даймер „Німецька кооперація” – 0 зол. 60 гр. Вандервельде „Нейтральний і соціально кооперативний рух” – 0 зол. 60 гр. Ціни на зазначені книжки дуже доступні і нижче ринкових. Рада Товариства пропонувала їх набути читальням які приступали до започаткування власних бібліотек [7, арк. 28].

Основним напрямком діяльності „Просвіти” від початку й до кінця залишалося книговидання. Приступаючи до видання книжок для народу, необхідно було вирішити питання тематики та правопису, а також стиль викладу матеріалу. Загальні положення не викликали сумнівів, але труднощі були у відсутності людей, котрі вміли б викладати популярно. Та все ж головним недоліком в організації видавничої діяльності „Просвіти” була відсутність планової системи видання книжок.

Товариство мало право організувати Читальні „Просвіти”, які мали проводити курси для неписьменних, публічні читання, вечорниці, ставити театральні вистави, допомагати в роботі. Контролювати діяльність читалень повинні філії „Просвіти”. Влада теж здійснювала контроль за діяльністю читалень, до речі, їх реєстрація здійснювалась у повітовому старостві.

Отже, видання і розповсюдження популярних, написаних зрозумілою для широких верств українського народу книжок та часописів його рідною мовою та створення читалень-бібліотек були найбільш ефективним інструментом просвіти народу, пробудження його національної самосвідомості. Товариство «Просвіта» намагалося забезпечити українців літературою, зміст якої був різноманітним і розширював світогляд народу.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Тернопільської області (далі – Держархів Тернопільської обл.) Ф. 348. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 116.
2. Держархів Тернопільської обл. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 59. Арк. 3.
3. Держархів Тернопільської обл. Ф. 348. Оп.1. Спр. 25. Арк. 74.
4. Держархів Тернопільської обл. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 122.
5. Держархів Тернопільської обл. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 14.
6. Держархів Тернопільської обл. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 217.
7. Держархів Тернопільської обл. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 81. Арк. 28.
8. Зуляк І. Читальні „Просвіти” Західної України у міжвоєнний період: завдання і програма освітньої праці. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль. – 2003. – Вип. 2. С. 100-109.
9. Павлюк І. Хрестоматія української легальної преси Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917-1939, 1941-1944 рр. – Луцьк: ПВД „Твердиня”, 2005. – 428 с.
10. Скакальська І. Українська еліта Волині першої половини ХХ ст.: нариси життя та діяльності: Монографія. Тернопіль: Астон, 2012. – 180 с.
11. Животко А. Наші найменші. Українське життя. – Луцьк. – 1922. – Ч. 17. – С. 2-3.
12. Чернихівський Г. І. Кроєм'яничина історичне та літературне краєзнавство. – Кременець, 1992. – 104 с.

УДК 94(477.82)«192/193»:061.2:008:37

Олександр Панасюк

Просвітянський осередок в Олиці (20-30-ті рр. ХХ ст.)

У статті здійснено спробу проаналізувати діяльність олицької філії Луцької повітової «Просвіти» в 1926 – початку 1932 рр.. На основі аналізу доступних матеріалів виокремлено основні напрямки роботи просвітян. З'ясовано, що в умовах мультиконфесійності міста основним її завданням було – популяризація надбань

української культури. Встановлено, що товариство було важливим осередком культурного відродження українського народу, сприяло його духовному відродженню. З'ясовано, що значний вплив на просвітянський осередок в Олиці мали різні політичні сили, що зменшували ефективність роботи товариства. Проаналізовано спогади члена «Просвіти» В. Жовтянського, які є пізнавальними в історії олицького просвітянського осередку у 1920-х – на початку 1930-х рр.

Ключові слова: Олика, філія, товариство «Просвіта», гурток, українська громада, «Просвітянська хата».

Panasiuk O. P. Olyka Outreach centr (20–30-ies of the XX th Century).

In the article an attempt was made to analyze the activity of the Olitska branch of the Lutsk district "Prosvita" in 1926 - the beginning of 1932. Based on the analysis of available materials, the main directions of the work of the luminaries were outlined. It was clarified that in the conditions of multiconfessionality of the city, its main task was to popularize the achievements of Ukrainian culture. It was established that the society was an important center for the cultural revival of the Ukrainian people, and contributed to its spiritual rebirth. It was found out that various political forces had a significant influence on the educational center in Olica, which reduced the effectiveness of the partnership. The memories of V. Zhovtyansky's "Prosvita" member who are cognitive in the history of the Ol'ts'kyi Enlightenment cell in the 1920s - early 1930s were analyzed.

Key words: Olyka, branch, Prosvita society, circle, Ukrainian community, "Prosvita huts".

Постановка наукової проблеми та її значення. Громадські культурно-освітні організації були важливою складовою українського національного руху в міжвоєнній Польщі. Одним із таких було товариство «Просвіта» – потужний елемент самосвідомості українців Другої Речі Посполитої. Досить активною їхня діяльність була у великих повітових містах, однак мешканці малих населених пунктів не менше відчували потребу в функціонуванні просвітянських осередків, що на практиці проявилась в створенні філій повітової «Просвіти». Відтак вивчення локальної історії просвітянського руху дасть змогу проаналізувати її внесок у розвиток місцевої громади в політичній, економічній та культурно-освітній сфері.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Історію створення та діяльності товариства «Просвіта» на західноукраїнських землях у міжвоєнний період досліджували Б. Савчук [20], Г. Бухвал [4], І. Зуляк [12]. Так історик Б. Савчук проаналізував етапи просвітянського руху на Волині, висвітлив його особливості. Дослідженням українських громадських організацій Волині міжвоєнного періоду займалися Л. Понедельник [17], М. Кучерепа [14], М. Філіпович [21-22], Ю. Крамар [13], праці яких вміщено у наукових збірниках, зокрема «Волинська "Просвіта": минуле і сучасне» [7] та «Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки. №3 (328) Серія: історичні науки [16]. Звернемо увагу на дослідження М. Філіпович [21], у якому проаналізовано діяльність Луцької «Просвіти» у 1918-1935 рр., вивчено статутні документи товариства, охарактеризовано організаційну структуру та розглянуто особливості його взаємовідносин з польською владою. Загалом праці українських істориків здебільшого присвячені проблемі становлення та функціонування міських повітових громадсько-культурних товариств. При цьому мало вивченими залишаються просвітянські осередки невеликих міст та сіл – філій «Просвіти». Щодо діяльності філії Луцької «Просвіти» в Олиці, то окремі аспекти проблеми піднімаються у розвідках В. Жовтянського [15], П. Боярчука [1-3], С. Гупала [5]. У сучасній публіцистиці існують протилежні дуки з цього приводу. Зокрема П. Боярчук та В. Жовтянський обґрунтовували велику значимість діяльності «Просвіти». У свою чергу С. Гупало навпаки стверджує, що філія «Просвіти» не мала відчутного впливу на населення Олики, його ж мала «Просвітянська хата».

Мета статті – дослідити функціонування філії Луцької повітової «Просвіти» в Олиці в 1920 – початку 1930-х рр. Відповідно до поставленої мети визначено **завдання**: проаналізувати вплив просвітянства на духовне життя населення міжвоєнної Олики.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. На початку 1920-х рр. Волинь, згідно умов Ризького договору, перебувала у складі Другої Речі Посполитої. Зі зміною територіальної належності краю українці з титульної нації перетворились на національну меншину, яка, щоправда, складала 68 % усіх жителів Волинського воєводства [13, с. 59]. В умовах політики колонізації, товариство «Просвіта» було одним із головних елементів збереження надбань української культури та й національно-культурного життя.

На початку 1920-х рр. просвітянський рух набув масового характеру, і територію Волині покрила мережа повітових товариств та їх філій. Першими відновили своє функціонування повітові просвітянські організації, зокрема в Володимирі-Волинському, Дубно, Ковелі, Кременці, Луцьку, Рівному. У містах та селах Волинського воєводства було започатковано філії повітових товариств. Як вказує дослідник Ю. Крамар, станом на 1928-1929 рр. нараховувалось 640 просвітянських осередків,

що об'єднували 16 700 членів. Щодо Луцької повітової «Просвіти», то вона об'єднувала понад 100 осередків і філій, у яких нараховувалось понад 3 300 членів [13, с. 59].

Головною низовою ланкою повітової «Просвіти» були відділення – філії. За перші 10 років Луцька повітова «Просвіта» на території сучасного Ківерцівського району мала 23 первинні організації, з них – одне в місті Олика [9; 15, с. 46].

Філія Луцької «Просвіти» в Олиці була створена в 1925 р., а перереєстрована 19 грудня 1926 р. разом із передмістями Залісоче та Гор'янівка. У 1926 р. філія нараховувала 59 членів. Першим головою філії став С. Ступницький, згодом його змінив Д. Маркевич. У склад ради увійшли: В. Петрович, Д. Маркевич, М. Трофимович, О. Маркевич, Д. Гаврусевич, І. Шарук, І. Яблонський [10, арк. 6].

Один із лідерів олицької «Просвіти» А. Жовтянський згадував: «Станом на 1926 р. передові люди Олики, такі як Петрович Всеволод Петрович, Бойко Олімпій Євстахійович, Чернякевич Павло Якович, Запольський Віктор Петрович та інші організували філію Луцької повітової «Просвіти». Початково вона розміщувалась в хаті Коція Романа поблизу Луцької брами, що на Залісочі, а потім – у кількох місцях у центрі Олики» [15, с. 48] Зокрема, у 1929-1932 рр. філія Луцької «Просвіти» розміщувалась у приміщенні Семена Гончарука [4, арк. 19]. Останній отримував орендну плату в розмірі 60-100 злотих [8, арк. 14].

Членами «Просвіти» могли бути повнолітні особи, які щомісяця робили грошові внески. Якщо переглянути касову книгу товариства, то членські внески, добровільні пожертви та гроші благодійників склали чималу частину річного кошторису, який, між іншим, в середньому складав до 1500 злотих [8, арк. 15].

При «Просвіті» діяла бібліотека, яка знаходилась у Залісочі. Книжковий фонд бібліотеки був невеликим, проте він поповнювався. Олицька філія «Просвіти» співпрацювала із видавництвами Львова, зокрема «Книжка» та «Наука», «Нове життя» [8, арк. 12]. Аналіз архівних документів дає підстави говорити про те, що значна частина коштів товариства йшла саме на придбання книг та журналів [8, арк. 21]. Тобто поповнення бібліотечного фонду для товариства було одним з пріоритетних завдань. Зазвичай просвітянці отримували книги з творами українських письменників, однак архівні матеріали свідчать, що товариство купувало книги європейських авторів, зокрема Дж. Лондона [8, арк. 6]. Член товариства, а згодом і скарбник А. Жотянський згадував так: «всі кошти з прибутків, які надходили від вистав і концертів, ми направляли видавничій спілці «Книжка», яка існувала на той час у Львові. Вона направляла нам книги переважно радянського видання. Люди читали їх з цікавістю. Ми тоді наочно впевнились, наскільки в Олиці потрібна була бібліотека. Усі шукали книжку рідною мовою: і діти, і дорослі. Бувало прийдеш у хату-читальню, а тебе вже чекають читачі» [15, с. 48].

Щодо періодики, то товариство прагнуло охопити широке коло читачів різних вікових категорій. Так, купували тижневик «Неділя» [8, арк. 20], «Народна справа», «Кооперативні вісті», «Вікна» [8, арк. 13] та ін. Також наявними були газети радянофільського спрямування, зокрема «Сель-Роб», «Сила» та ін.. Для дітей передплачували журнал «Світ дитини» [8, арк. 9].

З перших днів діяльності товариство «Просвіта» стала центром культурного життя української громади. Вона організувала вечори з нагоди релігійних свят, пам'ятних дат, Шевченківських днів. При філії Луцької «Просвіти» діяв драматичний гурток, який активно займався постановкою вистав. Варто зазначити, що просвітяни до цього ставились доволі серйозно: окрім частих репетицій, гуртківці купували необхідний для вистави реквізит, брали на прокат костюми, запрошували гримера [8, арк. 28]. Постановкою займався режисер, який за виставу отримував 10 злотих [8, арк. 29]. Для глядачів вистави зазвичай були платними. До прикладу, 14 жовтня 1931 р. за поставлену п'єсу драматичний гурток отримав прибуток у розмірі 293 злотих, що складало четверту частину тодішнього кошторису «Просвіти» [8, арк. 34 зв]. Зауважимо, що олицькі театральні виступали не лише в містечку чи його передмістях, але й в інших населених пунктах Луцького повіту. Наприклад 10-11 листопада 1930 р. в с. Копче (нині с. Новокотів Луцького району) олицький драмгурток показував виставу за твором Івана Тогобочного «Душогуби» [8, арк. 20]. Як свідчать архівні дані, такі поїдки не були одноразовими. Цікаво, що для переїзду акторів аматорського гуртка та перевезення реквізиту для вистави використовували підводу, часто її орендували в просвітянина Степана Жовтянського [8, арк. 22]. За жанром вистави були різні. Так аматори театрального гуртка при «Просвіті» ставили п'єси «Сто тисяч», «Борислав сміється», «Хмара», «Манівцями» та ін.. За зібрані кошти просвітяни мали змогу оплачувати оренду приміщення «Просвіти». За ці ж кошти купували літературу в бібліотеку та утримували художнього керівника драматичного гуртка, якому щомісячно платили 100 злотих.

Влаштували просвітянці також свята для дітей. Найчастіше це відбувалось у період Різдвяних свят. Для дітей прикрашали ялинку [8, арк. 17 зв], купували яблука, горіхи та цукерки [8, арк. 8].

Поряд із театром діяли аматорські хорові колективи. В Олиці існував струнний оркестр [14, с. 32]. Наголосимо, що представників останнього часто запрошували для музичного супроводу вистав, зокрема скрипаля та гітариста [8, арк. 29]. Звичним явищем для членів хорового колективу було традиційне колядування, яке, до слова, складало чималий дохід місцевої «Просвіти» [8, арк. 17]. Відмітимо цікаву деталь, в касовій книзі за 1929-1931 рр. згадується про грошовий дохід від колядування в селах Гор'янівка та Залісоче, при цьому про віншування в Олиці не згадується. Можемо припустити, що такого дійства дійсно могло не бути, враховуючи, що за переписом 1923 р. в місті проживало 2777 осіб, з яких 2480 були євреї, русинів – 143, чехів – 15, інших – 137 [11, арк. 4-5]. Як подає дослідник С. Гупало, «українці мешкають на передмістях Залісоччя, Горянівка, Двірець, Завороття, Миловиця» [5, с. 328].

Важливим елементом національного виховання стало проведення Шевченківських академій. Напередодні березневих свят 1928 р. Луцька повітова «Просвіта» звернулась до голів філій із листом, у якому закликала широко «проводити свята Тараса Шевченка й Івана Франка силами місцевих просвітян» [19, с. 50]. До цього дійства також залучились олицькі просвітяни. Так, однією із найбільш успішних акцій «Просвіти» стало відзначення у 1929 р. в Олиці 115-ї річниці від дня народження Т. Шевченка. Драматичний гурток підготував п'єсу «Назар Стодоля». Хоровий гурток підготував концерт з творів «Реве та стогне Дніпр широкий», «Зоре моя вечірня», «Летить галка через балку» та ін. Шевченківська академія проходила у приміщенні кінотеатру, власником якої був представник єврейської національності.

Дослідник В. Жовтянський, оперуючи спогадами свого батька (члена «Просвіти»), про цей день пише: «Настав день ювілею. Ближче до обіду люди почали збиратись біля кінотеатру – переважно молодь. З їхньої ініціативи було запропоновано пройти з портретом Шевченка через Олику. Так і зробили. Людей зібралось дуже багато – так, що зал і «гальорка» були переповнені. А люди все приходили. Тоді, за згодою власника кінотеатру, ми розчинили на вулицю вікна та двері – і так розпочалися урочисті збори. На сцені був портрет Т. Г. Шевченка» [15, с. 49].

Варто наголосити, що Шевченківські свята за змістом та програмою проведення були дуже схожими. Урочистості зазвичай розпочинались вступним словом про значення свята, виголошенням промови про життя і творчість Кобзаря, його заслуги перед українським народом. Далі йшли музичні та драматичні номери. Олика не стала винятком. Промову про Т. Шевченка виголосив голова філії «Просвіти» Д. Маркевич. Далі йшли декламації віршованих творів поета, пісні хору та вистави.

На розвиток українського культурно-освітнього руху на Волині певний вплив мав «Сель-Роб» (Українське селянсько-робітниче об'єднання). Воно було засноване в жовтні 1926 р. і на території північно-східних воєводств мало досить розгалужену мережу своїх осередків [13, с. 60]. Наприкінці 1920-х рр. Сель-Роб і КПЗУ хотіли підпорядкувати своєму впливу якнайбільшу кількість осередків «Просвіти» на Волині. Вони масово делегували своїх представників до філій товариства. Відтак велика кількість низових осередків «Просвіти» опинилися під безпосереднім впливом КПЗУ та Сель-Робу [7, арк. 15]. Саме в такому ключі звучить висновок С. Гупала про значення філії «Просвіти» в житті Олики. Пошуковець пише: «Ця культурно-освітня організація не змогла виконати свою місію. Насамперед через те, що вона у грудні 1926 р. була організована олицькими комуністами, які впливали на її діяльність аж до закриття у 1932 році. Одна із причин, що «Просвіта» в Олиці не могла нормально функціонувати в тому, що вона перебувала під пильним наглядом поліції. Поліція мала всі підстави це чинити, бо знала про те, що під маскою просвітян в Олиці діють комуністи, так звані у той час «сепаратисти» [5, с. 329].

Наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. польська влада розпочала процес закриття просвітянських товариств. Філію Луцької повітової «Просвіти» в Олиці було закрито в 1932 р. Однак зауважимо, що товариство змогло зберегти діяльність бібліотеки. А. Жовтянський згадував: «В Олиці був кооператив «Надія», який відповідно до статуту мав право відкрити «Хату-читальню». Ми скористалися цим правом, відкривши і хату-читальню, і при ній бібліотеку. Вона вже розміщувалася в хаті Сухого Назара на Залісочі» [15, с. 50].

Після закриття «Просвіти», щоб скерувати культурне і політичне життя міста у правильне і в вигідне для Польщі русло, з ініціативи польських урядовців в Олиці заснували «Просвітянську хату» ВУО. Така громадсько-культурна організація діяла під опікою влади та стояла на платформі польсько-українського співробітництва. Районна управа ВУО в олицькій гміні діяла з березня 1933 року.

Очоловав її тодішній війт олицької гміни О. Онуфрійчук. А олицьку «Просвітницьку хату» відкрили 6 грудня 1936 року [5, с. 329]. Загалом у 1937 р. на Волині існувало 120 «Просвітянських хат», які стали інструментом для здійснення політичної, національної концепції польської влади.

Тепер щодо значення та ролі «Просвіти» в житті міжвоєнної Олики. Діяльність філії Луцької повітової «Просвіти» в містечку була дещо обмеженою. Насамперед тим, що кількісно українці склали меншість населення, відтак – в середовищі громадян польської та єврейської національності ідеї «Просвіти» не завжди знаходили підтримки. Водночас влада, фінанси та вплив були в руках поляків та євреїв. Дійсно, у порівнянні з міськими об'єднаннями, як «Спілка дрібних купців» чи «Тарбут» українська громадсько-культурна організація «Просвіта» була слабшою. Функціонування олицького просвітянського осередку в досліджуваній період проходило за обставин матеріальної скрути і живилося з отриманих коштів від вистав, з бібліотеки та податей небайдужих до просвітянського руху осіб [9].

Однак, на наш погляд, в даному питанні варто дещо змістити акценти. Важаємо, що доцільно оцінювати значення «Просвіти» не в контексті загальноміського життя міжвоєнної Олики в цілому, а зосередити увагу на роль товариства у житті пересічного українця – жителя містечка. У такому разі маємо позитивний результат: українці мали змогу долучитись до духовного, культурного надбання народу. Оличани не стояли осторонь українського національного руху, а, наскільки це можливо, долучались до нього. І нехай вплив «Просвіти» був не таким сильним, як в інших містечках чи селах Волині, проте саме просвітянський рух не давав українцям забути хто вони є та був захисником «українськості» на підпольських теренах Олики.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином олицька «Просвіта» відіграла помітну роль у збереженні національної самосвідомості українців – мешканців Олики та довколишніх сіл, незважаючи на поліетнічний склад населення та його мультіконфесійність, що було досить серйозним стримуючим фактором. Не сприяли більш ефективній роботі організації і постійні намагання політичних сил різного спрямування (КПЗУ, ВУО, «Сель-Роб» та ін.) узяти «Просвіту» винятково під власний вплив, а відтак – і під контроль.

Подальшого дослідження потребує проблема утвердження просвітянського об'єднання Олики в місцевому суспільному просторі та деталізації напрямів його роботи. Водночас уваги потребує аналіз діяльності «Просвітянської хати», а також впливи КПЗУ на просвітянську роботу українських національно-культурних організацій.

Джерела та література

1. Боярчук П. О. Про що мовчить стара Олика : повість-хроніка / П. О. Боярчук. – Луцьк : Надстир'я, 2009. – 192 с.
2. Боярчук П. О. Радзивілли і стара Олика / П. О. Боярчук. – Луцьк : Надстир'я, 2013. – 504 с.
3. Боярчук П. Стара Олика заговорила [Текст] / П. Боярчук // Слово Просвіти. – 2012. – Ч.14(5–11 квіт.). – С. 11
4. Бухало Г. «Просвіта» сіяла світло: сторінки історії Рівненської «Просвіти». 1917–1928, 1942–1944 рр. / Г. Бухало ; Рівненський краєзнавчий музей ; Обл. т-во «Просвіта» ім. Т. Шевченка. – Рівне : Держ. ред-вид. п-во, 1994. – 47 с.
5. Гупало С. Олика і Радзивілли (20–30-ті роки ХХ століття) / Сергій Гупало // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ківерцівщина та Олика в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 62. Матеріали краєзнавчих читань, 22 вересня 2017 року, м. Ківерці – смт. Олика. Упоряд. Г. Бондаренко, С. Войчик, А. Силюк. – Луцьк, 2017. – С. 328-337.
6. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО), ф. 54, оп. 1, спр. 24
7. ДАВО ф.46, оп.9А спр. 999
8. ДАВО ф.54 оп.1, спр. 470
9. ДАВО, ф. 54, оп. 1, спр. 114
10. ДАВО, ф. 54, оп. 1, спр. 115
11. ДАВО, ф. 140, оп.1, спр.15.
12. Зуляк І. Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939) : монографія / І. С. Зуляк. – Тернопіль : Воля, 2005. – 946 с
13. Крамар Ю. Ліквідація товариства "Просвіта" на західноволинських землях (1928–1932 рр.): причини та наслідки / Ю. Крамар // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – 2016. – № 3. – С. 58-63.
14. Кучерепа М. Становлення та діяльність просвітянських організацій на Волині (1918–1939 рр.) / М. Кучерепа // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – 2016. - № 3. – С.27 – 35.

15. Олицький феномен: Віктор Жовтянський: біобібліогр. нарис / Центр. б-ка Ківерц. РЦБС Волин. обл.; упоряд. І. М. Вергун. – Ківерці : [б. в.], 2013. – 79 с.
16. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки [Текст]. - Луцьк : Східноєвропейський нац. ун-т імені Лесі Українки, 1996. – №3(328) : Історичні науки. – 2016. – 200 с
17. Понедельник Л. Волинська «Просвіта» в боротьбі за національне відродження/ Л. Понедельник // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – 2016. – № 3. – С. 63-69
18. «Просвіта» на Волині: минуле й сучасне: зб. наук. ст., док. і матеріалів / [за ред. В. К. Барана]. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 196 с. : ілюстр.
19. Рожко В. Роль товариства «Просвіта» в організації і проведенні Шевченківських Академій у 20–30-х роках ХХ ст. на Волині / В. Рожко // «Просвіта» на Волині: минуле і сучасне : зб. наук. ст., док. і матеріалів / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки ; за ред. В. К. Барана. – Луцьк, 2001. – С. 48–56.
20. Савчук Б. Волинська «Просвіта» / Б. Савчук. – Рівне : Ліста, 1996. – 149 с. : ілюстр.
21. Філіпович М. Луцька «Просвіта». 1918–1935 рр. : монографія / М. Б. Філіпович. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 240 с.
22. Філіпович М. Статутні документи Луцької повітової «Просвіти» / Мирослава Філіпович // «Просвіта» на Волині: минуле і сучасне : зб. наук. ст., док. і матеріалів / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки ; за ред. В. К. Барана. – Луцьк, 2001. – С. 81–92.

Видатні особи «Просвіти»

УДК 929 Сумневич

Ольга Зубко

Волинь у подільському серці: Федір Олександрович Сумневич (1885-?)

В соціальній історії, «людина маленька» – один з найвагоміших об'єктів дослідження, адже біографія, фактично, передбачає опис життя людини з метою з'ясування історичних, національних і соціальних відмінностей, психологічного типу її особистості. Тому дана доповідь – чергова спроба з'ясування обставин життя та діяльності подолянина-«увпіста» Федора Олександровича Сумневича – в 1917-1920 роках – Голови Рівненської «Просвіти», Рівненського повітового комісара, Губернського комісара Волині. Після 1920 року Сумневич відомий як волинський кооператор та голова Тернопільського осередку Центрального бюро біженців. В міжвоєнній Чехословаччині Федір Олександрович опинився в 1921 році, де з 1923 по 1929 роки очолював Українську Селянську спілку в Празі, а також три роки пропрацював асистентом на кафедрі правознавства Українського вищого педагогічного інститут ім. М. Драгоманова. В 1929 році Сумневич через безперспективність «концепції швидкого повернення», негативні наслідки «поворотництва» та закриття чехословацького ринку праці повертається назад на Волинь. З 1929 року подальша його доля невідома, однак пошуки тривають.

Ключові слова: Поділля, Волинь, «Просвіта», міжвоєнна Чехословаччина, Український вищий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова в Празі, Українська Селянська спілка в Празі, Федір Сумневич.

Zubko O. E. Volyn in Podillya heart: Fedir Oleksandrovych Sumnevych (1885-?).

In social history, «man is small» - one of the most important objects of research, because the biography, in fact, involves a description of human life in order to find out the historical, national and social differences, psychological type of his personality. Therefore, this report is another attempt to find out the circumstances of the life and activities of the podollyanina – «uvpista» of Fedora Oleksandrovycha Sumnevicha – in 1917-1920 – the head of Rivne «Prosvita», Rivne County Commissar, Provincial Commissioner of Volyn. After 1920 Sumnevych is known as the Volyn co-operator and the head of the Ternopil branch of the Central Office of Refugees. In the interwar Czechoslovakia Fedir Oleksandrovych was in 1921, where from 1923 to 1929 he headed the Ukrainian Peasant Union in Prague, and also, for three years, worked as an assistant at the Department of Law of the Ukrainian Higher Pedagogical Institute. M. Dragomanov. Sumnevich, in 1929, because of the hopelessness of the «concept of rapid return», the negative consequences of the «turnaround» and the closure of the Czechoslovak labor market are back to Volyn. Since 1929 his further fate is unknown and searches are ongoing.

Key words: Podillya, Volyn, Prosvita, interwar Czechoslovakia, Ukrainian Higher Pedagogical Institute M. Dragomanov in Prague, Ukrainian Peasant Union in Prague, Fedir Sumnevich.

*Муровані Курилівці - садочки і сади,
По квіти подаровані приїхали сюди.
По квіти подаровані, по яблука налив.
Курилівці Муровані, Ну хто вас обкурив?
Гіркий туман задимлював століття чи віки,
Що вечори задивлені словами у рядки?
Думками домуровую, вигадую сама.
Подільською вимовою мій голос ожива:
« Курилівці, Курилівці...» У слові перегук:
Дзвенить земля-вродливиця, співає праця рук.
Ганна Чубач*

Постановка наукової проблеми та її значення. Академічно, під біографією розуміють життя людини, як сукупність її вчинків, подій в її житті, скерованості розуму та інтересів. Біографія, фактично, передбачає опис життя людини з метою з'ясування історичних, національних і соціальних відмінностей, психологічного типу її особистості. Тому в соціальній історії, «людина маленька» – один з найвагоміших об'єктів дослідження, адже сучасники – теж люди, люди котрі проходять індивідуальний шлях від народження до смерті, а, отже, люди, котрі, звісно, мають свої власні біографії.

Дана доповідь – це водночас: і відгук-подяка на запрошення долучитися до святкування знаменних як 150-річчя діяльності «Просвіти» в Україні, так й 100-річчя діяльності «Просвіти» на Волині; і чергова спроба з'ясування обставин життя та діяльності подолянина-«увпіста» Федора Олександровича Сумневича – в 1917-1920 роках – Голови Рівненської «Просвіти», Рівненського повітового комісара, Губернського комісара Волині.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Активний учасник національно-визвольних змагань 1917-х - 1920-х років Федір Сумневич – на жаль, поза епіцентром уваги українських істориків. Перша публікація про нього з'явилася тільки в 2001 році на шпальтах наукового збірника «Поділля в контексті української історії», де вінничанкою Ольгою Зубко Сумневич був представлений як один із викладачів-подолян Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923-1933 рр.) [1]. Наступна ж історична розвідка, в якій фігурував Сумневич, вийшла тільки в 2016 році з-під пера рівненських істориків Руслани Давидюк та Андрія Жив'юка [2]. В цій вже публікації йшлося саме про рівненський період діяльності Федора Олександровича.

Знайомство автора із Сумневичем «відбулося» ще в 2000 році, коли розпочалася робота над кандидатською дисертацією з теми створення та діяльності Українського вищого педагогічного

інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923-1933). Тоді й з'ясувалися декілька перших цікавих фактів з «Curriculum vitae» асистента кафедри економіки та правознавства: по-перше, його подільське походження; по-друге, обіймання ним посади асистента кафедри з 1 серпня 1926 року по 31 жовтня 1929 року й по-третє, його головування на чолі Української Селянської Спілки в Празі в 1923-1929 роках. Клубочок, як то кажуть, почав розмотуватися.

Мета та завдання наукової статті. Впродовж 2017-2018 років Ольгою Зубко були здійснені чергові архівні пошуки інформації про Федора Сумневича. Насамперед, у рідних йому Мурованих Курилівцях, а також у Хмельницькому, Рівному та Луцьку. Віднайдений та опрацьований матеріал в чергове виносить на широкий загал.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Як вже було зазначено, в житті Федора Олександровича Сумневича Волинь відіграла значну роль, оскільки тут відбулося його професійне та громадсько-політичне утвердження. Найперша згадка про рідну для Сумневича Волинь була пов'язана з тими навчальними курсами, які були закріплені за ним в Інституті. А саме з «Історією кооперації» та «Основами кооперації». Ці навчальні курси мали статус загальнообов'язкових для студентів усіх трьох факультетів: історико-філологічного, природничо-математичного та музично-педагогічного. Певну підказку щодо того, чому за Сумневичем були закріплені саме ці навчальні курси, надав «Літописець» життя та діяльності української міжвоєнної еміграції в ЧСР – Симон Наріжний, який відзначив в далекому 1942 році, що «...у такій організації, як **Бюро Волинської кооперації** (виділене мною – О. З.) *ще з 1922 року значні заслуги також мали такі емігранти як М. Скидан, М. Рутковський, Ф. Сумневич, Житкевич і багато інших...*» [3, с. 318]. Отже, стало зрозумілим, що до свого виходу за кордон, Сумневич жив певний час на Волині та займався кооперацією.

На ранішню його кооперативну-просвітницьку, а отже підприємницьку (**волинську**) діяльність, вказувало і те, що очолюючи Українську Селянську Спілку в Празі, ним була започаткована (на основі ґрунтового досвіду), велика кількість різноманітних курсів (бібліотечних, гарбарських, миловарних, курсів консервування городини та інших), що дозволяли українським вихідцям не тільки теоретично, а й практично виживати в чехословацьких реаліях 1920-х років. Однак, найбільш відомими на базі УСС були, власне, кооперативні та автотракторні курси.

Перші (кооперативні), як свідчать архіви, були пов'язані зі справою «вимороченого увпівського професорства Михайла Грушевського». Сталося так, що в 1922-1923 роках Грушевського було одночасно запрошено у штат двох еміграційних вузів: УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі та Української Господарської Академії в Подєбрадах. Педагогічний інститут був зацікавлений Грушевським як відомим істориком, тоді як для Подєбрадської Академії Грушевський виступав в першу чергу соціологом. Що цікаво: Михайло Сергійович дав згоду працювати як в УВПІ, так і в УГА. Однак, перед керівництвом Драгоманівського закладу він висунув умову щодо більшої оплати своєї праці. (Грушевський, фактично, вимагав щомісячної заробітної платні в розмірі 3500 чехословацьких крон, за умови того, що розмір місячної заробітної платні директора УВПІ становив всього 1800 крон. Для кращого розуміння ситуації наступна інформація: в 1922-1933 роках мінімальний прожитковий мінімум емігранта обрховувався всього 1000 чехословацьких крон, а офіційний (банківський) курс американського долару по відношенню до чехословацької крони становив: 1:3 (1:2,96). Отож, Грушевський прагнув оплати в розмірі 105 доларів, коли директор УВПІ отримував на руки всього 54 долари [4, с. 85-86]. – О. З.). Та бажання мати у штаті Грушевського-історика було настільки великим, що керівництво Педагогічного вузу закрило очі на «професорський егоцентризм». А щоб виплачувати необхідну суму щомісяця, воно (керівництво) **заручилося підтримкою саме Федора Сумневича**, як Голови Селянської Спілки. У жовтні 1923 року Прага інформує Грушевського, що крім викладів в УВПІ, його запрошено також до викладів на кооперативних курсах УСС: «*Дирекція Інституту довідавшись, що Ви, Пане Професоре, є обраний викладати на Кооперативних курсах Української Селянської Спілки у Празі з платнею у 1.500 к. ч. на місяць, вважає своїм обов'язком довести се до Вашого відомо*» [5, с. 51]. Проте, справа «вимороченого професорства» закінчилася несподівано: 29 грудня 1923 року Грушевський повідомив про неможливість свого приїзду і після Нового 1924 року, тоді як Російське телеграфне агентство «РОСТА» на початку січня 1924-го подало інформацію такого змісту: «*РОСТА сообщает, что бывший председатель Центральной Рады Грушевский обратился к ВУЦИКу с ходатайством о разрешении ему вернуться в Советскую Россию для участия в культурной работе*» [6, с. 53].

Другі, автотракторні курси Сумневича, (сучасний аналог – курси підготовки водіїв різних транспортних засобів й категорій – О. З.), з відповідною технікою, взятою у лізінг, на відміну від кооперативних, були значно популярнішими. Їх популярність крилася не тільки в тому, що вони реально дозволяли здобувати засоби до життя, (діяла розлога мережа філій), а й через те, що вони несли в собі певний психологічний (задоволення) та матеріальний зиск (наприклад, в разі успішного закінчення курсів, випускник отримував якісну шкіряну куртку). Ось як згадував, наприклад, про Подєбрадську філію автотракторних курсів у своїй новелі «Гадючки» Юрій Липа: «– Ну, то закурим, бра! – говорить хімік і сміється швиденько й гостро. Потім оповідає про нову моду в Подєбрадах, в українській академії.

Там постійно була нова мода.

Розгоралася в мозках тисячі українців під крилами замку короля св. Юрія й огортала всіх: молодь, їх батьків, кривих і самих професорів. Навіть чехи, що вчилися в українській академії, піддавалися тим настроям.

Спочатку постала мода на партійні демонстрації. У душних, повних тютюнового диму покоїках, у великих залах до вправ, у темних шиночках збиралися групи людей, виносили постанови і демонстрували. Ліві відтінки проти правих, проти центральних, тамті між собою. І раптом за киненим гаслом – кільканадцять дзилликів підносилося угору і грозило. Потім членам партій обридло було бути невмолимими. Уцухли суди, зсірілі закиди...

Комівуаяжери кинули гасло: велос! Тоді під Подєбрадами серед кучерявих садів показалися сотні велосипедистів. Наколесниками стали всі: професори, студентки, діти, сиві діди.

Потім частина забралась до шоферства, і вечорами цілі родини розмовляли тільки про порівняльну вартість автових марок і про замклі свічі....» [7, с. 218].

Або ж: «...Всі зчудувались, що нема Михайла.

Михайло-гарматчик, а тепер – шофером. Дужий, кремезний чолов'яга, а на його обвітреному лиці блискали малі блакитні, приязні очі. Він кохав Мартусю, хоч ніколи про це не казав. Як міг, то приходив увечері, сідав у кутку і дивився на проворні руки Мартусі, і слухав її жіночого голосу, і віддано усміхався до неї з темряви....

– От, – сказала Мартуся докірливо, – а ми на вас чекаємо!

Михайло усміхався лагідно, поглянув на всіх, а потім поклав на стіл щось велике, завинене в хустку. Зчинився гамір, усі кинулись розпаковувати.

– Гриби!

– Але що то за гриби?

Виросли для них на болотах десь під вогкою чужою Прагою, і вони мусли їх їсти....

– Дуже добрі гриби, – хвалив Артимович. – Коли б, людоньки, чарка горілки до того, – зітхнув хімік.

*– Немає, голубе, більше, – засоромлено пояснював Михайло, тільки на масло й хліб зосталось. **Що на моєму старому Форді заробиш? Усе на репарації йде»** [7, с. 218-219]. За роки функціонування курсів (1924-1926 рр.) їх закінчило всього 300 осіб, хоча відвідувала їх значно більша кількість осіб [8, с. 81].*

Друга згадка про милу серцю Сумневича Волинь прозвучала вже, власне, з досить скупого на інформацію «*Singulum vitae*» Федора Олександровича.

Тому розберемо життєпис подолянина більш деталізовано. Спершу в життєписі, зрозуміло, йшлося про його подільське коріння: «*Народився у 1885 році у містечку Курилівці Муровані волосного центру Ушицького повіту Подільської губернії*» (нині – селище міського типу Муровані Курилівці Вінницької області – О. З.). «*Навчався в духовному училищі села Привороття Ушицького повіту*» (нині – село Подільське Кам'янець-Подільського району Хмельницької області – О. З.). «*А згодом в Подільській духовній семінарії*».

З урахуванням того, що Сумневич 1885 року народження, то до духовного училища, на нашу думку, він потрапив приблизно у віці 12 років, закінчивши спершу якусь церковно-парафіяльну школу. На жаль, у Державному архіві Вінницької області (ДАВіО) відсутні будь-які джерела (в тому числі метричні книги) по Мурованокуріловеччині. Тоді як за інформацією дослідника Подільської духовної семінарії Е. Мельника, до Ушицького духовного училища, як структурного елементу семінарії, потрапляли здебільшого юнаки або із заможних родин, або незаможні й сироти, за котрих клопоталися благодійники чи громадські організації, оскільки навчання і в училищі, а згодом і в семінарії було платним – 50-100 карбованців на рік [9]. Варто відзначити, що це були досить великі гроші на той час.

Адже, наприклад, в Російській імперії, в 1903-1910 роках вартість корови, як і вартість одного кілограму цукру становила 4 карбованці.

Відштовхуючись від публікації Е. Мельника, автор доповіді спробувала здійснити пошуки і в Державному архіві Хмельницької області (ДАХО), де зберігається фонд № 64 «Подільська Духовна семінарія. м. Кам'янець-Подільський Кам'янецького повіту Подільської губернії (1817-1920)» (166 справ). Однак, не пощастило й тут. Відповідь була відмовною. Тому, в подальшому вступаємо у сферу гіпотез.

«В 1911 році закінчив юридичний факультет Варшавського університету» – читаємо далі у життєписі подолянина [10, арк. 2]. Досить різкий перехід у викладенні автобіографії змушує нас замислитися: скільки саме років вивченню богослів'я віддав Сумневич? І тут нам руку допомоги простягає відомий український громадський діяч, ветеринар й письменник Василь Королів (Старий) (1879-1943). В своїх «Згадках про мою смерть» він пише: «**Закінчивши чотирьохрічну бурсу та шістьохлітню духовну семінарію**, (виділено мною – О. З.), де я бачив стільки негативних виявів недовірства, блюзнірства й аморальності, я, як і звичайно те буває, відносив прикрі ті факти на рахунок не грішних людей, а на рахунок самої релігії. [11, с. 33]. Тобто, цілих десять років. І, вочевидь, та ж причина, що і в Короліва, «негативні вияви недовірства», змусила Сумневича звернути свою увагу вже на юриспруденцію. А з урахуванням того, що Федір Олександрович 1885 року народження, то в 1911 році йому виповнилося 26 років. Тобто, студентом Варшавського університету він став приблизно у віці 22-х років. Впадає у вічі ще одна цікава деталь: вочевидь, Сумневич мав здібності до мов, бо навчання в польському вузі вимагало знання польської мови й латини.

Як саме навчався подолянин у Варшавському університеті (безкоштовно-оплатно, успішно-неуспішно) – достовірно не відомо. Можливо, з часом буде змога посидіти над архівами Варшавського університету, та в 1914 році Федора Олександровича підхопив вихор Першої світової війни. Як відзначав сам Сумневич, вкотре скромно й лаконічно, «*воював в чині прапорщика*», без зазначення фронту та військової частини. В ґрунтовній розвідці Ярослава Тинченка «Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921)» до речі, згадується про якогось Федора Сумневича, як простого вояка [12].

Третя згадка про Волинь впливає з того ж таки «Curriculum vitae», однак, вона не гіпотетична, а підкріплена вже як архівними даними, так і науковими розвідками рівненського історика Руслани Давидюк. Йдеться про призначення Сумневича 20 липня 1917 року *повітовим комісаром Рівненської повітової громадської ради* та його участь в роботі *Українського правничого товариства*, створеного у Києві 30 квітня (13 травня) 1917 року.

Якщо дотримуватися хронології, то спершу подолянину довелося деякий час пропрацювати в Українському правничому товаристві. Колегами Сумневича по УПТ були: М. Ткаченко (голова), М. Радченко та А. Яковлів (товариші голови), Ю. Гаєвський, Р. Лашенко, В. Войткевич-Павлович, Г. Вовкушевський, Г. Лепеха, Ю. Старицький, О. Пурик, К. Квітка, О. Мицюк, М. Садовський та інші. Тобто більшість тих, хто активно підтримував національно-визвольні змагання. Почесним членом товариства було обрано М. Грушевського. А в цілому, Українське правниче товариство нараховувало 115 осіб. Робота Сумневича, як адвоката, була спрямована в першу чергу на українізацію судових установ. І, зрозуміло, що його спроби та спроби його колег щодо українізації наштовхувалися на стіну нерозуміння з боку зрусифікованих працівників суду, які у своїй більшості залишалися відданими «великоруським» переконанням. Колега Сумневича, Р. Лашенко навіть назвав Київську судову палату в той час «найголовнішою твердиною цього централізму... яка своєю ворожістю до українства і цілковитою орієнтацією на Москву, задаючи при тому тон на всю округу, надзвичайно шкодила українізації судових установ, їй підлеглих...» [13].

А вже 20 липня 1917 року Сумневича, як зазначалося вище, було призначено *повітовим комісаром Рівненської повітової громадської ради*.

Потрібно відзначити, що за буремних революційних 1917-х - 1921-х років, до життя було покликано чимало нововведень. Одним із останніх стала посада повітового комісара. В колі обов'язків останнього, з підпорядкуванням йому однієї або декількох військових сотень, був нагляд за роботою повітової адміністрації, дбання про санітарний та культурно-освітній рівень краю, інформаційне просвітництво, питання мобілізації, соціальної допомоги та збору врожаю зернових. Крім того, мав він здійснювати аналіз рейтингу довіри населення до владних структур. Але фактично, в умовах криміналу та великої кількості зброї у селян, що поверталися з фронтів Першої світової війни, повітовий комісар в 1917-1919 роках більше переймався правопорядком. Наприклад, роботу повітового комісара,

зокрема, гарно ілюструвала Бердичівська щоденна газета «Селянська думка». В квітні 1918-го року на її шпальтах писалося: *«При Бердичівським Повітовім Комісаріяті засновується Інструкторсько-інформаційний відділ з метою: помагання організації влади в повіті, інформування населення про суть сучасних подій та закладення в селах і волостях повіту культурно-просвітницьких інституцій. Інтелігентних людей, які живуть в повіті, і бажають зайняти посади волосних інструкторів-інформаторів, закликаємо звертатися особисто до Інструкторсько-інформаційного відділу. Адреса: вул. Білопільська 72, II поверх. Посада волосного інструктора платна і може бути злучена з іншою посадою»* [14, с. 1]. А у вересні 1919-го ця ж газета інформувала населення про те, що добровільна здача зброї буде компенсована спеціальною комісією на чолі з повітовим комісаром, виходячи з таких розрахунків: *«Рушниця Російська і Австрійська і Вінчестер з багнетом і без – 60 гривнів; рушниця без затвору – 30 гривнів; затвор – 20 гривнів; багнет – 10 гривнів; кулемет справний всякого зразка – 300 гривнів; кулемет без затвора – 250 гривнів; кулеметний затвор – 50 гривнів; гарматний затвор справний – 200 гривнів; стрільба пособія – 50 гривнів; панорама – 20 гривнів; гарматний наділ – 50 гривнів; кулеметна стрічка – 20 гривнів; рушничі набой – 2 гривні за 1 штуку; гарматні набой різних зразків – 30 гривнів за 1 штуку; бінокль призматний – 200 гривнів; заряд гільз – 200 гривнів; несправна зброя оцінюється в половину суми»* [15, с. 4].

У вересні 1917 року на Федора Олександровича чекає чергове призначення: він входить до складу першої Ради Рівненського товариства «Просвіта», а згодом стає його фундатором. (В середині жовтня статут Рівненської «Просвіти» вже був затверджений окружним судом). Розбудовуючи Рівненську «Просвіту» комісар керується тією програмою просвітнянської праці, яку було сформульовано ще у виступі студента Андрія Січинського: *«...Кожний народ, що хоче добитися самостійності, мусить передусім дбати про те, щоб... народна маса... відчула своє національне достоїнство й узнала потребу існування нації як окремої народної індивідуальності, бо ніхто інший, а маса народу є підставою усього...»* [16].

Згідно статуту товариство охоплювало всі сфери культурного життя, шкільну та позашкільну освіту. А за особистої грошової допомоги Сумневича та за особисті кошти інших рівненських просвітнян було закуплено близько 1000 книжок, що започаткувало розбудову бібліотеки товариства.

Так, наприклад, торкаючись питання шкільної освіти, 12 вересня 1917 року Федір Олександрович відзначав (із записів «Журналу Рівненського Земського зібрання» VI надзвичайної сесії): *«...Расходъ на курсы для учителей был сдѣлан не по личному почину Земской Управы, но согласно постановленія Уѣзднаго Общественнаго Совѣта. Курсы были созданы для широкого повыше́нія національного вопроса, знакомства с исторіей України, географіей, багатствомъ и глубиною родного языка и съ новыми направленнями въ свободной школѣ: они продолжались 18 дней»* [17, арк. 4].

6 грудня 1917 року на подолянина чекало чергове підвищення, його призначали головою Рівненського повіту. На цій посаді Сумневичу довелося перебути майже рік, до початку грудня 1918 року. Що цікаво: призначений за часів Центральної Ради, він перебуває у статусі голови повіту і під час гетьманату Скоропадського. Тоді як з утвердженням на історичній арені Директорії, відповідною її постановою, його призначено вже губернським комісаром Волині. Авторські пошуки інформації про губкомісара Сумневича в Державному архіві Волинської області (ДАВО) мали такі ж відмовні наслідки, як і пошуки в архівах Вінниці та Хмельницького: *«Розглянувши Ваш запит повідомляємо, що в перевірених часткового збережених документах Державного архіву Волинської області за 1914-1918 роки відомостей про Федора Сумневича, губернського комісара Волині, не виявлено. Директор архіву С. В. Карасюк. 12 травня 2017 року»*.

З кінця 1918 року й фактично увесь 1919 рік, на жаль, Директорія переживала не кращі часи. По-перше, відновилася та ж фатальна для її лідерів міжособистісна боротьба. По-друге, почалася втрачатися боєздатність армії і на передній план почали висуватися отамани. По-третє, в тих сферах, де Директорія могла проявити себе, була повна безпорадність. Особливо це стосувалося пропаганди. По-четверте, не відбулося реального воз'єднання УНР та ЗУНР через різні культурні та політичні традиції їх керівництва. Й по-п'яте, Директорія, фактично, опинилася в кільці фронтів. На півдні проти неї воювала Антанта. На південному сході наступали білогвардійці, а з півночі та сходу йшли більшовики. На Катеринославщині в свою чергу діяла потужна армія Нестора Махна. А на заході доводилося боронитися від поляків.

Так, 7 лютого 1919 року губкомісар Сумневич скеровує уряду УНР телеграму про окупацію поляками Ковеля:

«ТЕЛЕГРАМА.

З Житомира № 531. Принята 7/II 1919

Ковельський повіткомісар Луцкевич телеграфує дві крапки вівторок четвертого лютого третій годині дня силами півтора ста кінного приблизно стільки піхоти поляки заняли Ковель крапка Міліціонери що знаходилися ріжних частинах міста поляками обеззброєні крапка Годину перед тим німці провокаційно оточили було помешкання міліції зробивши трус забрали гранати та частину набоїв крапка Останній потяг німецький відійшов Ковеля коло шостої вечора крапка Я з секретарем земської управи вибрався Ковеля через село Будище п'ятій вечора крапка Послідніми днями зв'язок організацією міліції та військової конспіративного характеру самооборони відчувалася гостра потреба коштах крапка Тарновський як бувший мировий посередник передасть мені двадцять тисяч одержаних ним яко ковельським повітовим комісаром рішуче відмовився крапка

Губкомісар Сумневич» [18, арк. 8-8зв.].

8 липня 1920 року Федора Олександровича переводять у чин армійського прифронтового цивільного комісара при армії УНР, сили котрої, зауважимо, танули під ударами Червоної армії. В цей час він перебуває в Кам'янці-Подільському. На цій посаді на початку вересня Сумневичу довелося відзначитися, насамперед, нейтралізацією в місті єпископа-провокатора: «...Місто вже спало, як несподівано рознеслись тривожні вигуки сирени та пронизливі свистки большевицьких авт... Що сталося? Пожежа!... З високої міської «каланчі» подали вістку, що горить дзвіниця Катедрального Собору. Затарахкотили пожежні бочки, помпи та різні приладдя. За півгодини вогонь загасили...

Тут же офіційні особи і братчики розглянули, звідки взявся вогонь... Признали, що вогонь підклав хтось, що був у суботу в церкві і бачив, що у дзвіницю скидали сміття, сухе гілля, що легко горить... Ото в помсту українцям, що відібрали у пименовців церкву, і підклав вогонь. Горіла дзвіниця, топились дзвони і вогонь вже ось-ось перейшов би з дзвіниці до ризниці, але скоро був погашений. Хто ж би то був?...

Ясно, що ворог українців... Може власник тих скарбів, які думав вихопити в момент пожежі. Може підісланий з табору пименовців... Так чи інакше, а зроблено це, безперечно, з помсти росіянами... Але в неділю була таки відправлена Служба і молебень. Тепер цей Собор, як багато інших церков у Кам'янець-Подільському, ограбовані і зруйновані большевиками; кладовища знесені: надгробні плити пішли на помости, а цвинтарі – переорані. Так помстились над українцями чорні і червоні росіяни. Але на тому не скінчилась церковна боротьба в Кам'янець-Подільському. Єпископ одверто вороже виступав з амвону проти Українського Уряду, проти Кирило-Методіївського Братства і взагалі проти українців. Він заборонив всім священникам своєї єпархії правити службу Божу українською мовою, вступати в Кирило-Методіївське Братство тощо. Деморалізація, яку поширив єпископ Пимен, все поглиблювалась...

Місцева влада не всилі була змагатись з ним. Вона вимагала від Центрального Уряду вислати єпископа з Кам'янець-Подільського. Але Міністр Внутрішніх Справ, Олександр Саліковський, не міг одважитись на такий крок. – А що скаже Франція?! – казав він і все зоставалось без змін. Аж коли Кам'янець-Подільський став ближчим запіллям нашого фронту проти большевиків, то **Комісар Армії УНР, Федір Сумневич**, дав наказ повітовому Комісарові, не гаючись, вивезти єпископа за межу його єпархії. Повітовий Комісар, бажаючи виконати наказ Комісара Армії якнайскоріше, з'явився в покоях єпископа, щоби оголосити йому наказ та призначити термін виїзду. Але і раз, і два його не застав. Прислуга казала, що Його Преосвященство виїхав по єпархії. Та це була неправда, бо не той час, щоби їздити по селах. Комісар Армії через своїх агентів довідався, що єпископ, побоюючись арешту чи що, переховується у священників ближчих сіл. І, розшукуючи його, знайшли єпископа у попівських коноплях...» [19].

А вже згодом, 15 жовтня, видав обов'язкову до виконання постанову: на території України, звільненій від більшовицької окупації, забороняються азартна гра в карти – де це не було б, виготовлення самогонки та продаж спиртних напоїв. За порушення постанови передбачалося 60 тисяч гривнів штрафу або позбавлення волі до трьох місяців [20].

1 жовтня 1920 року Федора Олександровича в чергове підвищують: призначають начальником Подільської губернії. На цій вже посаді йому довелося перебути до 20 листопада 1920 року, що пояснювалося тим, що 16 листопада 1920 року більшовики захопили Кам'янець-Подільський, через що всі українські установи змушені були евакуюватися. Сумневич не зраджує собі й виїздить на Волинь.

«В Чехословащині з 1921 року, – пише далі в своєму «Сurriculum vitae» подолянин. – З 1923 року – голова Української Селянської Спілки в ЧСР». Вочевидь, мова йде про кінець 1921 року, бо як

відзначає дослідниця Руслана Давидюк, в червні 1921 року Сумневич очолює в Тернополі філію Центрального бюро біженців [21, с. 39].

З 1926 року, коли уряд ЧСР поступово починає згортати «Руську допомогову акцію», Українська Селянська Спілка під головуванням Федора Олександровича переходить до посиленої видавничої, бібліотечної та лекційної діяльності. До кінця 1927 року виходять друком: «Історія української кооперації» Грабова; «Українська кореспонденція» Кульчицького; «Основи хімії» Василюка; «Конспект лекцій з анатомії та фізіології» Равича; «Записки по миловарству та свічкарству» Хомицького; «Консервування садовини та городини» Терпила та роботи інших авторів [22, с. 81].

Набувають популярності так звані «мандрівні бібліотеки», загальний книжковий фонд яких становив 2600 примірників.

Постійно проводяться лекції з природознавства, історії, географії, кооперації, літератури.

Проте, 1929 рік стає для Сумневича точкою звороту. І справа крилася не в початку світової економічної кризи, що розтяглася в ЧСР, відзначимо, аж до 1935 року, а в тому, що сподівання на швидке повернення виявилися невиправданими. Як і не тішили новини про «поворотництво». Попереду все яскравіше бовваніли невизначеність та закриття чехословацького ринку праці. За таких умов, асистент УВП й голова УСС приймає рішення повернутися назад... на Волинь.

Після 1929 року доля мурованокурилівчанина Федора Олександровича Сумневича, поки що невідома. Та пошуки тривають.

Джерела та література:

1. Зубко О. Викладачі-подоляни Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі (1923–1933) / О. Зубко // Поділля у контексті української історії. – Вінниця, 2001. – С. 246–248.
2. Давидюк Р., Жив'юк А. Рівненська повітова «Просвіта»: десятиріччя під знаком УНР / Р. Давидюк, А. Жив'юк // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія «Історичні науки». – Луцьк, СЛУ ім. Лесі Українки, 2016. – № 3. – С. 39 – 44.
3. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1942. – Част. 1. – 372 с. // Репринтне перевидання (передмова та вступне слово – Любомир Винар та Алла Атаманенко): Львів-Кент-Острого, 2008. доп. 232 стор. фотоілюстрацій.
4. Зубко О. Є. Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923-1933 рр.) / Зубко Ольга Євгенівна. Дис. канд. іст. наук.. 09.00.12 (українознавство). – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2010. 224 с.
5. Зубко О. Є. М.Грушевський та українські вищі школи Чехо-Словаччини: втрачені можливості вченого та еміграції. / О. Зубко // Вісник Київського інституту «Слов'янський університет» / «Слов'ян. ун-т». – К., 2001. – № 11 / Редкол.: Ю. М. Алексєєв (голов. ред.) та ін. – С. 44-55.
6. Зубко О. Є. Вказана праця.
7. Зубко О. Є. Новела Юрія Липи «Гадючки», як відображення еміграційної празької повсякденності // Дев'яти Липівські читання: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (11-12 травня 2018 р.) / Упоряд. С. В. Кучеренко. – Полтава: ПУЕТ, 2018. 295 с. – Текст укр., франц., нім. мовами.
8. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919 – 1939 (Матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 1999. 272 с. *Див також.* ЦДАВОВ України в м. Києві. – Ф. 3925 («Автотракторні курси Української Селянської Спілки в Празі») (1924-1925). Оп. 1. 10 Спр. (Анотація фонду: Листування з Головним комітетом Української Селянської Спілки, викладачами курсів про набір студентів, допущення до іспитів, склад лекторського персоналу та ін. Протоколи засідань іспитової комісії. Програми та розклади занять на курсах. Заяви про прийняття на курси. Біографічні дані та списки слухачів курсів. Фінансові звіти, кошторис та відомості на видачу зарплати лекторам і стипендій слухачам курсів).
9. Мельник Е. Подільська духовна семінарія // Електронний ресурс: <http://onkp.kpnu.edu.ua/article/viewFile/55226/51444> (Дата доступу - 24.04. 2017).
10. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України в м. Києві. – Ф. 3972. – Оп. 1. Спр. 289. 3 арк.
11. Королів-Старий В. Згадки про мою смерть: Спомини. – Торонто: Українське видавництво «Добра книжка», 1961. – 146 с.
12. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). Кн. 2. Київ: Темпора. 2011. – 424 с.
13. Малюта О.В. «Просвіта» (1868-1939) // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2012. – Т. 9 : Прил. – С. – С. 33.
14. Селянська думка. Щоденна газета. П'ятниця. 10 квітня. 1918 р. м. Бердичів. 10 с.
15. Селянська думка. Щоденна газета. Середя. 10 вересня 1919 р. м. Бердичів. 10 с.
16. Рівненська Просвіта // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://prosvita.rv.ua/> (Дата доступу – 12.08.2017).

17. Державний архів Рівненської області (ДАРО). – Ф. 30. – Оп. 1. – Спр. 275. 18 аркушів.
18. ЦДАВОВУ. – Ф. 1092. – Оп. 2. – Спр. 11. – Арк. 8–8 зв. *Див також*. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України // Електронний ресурс. – Режим доступу: shron1.chtyvo.org.ua/Serhiichuk/Etnichni_mezhi_i_derzhavnyi_kordon_Ukrainy.doc (Дата доступу – 12.08.2017).
19. Богацький П. З пережитого. (Спогади) // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://bukvoid.com.ua/library/pavlo_bogatskiy/z_perezhitogo_sporadi/33.html (Дата доступу – 12.08.2017).
20. 15 жовтня // Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://gazeta.ua/articles/dates-newspaper/15-zhovtnya/357616> (Дата доступу – 12.08.2017).
21. Давидюк Р., Жив'юк А. Рівненська повітова «Просвіта»: десятиріччя під знаком УНР/ Р. Давидюк, А. Жив'юк // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія «Історичні науки». – Луцьк, СЛУ ім. Лесі Українки, 2016. – № 3. С. 39 – 44.
22. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919 – 1939 (Матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 1999. – 272 с.

УДК 007:304:655.58/59(091)(477-25)«19»

Наталія Кінд-Войтюк

Б. Д. Грінченко – перший голова Київського товариства “Просвіта” (1906-1909 рр.).

У статті аналізується життєвий шлях Бориса Грінченка, його наукова, громадянська, культурницька діяльність. Значна увага приділяється висвітленню ролі Б. Грінченка як першого керівника культурно-освітнього товариства "Просвіта" м. Києва, розглядається його роль у формуванні національної самосвідомості. У статті досліджуються організаційні та статутні документи товариства (1906-1909 рр), повноваження та функції керівництва організацією, видавнича та бібліотечна діяльність «Просвіти».

Ключові слова: Борис Грінченко, наукова та громадянська діяльність київське культурно-освітнє товариство "Просвіта", друкарні, освіта, культура національна самосвідомість.

B. D. Grinchenko is the first head of the Kyiv Society "Prosvita" (1906-1909).

The article analyzes the life of Boris Grinchenko, his scientific, civic, and cultural activity. Much attention is paid to highlighting the role of B. Grinchenko as the first head of the cultural and educational society "Prosvita" in Kyiv, and its role in shaping national identity is considered. The article examines the organizational and statutory documents of the society (1906-1909), the powers and functions of the organization's management, publishing and library activities of Prosvita.

Key words: Boris Grinchenko, scientific and civic activity, Kyiv cultural and educational society "Prosvita", printing, education, culture, national identity.

Постановка наукової проблеми та її значення.

У наш час українській державі потрібні постаті на прикладі, яких буде виховуватись підрастаюче покоління. Це повинні бути патріоти, особистості-ерудити, науковці, громадські діячі, письменники, освітяни. Однією з таких постатей є Борис Дмитрович Грінченко (9 грудня 1863 – 6 травня 1910) – український письменник, педагог, лексикограф, літературознавець, етнограф, історик, публіцист, громадсько-культурний діяч. Був одним із засновників Української радикальної партії. Обстоював поширення української мови в школі та в установах [15, 4].

Автор фундаментальних етнографічних, мовознавчих, літературознавчих та педагогічних праць, історичних нарисів, перших підручників з української мови й літератури, «Рідного слова» – книжки для читання в школі. Укладач чотиритомного глумачного «Словника української мови». Один із організаторів і керівників товариства «Просвіта».

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми свідчить, що діяльність київської "Просвіти" найбільш повно висвітлена у низці публікацій Є. Букета [2], Н. Кобижчої [12; 13], С. Зворського [1], які аналізують видавничу, етнографічну та культурницьку, бібліотечну діяльність товариства. Щодо персоніфікованого внеску Б. Грінченка в українську культуру і науку, то в останній час спостерігається помітне й цілком закономірне зростання інтересу дослідників до цієї видатної особистості, зародження нової комплексної науки - грінченкознавства. Так, у працях А. Богорода [1], Н. Зубкової [11], Ж. Ковби [14], Л. Євселевського [7], О. Коновальця [19], О. І. Неживого [19], Б.

Пастуха [7], В. Погребенника [22], А. Погрібного [23], Л. Коженювського [7], розвідці А. Животенко-Піанків [9] проаналізовано аспекти культурницької та освітньо-просвітницької праці Б. Грінченка. Існує також значна кількість наукових праць про Б. Грінченка як письменника, мовознавця, педагога, які, однак, не стосуються його просвітянської роботи. Таким чином, можна констатувати, що діяльність Б. Грінченка саме у київській "Просвіті" не отримала належного висвітлення в науковій літературі.

Мета та завдань статті охарактеризувати життєвий шлях Б. Д. Грінченка та його наукову діяльність у товаристві «Просвіта» у 1906-1909 рр.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Борис Дмитрович Грінченко народився 9 грудня 1863 року на хуторі Вільховий Яр (Харківщина) у дворянській родині. Батько (відставний штабс-капітан) пишався родинними зв'язками з Григорієм Квіткою-Основняненком, знайомством із Петром Гулаком-Артемівським [20, 7].

Борис у п'ять років навчився читати і писати, виховувався на кращих зразках світової художньої літератури. Світогляд і естетичні смаки Бориса формувалися під впливом творів В. Скотта, Дж. Байрона, А. де Віньї, Е. Еркмана-Шатріана, В. Гюго, М. Гоголя. Вирішальним для долі Бориса Грінченка як письменника стало знайомство з творами Тараса Шевченка, які він прочитав ще учнем Харківської реальної гімназії й під впливом яких почав писати українською мовою [8, 3].

Глибоко співчуваючи знедоленому простому люду, критично ставлячись до тогочасного суспільного ладу, Б. Грінченко підтримує зв'язок із гуртком революційних народників, читає і розповсюджує заборонену літературу (жєневські видання позацензурних статей Михайла Драгоманова, популярні брошури Сергія Подолинського «Про багатство та бідність», «Про Правду», самі назви яких вже розкривають їх зміст) [7, 21-22]. У 1879 році юнака заарештовують і допитують у в'язниці. Ця обставина мала сумні наслідки – виключення з гімназії, заборона продовжувати навчання, постійний жандармський нагляд, набута у тюрмі хвороба легень. Вийшовши з в'язниці, Б. Грінченко займається самоосвітою, успішно вивчає німецьку та французьку мови. Майбутній письменник остаточно утверджується на позиціях інтелігента-народника, просвітителя. Він наполегливо шукає практичної реалізації своєї всебічно продуманої культурно-освітньої програми. Важливе місце у цій програмі надавалося книжкам для народу, зокрема для дітей. У Харкові письменник видає три книжки для народного читання – художні «Бідний вовк», «Два товариші» і науково-популярну брошуру «Про грім та блискавку». Грінченко мріяв скласти таку популярну бібліотеку для простих людей, яка б допомогла здобути хоча б елементарну освіту. Він складає іспити на народного вчителя і розпочинає педагогічну діяльність на селі [9].

Працюючи вчителем більше десяти років (1881-1893), глибоко вивчаючи історію педагогіки, Б. Грінченко пише низку статей про школу і для школи, надзвичайно потрібних у той час: «На беспросветном пути. Об украинской школе», «Народні вчителі і українська школа» та ін. Він є також автором «Української граматики до науки читання й писання» зі статтею для вчителів і прописами, першої книжки для читання в школі «Рідне слово». Утверджується Б. Грінченко і як письменник. Він публікує поетичні збірки («Пісні Василя Чайченка», «Під сільською стріхою», «Під хмарним небом»), пише десятки оповідань («Екзамен», «Без хліба», «Сама, зовсім сама», «Сестриця Галя», «Дядько Тимоха», «Ксеня», «Хата», «Каторжна», «Серед чужих людей» та ін.), дві повісті з життя інтелігенції («Сонячний промінь» і «На розпутті»), працює над драмами. Свої думки суспільно-культурного діяча, громадянина, патріота країни Грінченко викладає у публіцистично-критичних статтях – «Галицькі вірші», «Листи з України Наддніпрянської» [11, 98-99].

У 1893 році Борис Грінченко переїздить до Чернігова і, працюючи тут на різних посадах у земстві, повністю присвячує себе культурно-освітній роботі. Разом із дружиною Марією Загірною він успішно реалізує свою освітню, педагогічну програму – видає власним коштом книжки для народу (45 назв). Про те, якою була ця цензура, свідчать такі факти: Грінченко надсилає до цензурного комітету два рукописи: «Байки Леоніда Глібова» і збірку «Народні прислів'я та приказки». Цензор на книжці «Байки Леоніда Глібова» пише, що дозволу на друк не дає, оскільки подібна книжка є в російській літературі – «Басни Крылова»; на збірці ж «Народні прислів'я і приказки» пише, що друкувати забороняється, оскільки в російській літературі подібної книжки немає, а це вивищує українську літературу [12, 132-133].

Однак, незважаючи на цензурні зашморги, у видавництві Б. Грінченка (засноване 1894 року в Чернігові, відновлене на початку ХХ ст. у Києві) побачили світ понад 50 книжок для народного читання тиражем близько 200 тисяч примірників. Серед них вірші Т. Шевченка, оповідання М. Коцюбинського,

приказки Є. Гребінки, байки Л. Глібова, оповідання Ю. Федьковича, поетична збірка «Кобза» поета-засланця Павла Грабовського та ін.

Громадянська позиція Грінченка щодо захисту національної культури, пропаганда ідей національного відродження й просвіти, соціальної рівності, його широка, демократично спрямована видавнича діяльність, зміст художніх творів та літературно-критичних статей викликали різкий супротив і переслідування властей, і Грінченко змушений був залишити роботу в земстві.

У 1902 році Грінченки переїжджають до Києва. Власне літературна праця письменника більш ніж на два роки переривається напруженою роботою над словником української мови. Громадянським і творчим подвигом можна назвати цю роботу письменника. Адже скласти словник української мови мріяли такі знані діячі української культури, як Пантелеймон Куліш, Іван Нечуй-Левицький та ін. Завдяки гідним подиву працелюбності, наполегливості Бориса Грінченка роботу з укладання словника було здійснено. З матеріалів, які були в розпорядженні журналу «Киевская старина», та зі своїх власних Грінченко уклав чотиритомний «Словник української мови», який, як і його мовознавчі студії «Огляд української лексикографії», «Три питання нашого правопису» та інші, не втратили своєї наукової цінності й сьогодні. Завершена 1904 року праця здобула високу оцінку вітчизняних і зарубіжних фахівців, а 1906 року Російська академія наук відзначила «Словник...» другою премією ім. М. Костомарова [22, 7-9].

Під час першої російської революції громадянський обов'язок покликав письменника відгукнутися на події гострим нарисом «9 січня», взяти участь в організації Української радикальної партії, редагувати щоденну українську газету «Громадська думка» (згодом «Рада»), журнал «Нова громада», очолити Всеукраїнську учительську спілку, стати одним із засновників, а згодом головою товариства «Просвіта». Як згадував Б. Грінченко, прийнявши назву "Просвіта", київські "просвіт'яни" сподівалися з часом об'єднати всі "Просвіти" Наддніпрянщини в єдину й масову організацію [16, 34] Юридичний документ, на основі якого товариство мало бути затверджене київським губернатором - статут офіційною, тобто російською, мовою уклав Модест Левицький, а остаточний текст у перекладі українською мовою тричі ґрунтовно виправляв Грінченко [3, 112]. За основу було взято статут львівської "Просвіти". В перших рядках статуту київського товариства проголошувалася його головна мета - "допомагати розвиткові української культури і першим чином просвіті українського народу його рідною мовою, працюючи в Києві і Київській губернії" [14]. Бажаючи підкреслити спадкоємність новітньої генерації "просвіт'ян" духовним заповітам Кобзаря і віддати данину його генієві, засновники нового товариства проголосили його покровителем (патроном) своєї інституції, що й було зафіксовано у повній (офіційній) назві інституції - "Товариство "Просвіта" у Києві, засноване в пам'ять Тараса Шевченка". 26 травня 1906 р. статут товариства було офіційно зареєстровано у Київському губернському у справах про товариства присутствії, під № 1, і, таким чином, "Просвіта" отримала дозвіл розпочати свою діяльність, до речі першою серед громадських об'єднань і інституцій у Києві і Київській губернії [13, 24-27].

Обрання Бориса Грінченка головою керівного органу "Просвіти" - Ради стало переконливим визнанням його лідерських якостей й незаперечного авторитету серед "просвіт'ян". Цей авторитет підкріплювався і словом, і ділом - щоденною "чорною" працею Грінченка в "Просвіті". Формально, за посадою він міг би лише здійснювати загальне керівництво й контроль за діяльністю чотирьох робочих комісій товариства - видавничої, бібліотечної, артистичної (займалася організацією літературно-музично-вокальних вечорів, вистав та інших масових заходів) та шкільно-лекційної. Фактично ж Грінченку належить визначальна заслуга в організації та чіткій роботі видавничої комісії "Просвіти" (ця сфера була йому найбільш близькою, в ній він вже мав певний досвід власної видавничої діяльності ще з часів чернігівського періоду свого життя, і тому крім Ради головував 3 роки і в цій комісії), обговоренні, рецензуванні й редагуванні рукописів, що надходили до комісії. Він сам написав понад 20 рецензій, відредагував близько половини книжок для народу та календарів (альманахів), що вийшли з друку під егідою "Просвіти" в 1906-1910 рр. (з них три написані самим Грінченком) [11, 97]. Вперше видавнича комісія зібралася 25 серпня 1906 р., її головою було обрано Б. Грінченка. Комісія збиралася раз на тиждень, щоп'ятниці, й працювала дуже плідно. Вже до кінця 1906 р. вона змогла видати кілька науково-популярних книжок. На перших засіданнях передусім визначали тематику майбутніх просвіт'янських книжок, орієнтованих на найширші верстви населення. Підсумком колективного обговорення на засіданнях стала оперативно видана тиражем 1000 примірників брошура «Теми для книжок». У ній вміщено перелік орієнтовних тем (загалом 142), згрупованих у шести розділах, на які бажано було писати книжки для «Просвіти». Ставилося за мету видавати книжки універсальні за

змістом (з усіх галузей науки, техніки, економіки, раціонального ведення сільського господарства, права тощо). Втім, головна увага все-таки приділялася українознавчій тематиці, тобто книжкам про культуру, історію, географію, літературу, етнографію України. Це було своєрідним замовленням товариства українським письменникам і вченим — популяризаторам наукових знань. У вступному слові до переліку тем Б. Грінченко виклав основні вимоги до рукописів: писати невеличкі за обсягом книжки живою українською мовою, просто, дохідливо, саме так, щоб складні за змістом теми були зрозумілими навіть для осіб з мінімальним рівнем освіти [21].

Враховуючи бідність більшості населення, якому адресувалися друки «Просвіти», та брак значних вільних коштів у товариства, виходили невеличкі за обсягом і форматом книжечки в м'яких обкладинках, на низькоякісному папері, з мінімальною кількістю ілюстрацій. А відомий художник Фотій Красицький створив для просвітянських видань серійну обкладинку в національному орнаментальному стилі, яка й стала традиційною для масових видань товариства.

Першою серійною книжкою київської «Просвіти» стала розповідь про одну з найяскравіших сторінок національно-визвольної боротьби українського народу — історична розвідка М. Драгоманова «Про українських козаків, татар та турків».

Ще одне помітне й до того ж найбільше за обсягом видання «Просвіти» 1906 р. — календар-альманах товариства на 1907 р. Ще одна цікава ініціатива київських просвітян — випуск 1907 р. за ініціативою М. Синицького серії «Видатні діячі України»: 10 листівок з портретами керівників українського національного руху — Б. Грінченка, М. Грушевського, М. Драгоманова, С. Єфремова, М. Коцюбинського, М. Левицького, М. Лисенка, а кошти від реалізації цих листівок пішли на розвиток «Просвіти». Випуск цієї серії передбачалося продовжити, однак задум лишився нереалізованим [18, 45-47].

Крім видавничих справ він постійно переймався проблемами комплектування та оптимальної організації фондів просвітянської бібліотеки, самотужки розставляв книжки на полицях тощо. Бібліотека "Просвіти" стала першою в Наддніпрянській Україні дійсно доступною українською книгозбірнею.

Велику увагу Б. Грінченко приділяв розповсюдженню в суспільстві інформації про культурницьку діяльність "Просвіти", її програмні цілі, заходи, що відбувалися в товаристві або під його егідою (лекції на робітничих околицях, літературно-музичні вечори тощо). За неповних чотири роки під егідою київської "Просвіти" побачили світ 32 так звані "народні книжки" різноманітного тематичного змісту (історія України та інших країн світу, географія, белетристика, природознавство, право, етнографія тощо) 3 щорічні календарі-альманахи, не рахуючи офіційних видань (статутів, щорічних звітів, каталогів "просвітянських" книжок для народу тощо) [2].

Основні заслуги Б. Грінченка в організації плідної діяльності київської "Просвіти" полягають, по-перше, в тому, що йому вдалося згуртувати навколо товариства національну письменницьку, наукову, педагогічну, мистецьку еліту Наддніпрянської України.

По-друге, Грінченку вдалося прищепити в "Просвіті" засади інституції з надзвичайно високим рівнем демократизму, інтелігентності, порядності та з постійною ротацією у керівних структурах. Він зумів об'єднати в згуртовану силу людей без огляду на їх соціальне і майнове становище, вік, стать, професію, національність, віросповідання, партійність, освіту. В українському за своєю суттю товаристві завжди значним був прошарок представників інших національностей - росіян, євреїв, поляків, татар та ін.

По-третє, незаперечне лідерство Бориса Грінченка в київській "Просвіті" базувалося насамперед на його винятковій відданості справі. Всі, хто особисто знав Б. Грінченка, обов'язково відзначали у своїх спогадах його неймовірну працездатність, максимальну самовіддачу [13, 199-202].

Між тим вся ця титанічна націєвідроджувальна, громадська, культурницька праця Бориса Грінченка в "Просвіті" відбувалася за надзвичайно тяжких умов його приватного життя. Він тривалий час тяжко хворів на сухоти, в сім'ї теж ситуація була дуже важкою: єдина улюблена донька Настя з головою поринула в революційну діяльність, що призвело до її арешту поліцією, і вже в тюрмі вона народила сина Володимира і невдовзі померла. Через кілька днів померла й матір дружини. Тяжко хворіла після складної хірургічної операції та потрясінь дружина. Б. Грінченко був змушений взяти на себе клопоти по вихованню онука. Час від часу письменникові доводилося мати справу з брутальними поліційними втручаннями в його громадські справи, навіть опинятися за ґратами [13, 195-196]. І те, що встиг здійснити Грінченко в київській "Просвіті" в таких умовах (а крім громадських справ, була в нього й письменницька, перекладацька, наукова, публіцистична робота, загальний обсяг якої, за

орієнтовними підрахунками грінченкознавців, становить щонайменше 50 томів) - це справжній подвиг в ім'я відродження української нації. Однак тяжка хвороба змусила врешті-решт Бориса Грінченка улітку 1909 р. зректися головування в київській "Просвіті" й через кілька місяців виїхати разом з дружиною на лікування до італійського курортного містечка Оспедалетто поблизу Риміні. Помер письменник 6 травня 1910 року в м. Оспедалетті. Тіло його перевезено до Києва й поховано на Байковому кладовищі [17].

Отже, Борис Дмитрович Грінченко – автор фундаментальних етнографічних, мовознавчих, літературознавчих та педагогічних праць, історичних нарисів, перших підручників з української мови і літератури, один з організаторів та керівників «Просвіти» [23].

Джерела та література

1. Богород Анатолій. Культурологічне значення фольклористичної діяльності Б.Грінченка у світі сучасної етнологічної науки // Мрії, вистраждані життям. До 145-ї річниці з дня народження Б.Д.Грінченка. Колективна монографія. – К., 2009. – Ч. 2. – С. 87-102.
2. Букет Є. Нариси з історії Київської «Просвіти». – К.: ВЦ «Просвіта», 2014. – 112 с.
3. Видання "Просвіт" Наддніпрянської України (1906-1922): бібліогр. покажч. / уклад. С.Л. Зворський. – К.: Глобус, 1999. – 133 с.
4. Грінченко Б. Д. Твори: в 2 т. / уряд. І. І. Пільгука, В. В. Яременка; літ.-критич. нарис І. І. Пільгука. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. Т. 1: Поезії; Байки; Оповідання. – XIII, 603 с. Т. 2: Повісті; Драматичні твори. – 592 с.
5. Денисюк І. Мала проза Бориса Грінченка (Нотатки про майстерність) / І. Денисюк // Денисюк І. Зібрання творів: У 34-х т.– Львів, 2005. – Т. 1. – Кн. 2. – С. 60 – 70.
6. До проблеми вивчення історії бібліотечної справи в Україні // Бібліотечний вісник. – 1997. – № 4. – С. 21–22.
7. Євселевський Л.І., Фарина С.Я. «Просвіта» у Наддніпрянській Україні: Історичний нарис. – К.: ВУТ «Просвіта», 1993. – 128 с.
8. Єненко Ю. Життя і творчість Б.Грінченка – ключ до розуміння сенсу нашого життя: Вступне слово // Проблеми творчої спадщини Бориса Грінченка: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 130-річчю з дня народження Б. Д.Грінченка. – Луганськ, 1993. – С. 3.
9. Животенко-Піанків А. Педагогічно-просвітня праця Бориса Грінченка. – К.: [Вид. центр "Просвіта"], 1999. – 175 с.
10. Зворський С. Видавнича діяльність київської «Просвіти» у 1906–1917 роках / С. Зворський // Вісник Книжкової палати. – 1999. – № 5. – С. 22-34.
11. Зубкова Н. М. Народно- просвітницька діяльність Б.Д. Грінченка: (За матеріалами особового архівного фонду) // Рукописна і книжкова спадщина України: археограф. дослідження унікальних архівних та бібліот. фондів / ЦНБ АН України. – К., 1994. – Вип. 2. – С. 97-105.
12. Кобижча Н. І. Етнографічні студії Бориса Грінченка: погляд сучасників // Культура України. – 2013. – Вип. 40. – С. 132-141.
13. Кобижча Н. І. Культурницька діяльність Бориса Грінченка: світоглядний аспект : монографія / Н. І. Кобижча. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2017. – 204 с.
14. Ковба Ж. «Просвіта» – світло знання, добро і воля українського народу. До 125 -річчя з дня заснування. – Дрогобич: Відродження, 1993. – 128 с.
15. Коженевський Л. Ф. Батько просвіти, української мови, української безпеки, культури і свободи в Україні – Борис Грінченко // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія. - 2010. – № 1. – С. 4-7.
16. Коновець О.Ф. Просвітницький рух в Україні (ІХІ – перша третина ХХ ст.). – К.: Хрещатик, 1992. – 120 с.
17. Над могилою Бориса Грінченка: автобіографія, похорони, спомини, статті / уряд. С. Єфремов. – К., 1910. – 184 с.
18. Нарис історії «Просвіти» / Р. Іваничук. – Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1993. – 231 с.
19. Неживий О.І. Борис Грінченко: вартювий рідного слова. Педагогічна спадщина та проблеми сучасної освіти. – Луганськ: Знання, 2003. – 124 с.
20. Пастух Б. Борис Грінченко – безкомпромісний лицар національної ідеї. – Луганськ: Книжковий світ, 2006. – 200 с.
21. Питання історичного краєзнавства у видавничій діяльності українських культурно-освітніх товариств «Просвіта» / Історія України. Маловідомі імена, події, факти: (зб. ст.) // НАН України; Ін-т історії України. – К.: Рідний край, 1999. – Вип. 6. – 140 с.
22. Погребенник В. Творчий набуток Бориса Грінченка // Грінченко Б. Вибрані твори. – Львів: Каменяр, 2004. – С. 5 – 18.
23. Погрібний А. Г. Борис Грінченко: Нарис життя і творчості / А. Погрібний. – К.: Дніпро, 1988. – 268 с.

УДК 811.161.2'373.21:908

Ніна Данилюк

Лінгвокраїнознавчі коментарі до топонімів у словнику О. Цинкаловського «Стара Волинь і Волинське Полісся»

У статті розглянуто фундаментальну працю О. Цинкаловського – словник «Стара Волинь і Волинське Полісся» (Вінніпег, 1984–1986). Звернуто увагу на специфіку лінгвокраєзнавчих коментарів, наведених у лексикографічному виданні до власних географічних назв. З'ясовано, що серед 1442 вміщених у книзі найменувань представлено такі різновиди топонімів: назви населених місць – ойконіми (назви міст, містечок і сіл – астіоніми, назви внутрішньоміських та внутрішньосільських об'єктів, зокрема районів та кутків – урбаноніми), назви водних об'єктів – гідроніми (назви озер – лімноніми, назви річок – потамоніми, назви боліт – гелоніми), назви частин рельєфу (височин, горбів, урочищ, могил) – ороніми, назви лісів – дрімоніми, назви доріг і проїздів – геоніми, назви вулиць – годоніми тощо. Велика частина топонімів походить від назв типових для Волині рослин, напр.: *Березна Татарська, Березовичі, Березно, Березина; Вишневець Новий, Вишневець Старий, Вишеньки, Вишнів; Дубенка, Дубина, Дубище, Дубечно, Дубно; Калинівка*. В основі багатьох найменувань лежать також назви тварин, птахів, риби, комах: *Вовча, Вовчківці, Вовчий Кут; Кобиля, Кобиле, Коневичі; Козел, Козин, Козятин; Качин, Качичин, Качки, Зозулинці; Карасин; Комари, Комарівка* та ін. Кілька одиниць спричинені назвами природних ресурсів, зокрема: *Камінка, Камінне, Камінна Гора* й ін. Низку топонімів зумовлюють кольороназви: *Біле, Біла Криниця, Білин, Біличі; Красне, Красний Бір* й ін. Окрему групу формують антропонімні назви, утворені від власних імен або прізвищ людей: *Аннопіль, Аноніни, Базалія, Володимир, Іванне* та ін. Звернуто увагу на авторське тлумачення ойконіма й хороніма *Волинь (Велинь)*. Виявлено добру обізнаність дослідника з історичними джерелами, зафіксованими в різних документах перейменуваннями, варіантними формами, намагання відшукати мотивацію найменувань. Зроблено висновок про доцільність використання матеріалів словника для мовознавчого вивчення топонімії історичної Волині (сучасних Волинської, Рівненської, частини Хмельницької та Житомирської областей).

Ключові слова: О. Цинкаловський, словник «Стара Волинь і Волинське Полісся», власна географічна назва, топонім, ойконім, гідронім, оронім, дрімонім, геонім, годонім, антропонімна назва.

Данилюк Н. А. Лінгвокраєведческие комментарии к топонимам в словаре А. Цинкаловского «Старая Волинь и Волинское Полесье».

В статье рассмотрена фундаментальная работа А. Цинкаловского – словарь «Старая Волинь и Волинское Полесье» (Виннипег, 1984–1986). Обращено внимание на специфику лингвокраеведческих комментариев, приведенных в лексикографическом издании к собственным географическим названиям. Установлено, что среди 1442 помещенных в книге наименований представлены такие разновидности топонимов: названия заселенных мест – ойконимы (названия городов, городков и сел – астионимы, названия внутригородских и внутрисельских объектов, в частности районов и углов – урбанонимы), названия водных объектов – гидронимы (названия озер – лимнонимы, названия рек – потамонимы, названия болот – гелонимы), названия частей рельефа (высот, горбов, урочищ, курганов) – оронимы, названия лесов – дримонимы, названия дорог и проездов – геонимы, названия улиц – годонимы и под. Большая часть топонимов происходит от названий типичных для Волини растений, напр.: *Березна Татарська, Березовичі, Березно, Березина; Вишневець Новий, Вишневець Старий, Вишеньки, Вишнів; Дубенка, Дубина, Дубище, Дубечно, Дубно; Калинівка*. В основе многих наименований лежат также названия животных, птиц, рыб, насекомых: *Вовча, Вовчківці, Вовчий Кут; Кобиля, Кобиле, Коневичі; Козел, Козин, Козятин; Качин, Качичин, Качки, Зозулинці; Карасин; Комари, Комарівка* и др. Несколько единиц возникли в результате названий природных ресурсов, в частности: *Камінка, Камінне, Камінна Гора* й ін. Ряд топонимов обусловлены названиями цвета: *Біле, Біла Криниця, Білин, Біличі; Красне, Красний Бір* и др. Отдельную группу формируют антропонимические названия, созданные на базе имен собственных или фамилий людей: *Аннопіль, Аноніни, Базалія, Володимир, Іванне* та ін. Обращено внимание на авторское толкование ойконіма и хороніма *Волинь (Велинь)*. Виявлено хорошие знания исследователем исторических источников, зафиксированных в разных документах переименований, вариантных форм, стремление отыскать мотивацию наименований. Сделан вывод о целесообразности использования материалов словаря для языковедческого изучения топонимии исторической Волини (современных Волинской, Ровенской, части Хмельницкой и Житомирской областей).

Ключевые слова: А. Цинкаловский, словарь «Старая Волинь и Волинское Полесье», собственное географическое название, топоним, ойконим, гидроним, ороним, дримоним, геоним, годоним, антропонимическое название.

Постановка наукової проблеми та її значення. У цьому році виповнилося 120 років від дня народження і 35 років по смерті видатного вченого-історика, археолога, краєзнавця, активного діяча «Просвіти» Олександра Цинкаловського. Однак ювілейні дати було відзначено дуже скромно, тому вважаємо, що здобутки науковця заслуговують на додаткову увагу в аспекті його участі в розбудові

«Просвіти», а також укладання ґрунтовної праці – країнознавчого словника «Стара Волинь і Волинське Полісся».

Аналіз останніх досліджень. Досягненням вченого було присвячено ІХ наукову історико-краєзнавчу міжнародну конференцію «Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і Волинь», проведеної в Луцьку 20–23.01.1998 р. Його біографію вивчали С. Кот (1997), О. Бобак (2008), Б. Янович (2012), Л. Дейнека (2013). Про нього як історика Волині та його археологічні розвідки писали Г. Охріменко, Н. Скляренко, О. Каліщук, В. Ткач, О. Романчук (2007), А. Пісоцький, Н. Войтюк (2009). Про заслуги О. Цинкаловського – уродженця м. Володимира-Волинського йшлося у статті О. Петруніна в газеті «Слово Просвіти» (09.03.2017 р.). Однак варто ще раз виокремити його здобутки з огляду на 100-річчя діяльності «Просвіти» на Волині. Спеціальної уваги філологів потребує також лексикографічне видання «Стара Волинь і Волинське Полісся», що зумовило обрання теми нашої статті. **Мета** роботи – простежити специфіку лінгвокраєзнавчих коментарів до назв населених пунктів у словнику «Стара Волинь і Волинське Полісся» – зумовила її **завдання**: виокремити мовокраєзнавчі коментарі в тексті словника, згрупувати їх за різновидами найменувань і мотивацією, звернути увагу на авторські тлумачення назв, зробити висновки щодо використання матеріалів для подальших студій.

Виклад основного матеріалу. У 1968 р. О. Цинкаловський закінчив укладати історико-краєзнавчий словник «Стара Волинь і Волинське Полісся», над яким трудився упродовж 30 років. Однак в Академії наук УРСР текст пролежав 6 років без рекомендації до друку, оскільки над автором тяжіло тавро буржуазного націоналіста. Цю фундаментальну працю в двох томах було видано в Канаді (м. Вінніпезі) в 1984–1986 рр. Інститутом дослідів Волині. Олександрові Миколайовичу так і не судилося її побачити, оскільки він помер 19.04.1983 р. Двотомник перевидано в Україні 2011 року накладом Володимир-Волинської єпархії УПЦ до її 1020-річчя.

Дослідження загальним обсягом 1200 сторінок, в якому описано 1442 населені пункти та невеликі незаселені об'єкти за їх власними назвами, охоплює територію історичної Волині (тепер це Волинська, Рівненська, частини Хмельницької та Житомирської областей) від найдавніших часів до 1914 р. Його з погляду історичної політичної географії вивчали В. Шиприкевич (1984), Г. Бондаренко (2012) та інші дослідники. Однак словник містить цінні матеріали для мовознавчих студій, пов'язані з лінгвокраєзнавчими коментарями до топонімів, що не були ще предметом спеціального опрацювання.

З'ясовано, що серед вміщених у книзі найменувань представлено такі різновиди топонімів: 1) назви населених місць – ойконіми, серед них: а) астіоніми: назви міст (*Луцьк, Рівне* й ін.), містечок (*Горохів, Звягель, Острожець* та ін.), передмість (*Заставе* або *Заставя* – передмістя містечка *Клевань*); б) хороніми – назви сіл (*Антоніни, Берестечко, Гуца* й ін.), присілків, фільварків, колоній, слобод і хуторів (напр., колонія *Груди*, присілок *Зименичина*, слобода *Зіка*, фільварок *Зарганка* або *Загранка*, хутір *Заболоттє*, хутір і фільварок *Зурно*); в) урбаноніми – назви внутрішньоміських об'єктів або кутків у селах (напр., передмістя *Білі Береги* у м. Володимирі, кутки у с. Зимному: *Село коло млина і Манастир*, у полях: *Липина, Королева гора, Печиська, Жидівка, Княжа гора, Могила, Перевіз, Озимія, Городище, Красна гора, Новоставо, Королева яма*); г) гідроніми – назви водних об'єктів: а) лімніоніми – назви озер (*Біле, Біла Криниця, Зовище* та ін.), потамоніми – назви річок (*Буг, Згила Прип'ять, Стир* та ін.), гелоніми – назви боліт (*Добрий мох, Мокре*); г) ороніми – назви частин рельєфу (зокрема височин, урочищ, курганів (*Авратинська височина, Сторожова гора, урочища Білозірка, Зелене стійло, Рудня, Обухова могила*); д) дрімоніми – назви лісів та пушч (*Куражський ліс, Чортівський ліс, Паньківщина*); е) геоніми – назви доріг, проїздів (*Дівича дорога*); є) годоніми – назви вулиць (*Манастирська вулиця*) тощо. У цій статті докладніше розглянуто топоніми, внесені до першого тому.

Внаслідок вивчення лінгвокраєзнавчих коментарів, наведених у лексикографічному виданні до власних географічних назв, встановлено, що вони пов'язані з історичними подіями, майновою належністю, природними особливостями об'єктів, рослинами, тваринами і птахами, будматеріалами тощо. Частина топонімів, які переважно мають прозору семантику, прийшли з давньоруських часів, зокрема *Біловеж, Вишгородок, Данилів, Дубно* та ін. Наприклад, назву *Біловеж* пояснено так: «Село Біловеж, а раніше Біла Вежа положене над самим північно-східним рубіжем Волинсько-Галицької держави, а перед тим Волинського князівства, при так званому «Чортівському лісі», який відділяв володіння київських князів від володінь волинських князів 11–13 ст.» [3, 104]. Про складне найменування *Вишгородок* сказано: «В старих актах виступає під назвою Вишгородок, Вишгородок, Вишгородок. Цю оселю звичайно зв'язують зі старим середньовічним городом Вигошовом, під якою то назвою згадується в 1152 р. в Літописі, коли то галицький князь Володимирко Володаревич займає городи: Бужеськ, Тихомель, Шумськ, Вигошів, Гнойницю» [3, 220]. Кілька назв міст і сіл періоду

Київської Русі утворено від імен їх засновників – князів Володимира і Данила (антропонімні одиниці). Про рідне для автора місто *Володимир* вміщено у словнику чи не найбільше інформації: «ВОЛОДИМИР, м-ко, колись столиця Волинського, а пізніше Волинсько-Галицького князівства, колись знаходилося у самому центрі старої Волині. Від 988 р. аж до 400 років 14 ст. до перенесення столиці Волині до Луцька В. був державним, адміністративним, торговельним і культурним центром не тільки Волині, але і сусідніх князівств і земель» [3, 222]. Дослідник слушно вважає, що «час постання цього міста, над р. Лугом (а не Лугою), як про це свідчать старі документи, губиться у зеленій минувшині, так що 988 р. в якому вол. кн. Володимир опанував це місто і назвав своїм іменем видається проблематичним» [3, 223]. На підставі археологічних знахідок та літописних свідчень він зазначає: «Вже в періоді 6–7 ст. з'являються в долині р. Луг і Буга численні городища в Зимні, П'ятиднях, Устилузі, Маркоставі, Ізові, Бискупичах руських, Літовежи й інших місцевостях, а також численні селища з цього ж періоду» [3, 224]. Автор наводить багато урбанонімів, пов'язаних зі старою фортифікацією: *Замок, Замочок, Підзамче, Луцька або Київська брама, П'ятницька брама, Гридшина брама, Завалля*, а також утворених від назв сакральних будівель – церков і монастирів: *Стара Катедра, Михайловець, Нова Катедра, Апостольщина, Ільвіщина, Веденщина*. Давніми, на його думку, є також назви прилеглих місцевостей: *Королівщина, Бабина Долина, р. Смоча (або Смочисько), Шкартані, Тухівщина, Кильщина*. Окремо виділено найменування доріг, вулиць і трактів: *Дівича дорога* (за легендою, татари гнали нею полонених дівчат), *вулиця Жидівська* (селилися євреї), *Луцький, Устилузький, Ковельський, Пінський та Бельзький тракти* [3, 225–226]. До одиниць, важливих з погляду релігійної історії, учений відносить і назву урочища *Велесове*: «Є то ур. Онуфрійщина, а серед старожилів мала вона назву Велесівщина. Згідно з переказом була тут на острові, церква і монастир на тому місці, де стояв в давнину ідол бога Велеса – бога скоту. Ще у 19 ст. кружляла по м. В. стара колядка, з якої вдалося найстаршим людям (з половини 19 ст.) пригадати тільки один рефрен: „Три Велеси Богу поклонились!”» [т. 1, 227]. Пишучи про князя Романа, який об'єднав Волинське і Галицьке князівства в одну державу, автор зауважує: «В літописах і споминах та легендах кн. Роман відомий своєю відвагою і війнами з ятв'ягами, Литвою і Польщею, у яких завжди мав успіх забираючи до полону і змушуючи їх до праці над будовою нових міст і укріплень. Ще донедавна було відоме на Волині народне прислів'я: „Ой Романе Романеньку, недобре живеш, Литвою ореш”» [3, 230].

Зв'язок із князюваннями давньоруського чи середньовічного періодів засвідчує корінь *княг-/княж-/княз-* у низці вміщених у словнику топонімів: села *Княгинин, Княгинок, Князь-село* або *Княж-село, Княжа Звягельська, Княжа Корецька* (помилково написано – *Коцецька*), *Княже*, присілок *Княгівці*, колонія *Князівська Слобідка*, два хутори *Княжина*, урочища *Князі, Княжина, Княжий Колодязь*, фільварок *Княжина* [3, 503–505]. Про кілька з них вміщено розлогіий коментар, як-от: «КНЯЖЕ, с, Володимирський пов., Підберезька вол., 58 км. від Володимира, на самій границі з Галичиною... До історії цього села, де воно виступає під назвою Княжнине відноситься документ, виставлений у Києві в 1450 р... Роман-Олізар Ковчкович, намісник київський, заповідає своє рухоме і нерухоме майно в землях Київських і на Поділлі дружині своїй і синові своїому та іншим родичам» [3, 505].

Заслужують на увагу також міркування автора про походження назви давньоруського міста *Волинь (Велинь)* та його роль у найменуванні усієї *Волині*: «ВОЛИНЬ або ВЕЛИНЬ, с. в Грубешівському пов., над річкою зах. Бугом, при устю до нього р. Гучви. Оселя положена на високому, лівому березі Буга. Назва Волині, як краю, зв'язана з назвою бувшого тут перед 10 ст. міста Волиня або Велиня, столиці розлеглого краю і держави, землі якої розляглися по обох боках Буга, обіймаючи не тільки сточище цієї річки, але сягали далеко на схід і захід» [3, 213]. Дослідник критично сприймає версії вчених ХІХ ст. про походження назви *Волинь* від *волів*, яких тут було багато, від назви надбалтійського міста *Воліна* (М. Максимович), від кореня „*Овел*” (тобто ‘овальний’), або ж від *Хвалінського* моря (нині – Каспійського), з-над якого нібито прийшли сюди слов'яни. Він пише: «Серед старих назв урочищ над середнім Бугом виразом Велинь або Велене звичайно служать для окреслення високих урвистих півостровів, які втинаються в річкову низьку долину, а також вали городищ» [3, 212–213]. Учений перераховує низку найменувань місцевостей, що походять від кореня *вел-*: *Волин – Волін* над Балтійським морем, м. *Велюнь* (у Польщі), а також назви багатьох населених пунктів й урочищ на Волині: *Велицьк, Велике, Велемно, Велімче, Велюнь* тощо. Це дає підстави зробити такі висновки: «Приймаючи під увагу топономастичні дані і монументальні оборонні споруди, рештки яких залишилися до наших часів (над урвистим берегом Буга виявлено городище овальної форми довжиною 330 м і шириною 150–190 м. – Н. Д.), літописні згадки і часті знахідки різних пам'яток,

доходимо до переконання, що власне в цьому місці було місто Волинь або Велинь, від якого розлеглий і багатший надбужанський край отримав свою назву» [3, 213].

Помічено, що велика частина топонімів походить від назв типових для Волині рослин, зокрема дерев, серед яких переважають береза, вишня, дуб, калина, напр.: *Березна Татарська, Березовичі, Березно, Березна, Березина; Вишневець Новий, Вишневець Старий, Вишеньки, Вишнів; Дубенка, Дубина, Дубище, Дубечно, Дубно; Калинівка* й ін. В основі багатьох найменувань лежать також назви тварин, птахів, риб і комах: *Вовча, Вовчківці, Вовчий Кут; Кобиля, Кобилє, Коневичі; Козел, Козин, Козятин; Качин, Качичин, Качки, Зозулинці; Карасин; Комари, Комарівка* та ін. Кілька одиниць спричинені назвами природних ресурсів, зокрема: *Камінка, Камінне, Камінна Гора* й ін., про що йдеться у поясненні, напр.: «КАМІНКА, с., Острозький пов., 9 км. від м. Острога, над правим берегом р. Вілії... Виробляли там також нагробні пам'ятники і жорна для млинів з місцевого пісковика» [3, 483]. Низку топонімів зумовлюють кольороназви: *Біле, Біла Криниця, Білин, Біличі; Красне, Красний Бір, Красівка* й ін. Переважають складні та складені найменування, компонентом яких виступає корінь *біл-* або прикметник *білий* у відповідних формах: *Білин, Біличі, Білобереже, Білогородка, Білогуша, Білозірка, Білокриниччя, Білопілля, Білосток; Біла Криниця, Білі Береги, Білі Води, Білий Брід* та ін. У зв'язку з цим нагадаємо міркування О. Потебні про те, що в архаїчній поезії (давніх колядках) атрибут *білий* асоціювався із постанням світу, тому актуалізує семи 'особливий', 'винятковий' (див.: [2]). Відомо, що язичники головного Бога – творця землі, води і світла називали *Білобогом*. У поезії давньоруського періоду *білий* – знак вищого соціального статусу. Нерідко *білий* виявляє загальне оцінне значення 'гарний', що переважає сему кольору (див. нашу статтю: [1]). Те саме явище спостерігаємо в атрибуті *красний*, яке відходить від первинної семантики й означає 'гарний'. Це підтверджують такі складні найменування із коренем *крас-* / *красн-*, як *Красівка, Красилів, Красилівка, Красносілка, Красносілля, Краснобір, Красноволя, Краснодуб'я, Краснолука, Красностав* та ін. Про одну із назв сказано: «КРАСНОСІЛКА, с., Острозький пов., Довженська вол., 33 км. від Острога. Село положене в гарній долині над ставом, яку творить р. Озерець» [3, 558]. Деякі найменування додатково вмотивовано, напр.: «БІЛИН, с., Ковельський пов., село над озером... Земля кремениста на крейдяному покладі і часті піскові нав'яння [3, 98]; «БІЛОКРИНИЧЧЯ, с., Заславський пов., Судилівська волость, 27 км. від Заслава. Село отримало свою назву від криниці, яка мала біляву, вапневу воду» [3, 102].

Окрему групу формують антропонімні назви, утворені від власних імен або прізвищ людей: *Аннопіль, Антоніни, Базалія, Володимир, Іванне, Катербург* та ін. Пояснення таких одиниць знаходимо у тексті словника, напр.: «АНОПІЛЬ або АННОПОЛЬ, м-ко Острозького пов., 33 км. від м. Острога, 31 км. від м-ка Корця і 19 км. від Славути... Від імені Анни Чапличівни названо містечко Аннополем і в 1761 р., на підставі привілею заложене тут Яблонівським містечко, побудовано ринок і великий палац» [3, 57–58]; «БАЗАЛІЯ, м-ко, Старокостянтинівський пов., над р.Случ. 66 км. від Ст. Кост... Отримало назву від засновника, кн. Василя (Базилія) Острозького, воєводи київського» [3, 64]; «КАТЕРБУРГ або КАТРИНБУРГ, м-ко, Крем'янецький пов., Борська вол., 16 км. від Крем'янця... Містечко К. постало в 19 ст., коли то на ґрунтах села Вербичі (яке належало до гр. Плятера) заложив він містечко і назвав його іменем своєї жінки Катерини Сосновської» [3, 489].

Середньовічна традиція називати іменитих власників сіл за найменуваннями населених пунктів відбита в коментарях, як-от: «БАЇВ, с., Луцький пов., або Баєво, Боїв... За ревізією луцького замку з 1545 р. Б. було власністю Яцька і його братів Баєвських...» [3, 66]; *ВИШНЕВЕЦЬ СТАРИЙ*, м-ко, Крем'янецький пов., ...25 км. від Крем'янця... В. отримав кн. Солтан (Архів Сангушків I, 54 – 55), котрий від назви своєї резиденції прийняв прізвище Вишневецького. По бездітній смерті Семена і Солтана всі їх добра обняв кн. Василь, котрий від місцевості Збаража, де перед тим княжив, отримав прізвище кн. Збараського» [3, 202–203]; «ІВАНИЧІ, с. Володимирського пов., Корицька вол., 31 км. від Володимира на південь... Іваничі були родинним гніздом волинських земель Іваницьких. В 1545 р. с. І. належало до Ходора, в 1570 р. до Лаврина Іваницького, а в 1583 р. до вдови по останньому» [3, 472].

У власних географічних назвах знайдено сліди колишніх племен і народів, що проживали на території Волині, напр.: «ДУЛІБИ, с., Острозький пов., Довжецька вол., 35 км від Острога. Село при старому тракті з Острога до Дубровиці на Поліссі [3, 380]; «КИВЕРЦІ, с, Луцький пов., на північ від м. Луцька, над озером Чисте, при залізниці Ковель-Київ, 15 км. від Луцька... Оселя згадується в документах 1583 року, коли то Андрій Киверецький, землянин волинський платив від К. за 18 димів, 6 город, 1 комірн. і 1 боярина» [3, 493] (астіонім виводять від слова *тиверці*). О. Цинкаловський так тлумачить ойконім *Клубучин*: «КЛУБУЧИН або КЛУБОЧАН, с., Луцький пов. Силинська вол., 52 км. від Луцька. Можливо що село К. взяло свою назву від слова Клубик, Клубуни або Клобуки, в наших

літописах Чорні Клобуки – назва кочовиків тюркського походження, які жили в початках 11 століття. Частина Клобуків перейшла на службу наших князів. Аналогії Торчин від Торки, Печиніжки від Печинігів і ур. Козарщин – частина села Кречіва, від переселених сюди Хозарів» [3, 502]. У словнику вміщено кілька одиниць, пов'язаних із етнонімом *хозари*: КОЗАРИ або ХОЗАРИ, ГУЗАРИ, с., Звягельський пов., Романівська вол., 65 км. від Звягеля [3, 515]; КОЗАРЩИНА, уроч., або ХОЗАРЩИНА, на ґрунтах села КРЕЧІВ, Володимирського пов., Грибовецької вол., над рікою Бугом. Серед жителів-селян цього урочища можна зауважити відмінний антропологічний тип (пласке лице, пігментація ясна, волосся рудаве і ясно-рудаве) [Там само]. Автор звертає увагу на іншомовне походження деяких топонімів, утворених від тюркських мов, польської та німецької мов, напр.: «БАЧМАНІВКА, с., Заславський пов., Хоровецька вол. ... Назва села правдоподібно походить від татарського слова «Басман», що означає «скарбовий хліб», «скарбове утримання» [3, 78–79]; «ВОДЗИНЕК ВЕЛИКИЙ і МАЛИЙ і „ВОДЗИНЕК НА КЛИНГ”, три польські кол. у Володимирському повіті, Вербської вол., 7 км. від Володимира» [3, с. 209]; «БЕНДЮГА або БИНДЮГА, с., Володимирський пов., Оритницька вол. Село над р. Бугом, 14 км. від станції Дорогуськ. Як сама назва села говорить, була колись там пристань над р. Бугом, звідки відбувався транспорт товарів, а переважно дерева і збіжжя з цілої Західньої Волині... Назва походить від німецького слова «бінден», що значить в'язати, бо тут зв'язувано дерево плис до плиса (тратви)» [3, 77]. Автор виявив також явища народної інтерпретації назви, як-от: «ДРОЗДНІ або ДРІЗНИ, с., Ковельський пов., 18 км. від Ковля... Згадка про с. Д. з 16 ст., коли воно належало до земель волинських Дрезденських, з котрих перший Дрезденський згадується в документі з 1521 р. – „Пан Іван Мицкевич Дрезденський”... В 1545 р. це село виступає під назвою Дрозди, Дроздяни, Дроздень [3, 365–366].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, проведений аналіз засвідчує добру обізнаність автора з історичними джерелами, зафіксованими в різних документах перейменуваннями, варіантними формами, намагання відшукати мотивацію топонімів. Матеріали словника доцільно використовувати для мовознавчого вивчення топонімії історичної Волині. Перспективу дослідження вбачаємо в докладному опрацюванні найменувань, вміщених у двотомнику, який є своєрідною енциклопедією рідного краю.

Джерела та література

1. Данилюк Н. Епітет *білий* у текстах українських народних пісень / Ніна Данилюк // Культура слова. – 2017. – Вип. 86. – С. 83–93.
2. Потебня А. А. Объяснение малорусских и сродных песен. II. Колядки и щедровки / А. А. Потебня. – Варшава : [б. и.], 1887. – 809 с.
3. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року. – Т. 1. – Вінніпег, 1984. – 601 с.

УДК 930 (477)(092)

Вікторія Дяченко

Громадсько-просвітницька діяльність Олександра Цинкаловського

Стаття присвячена дослідженню життєвого та наукового шляху видатного дослідника Волині – Олександра Миколайовича Цинкаловського (1898 – 1983). Подано біографічну довідку в якій головну увагу зосереджено на окресленні життєвого шляху вченого, процес його становлення як науковця та формування світогляду як дослідника волинського краю. Визначено головні напрямки наукової спадщини історика у галузі археології, етнографії, фольклористики, топоніміки, історичного краєзнавства Волині. Розкрито громадсько-просвітницьку, культурно-освітню роботу вченого. Висвітлено його участь у діяльності товариства “Просвіта” та просвітянському русі за утвердження та збереження духовної, релігійної, національної самобутності волинян. Зроблено спробу продемонструвати роль краєзнавчих досліджень Олександра Цинкаловського для наукової еліти та інтелегенції Волині для збереження власної самоідентифікації та національної приналежності. Проаналізовано значення досліджень науковця які він ввів до наукового обігу та популяризував на сторінках друкованого науково-популярного видання товариства “Просвіта” – “Життя і Знання”. Олександр Цинкаловський розумів усю важливість підтримки й розвитку досліджень історії та культурного життя рідного краю навіть у еміграції, саме тому, його просвітницька діяльність стала важливою складовою культурно-

просвітницької роботи вченого. Постать науковця є прикладом справжнього патріота для молодих поколінь, а його науковий доробок слугує першоджерелом для сучасного дослідника.

Ключові слова: Олександр Цинкаловський, товариство “Просвіта”, громадсько-просвітницька діяльність, видавнича діяльність, наукова спадщина.

Dyachenko V. Alexander Tsynkalovsky’s public-educational activity.

The article is devoted to the study of the life and scientific path of the outstanding Volyn researcher – Alexander Mykolayovych Tsynkalovsky (1898 - 1983). The biographical information is given in which the main attention is focused on the definition of the life path of the scientist, the process of his becoming as a scientist and the formation of a world outlook as a researcher of the Volyn region. The main directions of the historical heritage of the historian in the field of archeology, ethnography, folklore, toponymy, historical regional studies of Volyn region are determined. The public-educational, cultural and educational work of the scientist is revealed. His participation in the activity of the society “Prosvita” and the Enlightenment movement for the establishment and preservation of the spiritual, religious, and national identity of the Volyn people is highlighted. An attempt was made to demonstrate the role of Alexander Tsynkanolovsky's local studies research for the scientific elite and intellectuals of Volyn to preserve their own identity and national identity. The significance of the researches of the scientist who he introduced into scientific circulation and popularized on the pages of the printed scientific popular publication of the society “Prosvita” – “Life and Knowledge” was analyzed. Alexander Tsynkalovsky understood the importance of maintaining and developing research on the history and cultural life of his native land even in emigration, which is why his educational activities became an important part of the cultural and educational work of the scientist. The scientist is an example of a true patriot for young generation, and his scientific work serves as the primary source for a modern researcher.

Key words: Olexander Tsynkalovsky, Society "Prosvita", public-educational activity, publishing activity, scientific heritage.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасних умовах значно зростає науковий інтерес до аналізу проблем становлення та діяльності розвитку товариства “Просвіта” та до його окремих діячів. В цьому контексті актуальною є постать Олександра Цинкаловського, його наукова, громадсько-просвітницька робота.

Аналіз досліджень. Незважаючи на велику увагу до постаті Олександра Цинкаловського серед науковців, комплексного дослідження яке б відображало його теоретичні здобутки, висвітлювали участь вченого у національно-громадському житті немає.

Мета статті – аналіз культурно-просвітницької діяльності Олександра Цинкаловського та його ролі у становленні та розвитку просвітянського руху на Волині. Виокремлено видавничого-науковий напрямок співпраці вченого з товариством “Просвіта”.

Відповідно до поставленої мети виділено наступні завдання:

1. Проаналізувати роль і місце діяльності вченого у просвітянському русі Волині.
2. Визначити головні напрями співпраці дослідника з товариством “Просвіта”, в контексті видавничо-наукової діяльності Олександра Цинкаловського з друкованим виданням – часописом “Життя і Знання”.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Олександр Цинкаловський – історик, археолог, етнограф, краєзнавець, один з найвизначніших дослідників Волинського краю. Народився вчений у 1898 р. у стародавній столиці Волині – Володимирі. Там проживав його дід Павло Нітецький, який вивчав історію рідного краю, збирав пам’ятки давнини та прищепив онукові зацікавлення до минувшини Волині.

Сім’я Цинкаловських у Володимирі-Волинському проживала недовго. Батька, як професійного залізничника, згодом скерували до Ковеля, де Олександр вступив до підготовчого класу місцевої гімназії. Після початку Першої світової війни родину майбутнього науковця опинилася в Тамбові, а пізніше у Казані, де Олександр повернувся до навчання. Після Лютневої революції 1917 р. Цинкаловські повернулися на Батьківщину у Зв’ягель, звідки Олександр потрапив на військову службу до Житомира. Майбутнього історика направили спочатку в школу підстаршин, а пізніше – у Культурний відділ армії УНР.

Повернувшись на рідну Володимирщину, Олександр Цинкаловський деякий час вчителював у с. Осмиловичі. Тут він звернув увагу на побут, звичаї селян, почав вивчати топоніміку, досліджувати стародруки, цікавитися археологічними та історичними пам’ятками. Одночасно, юнак збирав відомості про минуле рідного міста, описував та систематизовував зібрані матеріали, проводив перші археологічні розвідки та розкопки. Молодого дослідника цікавило все: історія, релігія, етнографія,

археологія. Вже тоді йому вдалося зібрати чималу кількість даних про багатотисялітню історію свого міста та Волині [1].

У 1925–1929 рр. навчаючись у Варшавському університеті на богословському факультеті Цинкаловський став співробітником місцевого археологічного музею. Його захоплення археологією підтримав варшавський вчений Володимир Антоневич, який порекомендував здібному юнаку розпочати самостійні археологічні дослідження на Волині. Саме на матеріалах Володимирщини він написав магістерську роботу “Сліди раннього християнства на Волині до князя Володимира Великого”, яку було видано у 1938 р. окремою працею.

Будучи студентом Олександр Цинкаловський займає активну громадську позицію. Його часто пов’язували з українським самостійницьким рухом. Про це вчений пізніше згадував у одному з листів з Кракова до сестри Олени Грабарчук у м. Володимир-Волинський “...З огляду на те, що ми стали на тверду позицію, а тому перші часи мені буде тяжко, на компроміс не підемо і вони цим занепокоєні... Я особисто залишаюсь у Варшаві і буду проводити боротьбу” [3, 72].

З документів державного архіву Волинської області за 1924-1934 рр. знаємо, що Олександр Цинкаловський активно працював у Володимир-Волинському повітовому товаристві “Просвіта” та був постійним його жертводавцем. Як повідомляв сам Олександр Цинкаловський у своїй книзі «Княжий город Володимир», «відкриття цієї важкої культурно-освітньої організації прийняли володимирчани з великим захопленням. За Володимиром починають відкривати читальні «Просвіти» в повіті; число їх дійшло в 1929 році до 74». Щоб не бути голослівним, до прикладу, можна згадати, що вчений читав лекції з української літератури, зокрема про Тараса Шевченка, у с. Кречів на Володимирщині. Під час ліквідаційного засідання цього товариства ставив свій підпис в протоколі як член комісії. У слідчому відділі Волинського воєводського управління державної поліції за 1934-1935 рр. О. Цинкаловський значиться у списку студентів, яких звинувачували за приналежність до ОУН і УНДО [2, 647].

У 30-40-х рр. Олександр Цинкаловський виїжджає в експедиції на Волинь. Перед Другою світовою війною він став директором краєзнавчого музею у Кременці. За деякими відомостями на Кременеччині він також долучився до розбудови українського шкільництва, яку підтримували просвітяни. Варто нагадати, що тут свої зусилля об’єднали два товариства – «Просвіта» та «Українська школа». Осередки започаткували видання дитячого періодичного видання «Сонечко», на сторінках якого популяризували мандрівки територією ...Острога, Дубно, Володимира-Волинського, Луцька та ін. Ми можемо говорити про започаткування Олександром Цинкаловським на Кременеччині просвітницького туризму.

За німецької окупації він переїхав до Варшави і працював у Археологічному музеї, де керував волинським відділом, а пізніше місцем свого проживання обрав м. Краків. Помер Олександр Цинкаловський у 1983 р. [1].

Незважаючи на те, що вчений після Другої світової війни був відірваний від головного ареалу своїх досліджень – Волині, його науковий доробок зайняв чільне місце серед дослідників цього краю за часів незалежної України.

Олександр Цинкаловський був спеціалістом дуже широкого профілю. Заслугою вченого є те, що свої наукові напрацювання він вводив до наукового обігу публікуючись у виданнях які були доступними широкому колу читачів, а не лише академічній спільноті того часу. Низку статей дослідника, присвячених рідному краю, надруковано у львівському науково-популярному місячнику товариства “Просвіта” – “Життя і Знання”.

Цинкаловський в науково-популярній формі зацікавлює читача історичною минувиною рідної Волині. Наприклад у статті “Доісторична Володимирщина” описано проведені археологічні роботи, автор демонструє різноманітність археологічних знахідок різних історичних періодів [5].

У статті “На Володимирських валах” Цинкаловський дає можливість широкому загалу дізнатися про геологічну будову краю, особливості гідрологічної сітки, що вплинуло на динаміку та географію заселення Володимирщини. Також, дослідник подає відомості арабських мандрівників, що є дуже важливим для створення якомога повнішої та логічнішої картини розвитку краю [9].

Варто зауважити, що на сторінках часопису “Життя і Знання” вчений популяризує свої археологічні розвідки та дослідження. Зокрема, про унікальну знахідку періоду раннього неоліту неподалік м. Володимира. На цій пам’ятці було виявлено землянку з кістковими рештками тварин, велику кількість побитого глиняного посуду. Особливо цінною є знахідка гробу з кістяком на боці, орієнтованого головою на схід, виявленого на дні в одній з ям-землянок. Супровідний інвентар гробу складався з крем’яного вістря на спис, нешлифованого молота з чорного граніту. Також, вартим уваги

є археологічне відкриття цвинтарища, на яких було виявлено “людські черепи, попробовані в тім’я або висок великими залізними цвяхами”, що підтверджує літописні відомості про руйнівні погроми аварів, а згодом татарської орди на Волинь [7].

Ще одним напрямком досліджень Цинкаловського можна виокремити історичну урбаністику. Саме на сторінках “Життя і Знання” він демонстрував історичні та економічно-географічні особливості розвитку міст на території історичної Волині. Серед його статей вартими уваги є наступні публікації з тематики волинської урбаністики опублікованих на сторінках часопису: “Містечко Махнівка на Поліссі” [12], “Ковель” [6], “Московський князь Андрій Курбський на Волині” [8]. Також, окремою частиною публікацій у журналі можна виокремити статті присвячені сакральному мистецтву та архітектурі: “Волинські церкви-твердині” [4], “Оборонні церкви на Волині”, “Старе дерев’яне церковне мистецтво на Волині” [11].

Висновки. На підставі викладеного можна вважати, що Олександр Цинкаловський відіграв значну роль у встановленні просвітянського руху на Волині, а його дослідницька діяльність сприяла популяризації “Просвітою” актуальних наукових відкриттів які публікувалися у часописі “Життя і Знання”.

Джерела та література

1. Бобак О. М. Час відкривати істину. Родовід Олександра Цинкаловського – патріарха волинського краєзнавства. Луцьк, 2008. 112 с.
2. Гика В. Волинські дороги Олександра Цинкаловського (за матеріалами документів Волинського обласного архіву). “Роде наш красний...” Волинь у долях краян і людських документах. Т.3. Луцьк, 1999. 906 с.
3. Пісоцький А., Войтюк Н. Інтелегенція Волині: погляд крізь призму часу. Луцьк, 2009. 176 с.
4. Цинкаловський О. Волинські церкви-твердині. *Життя і знання*. Львів, 1936. С. 232 – 233.
5. Цинкаловський О. Доісторична Володимирщина. *Життя і знання*. Львів, 1934. С. 198 – 200.
6. Цинкаловський О. Ковель. *Життя і знання*. Львів, 1934. С. 38 – 39.
7. Цинкаловський О. Людські черепи, попробовані цвяхами, з Володимира і його околиць. *Життя і знання*. Львів, 1935. С. 87 – 88.
8. Цинкаловський О. Московський князь Андрій Курбський на Волині. *Життя і знання*. Львів, 1935. С. 261.
9. Цинкаловський О. На Володимирських валах. *Життя і знання*. Львів, 1934. С. 200 – 201.
10. Цинкаловський О. оселя часів неоліту під м. Володимиром на Волині. *Життя і знання*. Львів, 1931. С. 280 – 281.
11. Цинкаловський О. Старе дерев’яне церковне мистецтво на Волині. *Життя і знання*. Львів, 1935. С. 114 – 115.
12. Цинкаловський О. Містечко Махнівка на Поліссі. *Життя і знання*. Львів, 1937. С.312.

УДК 94:061.2](477)«19»(092)Липи

Світлана Кучеренко

Іван та Юрій Липи і «Просвіта»

У статті акцентовано точки перетину українських політичних і культурних діячів, лікарів і письменників Івана та Юрія Лип з товариством «Просвіта» за їхнього життя та після смерті. Подано коротко біографічні відомості про батька і сина Лип та відповідні епізоди з їхніх одеських та яворівських часів. Також згадуються пропам’ятні заходи, присвячені Івану та Юрію Липам, здійснені відродженою «Просвітою» в незалежній Україні.

Ключові слова: Іван Львович Липа, Юрій Іванович Липа, біографія, творчість, діяльність, пам’ять, товариство «Просвіта», видання «Просвіти».

Kucherenko S. V. Ivan and Yuriy Lypy and «Prosvita»

The article focuses on the points of intersection of Ukrainian political and cultural figures, doctors and writers Ivan and Yuri Lypy with the fellowship «Prosvita» during their lives and after death. Brief biographical information about the father and son of Lypy and the corresponding episodes from their Odessa and Yavoriv times are presented. Also the memorable events dedicated to Ivan and Yuriy Lypy, carried out by the revived «Prosvita» in the independent Ukraine are mentioned.

Keywords: Ivan Lvovych Lypa, Yuriy Ivanovych Lypa, biography, creativity, activities, memory, the fellowship «Prosvita», the publications of «Prosvita».

Історію просвітянського руху писали і пишуть своєю діяльністю його видатні та звичайні учасники. «Просвіта» стала яскравою сторінкою біографій відомих й малознаних сьогодні історичних

постатей, небайдужих до української справи. Серед тих, хто зробив свій організаційний і творчий внесок у роботу товариства були батько і син Іван і Юрій Липи.

Іван Львович Липа (1865, м. Керч у Криму – 1923, м-ко Винники поблизу Львова) – лікар, письменник, політичний і культурний діяч. Вивчав медицину у Харківському і Казанському університетах. Один із засновників «Братерства Тарасівців», член львівського НТШ, активний учасник «Громади», «Просвіти», «Українського клубу» та «Української хати» в Одесі. В роки української революції І. Липа був комісаром міста за часів Центральної Ради, лікарським інспектором Одеси – за Гетьманату, міністром віросповідань від партії соціалістів-самостійників за Директорії, головою Ради республіки та Міністром охорони здоров'я уряду УНР в екзилі. Працював лікарем у таборах інтернованих вояків у й очолював засновану ним організацію «Блакитний хрест». Протягом 33 років писав вірші, оповідання, казки, повісті, притчі, публіцистику та літературно-критичні статті. Один з організаторів та упорядників видань Одеської літературної спілки (1903) і видавництва «Народній стяг» (1917), редактор «Українського слова» (1917) і «Вісника Одеси» (1918). Понад 100 творів митця було опубліковано в газетах, журналах, альманахах, календарях та окремими виданнями. У березні 1922 р. І. Липа оселився у Винниках поблизу Львова. Помер 13 листопада 1923 року, де і був похований. На могилу І. Л. Липи було принесено багато квітів і вінків, в тому числі від Винниківської читальні «Просвіти».

Одеська «Просвіта» давно стала об'єктом уваги істориків, краєзнавців, літературознавців. В своїх дослідженнях вони не могли пройти повз діяльність і творчість Івана Липи (як от Г. Зленко, А. Мисечко, О. Ярещенко [1; 7; 12] та ін.), але найбільш ретельно цю постать вивчив І. Стамбол, зробивши її предметом свого дисертаційного дослідження і монографії [10; 11]. На думку історика, просвітництво було основним видом діяльності І. Липи ще від часів Братерства Тарасівців (1890-ті). А коли «Українське товариство «Просвіта»» постала в Одесі (1905), він одразу долучився до організації, був обраний до правління як член ревізійної комісії (9 січня 1906 р.). На загальні збори товариства зазвичай приходив разом із дружиною, вчителькою Марією Григорівною Липою.

Зі звітів організації відомо, що І. Липа читав публічні реферати на тематичних вечорах «Просвіти». У жовтні 1907 р. – про українського письменника і перекладача Олексія Плюща (1887-1907), який, до речі, був членом Ніжинської «Просвіти». Видавши самотужки твори рано померлого письменника, І. Липа зберіг його творчість від забуття. У лютому 1908 року – про поета, етнографа, фольклориста Івана Манжуру (1851-1893). Книга зібраних і упорядкованих ним народних українських казок і приказок вийшла 1890 р. за редакцією О. Потебні. І. Липа цінував народну казку, сам був казкар. Влітку 1908 року – про холеру, епідемія якої вразила місто Одесу того року.

Доцільно згадати ще такий бібліографічний факт – критичний відгук на упорядкований і виданий І. Липою в Одесі альманах «Багаття» у «Київській старовині» (1906), автором якої була активна учасниця просвітнянського руху на Катеринославщині Л. Є. Біднова-Жигмайло. З відстані років бачиться соборницький характер книжки, що містила як відомих, так і малознаних авторів з Наддніпрянської України – Б. Грінченко, Панас Мирний, Олександр Олесь, Дніпрова Чайка, Г. Хоткевич, М. Левицький, Г. Коваленко, О. Романова, Н. Кибальчич, С. Шелухин, з Галичини й Буковини – І. Франко, О. Кобилянська, О. Маковей, Б. Лепкий, С. Ковалів, П. Карманський та ін.

І. Липа також висвітлював становище одеської «Просвіти» на сторінках періодичних видань. Погодимось з висновком І. Стамбола, що метою цих статей, крім інформативності, було прагнення засвідчити українцям обох імперій активність національного руху в Одесі. Так, у дописі «Про народний університет» (1906), надрукованому в газеті «Рада», І. він розповів про ініціативу одеської «Просвіти» в організації «українських викладів» та швидке зростання кількості слухачів на них. Для задоволення просвітніх народних потреб дописувач закликав свідомих громадян та науковців, що мешкають поза межами України, якнайшвидше прилучитися до народного діла. «Єсть велика ріжниця між тим, чи робити для народу здалека, з свого кабінету, чи бути самому між народом, мати з ними безпосередні зносини, своїм прикладом впливати на його життя, живим словом показувати йому шлях до кращої будучини» [3, с. 2].

У статті «Переслідування одеської «Просвіти» (1908), вміщеній у газеті «Діло», І. Липа назвав гріхами українського руху – відсутність єдності, розлад, а в спільноті – брак честі, національних гордошів, таким чином пояснивши чому українські діячі й організації не мають підтримки і захисту громадської думки. З публікації дізнаємося про тиск імперської влади (в особі градоначальника й тимчасового генерал-губернатора Толмачова) на «Просвіту». Почалося з вимог зняти у приміщенні товариства рушник з вишитими на ньому словами Т. Шевченка «Єсть на світі доля, а хто її знає? Єсть

на світі воля, а хто її має?» та вінок з написом «Од братнього народу», подарований поляками в день роковин Т. Шевченка. Потім було декілька попереджень: 1) за репліку студента на виконання пісні «по-московському»: «Тут не московська аудиторія»; та за заміну слів «ні жида, ні ляха» у пісні «Ой, Дніпре» словами «ні пана, ні хлопа», з чого зроблено висновок про нелюбов українців до руських і симпатію до євреїв та поляків; 2) за присутність солдата у товаристві, що заборонено статутом (як і учням середніх шкіл), хоч потім з'ясовано, що він прийшов до бібліотеки за наказом полковника; 3) «Просвіта» спромоглася на друк книжки І. Бондаренка «Про Гарібальдія, борця за волю італійського народу», наклад якої було конфісковано попри існування подібних російськомовних видань [2, с. 2].

Слідом за цими пересторогами владою була видана постанова про заборону вживати «малоросійське наречіє» на зборах товариства, невдовзі було заборонено і саму «Просвіту» (1909 р.), але свою просвітницьку діяльність по вихованню української молоді та розвитку національної самосвідомості українців Іван Львович не припинив.

Юрій Іванович Липа (ім'я при народженні Георгій Андрійович Геращенко, 1900, м-ко Ст. Санжари на Полтавщині – 1944, с. Шутова на Яворівщині) – лікар, письменник, політичний і культурний діяч. Після смерті матері був усиновлений родиною батька Івана Львовича Липи, що мешкав на Одещині. По закінченні одеської гімназії слухав право в Новоросійському університеті (1918 р.) та Кам'янець-Подільському університеті (1919–1920), студіював медицину в Познаньському університеті (1922–1928). До 1943 р. мешкав у Варшаві, де працював лікарем, поглиблював свою медичну і політичну освіту, здійснював літературну, наукову і громадську діяльність. Активний учасник українського студентського корпоративного руху «Чорноморе» в Польщі (1925–1933, Данціг, Познань, Варшава); співробітник Українського Економічного Бюро (1933–1934, Варшава); очільник Українського Допомогового комітету (кінець 1939 – початок 1940, Варшава); ініціатор створення, фундатор, співробітник і автор праць Українського Чорноморського науково-видавничого інституту (1940–1944, Варшава). Він був учасником і співорганізатором декількох літературних груп, редактором газети «Вісник Одеси» (1918) і журналу «Нова думка» (1920), співзасновником і співробітником сімейного видавництва «Народний стяг» (1917–1936). Понад 360 творів митця було опубліковано в українській періодиці та окремими виданнями в період з 1917 по 1944 рр., серед них поезія, переклади, проза, медичні та публіцистичні праці. Під тиском обставин Ю. Липа виїхав з Варшави на Яворівщину (осінь 1943 р.), став лікарем УПА. Відмовився емігрувати на Захід. 19 серпня 1944 р. був заарештований енкаведистами на хуторі Іваники, 20 серпня – закатований у селі Шутова, 22 серпня похований у селі Бунів.

На відміну від І. Липи, дотичність Ю. Липи до «Просвіти» ще не була досліджена. Звісно просвітянський рух він як публіцист згадував у своїх статтях. Взяти хоча б книгу «Призначення України» (1938). В розділі про культурне підложжя українського суспільства серед іншого йдеться про роль традицій українських груп в суспільній самоорганізації та державотворенні: «... До останніх часів будує українство свої групи з традиціями в тій чи іншій державній системі. Кооперативні групи (давніше чумацькі), освітні («Просвіта», давніші братства), військові (традиції окремих частин, як, наприклад, від 1917 року Запорозький корпус, синьожупанники, УСС) і т. д., і т. д. Одночасно не забуваймо, що це все діється і зростає на підложжі прастарих сільських громад-груп». І далі: «... По 1917 році безперервно ростуть українські державні групи, інституції і традиції. Ростуть на історичному змісті. Старі інституції оновлюються і сяють силою. Нові набирають глибшого змісту... все виразніше історичний зв'язок із середньовічними братствами сучасних «Просвіт», з давніми валками чумацтва — сучасних союзів кооператив... Державність стає виразною не як літературна історія і не як накинута чужинецька дисципліна, а як розвій асоціацій на підложжі власних традицій». [5, с. 153, 183].

Зі спогадів Л. Мокривської-Венгринович відомо, що доктор Липа часто читав у читальні Яворівської «Просвіти» популярні лекції на різні теми, наприклад, про першу медичну допомогу, ліки під ногами, «Хутір і метрополія» [9, с. 87]. Додамо, що Ю. Липа не лише виступав з лекціями на медичні теми, він організував медичні курси для підготовки молоді з надання невідкладної допомоги. На цих курсах набували практичних навичок майбутні санітари і санітарки УПА. Для звичайних людей і повстанців доктор написав poradnik-dovidnik «Ліки під ногами» (1943) [4]. А тему хутора і метрополія висвітлив у великій статті «Три сучасні українські світогляди», опублікованій у «Краківських вістях» (1942–1943) [6].

За радянської влади «Просвіта» була заборонена, ім'я Юрія Липи приречене на забуття, а творча спадщина кинута у спецхрані. Як відомо, у 1988 р. «Просвіта» відродилася у Львові й Києві під назвою

Товариство української мови імені Т. Шевченка». І вже наступного року з'явилися перші згадки про Ю. Липу і його творчість у пресі, й чим далі, то більше. Безпосередній стосунок до цього мали просвітянські газети. А у 1992 р. Львівська «Просвіта» спромоглася на перевидання головної публіцистичної праці Ю. Липи «Призначення України» [5]. Так починалося повернення Юрія Липи і його батька до українського загалу.

До 100-річчя ровесника віку Юрія Липи І й ІІ Липівські Читання в Одесі (2000-2001) було проведено за участі відродженої Одеської «Просвіти». Благодійний Фонд імені Івана та Юрія Лип, що існує в Одесі з 1999 р., відтоді й досі очолює колишня голова одеської обласної «Просвіти» Галина Дольник, за сприяння якої у 2005 р. відбулася науково-практична конференція ««Просвіта»: минуле, сучасне і майбутнє (до 100-річчя Одеської «Просвіти»)». Завершимо словами з доповіді одеського історика А. Мисечка про феномен Одеської «Просвіти». Вона сприяла розвитку демократичних традицій на українському ґрунті, була першою офіційно зареєстрованою організацією, започаткувала освіту і діловодство українською мовою в Одесі, долучилася до книговидання і розповсюдження українських книг по всій Україні, створила українські музей, книгозбірню і перші українські газети, виховала цілу плеяду українських культурних і політичних діячів [8, с. 52], серед них Іван Липа і його син Юрій.

Джерела та література

1. Зленко Г. Один із Тарасівців // Лицарі досвітніх вогнів: тридцять три портрети діячів одеської «Просвіти» 1905-1909 рр. – Одеса: Астропринт, 2004. – С. 55-69.
2. Липа І. Переслідування одеської «Просвіти» / М. Міщанин // Діло. – Львів, 1908. – 9 квітня. – С. 2.
3. Липа І. Про народній університет / І. Л-а // Рада. – Київ, 1906. – №34. – С.1-2.
4. Липа Ю. Ліки під ногами. Про лікування рослинами. – Краків, Львів: Укр. видавництво, 1943. – 111 с.
5. Липа Ю. Призначення України. – Львів: Просвіта, 1992. – 270 с.
6. Липа Ю. Три сучасні українські світогляди // Краківські вісті. – Краків, 1942. – 31 грудня (Ч. 295). – С.1-2; 1943 – 1 січня (Ч. 1). – С. 3; 5 січня (Ч. 3). – С. 3-4; 13 січня (Ч. 7). – С. 3, 14 січня (Ч. 8). – С. 3.
7. Мисечко А. Взаємозв'язки Одеської та Галицької «Просвіт» // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2010. – Вип. 19. – С. 540-543.
8. Мисечко А. Одеська «Просвіта» як прояв розбудови громадянського суспільства на початку ХХ ст. // «Просвіта»: минуле, сучасне і майбутнє (до 100-річчя Одеської «Просвіти»): матеріали науково-практичної конференції [Одеса, 25-26 листопада 2005 р.]. – Одеса: Друк, 2006. – С. 48-52.
9. Мокривська-Венгринович Л. Спогади про Юрія Липу, // Апостол новітнього українства: Спогади про Юрія Липу / упоряд. П. і Ю.Кіндратовичі. – Львів: Каменяр, 2000. – С.83-92.
10. Стамбол І. І. Іван Львович Липа в українському національному русі (кінець ХІХ - початок 20-х років ХХ ст.) : дис ... канд. іст. наук. – Одеса, 2016. – 240 с.
11. Стамбол І. І. Іван Львович Липа в українському національному русі: лікар, письменник, тарасівець / наук. ред. і вступ. ст. В. М. Хмарський; НБУ ім. В. Вернадського, ОНУ ім. І. І. Мечникова. – Київ; Одеса, 2017. – 296 с.
12. Ярещенко О. Одеська «Просвіта»: історія, сучасність – Одеса: Маяк, 1998. – 110 с.

Особливості перевірки та фільтрації радянських громадян репатріаційними органами СРСР

У статті досліджується інфраструктура органів репатріації, створених для вирішення одного з основних завдань післявоєнної відбудови СРСР – набуття великої кількості дешевої робочої сили.

За даними Управління уповноваженого Ради Народних Комісаров (Ради Міністрів) СРСР в справах репатріації, створеного в жовтні 1944 року, за межами СРСР на той час перебувало біля 5 млн. радянських громадян, з яких, понад 3 млн. находились в зоні впливу держав-союзників та до 2 млн. - в зоні впливу СРСР. Крім того, вціліло приблизно 1,7 млн. військовополонених. Радянське керівництво було гостро зацікавлене у поверненні усіх без виключення переміщених осіб, крім того, в СРСР та на Заході були кардинально протилежні погляди на права людини та свободу вибору підданства. Тому пріоритетним завданням таборів створених установами Радянського Союзу – політична фільтрація й статистичний облік осіб, які тривалий час перебували за кордоном.

Відчули на собі безмежне свавілля радянської системи особи, які в період окупації прийняли німецьке підданство, так звані «вольксдойчі», та родини тих, хто співпрацював з окупаційною владою чи просто перебував на службі в німецьких установах, переселенці з Польщі та реемігранти з Франції, військовополонені, в'язні німецьких концтаборів (інтерновані) та люди, які насильно були вивезені на роботу до Німеччини (остарбайтери).

Ключові слова: репатріація, переміщені особи, політична фільтрація, перевірконо-фільтраційні пункти.

Udot O. Filtration camps for Soviet repatrians in the territory of Ukraine after World War II.

The article investigates the infrastructure of repatriation created to address one of the main objectives of the post-war restoration of the USSR - the acquisition of a large number of cheap labor.

According to the Office of the Commissioner of the Council of People's Commissars (Council of Ministers) of the USSR for repatriation established in October 1944, outside the Soviet Union at that time it was about 5 million. Soviet citizens, of which more than 3 million. Is located in the zone of influence of the Allies and 2 million. - in the zone of influence of the USSR. In addition, about 1700000. POWs survived. The Soviet leadership was keenly interested in the return of all displaced persons, without exception, in addition, in the Soviet Union and the West were radically opposing views on human rights and freedom of choice of citizenship. Therefore priority camps established institutions of the Soviet Union - a political filtering and statistics on persons who have been a long time abroad.

Feel the boundless arbitrariness of the Soviet system the persons who during the occupation took German citizenship, the so-called "Volksdeutsche" and the families of those who collaborated with the occupation authorities or simply in the service in the German institutions, immigrants from Poland and returnees from France, prisoners of war, prisoners of German concentration camps (interned), and people who were forcibly taken to Germany to work (Ostarbaiter).

Keywords: repatriation, displaced persons, political filtering, screening and filtration points.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Процеси репатріації радянських громадян після Другої світової війни одними з перших почали її вивчати зарубіжні історики. Їх увага зосереджувалася примусових методах репатріації до СРСР колишніх радянських громадян. У радянській історіографії тема репатріації взагалі актуальною не була, а примусовість кваліфікувалась як гуманітарний злочин. Разом з тим малодослідженою залишається діяльність силових органів Радянського Союзу, що відповідали за проведення перевірок та «адаптацію» репатріантів на теренах держави. Лише наприкінці 80-х років до вивчення цієї теми долучилися радянські й далі російські історики-дослідники О.Шевяков [1], А.Вольхин [2], В.Земсков [3]. Серед українських учених тему репатріації вивчали Т.Пастушенко [4], С.Старожук [5], Н.Мелешко [6], М.Куницький [7]. Маючи доступ до архівних документів, зарубіжних джерел, вони дають об'єктивну характеристику й оцінку перебігу, масштабам та наслідкам примусової репатріації радянських громадян в СРСР на завершальному етапі Другої світової війни та після її закінчення. **Метою статті** є аналіз особливостей діяльності перевірконо-фільтраційних таборів на території СРСР та специфіку процедури фільтрації для репатрійованих осіб.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. По закінченні війни одним із базових у першій групі став закон про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946-1950 роки, що передбачав «забезпечити першочергове відновлення і розвиток важкої промисловості і залізничного транспорту, без яких неможливе швидке і успішне відновлення і розвиток усього народного господарства» [8, с. 8-9]. Планувалось у стислі терміни відродити заводи машинобудування (насамперед вугільного, металургійного, енергетичного обладнання), об'єкти хімічної галузі промисловості, а також промисловості будівельних матеріалів (у

тому числі цементні, цегляні, скляні) та ін. Успішне виконання цих завдань у першу чергу залежало від наявності достатніх трудових ресурсів. Проте миттєво віднайти необхідну кількість робочих рук у розореній і спустошеній країні було надзвичайно складно: за роки війни загальні втрати населення були величезні та на визволеній території залишилося лише 17% робітників порівняно із довоєнною чисельністю, також кардинально змінилися й інші параметри демографічної ситуації, насамперед співвідношення чоловіків та жінок [9, с.55-56].

Угоди, підписані в Ялті на Кримській конференції 10 і 11 лютого 1945 року та у Галле 22 травня 1945 року визначили політику СРСР, США й Великобританії стосовно військових і цивільних осіб, що перебували в зонах їх впливу. Домовленості між ними створили формальну правову основу для діяльності радянських органів репатріації в країнах. Попри всі переконання Радянської влади про «бажану та хвилюючу епопею повернення до СРСР мільйонів людей, силою позбавлених свободи чужоземними завойовниками» репатріація носила примусовий характер.

Таким чином, діяльність органів репатріації СРСР слід розглядати у двох

площинах: як результат домовленостей держав-переможниць – щодо післявоєнного облаштування Європи, а також як частину внутрішньої політики Радянського Союзу.

Після ухвалення рішення щодо повернення радянських громадян із Німеччини урядом СРСР стали вживатися необхідні організаційні й фінансові заходи. Керував цим процесом спеціально створений апарат Уповноваженого РНК СРСР в справах репатрійованих. Про масштаби роботи зазначеного апарату можна судити з того, що у роботі з репатріантами було задіяно понад 37 тисяч радянських військовослужбовців [10].

Більшість майбутніх репатріантів були звільнені у квітні-травні 1945 року американськими, англійськими, французькими військовими, та, відповідно до домовленості союзників з урядом СРСР експедиційні сили збирали в таборах радянських громадян, опитували їх, знімали відбитки пальців, видавали реєстраційні картки. Згодом репатріанти передавалися до радянської зони окупації, та, у подальшому, перевозилися в СРСР [11, с.114-122]. Табірна інфраструктура репатріації складалася із 127 фронтових і 57 армійських збірно-пересильних пунктів (ЗПП) Наркомату оборони (НКО), організованих на території Європи [4, с. 153] підконтрольної СРСР, в котрих одночасно могли перебувати близько півтора мільйона осіб [7, с.89-91].

Другим, тиловим «ешелоном» репатріації стала мережа з 35 збірно-пересильних таборів (ЗПТ), створених у прикордонній зоні Радянського Союзу, які підпорядковувалися Народному комісаріату оборони (ЗПП НКО) [4, с. 151-153]. У прикордонній зоні України діяли Львівський (складався з шести таборів), Рава-Руський, Ковельський (складався з двох таборів), Самбірський, Коломийський збірно-пересильні пункти НКО, які були організовані відповідно до постанови ДКО від 16 червня 1945 року. Також у Львівській, Дрогобицькій, Волинській та Ізмаїльській областях працювало сім перевірконо-фільтраційних пунктів (ПФП) НКВС із середньою пропускною спроможністю 3 тис. осіб. Вони розташовувалися в Болграді, Володимирі-Волинському, Раві-Руській, Яворові, Хирові, Мостиську, Чернівцях (пізніше, у вересні 1945 р., пункт із Яворова було переведено до Одеси, а в Чернівцях ліквідовано) [12, с.159].

Довершували картину репатріаційної системи спеціальні приймально-розподільчі пункти (ПРП). Як правило, вони відкривалися в обласних центрах, або поблизу великих вузлових залізничних станцій [11, с.120]. До завдань репатріаційних таборів і пунктів входили тимчасове розташування репатріантів, забезпечення їх супровідними документами для проїзду до місця проживання, харчування, медично-санітарна профілактика; виділялися кошти для надання їм матеріальної допомоги продовольством, грошима та конкретними речами (найбільша потреба була у взутті й одязі); проводилася відповідна «політико-виховна» робота. Проте пріоритетними завданнями радянських репатріаційних органів були статистичний облік, політична перевірка та нагляд за громадянами, котрі тривалий час перебували за кордоном.

Кожен такий пункт повинен був мати санпропускник, баню й дезкамеру, пропускна спроможність котрих становила від 30 до 100 осіб. На обласних ПРП проводили прийом та облік ешелонів із переміщеними особами і відправляли прибулих за місцем їх проживання. Окрім того, до завдань усіх таборів та пунктів незалежно від підпорядкування й призначення входило також тимчасове розташування репатріантів, забезпечення їх відповідними супровідними документами для проїзду до місця проживання і харчуванням. На збірно-фільтраційних пунктах різного підпорядкування обов'язково повинна була проводитися медико-санітарна профілактика; з державного бюджету виділялися кошти для надання репатріантам матеріальної допомоги продовольством, грошима та

конкретними речами (найбільша потреба була у взутті та одязі) [13, с.146-150]. Доки провадилася перевірка, «спецконтингент» залучався до важкої примусової праці на копальнях, лісозаготівлях, будівництві та металургійній промисловості.

До обов'язків репатріаційних органів також входило слідкування за настроями репатріантів. До обласних приймально-розподільчих пунктів, збірно-пересильних таборів Наркомату оборони та перевірконо-фільтраційних пунктів Наркомату внутрішніх справ направлялися по партійній лінії агітатори, які повинні були проводити культурно-масову і роз'яснювальну роботу. На інспекторів, штатних і позаштатних агітаторів покладалося проведення політико-масової роботи серед репатріантів, особливо у пересильних таборах. Значний обсяг в їх звітах займав перелік кількості проведених мітингів, бесід, зборів, читання статей і доповідей на поточні теми, де роз'яснювалися «завдання та обов'язки кожного репатріанта стосовно його участі в будівництві зруйнованої нашої країни» [7, с.163-175].

На першому етапі репатріанти потрапляли до приймально-передавальних пунктів (ППП), які знаходилися на лінії союзних військ. Тут вони проходили первинну перевірку під час якої їх розподіляли за категоріями, за статтю та місцем проживання. Після цього вони потрапляли до перевірконо-фільтраційних пунктів (ПФП) НКВС або до армійських збірно-пересильних пунктів (ЗПП), які розміщувалися у прикордонній смузі СРСР та займалися збором, перевіркою й обліком усіх репатріантів [10].

Для проведення перевірок створювалися спеціальні перевірконо-фільтраційні комісії (ПФК), які склалися зі співробітників НКВС, НКДБ, контррозвідки СМЕРШ. Основна маса репатріантів проходила перевірку та фільтрацію у ЗПП НКО та ПФП НКВС. Виявлені «віншуючи підозру» елементи направлялись для більш ретельної перевірки до спецтаборів НКВС, які пізніше отримали назву перевірконо-фільтраційні табори (ПФТ). Подальша доля цих репатріантів – тяжка праця у виправних трудових таборах ГУЛАГа [10]. Згідно з інструкціями перевірконо-фільтраційних органів одразу ж підлягали арешту й суду особи, що входили в керівний склад поліції, «народної варти», РОА, та інших подібних організацій, військовослужбовці червоної армії, що перейшли на сторону противника, керівники цивільних громад (бургомістри, сільські старости).

Проведення перевірок та фільтрації цивільних осіб проходило по дещо спрощеній схемі, після чого їх розподіляли за критеріями: жінок, дітей, літніх людей направляли за місцем проживання, чоловіків мобілізували до лав армії або трудових батальйонів. Окрема категорія радянських громадян, наприклад, німці за національністю та кримські татари підлягали виселенню в східні області СРСР [7, с.114-117]. Після перевірки фільтраційною комісією більшість репатріантів працевлаштовували у так звані робітничі батальйони, а після закінчення усіх перевірок передавали в постійні кадри підприємств. Робочі батальйони були штатними організаціями відповідних наркоматів – споживачів робочої сили і знаходилися в повному підпорядкуванні та утриманні профільного відомства. Загалом використання праці репатріантів відбувалося на всьому шляху їх слідування додому – у господарствах військових частин, на території пересильних таборів і пунктів, шляхом примусової мобілізації на відбудову вітчизняних підприємств.

В ході перевірок на кожного з репатріантів заводилися фільтраційні справи. Фільтраційні справи – це своєрідне досьє на людей. Звичайно «типовий» набір фільтраційної справи складався з 10-12 документів. Перш за все, на кожного, хто проходив «фільтрацію» заповнювалися реєстраційні листки у 2^{ох} екземплярах, далі йшов набір з документів радянських установ, німецьких документів та матеріалів та документів союзних військ. Найбільш інформативними були документи радянських установ, до яких входили особисті документи громадян, протоколи допиту, інформаційне міжнародне листування, матеріали свідків про діяльність перевіряємої особи, характеристики складені офіційними представниками влади [14, с.111-120].

Голови та члени репатріаційних комісій – співробітники НКВС – допитували репатріантів за 14 пунктами, найважливішими з яких були: «чому опинився на території іншої держави?», «чи підлягав арештам, допитам, затриманням, штрафам з боку німецької влади, коли, де і за що?», «чи утримувався у спец таборах противника і що там робив (вказати назву табору і адресу)?», «чи проходив службу в німецькій армії, загонах, військових частинах, госпіталях, будівельних та інших батальйонах, що створювалися противником?», «чи служив у німецьких установах, на підприємствах, організаціях (в яких, в якій якості)?».

Зі слів того, хто підлягав перевірці, оперативними працівниками перевірконо-фільтраційної комісії заповнювалась досить докладна анкета. Окрім звичайних біографічних даних в цьому

документі фіксувались відомості про трудову діяльність до початку війни і вибуття за кордон, участь у Великій Вітчизняній війні, обов'язково відзначалось де, коли і за яких обставин людина потрапила до полону, оточення, на окуповану територію. Детально фіксувалось і те, скільки разів, де, коли і за що вона затримувалась військовими, поліцейськими органами, гестапо на окупованій радянській території, якщо засуджувалась, то яким судом і за що, строк покарання, де його відбувала, як і коли була звільнена, яким іншим репресіям піддавалася (сам репатріант та його родина) з боку окупантів; чим займалася і де працювала на окупованій території [15, с.70-75].

Велике значення надавалось тому, коли і за яких обставин радянська людина потрапила на територію країн, що воювали з СРСР, або в окуповану Німеччиною країну. При цьому членам комісії складачі анкет пропонували з'ясувати, яким чином потрапив репатріант за кордон – як військовополонений, мобілізований або виїхав добровільно [16, с.130-131].

У травні 1945 року ГКО прийняло постанову, що затверджувала 10-ти денний строк проведення реєстрації та перевірки цивільних репатріантів та оправки їх за місцем проживання. Як виявилось на практиці зазначені терміни виявились нереальними, тому люди знаходились у таборах від одного до трьох місяців, що значно перевантажувало ПФП. Разом з тим, громадян, надісланих до збірних пунктів американською чи англійською адміністрацією, перевіряли в середньому протягом одного року, поки окремі епізоди їх біографій не були підтвержені чи спростовані. В разі відсутності протягом зазначеного терміну компрометуючого матеріалу їх зараховували до робітничих батальйонів. Траплялися випадки перебування окремих людей на фільтраційних пунктах до 10 років. Крім того, якщо встановлювалися факти лояльного ставлення союзницьких військових до «переміщених осіб», про що при опитуванні не рідко зазначали самі репатрійовані слідчим фільтраційних комісій, майже відразу відносило їх до потенційних шпигунів чи зрадників батьківщини [17, с.38-41].

Найголовнішою проблемою таборів та пунктів НКО була нестача кадрів, продуктів харчування, пального і відсутність житла у них. Більшість ЗПП Наркомату оборони розташовувалася поблизу залізниць й за межами населеного пункту. Тому необхідні господарські й житлові приміщення у таборах і пунктах доводилося споруджувати одночасно з прийомом репатріантів та силами їх самих. А до того люди на ЗПП перебували по декілька тижнів під відкритим небом, серед поля чи лісу, в кращому разі ночували під навісами [15, с.70-75].

Якщо пріоритетними завданнями таборів створених в західних окупаційних зонах були організація вирішення питань, пов'язаних з подальшою долею осіб, які підлягали репатріації, надання медичної та матеріальної допомоги постраждалим від нацизму, то перед такими установами Радянського Союзу стояла основна задача – політична фільтрація й статистичний облік осіб, які тривалий час перебували за кордоном.

Радянська репатріаційна система була створена і діяла, в першу чергу, в інтересах держави. Вже на час виходу збройних сил СРСР на державний кордон, радянським урядом було підготовлено відповідну нормативну базу, згідно якої сам факт перебування на території Рейху кваліфікувався як «зрада», «пособництво» та «акт сприяння ворогу» [16, с.130-131].

Проводячи репатріацію своїх громадян на завершальному етапі війни та після її закінчення, Радянський Союз, не дивлячись на спроби надати цьому процесу організованого і спланованого характеру, здійснював фактично погано організоване і недостатньо забезпечене переміщення людей, піддаючи їх принизливим і тривалим перевіркам, утримуючи репатріантів на збірно-пересильних пунктах. Як наслідок, їх радість від благополучного завершення поневірянь у Німеччині, прагнення бути корисним Вітчизні та віддячити їй за звільнення, бажання чим скоріше взяти участь у відбудові народного господарства стали швидко зникати.

Репатріанти (колишні оstarбайтери й військовополонені) на невизначений час опинилися під всебічним і всеохоплюючим контролем влади. Разом з тим, після 1953 року, коли офіційно припинили свою діяльність репатріаційні органи в СРСР, майже неможливо знайти архівні документи, які б дозволяли простежити подальшу долю репатріантів.

Під час проходження співбесіди частина з репатрійованих були звинувачені у співпраці з окупантами і загнані в концтабори та у віддалені райони СРСР. Ті репатріанти, які пройшли фільтрацію, отримували посвідчення про направлення до постійного місця проживання з поміткою «Видом на жительство служить не может» [18, с.130-132].

Висновки. Репатріантів, що не витримали процедури перевірки репатріаційно-фільтраційних комісій, у кращому випадку направлялися жити і працювати у місця, віддалені від їх родин, на важку фізичну роботу, без урахування їхніх кваліфікацій і бажань. Найбільша кількість репатріантів була

розселена в промислових районах Східної України (Донецька (Сталінська), Луганська (Ворошиловградська), Дніпропетровська області). Загалом за результатами численних перевірок лише 58% попрямували до попереднього місця проживання. Декого відразу мобілізували до Червоної армії або трудових батальйонів. Але й там вони були під постійним контролем відповідних органів.

Джерела та література

1. Шевяков А. А. «Тайны» после военной репатриации / А. А. Шевяков // Социологические исследования. – 1993. – № 5. – С. 3–11.
2. Вольхин А. И. Деятельность органов госбезопасности Среднего Урала среди репатриантов в 1945–1946 годах / А. И. Вольхин // Исторические чтения на Лубянке. 2001 год. Отечественные спецслужбы в послевоенные годы. 1945–1953 гг. – 2002. – Вып. 5. – С. 70–75.
3. Земсков В. К вопросу о репатриации советских граждан 1944–1951 годы / В. Земсков // История СССР. – 1990. – № 4. – С. 151–165.
4. Пастушенко Т. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942–1953) / Т. Пастушенко / НАН України. Ін-т історії України. – К: Інститут історії України, 2009. – 284 с.
5. Старожук С. Заручники Другої світової війни / С. Старожук // Історія України. – 2002. – № 35. – С. 5–12.
6. Мелешко Н. Б. Організація перевезення «переміщених осіб» територією Української РСР на початковому етапі репатріації (вересень-грудень 1944р.) / Н. Б. Мелешко // Вісник академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2013. – № 1. – С. 139–143.
7. Куницький М. П. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор) / Михайло Петрович Куницький: Монографія. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. – 248 с.
8. Закон о пятилетнем плане восстановления и развития народного хозяйства УССР на 1946–1950 гг. – К.: Укр. изд-во полит. лит-ры, 1946. – 47 с.
9. Вознесенский Н. А. Военная экономика СССР в период Отечественной войны / Николай Алексеевич Вознесенский. – М.: Образцовая типография, 1948. – 197 с.
10. Земсков В. Н. Репатриация перемещенных советских граждан // Война и общество, 1941–1945. книга вторая. – М.: Наука, 2004 // http://scepisis.net/library/id_1234.html
11. Мелешко Н.Б. Відділи у справах репатріації виконкомів обласних Рад Української РСР (1945–1953): організація, функції, діяльність / О.В. Потильчак, Н.Б. Мелешко // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – № 262. – Черкаси: Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького, 2013. – С. 114–122 с.
12. Мелешко Н.Б. Розвиток мережі прикордонних збірно-пересильних пунктів Народного комісаріату оборони (Міністерства збройних сил) СРСР у системі репатріаційних органів Української РСР (1946–1951 рр.) / Н.Б. Мелешко, О.В. Потильчак // Війна. Окупація. Пам'ять: Примусові робітники з України в окупованій Європі: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 27 вересня 2012 р. / Український інститут національної пам'яті, Інститут історії України НАН України; упоряд.: Р.І. Пилявець, В.М. Яременко. – К.: НВЦ «Пріоритети», 2012. – С. 159–168.
13. Пастушенко Т.В. «В'їзд репатріантів до Києва заборонено...»: повоєн. життя колиш. остарбайтерів та військовополонених в Україні / Тетяна Пастушенко; Ін-т історії України НАН України, Нім. фонд «Пам'ять, відповідальність і майбутнє». – К., 2011. – 164 с. – Бібліогр.: С. 146–164.
14. Кравченко А. Українські невольники Третього Рейху (минуле і сучасність): Публіцистична хроніка / А. Кравченко, С. Батурин – Львів: Кальварія, 2005. – 235 с.
15. Вольхин А. И. Деятельность органов госбезопасности Среднего Урала среди репатриантов в 1945–1946 годах / А. И. Вольхин // Исторические чтения на Лубянке. 2001 год. Отечественные спецслужбы в послевоенные годы. 1945–1953 гг. – 2002. – Вып. 5. – С. 70–75.
16. Стрільчук Л.В. Примусова репатріація радянських громадян та створення таборів для переміщених осіб у перші повоєнні роки / Л.А. Стрільчук // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету. – Луцьк, 1998. – Випуск 3. – С. 129–133.
17. Ліньов А.А. Репатріація з окупаційних зон союзників антигітлерівської коаліції мешканців Південно-Західного регіону УРСР в 1945–1953 роках // Наукові праці. Том 52. Випуск 39 Миколаївський державний університет ім. В.О.Сухомлинського. – 2006
18. Вронська Т. В. Режимно-обмежувальні заходи органів на визволеній території України під час Великої Вітчизняної війни та в перші повоєнні роки // Сторінки воєнної історії України. Зб. наук. пр. Вип. 1. – К., 1997. – С. 125–143.

Відомості про авторів

Данилюк Ніна, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Добржанський Олександр, доктор історичних наук, професор, деканат факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Дяченко Вікторія, аспірант факультету історії, політології та національної безпеки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Зубко Ольга, кандидат історичних наук, фахівець центру міжнародних зв'язків та діяльності Вінницького національного аграрного університету

Зуляк Іван, доктор історичних наук, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Каліщук Оксана, доктор історичних наук, професор кафедри археології, давньої та середньовічної історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Кінд-Войтюк Наталія, кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Ключук Юлія, викладач Луцького кооперативного коледж Львівської комерційної академії

Кучеренко Світлана, заступник голови Благодійного фонду імені Івана та Юрія Лип, м. Одеса

Кучерепа Микола, кандидат історичних наук, професор кафедри нової та новітньої історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Митрополит Луцький і Волинський **Михаїл** (Тимофій Зінкевич)

Нінічук Андрій, аспірант Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Панасюк Олександр, кандидат історичних наук, заступник директора з навчально-виховної роботи ЗЗСО смт Олики

Панишко Галина, кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та державного управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Притулюк Василь, студент Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Соловей Олександр, кандидат історичних наук, доцент кафедри української філології та суспільних дисциплін Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Т. Г. Шевченка

Стрільчук Людмила, доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Тичина Іван, аспірант факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Ткачук Ірина, магістр, пошукувач кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Удот Олександр, аспірант Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Філіпович Мирослава, кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу аспірантури та докторантури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки